634 — **MAZOCHIUS**, Al. Sym. **In mutilum Campani Amphitheatri titulum aliasque nonnullas Campanas Inscriptiones Commentarius.** Editio secunda auctior. Neapoli, ex typ. Vinc. Ursini, 1797,
in-4, pp. XL+201+(3), leg. coeva m. perg. e ang. *Stemma della città di Capua sul tit. e 2 grandi tav. inc. su rame ripieg. f.t.* riproducenti il celebre anfiteatro. Opera ricca di eruditissime notizie per lo studio dei monumenti della città di Capua. Manca al Lozzi. Cat. Platneriana, p. 87-88, ma precedente ediz.

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

IN MVTILVM

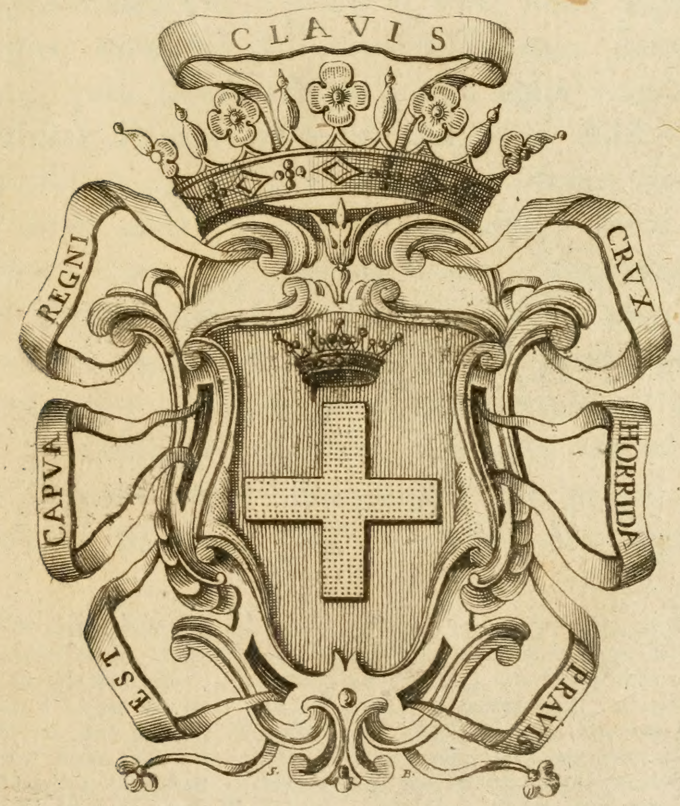
CAMPANI AMPHITHEATRI

TITVLVM

Aliaſque nonnullas Campanas Inſcriptiones

COMMENTARIVS

EDITIO SECVNDA AVCTIOR.

NEAPOLI CIↃIↃↃCXCVII.

EX REGIO TYPOGRAPHIO VINCENTII VRSINI

PVBLICA AVCTORITATE.

VINCENTIVS CALA' OSSORIVS DE FIGVEROA

ERVDITO LECTORI.

Magna illa nominis celebritas, quam ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS, ex quo primum rem litteratorum publicam attigit, conſequutus eſt; quamque poſtea tot aliis egregiis ſane operoſiſque editis voluminibus ad ultimum paene ſpiritum ſuſtinuit; non aliunde certe profluxit, ut opinio mea eſt, quam a bona fama atque exiſtimatione, quas excitavit hoc primum ſpecimen ſuarum lucubrationum, quod denuo edimus; vix enim credibile eſt, quot litteratae caveae plauſibus exceptum illud fuerit ſimul ac publicam lucem aſpexit (1). *Atque hinc factum ut avide unde unde expetitum, diſtractis brevi omnibus exemplaribus, non poſt multos annos rariſſimum evaſerit* (2). *Interea temporis MAZOCHIVS, cum ad ſuum ſtudium libros evolveret, ſi quid ad ſuum Commentarium exornandum, augendum, expoliendum occurrebat, ſtatim id, tamquam materiam uſui futuram ad alteram editionem, quam mente conceperat, in plagulam feſtinanter relatum ad oram libri, ut ſuus erat mos, adlinebat.*

(1) Habeo in forulis faſciculum epiſtolarum magni nominis ea aetate doctorum virorum partim ipſi Mazochio ſcriptarum, partim Ioſepho a Capüa Capycio uno ex Campanis Sexviris, quo potiſſimum auctore & hortatore huius Commentarii laborem ſibi Mazochius ſumpſerat; in quibus epiſtolis credibile non eſt quot effuſiſſimis praeconiis eum librum ſint proſequuti. Illum autem litterarum faſciculum, ne ingratus in ſelectiſſimum amicorum videar, fateri cogor me debere humanitati, & erga me benevolentiae Franciſci Danielis Regii Hiſtoriographi, Regiaeque Herculanenſis noſtrae Academiae a ſecretis; qui praeclaram doctrinam atque omnigenam eruditionem ſuaviſſimis moribus, exemplo huic aetati opportuniſſimo, mirabiliter inſevit. Qui etiam auctor & fundus fuit, ut earum epiſtolarum alias integras, aliarum lacinias tantum ad rem facientes publicarem, quod & heic poſt praefationem praeſtiti

(2) Fuit enim vero opus illud anno 1737 a Iohanne Poleno recuſum Tom. V *Novi Supplementi Vtriuſque Theſauri Romanarum & Graecarum Antiquitatum*: ſed nova illa editio haudquaquam ſitim explere poterat eruditorum hominum, quam opus vere aureum civerat, cum inſaniſſimus ſumptus illius Theſauri etiam ditiores deterreat.

nebat. Sed tamen cum litterariis occupationibus, quibus quoad vixit alligatus fuit, nunquam ſe expedire quiverit, eam editionem aliud ex alio ita quotidie retardavit atque impedivit; ut eam cogitationem prorſus depoſuiſſe mihi affirmaverit, cum anno fere antequam evaneſceret (3), *importunitate mea expugnatus, id tandem a ſe extorqueri pro ſumma eius humanitate paternoque illo amore, quo me a puero fuerat proſequutus, paſſus eſt, ut exemplar illud tot ſchedulis farcitum mihi committeret; ut ea omnia ad alteram digererem editionem, ſuiſque locis apte diſponerem, ſuos tamen oculos ſubitura antequam prelo committerentur. Atque utinam id ex deſiderio & voto meo ceſſiſſet, ut ea ſcilicet editio, ipſo vivente ac vidente, inſtrueretur; ea profecto additamenta, & praeſertim tractationem illam in fine Cap. I, in qua* de Campani Aerarii viribus *agit, nunc opimiora haberemus, nec fortaſſe deſideraremus etiam aliud auctarium* de Magnitudine Campana, *quod in animo habuiſſe colligo ex aliquibus ſchedulis, in quas aliqua Strabonis loca ad rem belliſſime facientia comportaverat* (4). *Sed peſſimo publico totum illud conſilium defluxit. Dum enim relego librum, meque illi opellae comparo, MAZOCHII memoria atque acies tot laboribus ac vigiliis detrita primum ſenſim langueſcere coepit, atque hebeſcere, ac tandem penitus obtuſa eſt; qui caſus me omnino fregit, ab illoque labore prorſus avocavit; non enim committendum puta-*

(3) Quadriennio antequam deceſſiſſet id eveniſſe & memoria teneo, & litteris conſignavit Compater meus Cl. V. Nicolaus Ignarra Regius S. Scripturae interpres, Herculanenſis Academiae Socius, Regii Principis Siciliarum Praeceptor, & nunc in Metropolitano Capitulo Neapolitano cariſſimus & amiciſſimus collega in Mazochii Vita, quam eleganter ornateque, hoc eſt more ſuo, anno 1772 conſcripſit. Deceſſit autem Mazochius prid. Id. Sept. 1771.

(4) Vtrumque colligo ex eo, quod tres ſchedulas hac illac libro ſuo agglutinatas comperio, in quarum una pag. 63, propoſitum ha et lemma: *AD CAMPANAE COLONIAE AERARII VIRES*: in altera vero ſchedula pag 20 adſcribitur thema: *AD CAMPANAE COLONIAE MAGNITVDINEM*: tertia denique pag. 89 titulum praefert: *AD COMMENTARIVM DE MAGNITVDINE CAMPANA*.

putabam, ut liber ille novis additamentis locupletatus vivo quidem Auctore, ſed ſibi non conſtante, tamquam furtivus, nec cum bona parentis gratia dimiſſus exiret. Itaque totum illud conſilium abieci, & longiſſimo ſane tempore nulla alia de illa editione cogitatio ſubiit. At non multis ab hinc annis, cum ex graviſſimo morbo evaſiſſem; atque domi otioſus, uti fit, forulos excutiendo tempus fallerem, quod in graviores occupationes impendere ſumma virium imbecillitas non ſinebat; in illud incidi volumen, quod olim ὁ μακαρίτης mihi tradiderat digerendum. Quod cum in manus ſumpſiſſem neſcio quos ſubiectos mihi igniculos ſenſi, quibus concitatus ſtatim ac vires amiſſas revocare coepi, me ad illud opus inſtruxi, quod paucis menſibus abſolutum ad editionem adornavi. Atque id fuit totius eius facti conſilium & narratio. Nunc quid ego in hac inſtruenda editione praeſtiterim, paucis accipe.

Ea mihi praecipua cura fuit, atque in eo omne ſtudium collocavi meum; ut non ſolum quaſcumque plagulas certis locis deſtinatas, ibidem apponerem; ſed etiam ut celeriter adumbratas, in quibus auctor feſtinus digitum non ad paginam, ſed ad materiam intendens aliquid alleverat, ſuis in ſedibus collocarem. In quo perficiendo quanta mihi cura atque induſtria opus fuerit; iis aeſtimandum relinquimus, qui forte fortuna tale aliquid periclitati ſunt. Heic autem ex eo quod dixi nollem alicui in ſuſpicionem venire, me in iis chartulis recenſendis aliqua uſum libertate; cum illud ſancte ac ſincere affirmare poſſim, me non niſi ipſiſſima Auctoris verba, quo ſpectare videbantur, inſeruiſſe, nec niſi bis aut ter coniunctionem aliquam, aut unum alterumve verbum, quibus ad res, ut ita dicam, ferruminandas opus habebam, de meo addidiſſe: quod ſi cuipiam in dubium venire poterit, hunc ad ipſum auctoris autographum

phum provoco, quod ad ſempiternam memoriam in Regiam Bibliothecam clementiſſimo REGE FERDINANDO IV (5) *benigne adnuente, abſoluta iam editione, hiſce diebus intuli. Atque heic loco, ut ego quidem iudico opportuniſſimo, Lectorem monitum volo, ut ea additamenta non niſi tamquam primam rerum ſtructuram atque adumbrationem ſubito, ut ſuccurrebat, mente conceptam reputet, quae ultimam auctoris limam atque accurationem opperiebantur. Etſi enim illud* MAZOCHIO *peculiare ac prorſus ſingulare fuerit, ut quaecumque expedite ac celeriter funderet, ita ſibi rerum ordine ac verborum delectu conſtarent, ut non ex tempore concepta, ſed diu meditata videantur; eſt tamen aliquid in his additionibus, dicam enim ut res eſt, non omnino abſolutum, quod fortaſſe importune interpellatus interruptum reliquit. Huius rei perſpicuum occurrit exemplum pag.* 71 *in eo additumento, quod incipit:* Turbat tamen *&c. quo in loco cum ſibi ipſe obieciſſet Tacitum & Servium* reſtaurandi *ſive* inſtaurandi *verbum de aedificiis etiam uſurpaſſe, quod ipſe ab ullo probo latinitatis ſcriptore factum negabat, de Servio obiectionem ſolvit verbis illis:* Sed vereor ut idoneus teſtis habendus ſit quincti ſaeculi ſcriptor; *de Tacito tamen ſaeculi primi & ineuntis ſecundi ſcriptore, & Iureconſultis, Iu-*

(5) Ecce tibi codicillorum exemplum, quos huiuſce Regiae voluntatis ſponſores, ſanctiſſimus & integerrimus ſenex Marchio, inquam, Carolus Demarchus, qui, cum omni genere virtutis, tum maxime exiſtimatione innocentiae, Regis & multitudinis raro quidem exemplo maxima gratia floreat, nullam ſibi iuvandi litteras omneſque artes ingenuas elabi de manibus occaſionem patitur:

Avendo fatta preſente al Re la rappreſentanza di V. S. Illuſtriſſima relativa all' eſibizione di un eſemplare dell' opera del fu Canonico Mazzocchi ſu l' Anfiteatro di Capua arricchito di varie giunte e ſupplementi autografi, che la rendono oltremodo pregiata, e quanto lo ſteſſo originale; mi ha la M. S. ordinato di manifeſtarle il ſuo Real gradimento; e di ſoggiugnerle, come fo, ch' Ella potrà traſmettere in queſta Real Segreteria l' eſemplare ſuddetto, per mandarſi al Maggiordomo Governadore onde conſervarſi nella Real Biblioteca. Di Real ordine partecipo a V. S. Illuſtriſſima queſta Sovrana riſoluzione per ſua intelligenza, e per l' adempimento. Palazzo il dì 15 di Dicembre 706.

CARLO DEMARCO.

Iuſtino ; & Inſcriptione Teleſina , quos ibidem ex Voſſio ſibi obiicit , ne verbum quidem . Ex quo vides id tantum ad memoriae adiumentum feſtinanter adnotaſſe ; atque hoc in cauſa fuit , quamobrem angulatis uncinis ea includenda ad diſtinctionem diligenter accuraverim. Ea porro additamenta , quae auctor ipſe in priore editione non ſine quadam excuſationis praefatione (6) in finem reiecerat, in ſuo loco ac ſede nullo adhibito diſcriminante ſigno collocavi ; quae ſigna, ut dixi, tantum appoſui, ut poſtumos partus ab iis diſcerneres, qui vivo patre in lucem editi fuerunt.

Notulas praeterea prioris editionis margini hac illac ſingulatim aſperſas in unum agmen coactas in cuiuſcumque capitis fronte turmatim praecedere iuſſi, primum ut me ad huius ſaeculi elegantiam , quae in litteraturam etiam irrepens , eum uſum excluſit , accommodarem ; deinde quod facilis eſſet coniectura , ita MAZOCHIVM ipſum fuiſſe facturum , ſi ſuo aevo liber hic recudi contigiſſet ; & re quidem vera eum morem in libris omnibus poſtea editis ſervavit . Atque hoc me compulit, ut Romanos numeros nunc primum paragraphis appingerem, notularum numeris reſpondentes ; ut facilis earum eſſet rerum inveſtigatio, quae promiſſae in ipſis cuiuſque capitis foribus proſtant.

Deinde nec illud omittendum, me in Indice ea etiam addi-

(6) Eam , quoniam in hac editione locum habere non potuit , ne tibi depereat, heic habe :

LECTORI

Impune diem conſumpſerit ingens
Telephus ? aut ſummi plena iam margine libri
Scriptus, & in tergo , nec dum finitus, Oreſtes .

Nam etiamne , inquis , additamenta ? Atqui his certe , inquam , non fuiſſet opus , ſi perfecto iam elimatoque hoc Commentario , tum demum de eo publicando cogitaſſem . Verum dum haec peſſimo conſilio (ſed ita res erat , faciundum fuit) *inter quotidianae typographi inſtantiae obſtetricias manus , tamquam diſiecti membra poëtae, fruſtillatim enitimur ; & nonnulla , ſat ſcio , prodierunt , quibus ſi diuturnior lambendi cura acceſſiſſet , haud dubito quin forma concinniore conſpicerentur : non pauca vero incogitantem praeterivere ; quae ad calcem non inutiliter apponi iuſſimus in eorum gratiam , queis viſum fuerit*

Meas eſſe aliquid putare nugas .

addidiſſe, quae in novis ſupplementis continentur: quaeque ut facile ab iis diiudicare poſſis ac diſtinguere, quae ab auctoris manu proceſſerunt, italico, ut vocant, charactere operas typographicas exprimere iuſſimus.

Antequam vero te dimittam etiam illud monendus es, humaniſſime Lector, me in locum illius notationis, quae in prima editione nonum & octogeſimum tuebatur locum (7) *illud ſubſtituiſſe* ſchediaſma: De redemptoribus, arbitratu, & probatione operum publicorum *in eadem notatione promiſſum* (8), *quod inter autographas MAZOCHII chartas inveni, quas pro vetere amicitia, & ſua in me benevolentia multis ab hinc annis humaniſſime dono dedit Philippus eius fratris filius, quem admirabilis abſtinentia, iuſtitia, dexteritas, & praeſertim facilitas in audiendo, lenitas & fortitudo in decernendo ex patrui inſtitutione ſumma docilitate hauſtae, omnium magiſtratuum gradus incredibili celeritate praetergreſſum, tandem*

(7) In hac noſtra editione nunc notatio illa in numerum 107 incideret, ſub eoque numero ſchediaſma eius vicarius procedit.

(8) Illud quidem ſchediaſma Mazochius iam informaverat, cum hic Commentarius ad finem properaret; ſed in aliud tempus alioque in opere diſtulit edendum, ut ab ipſo diſces in ea ipſa adnotatione in cuius locum ſchediaſma illud ſuffecimus, quamque proinde heic tranſcribimus: *Etſi EXACTOR OPERVM PVBLICORVM nullo in alio quod ſciam marmore occurrit: tamen quid exigere opus apud veteres ſignificarit, ex veteribus ſcriptoribus ſatis intelligimus. Cic. pro dom.* Quid, *inquit*, operum publicorum exactio? Quid inſcriptio nominis tui? *Columella lib.* 1, *cap.* 7: Nulla eſt autem maior vel nequiſſimi hominis cuſtodia, quam operis exactio. *Atque id quidem explicate ac plena oratione Plinius X, epiſt.* 85, exigere rationem operis *dixit*: Exigendam eſſe a Dione rationem operis, antequam reip. traderetur, quod aliter feciſſet ac debuiſſet. *Et habet exactor reſpectum ad redemptorem: ille opus* exigere, *hic* tradere *dicebatur. De ſartis tectis exigendis multa habet Tullius lib. I in Verr. Ac ne plura:* exactor operum publicorum, *is eſt, qui in ſexcentis aliis inſcriptionibus* curator operum publicorum *appellatur. Et quod in Campano marmore additur ET (ſupple ἐκ τοῦ κοινοῦ Exactori) Theatri. A FVNDAMENTIS: ſic etiam dicitur, ut alibi ſaepiſſime* curator aedium ſacrarum, riparum, cloacarum, pontis, viarum ſternendarum, *&c. Illud autem A FVNDAMENTIS eo eſt additum, quia, abſque hoc additamento exactor ſartorum tectorum theatri intelligi potuiſſet. Plura ſuper hac re non addam, ne lectori ſim incommodo, quem ne nimia iam prolixitate offenderem, ſchediaſma, quod modo de ea re conſcripſeram, ubi etiam* de redemptoribus, arbitratu & probatione operum publicorum *mihi agitur, nolui praelo committere; quod brevi fortaſſe dabitur, cum Campanae omnes Inſcriptiones in unum volumen cogentur.*

dem ex Regiae Camerae Summarum Rationum Locumtenente, ſanctioris Senatus Sacri Regii Conſilii Princeps, univerſis plaudentibus ordinibus, renunciatus fuit poſtridie Non. Apr. ſuperioris anni 1795.

Vnum reſtat quo te, patientiſſime Lector, plane obtundam, nec verbum amplius addam. MAZOCHIVS *Cap.* IV *huius Commentarii, in quo epigraphen Satelliae illuſtrat; vicem eius marmoris valde dolet, quod corruptum ex lapicidae affirmatione credebat; ſed hoc falſum fuiſſe, dum in his eram, monuit me Cl. V. Franciſcus Daniel, quem iterum honoris & amicitiae cauſſa nomino, qui in ſuo Muſeo, quod pro flagrantiſſimo in litteras amore in Suburbano ſuo Caſertano triginta annorum ſpatio, nullis laboribus, nulliſque parcens ſumptibus litteratis marmoribus cumulatiſſime inſtruxit, epigramma illud ex non multum diſſito pago Caſapullae advectum aſſervari affirmavit. Hoc te ignorare nolebam. Vale . . . .*

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS
CAPVAE SEXVIRIS

IOSEPHO A CAPVA CAPYCIO
CAROLO MAROTTAE
: : : : : : : : : : : : : : : : :
IOH. BAPTISTAE VENTRILIAE
NICOLAO CICERI
DOMINICO MAZZARELLAE

ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS

QVod de Campano hoc tota Europa celeberrimo Amphitheatro nihil admodum ante Longobardica tempora proditum litteris inveniatur, & mirantur plerique noſtrum, & vero etiam vetuſtis ſcriptoribus quandoque ſuccenſent. Quanquam nihil illi, quamobrem ſint magnopere reprehendendi, commeruerunt: propterea quod ex tanto auctorum veterum veluti incendio paucae, quae ſuperant, reliquiae, adeo etiam truncatae ac lacerae ad nos pervenerunt; fruſtra ut futuri ſimus, atque adeo iniuſtiſſimi, ſi tam mutilos ſcriptores, ac vix nonnullos tertia ſui parte ſuperſtites dicere teſtimonium coëgerimus. Vt ecce accuratiſſimus ille rerum Romanarum ſcriptor Dio Caſſius cum Capuae fixiſſet domicilium, ibique ſuam hiſtoriam conſcripſiſſet: fieri vix poteſt, quin aliqua ſuorum voluminum parte huius Amphitheatri mentionem inieciſſet. Sed luculentiſſima viri magni opera maximam partem deſiderantur; eaque potiſſimum, quibus Caeſaream complectebatur

 hiſto-

hiſtoriam. Ita antiquis omnibus altum ſilentibus, illud unum optare veniebat in mentem, ut inter tot litteratos lapides, qui quotidie deteguntur, ille potiſſimum in conſpectum, lucemque hominum prodiret, qui huic tanto operi titulus exſtitiſſet. Quoties, Illuſtriſſimi Proceres, tellurem, quam pedibus proculcamus, pellucidam fieri cupiveramus; ut quo tandem receſſu illud quantivis pretii monumentum deliteſceret, perſpiceretur? Itaque (quid enim moror?) poſt quam illa quamlibet mutila Inſcriptio ex Amphitheatri ruderibus eſt educta nuperrime, dici vix poteſt quanta gratulatio conſecuta ſit univerſorum, tum eorum potiſſimum, qui rerum antiquarum ſtudio delectantur. Veſtra vero, praeſtantiſſimi Sexviri, quanta cura fuit, ut pretioſa illa antiquitatis lacinia ne periret? Nam & viro docto Franciſco Ciccarellio, qui marmoris illud fruſtum e lapicidarum omnia corrumpentium ictibus ſervavit, gratias egiſtis: nihil vero antiquius habuiſtis, quam ut illud ſpectatiſſimo Civitatis loco ad memoriam poſteritatis exſtaret. Quare omnis, mihi credite, ſecutura aetas gratias vobis aget, veſtraeque laudes vigebunt praeconio ſaeculorum omnium, tamdiu quidem certe, quamdiu monumentum illud a vobis ſervatum ſera poſteritas intuebitur. Pulchrum enim vero ac decorum eſt principibus civitatis tueri ac fovere litteras, eaque una cogitatione opes, deliciaſque poſteriores ducere: tum vero ea monumenta, quibus patriae conſignantur origines, religioſe ac ſancte ſervare longe omnium praeclariſſimum, eorumque faſcium poteſtate, quos concredidit vobis Patria, digniſſimum. Atqui non cuſtodiſtis vos tantum illud; verum etiam tanquam clari honoratique viri reliquias, ſic marmoris il-

lud fruſtum quodam veluti honore mauſolei proſecuti eſtis: nimirum ut non tuenda haec modo, verum etiam in honore habenda eſſe ſentiant univerſi. Vtinam vero hanc mentem Deus immortalis civibus Campanis omnibus daret; ut elogia, quae poſt tot allatas a barbaris vaſtitates adhuc aetatem ferunt, eo ſaltem in pretio haberent, quo apud cultiores Italiae civitates eſſe intelligimus. Nam cuius eſt inſaniae in ea marmora, quibus maiores noſtri res ſuas ad aeternitatis memoriam tranſmiſerunt, debacchari; iiſque per ſummam iniuriam in fruſta conciſis aut oſtiorum antas communire, aut, nequid foedius dicam, ſcalarum gradus, retractionesve inſtruere; quibus cimeliis virorum principum gazae ditiores evaderent? Vtinam providentia veſtra, qua de hoc fragmento tam bene meremini, ceteris in poſterum religionem iniiciat; ne vetera huius Vrbis epigrammata fabrorum committant ſecuribus; atque adeo ne hoc, quantulumcumque illud eſt, quod e ſtupenda Amphitheatri mole vix adhuc reſtat, in cuius reliquiis demirandis exteri homines tantopere defixi haerent, vix ut inde avellantur; quaſſare & convellere per ſummum ſcelus, quod hactenus factum doluimus, porro perſiſtant. In hoc nervos omnes atque vim veſtrae auctoritatis exſerite, non modo ne impune iis ſit, quicunque illud in poſterum violatum iverint; verum etiam ut ſarta tecta eius operis & quantivis locentur, & vero etiam exigantur: neve committite, ut illae pauculae veluti a maximo naufragio tabulae, vivis ac videntibus vobis, inſulſiſſimorum hominum parricidio diſcerpantur. Sed nae ego ineptiſſimus hominum, qui curarum veſtrarum alacritati ſpatia, quae conficiat, quibuſve ſeſe coërceat, definire auſim.

Iam vero, quod mihi negotium dediſtis, ut illud Inſcriptionis fragmentum a me ſuppletum, iuſto etiam aliquo Commentario illuſtrarem; comitas ea veſtra fuit, & quaedam de me pronior exiſtimatio; pro qua tum gratias ago, tum vero, quibus potiſſimum verbis utar, non invenio: mihimet vero ipſe de hoc honore gratulor, quem longe ampliſſimum veſtro de me iudicio ſum conſecutus. Et vero cum pergratum mihi, perque iucundum eſt in rerum perſcrutatione veterum volutari; tum de patriis potiſſimum originibus commentari longe omnium iucundiſſimum: ad quae ſponte mea propenſiſſimum, mandata veſtra tantopere incitaverunt; ut veluti currenti ſtimulos admoviſſe videamini. Atque in eo quidem quid praeſtiterim, doctorum hominum eſto exiſtimatio: ne dum meum hoc levidenſe munus apud vos verbis ornare ſatago, in ipſo orationis veſtibulo videar inſolentius gloriari. Verum, quidquid hoc eſt opuſculi, quod in veſtro nomine apparet, quamque illud cunque hominum pro ſuo quaeque captu atque ingenio aeſtimantium nanciſcetur opinionem: veſtri me tamen ordinis, quo nihil amplius, nihil illuſtrius in hac olim principe, terrarumque imperio digniſſima, nunc quoque tamen non ultimi nominis Civitate eminere poteſt, favor atque auctoritas unice confirmabit. Quamobrem opus vobis ſuſceptum perfectumque auctoribus, vobis potiſſimum ipſis, generoſiſſimi Proceres, ſiſtitur ac dicatur: mecum vero agi praeclariſſime exiſtimabo, ſi ad ceteras Vrbis noſtrae excutiendas origines; quod equidem ante hos aliquot annos non deſtiti facere; veſtra in primis, quae poteſt apud me plurimum, excitaverit approbatio.

LE-

LECTORI BENEVOLO.

DVM haec typis ederentur, cumque, uti ſaepe fit, opus in manibus creſceret, multo certe magis quam praedixeram, ſcio me admirationi non paucis, nonnullis etiam ioco ac ludibrio fuiſſe, quaſi vero laureolam in muſtaceo quaeſierim: dum in una illuſtranda Inſcriptione, quo iure, quaque iniuria nihil non infarciendo, moli potius, quam legentium commodo ſtuduerim. Quibus ut brevi reſpondeam: iam primum omnium hoc ſcire volo univerſos, in noſtrorum hominum haec commodum ſcribi; a quibus inire gratiam multo iuſtius fuit, quam, nequa ſatietate exteri homines diſtenderentur, ſatagere. Deinde cur Cardinali Noriſio (cui litterae univerſae quando unquam invenient parem? ita in uno efformando totam ſe videtur impendiſſe natura) ſed eruditiſſimo Card. Noriſio cur non hoc vitio vertitur, qui tam ſpiſſum volumen in duobus Piſanis elogiis exponendis inſumſerit: mihi (ſi modo fas eſt magnis componere parva) lis intentatur, qui non pauca Vrbis noſtrae epigrammata non magno hoc Commentario ſim proſecutus? Iam vero homines faſtidioſos, quibus debent haec noſtra ludibrium, prodire & coram dicere cauſſam iubeo, ecquid in hoc Commentario deprehenderint (tametſi ſecum ſi qui haec muſſitant, nego eos ullam ſcriptionis huius laciniam lectitaſſe) quod non iure optimo poſitum fuerit. Hoccine illos offendit, quod de colonia Capua, totque adſcriptis in eam ſupplementis fuſius diſſeruerim? An aut ἀπροσδιόνυσος ea tractatio fuit; aut omnino nullo operae pretio obſcura antea res ſuo lumini eſt reſtituta? Dedicationibus, inquis, tam copioſe tractandis, aliiſque non paucis digreſſionibus ſuperſederi poterat. Atqui ego nunquam ivi inficias, quin una alterave pagella ſatis & Amphitheatri titulus explanari, & ſupplementi ratio reddi potuiſſet. Verum ubi ſemel conſtitutum fuit, quae paucae nunc ſeorſum prodeunt Inſcriptiones, eas non parce ac ieiune; ſed, qui meus amor in patriam, atque in ornatiſſimum magiſtratum, qui me huic operi admovit, obſervantia, affluentius aliquanto tractari: in eo, inquam, cum eſſem; nihil eorum ferme omiſſum fuit, quae quidem inter ipſam typographicam feſtinationem in mentem venire potuiſſent. Et norunt eruditi omnes plus otii ſaepe requiri ad eorum, quae cum quodam impetu funduntur, poſtquam ille calor deferbuit, dele-

ctum

ctum inſtituendum, at quid admittere, quid reſpuere debeas, tecum ſtatuere poſſis; quam ad implendam utramque paginam. Iam vero illam de dedicationibus diatribam domi hoc ipſo tempore mihi natam cur praetermitterem? Sic tamen a reliquo ſeiunxi opere, cuique ut liberum ſit eam legendo praetervehi. Sic ceteris quoque digreſſionibus factum fuit, quas plurimum in notationibus ſepoſui; ut & praeteriri facile poſſent; & tamen ſi quid vel novitate allicere, vel cuicui uſui eſſe poſſent, eorum gratia non periret. Adhaec quod, antequam hoc, quod adhuc ex Amphitheatro ſupereſt, non tam temporis, quam, ut confidentiſſime dicam, hominum corrumpat iniuria, quam equidem potuerim totius operis tum ichnographiam, tum orthographiam cum ſecutura aetate feci communem: ſpero me non ingratam navaſſe operam eruditis. Quid demum magnopere peccatum fuit, aut quid commerui, quod amphitheatrali eo quocunque labore defunctus, de Theatro etiam noſtro cogitarim, eiuſque rei gratia tria non amplius marmora expoſuerim? Nam quoniam noſtrae demum aetati hoc debebatur, noſtri ut Amphitheatri auctor cognoſceretur: erat quoque praeclarum non ignorare quis THEATRI A FVNDAMENTIS (uti loquitur inſcriptio) exſtruendi curator exſtitiſſet; tum quis REDEMPTOR PROSCENI, & quo anaglyptum illud ſpectaret, quod una cum Amphitheatri titulo ſub uno eodemque fornice ad S. Eligii viſitur. Adiunxi quoque tertium eiuſdem generis epigramma, ex quo, praeter cetera commoda inde ad φιλομούσους redundatura, intelligeretur, quam ab antiquiſſimis temporibus ſcenicorum ſtudio Campani tenerentur, quando in pagis etiam prope centum ante ortum Servatoris annis theatra publice exſtruebantur. Spero me vel moroſiſſimis reprehenſorum cauſſam probaſſe: cupio quidem certe. Vtinam vero illud praeſtare poſſim, ut opus cenſoribus, quorum eius operis exigendi ius faſque erit, ita perfectum atque probatum tradam, nihil ut ſint improbaturi, omnia vero, tanquam ex lege dicta operi faciundo facta, comprobaturi veniant. Sed ſi in aedificiorum operibus exigendis columnas ad perpendiculum exigi poſſe negat Tullius (*), quanto magis in his operibus philologicis, ubi ſolis ſaepiſſime coniecturis veritas exploratur, danda eſt venia, ſi minus omnia, tanquam aurum ad obruſſam, ſic ad certae rationis iudicium exiguntur.

DO-

(*) Lib. 1 in Ver. n. 51 . . . .

DOCTORVM VIRORVM
DE CAMPANO AMPHITHEATRO TESTIMONIA.

ACTIVS SINCERVS SANNAZARIVS epigrammaton lib. II.

Dicite ſemidei, ſilvarum numina, Panes,
Et ſi qua adventu es nympha fugata meo:
Cui licuit tantas ſaxorum evertere moles,
Quas iam disiectas vix nemora alta tegunt?
Hiſne olim ſueta eſt cuneis Campana iuventus
Amphitheatrales laeta videre iocos?
Nunc ubi tot plauſuſque hominum, voceſque canorae,
Tot riſus, tot iam gaudia, tot facies?
Scilicet, heu fati leges! rapit omnia tempus:
Et quae ſuſtulerat, deprimit ipſa dies.

ANTONIVS SANFELICIVS in aureo opuſculo de origine & situ Campaniae pag. 26 nuperae editionis notis illuſtratae Neap. 1726.

De quo (Campagno agro) *Poeta cum felicis terrae ſigna indicaſſet:*
Talem dives arat Capua, georg. II, 224.

Opulenta erat, cum ille georgica canebat: nihil tamen ad illam Capuam, quae ad immortalem ſui memoriam publicorum operum erexit ſpectacula. Extant ex iis duae Amphitheatri moles opere Dorico, tam vaſtae, eaque architectura; ut nemo ſit, qui primo eius aſpectu non obſtupeſcat; nam quamvis immanium barbarorum ferro incendiiſque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repraeſentant imaginem. Non longo hinc intervallo, non tam effuſo ſumtu, ſed abſoluta itidem arte viſitur tribus porticibus ampliſſima cryptoporticus, quae tam longo aevo contra vim temporis reſiſtit. Adſcripſiſſem integra, ni rimis ſatiſcerent parietes, nive teſtudines ſtillicidiis eſſent obnoxiae: dignum protecto opus, quod ſartum tectum locetur. Animi cauſſa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conveniebant, promeridianaſque ſeſſiones, ubi otioſas diei horas, quavis caeli excluſa iniuria, tranſigebant. Circa haec loca aratro paſſim eruuntur priſci aeris, argenti, auri pulcherrima numiſmata, tum doctiſſimorum manu artificum ſcalptae gemmae, parioque e marmore elegantiſſima ſigna, praeſtantiſſimae Civitatis deliciae.

Idem Carminum Iuvenilium lib. III, de Campano Ampitheatro carm. VI.

Immanem quiſnam molem, quis grandia ſaxa
Aequavit Caeli nubibus aligeris?
Montibus impoſitos montes quae deinde ruina
Deiicit e Caeli nubibus aligeris?
Celſa giganteis manibus fabricata ſuperba eſt
Machina, forma tamen Daedaleo ingenio.
Mirati ſunt Graeci impoſtum Pelio Oſſam,
Impia gens Superis cum fera bella ciet:
Hoc opus egregium miretur Graecia, ſummo
Quod vicit rupes vertice Theſſalicas.
Auricomus nunquam Phoebus ſpectavit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plauſere olim iuveneſque ſeneſque;
Et feſto reſonant alta Tifata ſono.

IVSTVS LIPSIVS in libello de Amphitheatris, quae extra Romam cap. I, Capuae Amphitheatrum vocat *magnificum, & e ſolido marmore*.

LAVRENTIVS SCHRADERVS in Monumentis Italiae pag. 258.
Eius (Capuae) *magnificentiam ruinae oſtendunt, in quibus aurea, argentea, aenea numiſmata, gemmae, marmora, aliaque luxus indicia quotidie ab incolis effodiuntur. Inter ruinas praeter cetera inſigne Amphitheatrum marmoreum, quod quatuor porticus videtur habuiſſe, quarum extrema* (non tantum extrema, ſed & altera quae pone ſequitur) *ex ingentibus quadratis lapidibus fuit non calce caementove, ſed ferro plumboque compactis. Ingreſſus patuit locis duobus, qui adhuc paene integri ſunt, & viſuntur bina capita marmorea, unum viri, alterum mulieris.*

Tum de Cryptoporticu ſtatim haec ſubiicit:
Praeterea fornices quidam ſubterranei ita deducti, ut ſi quartus adderetur, quadrangulum efficerent: habuit in univerſum feneſtras XCVI *lumen ſuperne praebentes, ianuas triginta. Lati ſunt etiam & ampli; ſed ad quem uſum exſtructi ſunt, incertum eſt. Exſtat inter vineta etiam portae unius locus, & ſive templi ſive thermarum veſtigia, ubi nunc eſt monaſteriolum Capuccinorum. Totus autem ille locus, qui habitatur, & qui Capuae nomen habuit, nunc S. Mariae dicitur, a templo ibi exaedificato, duobus a Capua nova milliaribus habitata.*

In CAMILLI PEREGRINII ſenioris Capuae primicerii manu exaratis poëmatibus exſtat hoc de Amphitheatro carmen, quo Capuam loquentem ſic facit:

S' Eroi, ſe Dei queſti ſuperbi marmi
Di sì gran mole inſin' al Cielo alzaro;
Ch' al mondo, d' ogni maraviglia a paro
Già poteo di valor loda recarmi:
Ne le ruine ſue, ch' a tomba farmi
Di gloria mille e mille anni reſtaro
Salde a l' offeſe ognor del tempo avaro,
E di barbare genti al foco, a l' armi,
Vie piu ch' in carte del mio antico ſtato
La potenza ſi legge, e lo ſplendore;
Non le delizie pur, le pompe e gli agi.
Emula fui di Roma; e ſe del core
A l' ardir non oſtava immobil fato,
Foran piu chiari i miei Guibelli, e' Magi.

GEOGRAPHIAE BLAVIANAE To. VIII, p. 175.

Viſuntur hodie eius (Capuae) *altero ab nova Capua lapide peringentes ruinae . . . eae ſunt portae ſemirutae, Amphitheatrum, quod aliquo modo deſcribit Laurentius Schraderus in Italiae monumentis; immenſa porticuum, thermarum, aedificiorumque publicorum rudera: praeter haec longa vaſtaque aquarum receptacula ſubterranea, & caſtella; quae, qualis & quanta fuerit antiqua Vrbs, abunde teſtantur. Capitolii Capuani mentio apud Suetonium in Tiberii principis vita cap.* 40.

PETRVS LASENA in *Gymnaſio Neapolitano* p. 137 poſtquam a Tyrrhenis Campanis ludos gladiatorios Romam derivaſſe ex Nicolao Damaſceno (cujus locum gratulor a viro docto eodem modo intellectum, quo nos p. 128, 129 interpretati ſumus) demonſtraſſet; ſubiungit in hunc modum:

Onde di vantaggio parmi dover affermare, nel modo che ſopra abbiam conchiuſo del noſtro Ginnaſio, che il famoſo Anfiteatro Capuano, di cui è ancora qualche notabile avanzo, foſſe il modello, e l' eſempio anche del più magnifico, che ſia poſcia in Roma ſtato ammirato; e ciò con più probabile congettura, che dell' anfiteatro Veroneſe non abbia fatto il Saraina. Ma io tutte queſte, & altre coſe a ciò attenenti, laſcio di propoſito a PELLEGRINA PENNA, (Camilli Peregrinii iunioris Antiquitates Campanas, quas poſtea ignis abſumsit, designat), *a cui l' iſtoria di coteſta Città ſia ſoggetto particolare.*

CAMILLVS tamen PEREGRINIVS iunior ad Campanae coloniae tempora, contra quam Laſena ſenſerat, opus Amphitheatri retulit: haec enim habet in *Campania Felice* p. 723:

Di così alta nuova felicità di Capua (colonia) *non moſtrano aver avuta notizia quei noſtri Capuani, che nel ſecolo paſſato ſi perſuaſero (e n' è rimaſta la medeſima opinione a' preſenti) che i ſuoi maggiori edificii, e ſingolarmente il marmoreo Anfiteatro, non poſſano eſſere ſtati opere, che de' tempi della ſua antica emulazione co' Romani. Ma di ſentenza così disfavorevole a' geminati meriti della patria, & al vero può eſſere maniſeſto diſinganno, per laſciar ogni altra più lunga conſiderazione, che nè men eſſa Roma prima di Auguſto era di nobili edificii ornata, come da lui poi fu reſa;* ut iure ſit gloriatus (*per uſar le parole di Suetonio nel cap.* 28 *del lib.* 2) marmoream ſe relinquere, quam lateritiam accepiſſet. *Et l' anfiteatro Romano, ch' è tuttavia per molta parte in piede, alla cui pianta è del tutto ſimile, benchè di miſure alquanto minori, quella del noſtro, non fu opera d' altri, che dell' Imperator Tito. Ma di queſte coſe diſteſamente converrà ragionarſi in altro molto più opportuno luogo.*

Vir doctiſſimus poſtremis his verbis peculiare opus indicat, quod de Amphitheatro ſcripſerat, de quo Paſchalis in calce *hiſt. primae Eccleſiae Capuae* p. 116 ait: *Servabatur inter haec* (incenſa Peregrinii opera) *quindecim digeſta per capita de Amphitheatro pererudita tractatio.* Quin & ipſe Peregrinius idem opus deſignat in *Camp. Fel.* p. 117 his verbis: *I quali* (anfiteatri) *ſolean collocarſi per la loro lunghezza da ſettentrione verſo mezzo giorno, per rendergli alquanto men noioſi ne' caldi eſtivi, come dichiareremo altrove.*

VINCENTIVS ZITIVS Campanus
[Poeſie Liriche] pag. 354.

Machina eccelſa, Anfiteatro altero,
Qual benchè rotto in cento parti e cento;
Pur raſſembri dell' arte almo portento,
Del tempo ad onta ingiurioſo e fero.
Ammiro in te del ſecolo primiero
De' noſtri Eroi l' ingegno e l' ardimento;
E dal tuo muto favellare i' ſento
L' alta poſſanza de l' antico impero.
Liete vantinſi pur l' alme Latine
Di terme, d' obeliſchi e di teatri,
Maraviglie del mondo, opre divine:
Che i lor fregi appo i tuoi ſon vili, ed atri;
Benchè ingombro ne ſtii fra ſterpi, e ſpine,
Anfiteatro onor d' Anfiteatri.

CAE-

CAELESTINVS GVICCIARDINVS in *Mercurio Campano* perhonorifice de hoc Amphitheatro loquitur, ſcripto quoque in illud epigrammate: qui nunc liber non eſt ad manus (*).

IOHANNES MABILLONIVS vir mira eruditione ac modeſtia in *Itinere Italico* haec habet pagina, ni fallor, 103:

Capuae veteri, quae altero milliari a nova diſſita eſt, adiacet Amphitheatrum, quod quadraginta millia ſpectatorum capiebat (numerum iſtum ſpectatorum Mabillonius e Paſchali deſumſit: ſed ſi Flavium amphitheatrum LXXXVII millia ex P. Victore capiebat, paullo infra hunc numerum in noſtro ſpectare potuerunt). *Cryptoporticus centum octoginta columnarum triquadrato ordine conſtructa* (haec quoque ab eodem Paſchali ficta ad libitum) *nunc etiam priſcam aedificii magnificentiam parietes reliqui oſtentant. Eccleſia maior aliquid itidem retinet venerandae antiquitatis*.

Demum Galliarum lumen illud BERNARDVM DE MONTFAVCON, virum ſatis ſuorum luculentiſſimorum operum praeconio celeberrimum, quo pacto praeterire poſſum? Is in *Diario Italico* edito an. 1702. initio cap. 22 haec habet:

In Capuae veteris veſtigiis ſiſtimus parumper ſpectandis, maxime Amphitheatri ruderibus: quod quidem uni Romano Coliſeo magnificentia, amplitudine & ornamentis paullum concedebat; ceteris vero, quorum hodie veſtigia comparent, longe praeerat: quatuor architectonices ordinibus perinde atque Romanum decorabatur. In primi ſive inferioris ordinis epiſtyliis capita numinum egregie caelata viſuntur hodieque: in ſecundi icones ab umbi-

(*) Ne Guicciardini teſtificationem deſideres eam tibi ſubiicio ex pag. 22: *Sed novae Capuae iam vale dicto iter ad laevam arripiamus, antiquae & a tot ſaeculis everſae, unum quod supereſt veſtigium, obſervaturi. Amphitheatrum illud eſt inepta vulgi appellatione* Virilaſſi *vocitatum. Operis fuit Corinthii, immanibuſque ſaxis compactum. Vepres nunc & ſpineta quaquaverſum illud occupant, unde cum nobiliſſimi aedificii ſortem, non minus quam Campanorum fortunam immanibus ſaxis veluti contectam deplorarem, Iacobum Sannazarium ſequenti ad Amphitheatrum Campanum epigrammate, libuit imitari:*

Fulſerat haec auro, mox fluxit arena cruore,
Quam lapidum vili fragmine tecta latet
Semirutos arcus aequataque pegmata Caelo
Argento & ſtatuis expoliata vides.
Caeſaris hic ſedes fuit, hic ſubſellia patrum,
Hae caveae clauſas continuere feras.
Viſere ſi renuis tantum ſcelus, hoſpes, abito
Parce oculos lacrimis contemerare tuos.
Grande ſcelus caedes pleno ſpectaſſe theatro,
Grandius at vacuum gente videre locum.
Sola ſedet Nemeſis ſatiataque ſanguine tandem
Morſibus extremis marmora dura vorat.

Solitudinem loci ubi contemplatus fuerit hoſpes & numeroſiſſimas cryptas obſervaverit, eam in ſententiam deveniet, Capuam eſſe ruinarum ſegetem, fortunae ludibrium, & non ignobile temporis trophoeum. Non procul ab Amphitheatro nobile Sanctae Mariae, ut vocant, oppidum ſuper veteris Capuae ruinis apparet, quo luſtrato, recta via ad VII M. P. Averſa, novi nominis civitas, occurret &c.

umbilico eorundem numinum inerant ; in tertii epiſtyliis integrae ſtatuae erectae (hanc diſtributionem capitum, protomarum, & integrarum ſtatuarum a Paſchali videtur ſumsiſse vir ſummus: ſed integrae ſtatuae nullae hactenus mihi viſae, & dubito, an ſummis arcubus commode aptari potuerint) *quod ornamenti genus a Romano Coliſeo aberat : eratque ſane res admodum ſingularis, totam veterum numinum turbam uno circuitu germana ſingulorum forma diſpicere. Ambitus exterior ingentibus ſaxis conſtat, interiora vero lateritia ſunt. Quae ſuperſunt reliquiae, in dies amoventur, variiſque uſibus pro libidine deſtinantur. Qua die iſtac iter habuimus, primi ambitus lapides eruebantur ſternendae publicae viae. Haud procul Amphitheatro erigitur triumphalis Arcus iam ornamentis ſpoliatus ſuis, quem perinde atque Amphitheatrum extra muros veteris Capuae fuiſſe narrant. Cetera nobiliſſimam antiquam urbem ſpectantia accurate deſcripta ſunt in veteris Capuae ichnographia ſimul & ſcenographia ſtudio & opera Caeſaris Coſtae olim Archiepiſcopi Capuani edita, & typis data Neapoli anno 1676* (a Ioh. Petro Paſchali (*)) *additis rerum & monumentorum explicationibus.*

AVCTORIS DE EODEM.

AEre quae vacuo cernis pendentia ſaxa,
Et male congeſta rudera magna ſtrue,
Clivorumque orbes, quos graminis herba pererrat,
Horridaque indecori germine dumus habet:
Hic aſtris propiora reflexilis Amphitheatri
Culmina ſe aëriis nubibus abdiderant.
Campana his plebes gradibus, ſanctuſque ſenatus
Vtriuſque illecti muneris illecebris
Plaudebant, ſeu cum diro Samnite ſecutor,
Cum Thrace aut Gallus compoſitus batuat:
Seu Myrmilloni carmen, non te peto, piſcem
Galle peto, quid me Galle fugis? *canitur:*
Millia ſeu, quotquot fictis rudis inſtruit armis,
Committi placeat denſa humeris paria.
Pegmata quid memorem modo contingentia Caelum,
Repere humi nexus mox reſoluta ſuos?

Cer-

(*) Heic Mazochius memoria labitur, non enim Iohannes Petrus editor huius ichnographiae fuit, ſed Auguſtinus Paſchalis.

Cernere iam videor rictu indignante leones,
Audire atque urſos, ac genus omne feras
Frendere, & indomito ſpumas agere ore cruentas.
Vae, ſontes animae, quas fuga nulla manet!
Quis tamen, o cives, furor eſt haurire cruorem
Luminibus, caedem & plauſibus excipere?
Verum olim haec fuerint. Nam quo nunc ludicra, quo nunc
Tot pompae, quo tot nunc abiere neces?
Nec caveae de mole ſuper, niſi triſte cadaver,
Et buſtum, cineri quod parat ipſa ſuo, eſt.
Quaeque ſupercilio feriebat ſidera, turpe
Heu iacet, agricolae ludibrium & pecori.
Quid tantum mortale genus virtute ſuperbis
Aut opibus? quid non proterit hora fugax?

CLA-

CLARORVM VIRORVM TESTIMONIA DE AVCTORE ET OPERE

IOSEPHI A CAPVA CAPYCII

COm' altamente, ALESSIO, il tuo penſiero
S' innoltra a penetrar l' interna parte
De' ſecoli vetuſti; e con qual' arte
Diſcerne, involto d' atra nebbia, il vero!
D' ovre eccelſe, onde ben degna d' impero
Fu l' alma Patria, alla Città di Marte
Emula un tempo, le veſtigia ſparte
Traggi di Lete omai tacito e nero;
Di letizia, e d' onor con atti adorni
L' ombre de' Padri antiche e venerande
Farti corona intorno, e dirti or parmi:
Siccome, ALESSIO, illuminando i marmi,
Di noi ravvivi alta memoria, e grande,
Viva il tuo nome eterno in chiari giorni.

Ad illuſtriſs. ſexviros Camp. de Amphitheatro tuendo.

VOi, ch' a l' alma Città, pria donna altera
Del felice terren reggete il freno,
De gli anni ad onta or ravviſate appieno
Del Campano ſplendor l' immagin vera.
L' ampio immenſo COLOSSO (*) o quant' egli era
Di rupi adorno, anzi che marmi, il ſeno!
Quante immagin d' Eroi lui 'n guardia avèno!
Qual d' eccelſe colonne eletta ſchiera!
Pur miratelo, ahi viſta acerba e dura!
Squallid' or giace, e depredato e vinto
Da barbaro furor, dal tempo avaro!
Ecco a Voi ſi rivolge, a Voi la cura
Ne commette la Patria: ah non ſia eſtinto
Segno di ſuo valor unico e raro!

IA-

(*) Campanum Amphitheatrum ſaepe *coloſſum* Erchempertus appellat, cujus locos vide in hoc opere pag. 157, 161, & not. 101, vide etiam not. 93.

IANVARII MAIELLI

Metropol. Eccleſiae Neapol. Canonici

AD IOSEPHVM A CAPVA CAPYCIVM.

CHiaro ſpirto gentil, ch' alta fortuna
Dal duro calle di virtù non parte;
Cui par non vide in lieta ſorte, o bruna
L' emula gente al popolo di Marte.
Ben la futura età per Voi queſt' una
Maraviglia vedrà d' ardire, e d' arte;
E i fatti egregii, ch' or ALESSIO aduna,
Sovra 'l marmo ſerbar le dotte carte.
Mentre ambi intenti a riſtorare i danni
Siete dell' opre auguſte, onde fu adorno
Più ch' altronde, e felice il terren noſtro;
Non fia che ſparga obblio tenebre intorno
A l' alma patria; e dal furor degli anni
Securo andrà l' immortal nome voſtro.

NICOLAI CAPASSI

In Gymnaſio Neapol. primarii Iuris Interpretis.

BEn da queſte del tempo eccelſe ſpoglie,
Ov' a l' occhio il penſier contende il vero,
Scorgi, ALESSIO, di Capoa il grande impero,
E più di lui, che tutto doma e ſcioglie:
Ma qual di Febo diè ſu ſparte foglie
La Vergine Cumana il ſenſo intero;
Tal de la priſca età tuo 'ngegno altero
Da ciechi infranti marmi il ver raccoglie.
Or la ſuperba mole, e i ſaldi monti
Indarno al Ciel la nobil Donna ergeo,
Se guaſta l' armi del fier Veglio han l' opra;
Sol tuoi penſieri a chiare impreſe pronti
Dolce di madre amor deſtar poteo;
Perchè l' alte memorie obblio non copra.

NICOLAI CYRILLI

In Neapol. Gymnaſio primarii Medicinae Profeſſoris.

TΟῦτο κυνηγετικὸν τὸ θέατρον, ὁδοιπόρ, ὁ λεύσσεις,
 Στήσατο μὲν Κάπυος παμβασίλισσα πόλις.
Ἀλλὰ διασπασθὲν, πυμάτης παραπλήσιον ἤδη
 Ὥρης, σῶσε δυοῖν διὰ σαοφροσύνη.
Καὶ γὰρ ἀπ' Αὐστριακῆς πάτριον ποτὶ γαῖαν ἱκάνων
 ΚΑΠΥΚΙΟΣ, κλείους κηδόμενος πατρίδος,
Δυσσεβέων ἀνδρῶν τὰς χεῖρας ἔερξεν ἀνηλεῖς
 Πρὸς τάδε τῆς ἀρχῆς μνήματα μαινομένων.
ΜΑΖΟΧΙΟΣ δ' ἡμίπτωτον πάλ' ἔδειμε γραφῇσιν,
 Οὔτε βίην ἐχθρῶν δειδιὸς, οὔτε χρόνου.
Εὖ μάλ', ὅσον γαρ τῆς ἀρχῆς σημεῖα παλαιῆς
 Ζήσεται, οὐ Καπύης λησόμεθ' αὐτονόμου.

QVam molem mirare aſtris capita alta ferentem,
 Capyadum ſtitit hanc imperioſa domus.
Quam niſi ſervaſſet virtus praeclara duorum,
 Iam diſcerpta diu membra ſolo aſpiceres.
Alter ab Auſtriacis patrias delatus ad oras
 CAPYCIVS, decori ut proſpiceret patriae,
Audaces hominum contra haec monumenta furentum
 Imperii, oppreſſit continuitque manus.
Alter ſemirutam inſtaurat, ſibi nil metuentem,
 MAZOCHIVS, longi a temporis invidia.
Quamque diu imperii haec ſtabunt veſtigia priſci,
 Haud Capuae nomen nox taciturna premet.

GALEOTTI IVNIANI

Metropol. Eccleſiae Campanae Canonici.

ERgone quae celſo moles ſurgebat Olympo,
Corruit? heu Superi quale ſcelus luitur!
Semiſepulta ſolo ſqualent ſimulacra Deorum,
Trunca aures, truncis naribus atque comis;
Quae lapicida ferox medio inter rudera nactus,
Laedere crudeli vulnere non dubitet.
Gloria Campani ſic concidit Amphitheatri,
Quo nihil in toto pulchrius Orbe fuit;
Moenia uti Babylon, ut diruta templa Quirinus
Vidit, ut excidium Troia peruſta ſuum.
Pyramidum pars magna, Pharus Pharus illa, Coloſſus
Quem Rhodos aequavit nubibus, en ubi ſunt?
Omnia ad occaſum properant: rapit omnia ſaecli
Vis; operi & magno magna ruina manet.

ALOISII M. COMI

Metropol. Eccleſiae Neapolitanae Canonici.

Marmora quid peredis, quid & aera, annoſa vetuſtas;
Nec ſacros trepidas perdere dente lares?
Cuncta vores avido licet ore; irridet edaces
Vna tuas tandem pagina docta minas.
Campani moles quae corruit Amphitheatri,
Saevitiae fuerint nota trophoea tuae.
Quid tamen infelix tanti profeceris auctor
Criminis, in melius verſa ruina docet.
Clarius illa (viden?) rediviva e funere ſurgit;
Et ſua, MAZOCHIO vindice, fata novat.
Hoc duce, quae patriis contenta ſuperbiit oris,
Implebit geminum nomine Solis iter.
Hac mercede placet, tanti eſt cecidiſſe: ſuperſtes
Aevo dum poterit nobiliore frui.

A V C T O R E S

Actorum Litterarior. Liſpienſium.

MENSE IVNIO MDCCXXVIII pagg. 267, ſeqq.

Alexii Symmachi Mazochii Metrop. Eccl. Campanae Canon. Theol. in mutilum Camp. Amphitheat. titulum, aliaſq. nonnullas Campanas inſcriptiones Commentar. Neap. apud Fel. Muſc. 1727 4 Maj. Alph. 1 *pl.* 2½ *Tab. aen.* 2.

NOn ſine inſigni voluptate feſtivam hanc doctiſſimi MAZOCHII lucubrationem perlegimus; materiae iucunditate, doctrinae criticae apparatu, & virilis graviſque ſermonis elegantia certatim commendandam. Erutum inter Campani Amphitheatri rudera menſe Septembri 1726 fragmentum marmoreum fuerat ad totius forte operis Titulum ſpectans; praegrandibus litteris conſignatum, altum tres pedes Romanos, quatuor latum, quod una cum ſupplementis Cl. editoris adiecta tabula exhibet. Huius veluti redemptor exstiturus Noſter, doctum hunc aggreſſus eſt Commentarium, praemiſſa de Campani Amphitheatri mentione a viris doctis iniecta praefatione, in octo capita diſtributum. Cap. 1 priores elogii lineas illuſtraturus iuſtam fere Coloniae Capuam deductae, Campanaeq. urbis hiſtoriam complectitur. Antiquis temporibus Municipii iure gaviſa eſt Capua poſtquam T. Veturio Calvino, & Sp. Poſtumio Coſſ. An. V. C. 419 civitas data fuerit Campanis. Suis ergo Capua utebatur legibus, & ſacris, iunctaq. connubiis Romanis erat, donec ab Hannibale A. V. C. 542 devicta in praefecturae formam redigeretur. Iugo igitur Romanorum accepto, Praefectus, qui iura daret per annos 152 eo mittebatur quotannis, ſaepiuſq. per idem ſpatium Capuam deducebatur colonia. Et prima quidem a Bruto patre illius, qui Caeſarem interfecit ea circiter tempeſtate, cum Sylla in Mithridaticum bellum intento faediſſima Marianorum per Italiam graſſaretur dominatio. Altera L. Cornelii Syllae fuit, quam Sigonius de iur. Ital. III, 4 cum Bruti Colonia miſcuit. Iniuſte quidem ex mente Auctoris, cum Brutus Cives dederit, Sylla milites; ille praefecturam ſuſtulerit, hic retinuerit. Poſtea P. Servil. Rullus Trib. pleb. legem promulgavit, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adſcriberentur, iiſq. & Campanus ager, & Stellatis divideretur. Sed Cicero obſtitit, cui proinde & ſtatua a Campanis dicata fuit, ſimulq. patris Urbium appellatio communi religione tributa. Quadriennio tamen exacto A. V. C. 694 legem C. Iul. Caeſ. pertulit. Enata hinc *Iulia Colonia* celeberrima quidem, non tamen prima colonorum deductio, quam & elogium noſtrum memorat, quaeq. cives veteranos nempe milites attulit inter civiles adeo numeranda, neutiquam militares. Trucidato Caeſare, impari idem ſucceſſu a M. Antonio tentatum, felicius vero ab Oct. Aug. qui ſupplementa tandem Coloniae adſcripſit. *Felix* vocatur Colonia, quod a Sylla Felice primum conſtituta fuerat, non a Campania felice, cum is Campaniae titulus tantam non ferat aetatem. Sigonius hic emendatur Campanam Syllae deductionem l. c. ſollicitans, & labefactans, propinaturq. coniectura eam forte omnem Coloniam a Sylla fuiſſe deductam, quae *Iuliae Felicis* nomine celebratur in monumentis. *Auguſtae*

guſtae cognomentum ex S. C. Campanae Vrbi impoſitum. Tribus enim ab Oct. Auguſto vicibus vel deducta eo iterum colonia, vel renovata vetus eſt. Semel ex Triumvirali lege, hinc Octavii ipſius iuſſu; tandem, quo noſter titulus reſpicit, poſt Actiacam victoriam. Hinc cl. Auctor *duo auctaria* intercalat, quorum prius de Campana Pertica, eiuſq. praefecturis terriſq. agit. *Pertica* agrario nomine univerſum territorium novis aſſignatum Colonis, notat. *Praefectura* vero quidquid deficiente Coloniae ſolo ex alterius oppidi finibus deciſum *perticae* adiungitur. Limes perticae ſeptentrionalis alias *Kardo*; orientalis *Decumanus* dicebatur. In Campano autem agro *Kardo* orientem, & *Decumanus* meridiem ſpectabat. Hic ad mare uſque longiſſime explicabatur, ille vero brevior erat. *Alterum auctarium* circa Campanae Coloniae terminos litteratos occupatur, quorum quatuor incertae tamen originis cl. Auctor reperit. Quod ſi hariolationibus dandum aliquid exiſtimat, eos poſt confecta civilia bella iuſſu Imp. Caeſaris defixos eſſe. Succedit de tempore extructi Amphitheatri, & Campani aerarii viribus diſputatio. Natales Amphitheatri ad tempora coloniae, non Reipub. Campanae cl. Auctor refert. Ligneum illud ante vel lateritium fuiſſe putat quam conderetur marmoreum, a Capuae coloniae aerario demum excitatum. Coloniae enim cuivis peculiare aerarium erat, quod reditus ex praediis publicis, poenae, haereditates, legata, donationes, & principum liberalitas augebant. Praeerant eidem Quaeſtores Coloniarum, vel Praefecti aerario, qualis Campaniae Calenus obtigerat, ſpectabantq. huc Kalendarii curatores publicam coloniae ſummam foenori dantes, ſinguliſq. kalendis extorquentes uſuras. Campanum certe aerarium pingue admodum praediis fertiliſſimis erat. Terra Gnoſia apud Cretenſes triginta ſcutatorum millia quotannis Reip. Campanae reddebat, quae Lucani ampliſſimi agri, & Leucogaei collis proventibus perpetuo augebantur. Reliquos tituli verſus c. II & III expendunt. *Hadrianum* legendum eſſe monet, quod excitandis, reficiendiſq. operibus plurimum is impenderit, ſtupendumq. extruxerit Nemauſenſe amphitheatrum. Incidit operis huius architectura in extremos Hadriani annos, eos forte, cum (Tillemontio arbitro) A. C. 119 in Campaniam ſuccederet, deq. reficiendo cogitaret amphitheatro. Mors tamen eundem praevenit, unde filio Antonino ob inſignem erga caeremonias publicas curam & religionem Pio dicto, plura parentis aedificia dedicanti, conſummantiq. relinquenda fuit operis dedicatio. Anſam hinc arripit doct. Autor lepida, doctaq. quam interpoſuit, *diatriba de dedicationibus* fuſius agendi. Conferre praecipue ea iubet, quae Gutherius de vet. iur. pontif. III, n. 12 docet, quibus ſupplementa ſaltem ſe ſcribere profitetur. In veram dedicationis notionem, primo ſtatim loco ſollicite inquirit, eamq. a conſecratione omnino differre tuetur. Utraque, ait, ſine altera peragi poterat. Conſecratio praecedebat modo, modo ſequebatur; imo in deteſtationem quandoque conſecratio fiebat, dedicatio nunquam. Patuit tamen ſubinde latius dedicationis vocabulum conſecrationem ſuo quoq. ambitu complexum. Proprie vero dedicare nihil aliud erat, quam primo fabricae uſu eam ſecuturis dicare addicereq. uſibus. Sequiori latinitati idem illud *encaeniare* dicebatur. Apud Graecos ἐγκαινίζειν, & καθιερῦν occurrit; illud dedicare, hoc conſecrare notat. Nec ignota Hebraeis dedicatio quod collatis Scripturae locis Deut. XXI, 5, Pſ. 29 (30) 1, Neh. XII, 27, Dan. III, 2, oſtenditur. Vetus Latium primo cuiuſvis rei uſu eam dedicari dixit. (Dedicare namq. a cel. Facciolati in ed. Calepini Lexici adoptatum merito exulat.) Frequentiora id docent marmora, ſcriptaque recentiorum quoque comprobant. Sic *togam in funus dedicare* eſt novae togae uſum in funere inchoare; *dedicare in cenſum* eſt incepta rei poſſeſſione eam in cenſum

defer-

deferre; *rudem carinam dedicare* eſt novam, & mare non dum expertam ponto committere &c. *Sub aſcia dedicare monumentum* quae in Lugdunenſibus ſaepe agris formula reperitur, non ut Gutherius, & Fabrettus exponunt ſepulchri mediocritatem veluti unius aſciae, qua calx ſubigitur ope, ſine ullo inſtrumento λαξευτικῷ abſoluti innuit; ſed potius ſepulchrum recens extructum antequam perfectum fuerat, dumque fervet adhuc fabrorum opus, cadavere illato encaeniare notat. Expoſita dedicationis voce, illi enarrantur ad quos templorum publicorumq. operum dedicatio pertinuit. Penes II viros id fuiſſe Guther. ſtatuit, caſtigatus a Noſtro. Plebiſcito namq. olim praeficiendus erat qui dedicaret opus, dedicantiq. tribuebatur, ut nomen ſuum inſcriberet etiamſi aedificaſſet alius. Magna inde dedicandi ambitio, donec poſt Claudii fata ad principes lege regia illud officium tranſiret. Profecti hinc ſaepius Roma ſunt Imperatores ad aliquid dedicandum, vel etiam alteri imperatorio nomine dedicandi poteſtatem indulſerunt, cuius rei in Eccleſia Rom. veſtigia monſtrat cl. Aut. *Conſecrationem* ordo tangit certis ritibus, conceptiſq. formulis a Gutherio, Briſſonioq. traditis peragendam. Cavendum in primis erat ne verbulo aberraret, qui conſecrabat Pontif. & ne quicquam emota, perturbataq. mente ab eo fieret, ſingulis fere bonis conſecrandis peculiaris lex erat ex docta Ant. Van. Dalen. *de Conſecrat.* & huic commentatione addiſcenda. Diſceptatur praecipue, an *opera publica ſolemni ritu ſacrata fuerint*? quod de Romanis ob ſummam Pontificii iuris apud veteres inſcitiam affirmare dubitat Noſter. Melius de Graecis hac ex parte religioſioribus ſentiens. In eo tandem definit *res ſacras* conſecratas, *ſanctas* vero dedicatas ſaltem fuiſſe. Singularum autem rerum, bibliothecarum ſcilicet, aedium, viarum &c *dedicatio* anniverſariis ſolennibus celebranda, vel epulis abſolvebatur, ſeu coena recta eſſet, ſeu ſportulae; vel nummis ea lege diſpenſatis, ut veſcerentur in publico cives. Cap. IV aliud amphitheatrale epigramma exponit per eadem haec tempora repertum:

SATELLIA . M. F. ANVS
APODYTERIVM AD NOVITATEM R. . eſtituit.
EPSITYLIS. CETERISQVE MARMORIBVS O. . rnavit.

Obſcura eſt gens Satellia. Epiſtylium Noſter per architrabem exponit, quam ligneam ante, prima omnium marmoream fecerat Satellia. Docte praeterea de apodyteriis balnearum, & gymnaſiorum, h. e. cellulis illis ubi loturi, vel gladiaturi veſtes deponebant, & ubi gladiatores mortui ſepeliebantur, ac conficiebantur ſemivivi, quorum deſperata erat curatio; de *catabulo*, ſeu clauſura animalium ubi detinebantur, & ad crudelitatem in beſtiarios erudiebantur eadem; deque *ludo gladiatorio* diſſerit. Cap. V Campanorum in omne ludorum genus, gladiatorios in primis ſtudium deſcribit; adeo nimirum in eos proni erant, nulla ut menſa ſatis apparata cenſeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent. Cap. VI & VII Campani Amphitheatri antiquam recentioremq. faciem appellationes, fata, Capuaeq. obſidiones, dominoſq. tradit. Cap. VIII de ſcenicis Campanorum ludis ac theatro, eorumq. in ludos ſtudio praecipit, *legemq. paganam pagi Herculanei* ex veteri elogio integra commentatione exponit. Adiecta eſt iucunda in *Campani proſcenii* rudis ſcalpturae aliquod *anaglyptum* exercitatio. Exhibet illud Deorum ſtatuas per angulos ubi urinam facere ſolebant arcendae immunditiei cauſa diſpoſitos, quod ex angue appicto Noſter divinat. v. Perſ. Sat. 1. *Lucceius* nimirum, cognomento *Peculiaris*, *Redemtor*, qui ſarctum tectum, mundumq. omni parte tuebatur proſcenium, pellibus victimarum in Campano Ca-

Capitolio ex more aedis. (Virgil. Aeneid. VII , 87) incubans per quietem admonitus reparavit proſcenium, hocque *anaglyptum ex Biſo* , h. e. ex viſo fecit. Siſtit vero haec tabula ex mente cl. Auctoris a Mabillonio , & Paſchali abeuntis 1) *machinam verſatilem*, (tympanum forte) a calcantibus hominibus , velut duobus tympanotribis verſatum, attollendis, demittendiſq. ponderibus aptam cum *trochlea*, & *ductario fune*, qui circa tympanum advolvitur, *columnaque* priſci operis in fundamenta novi aedificii reponenda. Adeſt proxime 2 (*imaguncula humi ſedens cum malleo*, & *ſcalpro*, Lucceium peculiarem, vel Architectum referens. Addit 3) *Minerva* haſtata, galeato, & criſtato vertice cum Meduſae capite in pectore, Pallas illa μηχανῖτις, manum machinae bono omine admovens. Porro 4) *Iupiter* μηχανεὺς aſſidet ſuperne nudus, inferne tectus, diadematus, fulmen dextra, ſiniſtra ſceptrum craſſiuſculum ῥόπαλον tenens. 5) *Diana* ſequitur itidem μηχανῖτις, alte ſuccincta , tutelare Campanis numen, Minervae Iovique in Campano Capitolio Dea σύνναος . Hanc 6) *Genius* excipit , impoſito epigrammate indicatus, *publicus* videlicet, eodem plane habitu, quo in Traiani, & Hadriani numiſmatibus occurrit indutus. 7) *Serpens criſtatus* ſupereſt , vel διακριτικὸν Capuae ſimulacrum , cuius olim cives a ſerpentum frequentia Ophici , Opici, Opſci, & Oſci appellati fuere, vel etiam Dei topici ſolemne ſignum . Index tandem Mazochiani operis reſtat , quem *additamenta* praecedunt , multa veterum loca, titulos varios, mores antiquorum, inſtrumenta, formulas, voces , aeque ac opus ipſum illuſtrantia, in quibus omnino habebunt, quod exerceat ingenium, critici. Praeclare ad ultimum de reliquis, quas perpolit doctiſſimus Auctor, lucubrationibus criticis , *commentario* in primis *de originibus* Campanae Urbis, quem p. 57 expectare iubet, ominamur.

IOHANNES POLENVS

In Praefat. ad V To. Novor. Supplementor. utriuſque Theſauri pag. XVI, ſeq.

CVm inter rudera Amphitheatri Campani marmoreum litteratum fragmentum erutum fuiſſet , ſtatim ac illud vidit, plane intellexit Auctor noſter , eam partem ad totius operis Titulum pertinere. Inde autem Commentarii (qui in octo tribuitur capita) conſcribendi orta eſt occaſio. Principio Titulum ſive elogium integrum Mazochius reſtituturus, diligentem Coloniarum, quae Capuam a Romanis deductae fuerunt, pluriumque rerum ad eandem Vrbem ſpectantium, hiſtoriam perſequitur, multaque luce veritatis perfundit . Tum verſus Tituli ſupplet atque reſtituit; ſimul agens de Campani aerarii viribus , & de tempore extructi Amphiteatri (ut plura etiam habet VII capite de Amphitheatro Campano per ſequiora ſaecula) necnon III capiti doctam elegantemque de *Dedicationibus* diatribam interſeruit. Deinde vero alterius *Amphitheatralis Epigrammatis* exemplo ea, quae conſtituerat de Tituli ſui redintegratione atque reſtitutione, confirmat. Ac non modo erudita , verum etiam ad eruditionis divitias augendas apta, Campani Amphitheatri deſcriptione opus ſuum exornat : neque praetermittit peculiaria quaedam, eademque praeſtantia, quae ad Campanum apodyterium, catabulum, & gladiatorium ludum pertinere videbantur. Cuius gladiatorii ludi ſtudio praeſertim flagraviſſe Campanos, oſtendit; qui ceteros etiam cuiuſvis generis ludos

dos magna cum voluptate ſpectabant. Quamobrem Capuae & Theatrum fuit, & quaedam ſuperſtites adhuc extant eiusdem reliquiae. De quo Theatro (poſtremo in capite Commentarii) non minus, quam de Scenicis Campanorum plura Noſter in medium affert.

SCIPIO MAFFEIVS

Epiſtola XI. Antiquit. Galliae Selectarum Ludovico Antonio Muratorio data.

Docte hunc de dedicationibus locum pertractare memini ALEXIVM MAZOCHIVM, cuius de Campano Amphitheatro Commentarium fruſtra heic (*Lugduni ſcilicet, ubi tunc verſabatur Maffeius*) perquiſivi.

PETRVS IANONIVS

In epiſtola ad Ioſephum a Capua Capycium.

Vienna *6* Settembre 1727.

L' Opera del Canonico MAZZOCCOLI mi fu mandata dal Signor Niccolò Cirillo per l'ultimo procaccio, per preſentarla al Signor Cavalier Garelli, come feci. Non ebbi tempo di leggerla; ma ſcorſi alcuni fogli; e mi parve degna di ogni commendazione, ſiccome feci col Signor Cavaliere; ricordandomi di quanto V. S. Illuſtriſſima mi avea già informato di queſto ſoggetto. Può immaginarſi quanto mi farà caro riceverne un eſemplare per me, per avere maggior agio di ammirarne la dottrina e l'erudizione; di che non meno a V. S. Illma, che al Signor Canonico rendo grazie . . . . .

Vienna 3 Gennajo 1728.

IL libro del Signor Canonico MAZZOCCO quanto più ſi legge, tanto più piace, ed è molto ſtimato dagli amatori delle antichità; ed avendone parlato col Signor Appoſtolo Zeno, mi dice che non ha veduta coſa più eſatta e dotta in queſta materia (1). Se non aveſſe il Signor Matteo Egizio poſto mano ad una Diſſertazione ſopra il famoſo Senatuſconſulto, ſcolpito in tavola di bronzo, e mandato dal Principe di Tiriolo a S. M. che ora lo ſerba come una coſa più rara del ſuo Muſeo; io diſſi al Signor Cavalier Garelli, che niun altro potea uſcir con onore in queſta impreſa, che il Signor Canonico, avendone dati ſaggi ben diſtinti nella reſtituzione dell' inſcrizione dell' Anfiteatro di Capua. Si aſpetta ora queſta Diſſertazione manoſcritta; e forſe potrebbe venir congiontura di valerſi anche in ciò del valore e perizia del Signor Canonico, ch' io la ſtimo maggiore dell' altro: e queſto è il mio giudizio, che poſſo dare con tutta ingenuità, e ſenza adulazione alcuna . . . .

CA-

(1) Optimam opinionem, quam de MAZOCHIO habere Zenum teſtatur Iannonius, ipſe Zenus confirmat in Epiſtola ad Cardinalem Quirinum, quam habes pag. 194. Vol. VI ſuarum epiſtolarum, in qua MAZOCHIVM praedicat: *Celebre letterato, che a comune giudizio è uno di quegli, che preſentemente col loro ſapere fan più d' onore all' Italia e ne ſoſtengono il decoro*,

CAROLVS MAIELLVS
ad eundem.

Roma 22 Settembre 1727.

AL pregio dell' eruditiſſima Opera *de Amphitheatro Campano*, degno del nome e della dottrina dell' Autore, ſi aggiugne l'onore, che V. S. Illuſtriſſima ſi degna di farmi, con donarmene un eſemplare; e la gentilezza delle eſpreſſioni, con cui ſi compiace di accompagnare un sì bel dono. Per l' uno dunque e per l' altro rendo a V. S. Illuſtriſſima infinite grazie: e congratulandomi con la celebre ed inſigne ſua patria, che abbia tra' ſuoi figli chi ſappia e ſi adoperi con ſomma lode a ravvivarne e conſervarne le glorioſe memorie; reſto facendo a V. S. Illuſtriſſima divotiſſima riverenza . . . .

FRANCISCVS BLANCHINIVS
ad eundem.

Roma 4 Ottobre 1727.

NEl prezioſo regalo del libro, che mi vien conſegnato con il pregiatiſſimo foglio di V. S. Illuſtriſſima egualmente ſpicca la generoſa degnazione, per cui ha voluto, ſenza mio veruno merito precedente, farmi provare la ſorte di dedicarle la mia umiliſſima ſervitù, nel porgerle i più oſſequioſi ringraziamenti; e la copioſa erudizione del Signor Canonico Mazzocchi; il quale ha onorata la patria, e lo ſtudio di antichità con una delle più riguardevoli opere, che ſiano ſtate in queſto genere pubblicate. La ſolidità de' penſieri, la felicità dell' interpetrazione, la proprietà dell' elocuzione, e la copia delle notizie iſtoriche collocate a' ſuoi luoghi, di cui l' Autore arricchiſce coteſto celebre Teatro Capuano, meritava un così degno Mecenate, qual'è V. S. Illuſtriſſima, per darle il pubblico lume con quel decoro che ha fatto. Me ne congratulo vivamente ſeco, vedendo che ſi mantenga in queſto fiore con le memorie dell' opere Romane ancora lo ſtile felice de' tempi de' Ceſari: e le rendo umilmente grazie di avermi con queſto dono data occaſione di apprendere dalla ſublimità dell' ingegno e dalla ſodezza de' penſieri dell' Autore tante nobili cognizioni; e inſieme di provare la ſorte di dedicare a V. S. Illuſtriſſima la mia umiliſſima ſervitù; che ſempre più reputerò felice, ſe mi conſermerà con l'onore de' ſuoi comandi il pregio di eſſere perpetuamente . . . . .

IUSTUS FONTANINIUS
ad Auctorem (2).

Roma 4 Ottobre 1727.

MOnſignor noſtro Arciveſcovo Maiello mi ha favorito il Libro di V. S. Illuſtriſſima ſopra l' Anfiteatro di Capoa; e glie ne ſono molto obbligato, perchè mi ha fatto conoſcere un dottiſſimo ſcrittore. Ho letto il libro dettato con maeſtria, e con franca penna. Dapertutto lo veggo accurato, compoſto con molta attenzione e penetrazione, elegante, in ſomma libro onorevole a V. S. Illuſtriſſima ed a tutta l' Italia; e perciò da me letto con ſommo godimento; avendo particolarmente oſſervato come ſnoda l' antica formola *ſub aſcia dedicare*, e molte altre coſe degne di oſſervazione, e come bene ſuppliſce l' Iſcrizione dell' Anfiteatro (3). Me ne rallegro per tanto con V.S. Illuſtriſſima, e le rendo copioſiſſime grazie di sì caro dono, avendo anche con molto piacere oſſervato come ſpiega il baſſorilievo di Lucceio. Vorrei che queſta ſua Opera non foſſe la ſola da Lei compoſta; ma che metteſſe mano a farne dell' altre, perchè la ſua gran capacità può riuſcirne felicemente, e inſegnare al pubblico molte coſe ignorate; e per quel che ſi vede dalle ſtampe, io non ſaprei in coteſto Regno trovare un par ſuo. Gradiſca le mie candide eſpreſſioni; e avendo io nuovamente pubblicati due miei piccioli Comentarj, le ne mando i fronteſpizj; riſerbandomi a mandarle i libri ſteſſi in qualche propria occaſione (4). Aggiungo che non era punto biſogno che ſi ſcuſaſſe di aver meſſe tante belle coſe nella ſua Opera; mentre anzi ne dee eſſer da tutti ringraziata. E con pregarla a riputarmi per ſuo buon ſervidore ed amico obbligatiſſimo mi confermo per ſempre. Mi ſcordava di dirle che Monſignore Maiello mi ha dati gli altri due eſemplari da mandare a Padova e a Venezia con le due lettere appreſſo. I due Signori da lei favoriti ſono amici miei; ma ſe mi permetteſſe io vorrei impiegar meglio i ſuoi regali, mandandogli a Firenze uno al Signore Senator Buonarrotti uomo dottiſſimo in queſte materie, come appariſce da' ſuoi libri ſtampati, e l' altro al Signore Antonfranceſco Gori, che ultimamente ha pubblicato un tomo di antiche Inſcrizioni. Queſti due valentuomini faranno buon uſo del ſuo libro; laddove gli altri due, benchè eruditi in certe materie, non lo farebbono. Prenda in buona parte la mia confidenza; benchè non farò nulla ſenza il ſuo riverito conſenſo; e di nuovo reſto . . . . .

BER-

(2) Hinc merito MAZOCHIUS inter illuſtres homines recenſetur, cum quibus litterarum commercium Fontaninio fuit, quorum catalogus in eius Vita contexitur.

(3) Quibus heic laudibus MAZOCHIUM Fontaninius cumulat, eas publice iterat in Opere *De Italica Eloquentia*, in quo hunc Commentarium *bellum librum* appellat: eodemque loco plagii Marchionem Maffeium inſimulat; quod correctionem, quam Noſter feliciter procuderat ad Acta SS. Perpetuae & Felicitatis, quamque in hac editione habes pag. 120, tamquam ſuam obtruſerit; de qua criminatione Maffeius purgare ſe nititur in *Examine* eiuſdem operis *Italicae Eloquentiae* pag. 78.

(4) Commentariola, quorum titulos MAZOCHIO Fontaninius mittit, aut ego fallor, aut certe fuerunt duo illa opuſcula eo ipſo anno 1727 ab ipſo edita, quorum unum *Diſcus Argenteus Votivus* titulum praefert, alterum *De Corpore S. Auguſtini*.

BERNARDVS GIACCHVS

ad Ioſephum a Capua Capycium.

Arienzo 25 Ottobre 1727.

HO io ritardato per qualche tempo a ringraziare V. S. Illuſtriſsima, come ora infinitamente e di tutto il mio ſpirito la ringrazio dell' umanità ſingolare, onde ſi è degnata far ſuperba la mia picciolezza, con l' onoratiſsimo dono del libro intorno all' Anfiteatro e ad altre belle memorie di coteſta ragguardevoliſſima Città; perchè mi è paruto giuſto di leggerlo prima, e agiatamente conſiderarlo: la qual coſa le dico in verità eſſermi venuta fatta con tanto piacere, con quanto V.S. Illuſtriſsima, che di qualcheſieſi il meglio conoſce il valore dell'Opera, può per ſe ſteſſa immaginare. Il dotto e giudicioſo Autore non ſolamente che merita molta lode per aver ridotte in bell' ordine, e veſtite di leggiadriſsimo arneſe della pura Romana favella le varie coſe in più libri ſeminate e ſparſe; ma aſſai più per la ſavia e luminoſa critica, onde le ha a meraviglia riſchiarate. Io mi rallegro quanto è il dovere e con V.S. Illuſtriſſima e con coteſto per me veneratiſſimo Pubblico del ſeguire a produrre queſti uomini valoroſi in lettere, di cui in ogni ſtagione è ſtato fecondo: e reſto . . . . .

NICOLAVS FORLOSIA

ad eundem.

Vienna agli 8 Novembre 1727.

NOn prima di ora ho potuto io ed accuſar la ricevuta della Diſſertazione, di cui mi avete favorito, il che già ſaputo avrete dal Signor Antonio; e rendervene le dovute grazie; imperciocchè ho voluto leggerla eſattamente; e trovo che e per la lingua e per lo giudizio fine, per l' uſo della buona critica, per le nuove oſſervazioni, e per la varia lettura dell' Autore poſſa lodarſi francamente, e compararla con le più erudite ſomiglianti ſcritture . . . . .

IOHANNES VIGNOLIVS

ad eundem.

Roma 6 Ottobre 1727.

TRoppo ſingolare è l' onore, che dalla gentilezza di V. S. Illuſtriſſima mi vedo adeſſo diſpenſato col prezioſo dono, che ſi è degnata farmi giugnere, anche per parte di coteſto Illuſtriſſimo Magiſtrato, dell' Opera così erudita del Signor Canonico MAZZOCCHI; il quale con tanta eleganza; e con ſapere non ordinario ha ſaputo degnamente adempiere le parti di buon letterato ſuo pari, e corriſpondere inſieme al merito di coteſta nobiliſſima e ſplendidiſſima Città nella illuſtrazione e dichiarazione che ha fatta de' celebri ſuoi antichi monumenti,

 e del-

e delle note e riguardevoli ſue prerogative. Io, come non laſcio di rallegrarmene col ſuo dottiſſimo Autore; così pure ne rendo a V. S. Illuſtriſſima, ed a coteſto inclito Magiſtrato le più vive e divote grazie, che poſſo; reſtando in me frattanto un particolar deſiderio di potermi render meritevole e degno di tanto onore; con impiegarmi in ſervigio delle Signorie Voſtre; affine di andar ſoddisfacendo in qualche parte alle obbligazioni, nelle quali per atto di lor connaturale bontà han voluto coſtituirmi; onde la prego ad eſſermi anche liberali dell'altro onore, che può derivarmi da' loro ſtimatiſſimi comandamenti: e con ogni oſſequio mi dichiaro . . . . .

PHILIPPVS BONAROTIVS

ad eundem.

Firenze 14 Ottobre 1727.

MI è pervenuta per mezzo del Signor Abate Seratti la ſettimana ſcorſa la gentiliſſima di V. S. Illuſtriſſima del 1 Agoſto, ed inſieme la dotta ed elaborata Diſſertazione ſopra il Titolo di coteſto Anfiteatro, e ſopra altre Inſcrizioni antiche della loro nobiliſſima Città. Per più capi reſto confuſo, per i ſingolari onori che accompagnano queſto dono. Sono però a ſupplicare la bontà ſua di portare i miei più ſinceri ringraziamenti agli Illuſtriſſimi Signori del Magiſtrato, i quali ſi ſono compiaciuti, ad inſinuazione del Signor Biagio Garofolo, dotto veramente, ma per altro mio forſe troppo parziale ed amico, di ſpecialmente favorirmi. Porto finalmente alla ſua degniſſima perſona, la quale mi ha inviato sì bello e ſingolar dono, i più ſinceri ringraziamenti. E reſto raſſegnandomi . . . . .

LVDOVICVS ANTONIVS MVRATORIVS

ad eundem.

Modena 23 Gennaro 1728.

NOn prima di ora ho potuto riſpondere allo ſtimatiſſimo foglio di V. S. Illuſtriſſima, perchè io volea pure il piacere di leggere il Comentario del Signor Canonico MAZZOCCHI, ch' Ella con tanta generoſità ha voluto inviarmi. Queſto l'ho ricevuto ſolamente ora; e per tanto ora eccomi a pagarle quel tributo, che le debbo, cioè a renderle infinite grazie del dono fattomi; dono prezioſo in ſe ſteſſo per l'erudizione ſcelta dell' Autore, e poi maggiormente tale perchè io non ſo d'averlo meritato per conto alcuno . . . . .

IDEM

IDEM
ad Auctorem.

Modena 13 gennaro 1728.

HO ben io portato al Signor D. Giuſeppe di Capua Capece i divoti ringraziamenti, ch' io gli dovea pel cariſſimo dono da lui fattomi della bell' Opera di V. S. Illuſtriſſima; ma mi ſarebbe reſtato un gran rimorſo al cuore, ſe non aveſſi anche atteſtato, ſiccome ora fo, a Lei il gradimento di sì prezioſo dono, e non le partecipaſſi la ſtima ſingolare, che ho conceputa del di lei felice ingegno, e raro ſapere. Allorchè io conſidero gli ſcritti di Cammillo Pellegrino iuniore, veggo un genio maraviglioſo, ch' eſige venerazione da tutti. Lodato Dio che Capua ſeguita a produrre talenti di sì buon metallo; e fra queſti mi dia pur Ella licenza ch' io annoveri il ſuo; che ben lo merita l' erudizione rara, il genio felicemente critico, e lo ſtile sì ſpiritoſo e leggiadro, che oſſervo nel ſuo Comentario. Adunque con eſſolei vivamente mi rallegro, ancora per aver cominciato a conoſcere in V. S. Illuſtriſſima un letterato capace di ſoſtenere l' onore, non dirò ſolamente della ſua nobil patria; ma dell' Italia ancora. Però animo a produrre ciò ch' Ella ci fa ſperare intorno alle Antichità di Capua, e di coteſte felici contrade. Il ſaggio ch' Ella ne ha dato fa troppo deſiderarne la continuazione. Ora io per la ſtima, che fo di coteſta ſua erudita fatica, ben volentieri mi ſarei indotto a metterla nella mia Raccolta; ma la prego di perdonarmi s' io nol fo; perchè non s' accorderebbe col mio diſegno ed impegno fatto col Pubblico, di dar ſolamente ſtorie ed opere compoſte prima del 1500. Se v' è entrato il Pellegrino, è ſtato per le memorie da lui raccolte de' ſecoli baſſi; e quel dippiù, che vi ſi è meſſo, è ſtato per riſparmiare a i letterati la fatica di cercare il teſto de' di lui opuſculi, divenuti oramai troppo rari. Il ſito proprio di eſſo ſuo Comentario era la Raccolta grande fatta dal Vander Aa in Ollanda; ed io ne voglio ſcrivere colà, acciocchè ſe mai vi ſi faceſſero delle giunte, queſto, che tanto lo merita, v' abbia luogo (5). Del reſto andrò io cercando le congionture di fare in altra guiſa conoſcere a Lei ed al Pubblico la ſomma ſtima, che ho conceputa del di Lei valore, anche a titolo di gratitudine; giacchè Ella con tanta benignità ha voluto far onore anche al mio nome. Mi proteſto io intanto uno de' ſuoi ammiratori, e bramoſo di comparire quale ora con tutto lo ſpirito e l' oſſequio mi dico = Se non aveſſe peranche inviata copia dell' opera ſua a i Giornaliſti di Venezia, biſogna inviarla per onore anche dell' Italia; e io, occorrendo, la ſervirò di buon inchioſtro appreſſo que' Signori, ſe trasmetteſſe a me la copia ſuddetta.

(5) Inſeruit poſtea hoc Opus anno 1737 Joannes Polenus in *Supplemento Utriuſque Theſauri Antiquitatum Romanarum & Graecarum*, ut diximus.

SCIPIO MAFFEIVS

ad Ioſephum a Capua Capicium.

Verona 8 Aprile 1728.

A Gran mia diſgrazia aſcrivo che mi ſia ſtato quaſi per otto meſi prolungato il contento di goder dell'onore da V. S. Illuſtriſſima, impartitomi con la traſmiſſione dell' Opera del Signor Canonico MAZZOCHI ſopra l' Anfiteatro di Capua. L' eſſer paſſato il libro inſieme con la lettera in varie mani, e trattenuta prima in Roma, poi in Bologna, e in altre Città n' è ſtata cagione. Ora finalmente l' ho divorato ſubito; e non poſſo abbaſtanza render grazie a V. S. Illuſtriſſima, ed a coteſto nobiliſſimo Magiſtrato della grazia fattami nell' inviarmelo (6): e la ſupplico a rallegrarſene ancora in mio nome col valoroſo Autore. Convien dire, che in queſto tempo un genio favorevole agli Anfiteatri ſi adoperi; poichè io pure da pochi meſi in quà ho lavorato un Trattato ſopra queſto di Verona, che non ſi dà fuori ancora per non eſſer terminato l' intaglio de i diſegni. Subito che uſcirà, proccurerò di fargliene capitare qualche copia. Trattanto io rendo a V. S. Illuſtriſſima infinite grazie della ſomma bontà, che riconoſco avere per me; ſommamente ſpiacendomi non averla potuta conoſcere e ſervir di perſona quando paſsò per quà. Con che . . . . .

IOH. BERNARDINVS TAFVRVS

ad eundem.

Nardò li 18 Settembre 1727.

L' Umaniſſima lettera di V. S. Illuſtriſſima del 1 cadente mi apporta nell' iſteſſo tempo ed un eſtremo contento, ed una ſomma confuſione. Il contento mi deriva dal vedermi da coteſti Illuſtriſſimi Signori Rappreſentanti per mezzo di V. S. Illuſtriſſima favorito del prezioſo dono dell' eruditiſſimo Libro ſopra l' Anfiteatro Capuano, compoſto dal celebre Signor D. ALESSIO MAZZOCCHI; e la confuſione dal ben conoſcermi affatto immeritevole di sì ſegnalato favore. Ben mi accorgo che qualche amico corteſe ſi è degnato di deſcrivermi non quale io ſono, privo d' ogni merito e virtù; ma qual dovrei eſſere. Tal quale però io mi ſia, mi dedico per vero ſervo di coteſta Illuſtriſſima rinomata e chiara Comunità; avendo con eccesſo di bontà voluto prima obbligarmi, che conoſcermi. Supplico intanto l' innata benignità di V. S. Illuſtriſſimia portare i miei oſſequioſi riſpetti a coteſti Signori; nel mentre io col più divoto oſſequio mi raſſegno . . . .

(6) Munus illud a Capycio non ſolum ſuo, ſed etiam MAZOCHII nomine Maffeio miſſum coniicio ex Epiſtola XIX ad Noſtrum data *Antiquitatum Galliae Selectar.* quae ita incipit: *Tametſi, poſtquam eximium tuum de Capuano Amphitheatro Commentarium perhumaniter ad me miſiſti, nullum*, &c.

EVSTACHIVS MANFREDIVS
ad eundem.

Bologna 22 Aprile 1728.

NOn prima di ieri mi fu recapitata inſieme col Libro ſopra coteſto celebre Anfiteatro di Capua la benigniſſima lettera ſcritta in data fin del 1 di Agoſto dell' anno ſcorſo; con la quale ſi è degnata V. S. Illuſtriſſima di accompagnare il pregiatiſſimo dono fattomi di queſt' Opera. Eguale al piacere, che ho provato nel leggerlo e nell' ammirare la vaſta erudizione del chiariſſimo Autore di eſſa, è la confuſione, in cui mi trovo per l' onore che mi vien fatto da V. S. Illuſtriſſima, e da coteſto nobiliſſimo Magiſtrato; inviandomi un sì bello e ſplendido monumento, e sì dottamente deſcritto della loro famoſa patria; nel che veggo che l' amore, che ha verſo di me il Signor Abbate Garofolo mi ha fatto tutto quel merito, che per altro certamente non avrei, di ricevere un sì diſtinto ed apprezabil regalo. Io ne rendo adunque a V. S. Illuſtriſſima, ed a coteſto nobiliſſimo Magiſtrato le maggiori grazie, che ſo e poſſo; e mi auguro abilità eguale alla brama, che ho di corriſpondere ad un tanto debito; con impiegarmi nell' ubbidienza de' riveriti comandamenti di V. S. Illuſtriſſima, e di coteſta inſigne Città; a cui ſin da ora mi dedico con ogni oſſequio e riverenza maggiore . . . .

ANTONINVS MONGITORIVS
ad eundem.

Palermo 2 Ottobre 1727.

PEr mezzo del Signor D. Ignazio Maria Como, mio ſingolar amico e padrone, mi capita il Libro dell' Anfiteatro Campano, favore quanto inaſpettato, altrettanto da me gradito: e ſiccome ſi rende meritevole di ogni lode il zelo di coteſto Pubblico nel conſervar e illuſtrar le antiche memorie; così gli ſon dovuti i maggiori encomii, che poſſan tributarſi, per la generoſità di parteciparlo a' Letterati. Ne rendo le maggiori grazie, che poſſo, sì al medeſimo Pubblico, come alla ſingolar corteſia di V. S. Illuſtriſſima per la prezioſità del dono, e per l' onore non meritato di eſſere ſtato aggregato al numero de' favoriti. Sarà il Libro da me conſervato tralle coſe più pregevoli della mia Libreria per eterna memoria de' favori di V. S. Illuſtriſſima e delle mie obbligazioni: e ſpero non tenerlo ozioſo, ma valermene nelle occaſioni per illuſtrar l' oſcurità de' miei fogli: mentre offerendomi . . . . .

IOH. IOSEPHVS VRSIVS

ad eundem.

Modena 5 Maggio 1728.

ANcorchè il Signor Abate Biagio Garofoli, ſedotto dalla bontà, che ha per me, mi abbia dipinto a V. S. Illuſtriſſima con troppo vantaggioſi colori; non meritava tampoco il favorevole ritratto fattole da lui, non che l'effettiva debolezza della mia perſona, l'onore che mi ha compartito regalandomi dell' eruditiſſimo ed elegantiſſimo Libro intorno all' Anfiteatro Capuano. Saran tre giorni che mi è giunto in Modena, ove ora ſoggiorno, queſto prezioſo dono, accompagnato da benigna lettera di V. S. Illuſtriſſima data ſotto il 1. Agoſto dell'anno ſcorſo: la qual verità io l'eſpongo per giuſta diſcolpa del ritardo, che correrebbe a mio carico, ſe aveſſi differito ſin ora il renderle le dovute grazie: e perchè aſpiro all'onore eziandio de' ſuoi comandi, come conſecutivo a quello di avermi conceduta la ſua padronanza; l'aſſicuro che minimo ritardo non laſcerò correre nell' ubbidirla, e nell' autenticare coll' opere quel titolo, col quale mi pregio di ſottoſcrivermi ora oſſequioſamente . . . . .

IOH. BATISTA SOLLERIVS

ad Auctorem.

Antuerpiæ IV idus Septembris 1728.

QVas Kal. Octobris proxime elapſi anni 1727 humaniſſimas iuxta atque officioſiſſimas litteras ad me dediſti, Vir ampliſſime, eae demum ſub huius menſis Kalendas huc perlatae ſunt, cum inſigni munere quo me beare dignatus es, praeclaro eruditionis tuae monumento, Muſeum noſtrum Hagiographicum exornans. Vt mihi gratiſſima ſunt erudita antiquitatis cimelia, ita avide Commentarium tuum evolvi, ſingularibus in hiſce rebus explicandis peritiae tuae argumentis egregie decoratum; de quo gratias refero quam poſſum cordatiſſimas . . . . .

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

IN

CAMPANI AMPHITHEATRI

TITVLVM

Aliaſque nonnullas Campanas Inſcriptiones

COMMENTARIVS.

Huius Commentarii partitio.

NVPER hoc ipſo menſe Septembri huius anni MDCCXXVI cum amiciſſimus, idemque eruditus vir Franciſcus Ciccarellus literati fragmenti inter rudera amphitheatri reperti exemplum ad me detuliſſet in hunc modum:

-IA·FELIX·AV
FECIT
IANVS·AV
Γ·COLVMNAS·AD
IVS·HADRIANV
PIVS·DEDICAVI (1)

ſtatim intellexi ad totius operis titulum pertinere: praeſertim cum praegrandibus literis conſtaret, & ad portam ipſam amphitheatri, quae auſtrum ſpectat, erutum fuiſſet. In hunc vero maxime modum ſupplevi

A CO-

(1) Characteres nactus non eadem proportione decreſcentes, qua in ipſo marmore, hic quidem ut potui exhibui. Ceterum marmor cum ſupplemento exactiſſime in aes incidendum curavi: nam praeter cetera, quae commentarius docebit, characterum etiam ſpatiorumque exacta proportio, ſic reſtitutum oportuiſſe ſignificabit.

COLONIA·IVLIA·FELIX·AVG·CAPVA
FECIT
DIVVS·HADRIANVS·AVG·RESTITVI
IMAGINES·(*)ET·COLVMNAS·ADDI·CVRAVIT
IMP·CAES·T·AELIVS·HADRIANVS·ANTONINVS
AVG·PIVS·DEDICAVIT

(*) Aut tale aliquid.

Utrinque enim marmor & ex aequo fuiſſe ſupplendum vox FECIT , quae alterius lineae media ferme occupat ſpatia , ſatis indicabat : plus vero aliquanto initio quam fini adiiciendum fuiſſe eadem quoque vox admonebat , quae dextrorſum propius accederet . Ac ne multis , recte necne ſuppleverim , afferetur hoc commentario ratio . Dum enim ſingulas inſcriptionis partes luſtrabimus , ſimul vix aliter elogium ſeſe habuiſſe intelligetur.

Ac fragmentum ipſum quod attinet , eſt illud quidem e candido marmore , ſane quam elegantiſſimis characteribus inſculptum , iiſque prope σπιθαμιαίοις; ſed ita ut per ſingulas paullatim lineas decreſcant , ut deorſum ſpectantibus , ſecundum opticae leges , aequales omnes viderentur : ſic enim politiore illo Antoninorum ſaeculo conſuevere [inſcriptiones ſcalpere . Quamquam ceteroqui vetus id fuid architectonicus canon a Vitruvio III, 3 paullo παχύμερον traditus : *Quo enim* , inquit , *altius oculi ſcandit acies non facile perſecat aëris crebritatem* , & quae ibi ſequuntur ; ob eamque cauſam optimum factu ait , ſi eminentioribus aedificii membris aliquid amplius altitudinis tribuatur : atque hinc ex tribus epiſtylii faſciis , imae tres , mediae quatuor, ſummae quinque partes ibidem architectus aſſignat .]

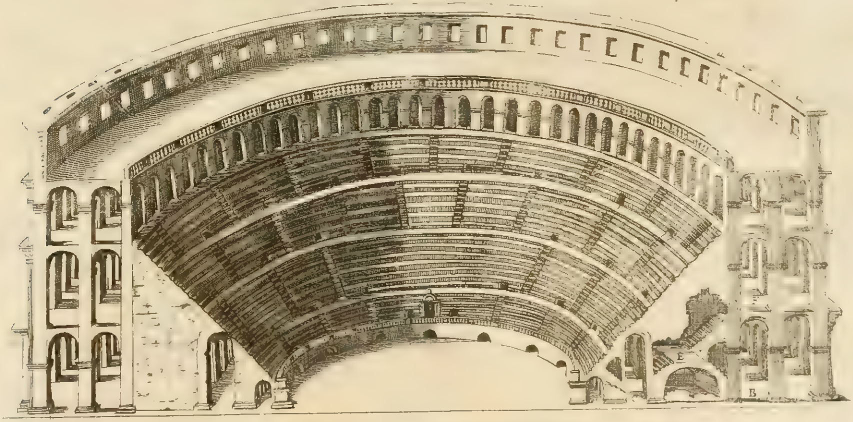
Dimenſiones vero has habet area literis exarata , (nam de corona ceteriſque ornamentis taceo) ut tres maxime romanos pedes altitudinis habeat , quatuor fere in latum excurrat : ut literarum , ita ut ſupplevi , integras ſtrigas ad decem eoque amplius pedes fuiſſe exporrectas oporteat .

Hunc vero commentarium ſic nos quidem partiemur , ut tria hujus epigram-

COLONIA·IVLIA·FELIX·AVGVSTA·CAPVA
FECIT
DIVVS·HADRIANVS·AVG·RESTITVIT
IMAGINES·ET·COLVMNAS·ADDI·CVRAVIT
IMP·CAES·T·AELIVS·HADRIANVS·ANTONINVS
AVG·PIVS·DEDICAVIT

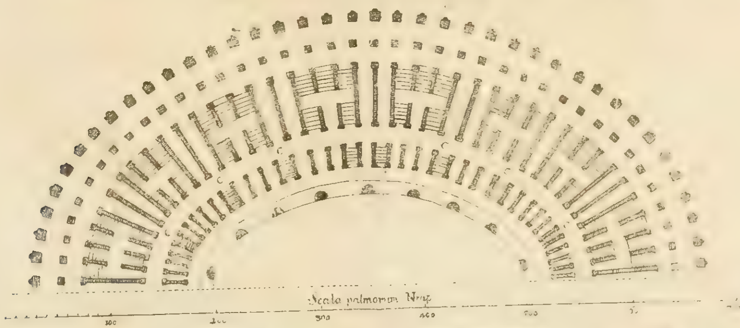
INTERIOR ASPECTVS

pag. 12

CAMPANI AMPHITHEATRI ICHNOGRAPHIA

pag. 12

pag. 15

grammatis commata binis ſingula verſibus comprehenſa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inſcriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae olim, quae nunc huius amphitheatri facies: quod ei per ſequiora tempora fuerit nomen, quidve eo tum factum fuerit, exſequemur: poſtremo ad theatricas quaſdam inſcriptiones digrediemur.

CAPVT I

In priores duas elogii lineas.

I Quoties Capuam deducta colonia fuerit. II De Capua a C. Iulio colonia conſtituta. III Unde Felicis nomen Capuae obvenerit. IV De Campanae coloniae ſupplementis ab Octaviano conſcriptis. AVCTARIVM PRIVS. De Campana pertica, eiuſque praefecturis. AVCTARIVM ALTERVM. De Campanae Coloniae terminis literatis. V De tempore extructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.

I *Coloniis fere ut libertis nova nomina impoſita*. II *Inter colonias municipiaque diſcrimen. Quando Capua Municipium fuerit*. III *Capua una ex Praefecturis*. IV, V *Quoties Capuam deducta Colonia*. VI *M. Bruti Colonia*. VII *Syllana colonia*. VIII *Sigonii aberratio. M. Bruti colonia civium R. fuit*. IX *Bruti colonia praefecturam ſuſtulit, ſyllana retinuit*. X *Bruti colonia brevi evanuit: ſyllana ſtetit*. XI *Bruti colonia ante ſyllanam fuit. Quis iſte M. Brutus. Noſter Brutus pater eius eſt, qui Caeſarem interfecit. Ob eundem perfide interfectum Pompeio conflatur invidia*. XII *Ciceronis aſſentatio. Mantia Pompeio convitiatur. Bruti Caepionis in patriam amor*. XIII *Noſter Brutus quo anno mortuus. Pighius notatus. Tempus deductae a Bruto coloniae*. XIV *Rulli tentata colonia*. XV *C. Iulii colonia*. XVI *M. Antonius iterum Capuam coloniam deducere molitus tantum non interficitur. Capua altera Roma*. XVII *Caeſaris Octaviani ſupplementa*. XVIII *Cur Iulia appellata*. XIX, XX *Lex Iulia Ciceroni valde diſplicuit. An agri Campani modum Tullius habuerit exploratum*. XXI *Cicero ob recuſatum Campanum XX-viratum exulavit. Clodius XX-viratus repulſum patitur*. XXII *Campanorum XX-virorum catalogus*. XXIII, XXIV *Turbae ob legem Iuliam*. XXV *Dionis inconſtantia. Goëſii indiligentia*. XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX *Dio ſecum ipſe & cum aliis conciliatur*. XXX *Campanorum ſtudium in Cicerone revocando*. XXXI *Pompeius Capuae Duumvir*. XXXII *Itemque Piſo*. XXXIII *Campani Conſules*. XXXIV *Tempus geſti duoviratus*. XXXV *Ciceronis iocus. In quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae*. XXXVI *Campania recens Felix appellata*. XXXVII, XXXVIII *Capua Felix a Sylla dicta*. XXXIX *Syllae acta non fuere reſciſſa. Syllanis numquam poſſeſſiones ademptae*. XL *Sigonii hallucinatio*. XLI, XLII *Quo colonia iure deducta, iterum deducere non licebat*. XLIII, XLIV, XLV, XLVI

 Colo-

Coloniae omnes cognomento Felices fortaſſe a Sylla deductae . XLVII , XLVIII. *Ex S. C. cognomina urbibus imponebantur* . XLIX *Ter Octavius Capuam coloniam deduxit* . L *Lege III-virali Capua colonia deſtinata* . LI , LII *Octavius & non Lucius lege III-virali Capuam colonos traſcripſit* . LIII *Octavius iterum Capuam coloniam collocat* . LIV, LV *Terram Gnoſiam & aquam Iuliam Caeſar Campanis elargitur* . LVI *Velleio lux* . LVII , LVIII , LIX , LX *Caeſar iam Auguſtus tertio Capuam coloniam inſtituit* . LXI *Quid pertica & praefectura* . LXII *De Kardine & Decumano* . LXIII *Kardo & Decumanus Capuae alternabant* . LXIV *Campanus ager ad mare verſus longiſſime protenſus* . LXV *Hygino lux* . LXVI , LXVII *Goëſii παρόραμα*. LXVIII *Calatia praefectura Campana* . LXIX *Urbana praefectura*. *Plinius illuſtratur* . LXX *Caſilinum praefectura Campana* . LXXI *Collis Leucogaeus Campanis adiudicatus* . LXXII , LXXIII , LXXIV *Addiana praefectura* . LXXV *Praefecturae colonicae etymon* . LXXVI *Siculo Flacco lux* . LXXVII *Goëſius reprehenditur* . *In praefecturae etymo Siculus & vetus lapis conſentiunt* . LXXVIII *Praefecturae colonicae Romanas imitabantur* . LXXIX *Salmaſius refutatur*. LXXX *Cultellatum quid? Tifata unde dicta* . LXXXI , LXXXII *De Campanae coloniae terminis literatis*. LXXXIII *Ab Iulio ne an ab Octavio hi termini poſiti*. *Rigaltii & Peregrinii ſententia* . LXXXIV , LXXXV , LXXXVI , LXXXVII *Refellitur Peregrinius*. LXXXVIII , LXXXIX , XC , XCI *Fortaſſe hi termini Iulium habent auctorem* . XCII *Campanarum antiquitatum Peregrinii fatum* . XCIII *Mira veterum in elogiis brevitas* . XCIV , XCV *Quando extructum amphitheatrum* . XCVI *Non ante Flaviorum aetatem factum* . XCVII , XCVIII *Suum cuique coloniae aerarium*. XCIX *Quaeſtores Italiae provinciarum* . C *Curatores Kalendarii* . CI *Legata poenae nomine* . CII *Praedia coloniarum* . *Velleio lux* . *Coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus* . CIII *Terra Gnoſia* . *Campanorum Lucanus ager ampliſſimus* .

I COLONIA . IVLIA . FELIX . AVG. CAPVA) Ita primum hunc verſum meo periculo conſtitue: id quod & vetus apud Frontinum Campanae Coloniae nomen *Colonia Iulia Felix* , de quo deinceps , declarat , & linearum quoque proportio id ſuadet : ac demum ratio ipſa nominum coloniarum , in quibus nominandis eandem fere , quae in libertis, ſervatam conſuetudinem deprehendo ; itaque ſicut hi poſt manumiſſionem, patronorum praenominibus nominibuſque aſſumtis , vetera ſua nomina cognominum loco habuere : ſic poſtquam in aliquam civitatem deducta colonia fuit, eius nomine , a quo deducta erat , ſaepe accepto, proprium civitatis nomen in cognomen tranſibat; vox vero COLONIA tanquam praenomen praefigebatur . Sic quoniam lege Iulia Capua deducta fuit , IVLIA eſt appellata; nam de voce FELIX ſuo loco dicam . In eundem modum ſunt *Colonia Iulia Auguſta Parma* , *Colonia Iulia Fanum Fortunae* , *Col. Iulia Hiſpellum* , *Col. Iulia Paterna Narbo Martia* , *Col. Iulia Paterna Arelate* (in poſtremis autem hiſce duabus illud *Paterna* curioſe additum , ut ab Iulio patre , non a Iulio Octaviano deductas notetur) & ſexcenta id genus . Interdum tamen nomen proprium civitatis in derivativum tranſit ut *Colonia Felix Auguſta Nolana* , & aliae in eundem modum . Eadem ratione hic CAMPANA pro CAPVA poni potuiſſe affirmarem , (nam & Velleius lib. II , cap. 81 *Coloniam Campanam* dixit) ſi id primae lineae ſpatia admitterent , cuius literae & grandiores ceteris, & vero etiam diſiunctiores exiſtunt : ſed & vox FECIT , quae ſequitur, a me-

a mediis ſpatiis longiuſcule abiret, ſi CAMPANA pro CAPVA poſitum fuiſſet.

I *Quoties Capuam deducta colonia fuerit*,.

II COLONIA) Colonia fuit, non municipium Capua. Tacitus, qui III, hiſt. 57 *municipia coloniaeque* dixit, illud ad Puteolos, hoc ad Capuam retulit, quam XIII annal. 31 *Coloniam* diſerte vocavit. Prior Taciti locus ex III hiſt. 57 ſic habet: *A quibus municipia coloniaeque impulſae (praecipuo Puteolanorum in Veſpaſianum ſtudio, contra Capua Vitellio fida) municipalem aemulationem bellis civilibus miſcebant*. Quo Taciti loco Capuam municipium appellatam putat Cluverius Italiae antiq. lib. IV, p. 1176, lin. 52 itemque Burmannus notis ad Velleium, Cluverium, ut opinor, ſecutus. Sed errant viri doctiſſimi; ecquis enim dubitat, quin Puteolos ad *municipia*, Capuam ad illud *Coloniaeque* retulerit hiſtoricus? At enim, inquies, paulo ante Vitelliana tempora Nero Puteolos coloniam deduxerat: *Vetus*, inquit idem Tacitus XIV an. *oppidum Puteoli ius coloniae & cognomentum a Nerone adipiſcuntur*. Sed ut mittam quod ad hunc locum notat Lipſius, Puteolos modo coloniam, modo municipium fuiſſe: crediderim Puteolanos, reſciſſis poſt mortem Neronis eius actis, ad ius municipii, in quo magis ſibi placerent, iterum rediiſſe. Ceteroqui confuſa interdum fuere haec duo vocabula. Gellius XIII, 13 *Municipes & Municipia verba ſunt dictu facilia, & uſu obvia, & neutiquam reperias, qui haec dicat, qui ſcire ſe plane putet quid dicat. Quotus enim fere noſtrum eſt, qui cum ex colonia populi Romani ſit, non & ſe municipem eſſe, & populares ſuos municipes eſſe dicat?* Quid tamen proprie *Municipium* a *Colonia* differret, ibidem Gellius luculenter exponit: *Municipes*, inquit, *ſunt cives Romani ex municipiis legibus ſuis & ſuo iure utentes: muneris tantum cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capeſsendo appellati videntur, nullis aliis neceſſitatibus, neque ulla populi Romani lege adſtricti*. Contra vero de coloniis ait: *Coloniae non veniunt extrinſecus in civitatem, nec ſuis radicibus nituntur, ſed ex civitate propagata ſunt, & iura inſtitutaque omnia populi Romani, non ſui arbitrii habent.* Ad haec Vlpianus l. 1 D. ad munic. cuiuſcumque non modo coloniae ſive municipii, ſed cuiuſvis omnino civitatis cives *municipes* ex uſu recepto appellat: cuius quoque verba adſcribere non pigebit: *Municipem*, inquit, *aut nativitas facit, aut manumiſſio, aut adoptio. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiſcum facerent, ſed nunc abuſive municipes dicemus ſuae cuiuſque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus eſt, Campanus eſt. Sed ſi ex patre Campano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus eſt. Niſi forte privilegio aliquo materna origo cenſeatur: tunc enim maternae originis erit municeps.*

ceps. Vt puta Ilienſibus conceſſum eſt, ut qui matre Ilienſi eſt, ſit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum & conſervatum eſt. Celſus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni (id) *competere &c.* Haec quamvis translatitia, eo tamen huc comportavi, ut ad ea quae de colonia Capua enarranda ſunt, veluti aditus muniatur: praeſertim cum & municipium olim aliquando fuiſſe Capuam compertiſſimum habeamus. Nam ex eo uſque tempore quo T. Veturio Calvino, Sp. Poſtumio Coſs. qui eſt annus V. C. CCCCXIX (ſequor faſtos Sigon.) civitas Campanis data fuit, uſque ad proditam Hannibali urbem, quando a Romanis devicta in praefecturae formam eſt redacta, inter municipia fuiſſe numeratam oportuit. De civitate Campanis data meminit Ennius apud Cenſorinum *de die natali:*

Civeis Romanei tunc factei ſunt Campanei.

meminit & Velleius I, 14 *Abbinc annos autem* CCCL *Sp. Poſtumio, Veturio Calvino Coſ. Campanis data eſt civitas, partique Samnitium ſine ſuffragio.* Nam quod Livius ad L. Furium, C. Maenium conſules refert, ideſt quadriennio ante Velleii notam; id vero non incommodat, quia de ſolis equitibus ibi Livius commemoraverat: *Campanis*, inquit, *equitibus honoris cauſsa, quia rebellare cum Latinis noluiſsent, ſine ſuffragio civitas data.* Ab anno ergo CCCCXIX, quo, Velleio teſte, univerſis Campanis civitas data fuit, uſque ad annum DXLII, quo in praefecturae formam redacta eſt, Capua municipii iure ſine ſuffragio gaviſa fuit: ex quo efficiebatur, ut in legionibus uti cives, non in auxiliis uti ſocii, Campani adſcriberentur: eoque amplius, ut connubiorum cum Romanis iura aſſequerentur: unde cum primum Capuam venit Hannibal, multae nobiles Campanorum familiae affinitate cum Romanis iunctae erant: ceterum ſuis legibus, ſuiſque ſacris utebantur, eratque eadem reip. forma, quae ante fuiſſet.

III Devicta demum civitate, ac Romanorum iugo accepto, una ex Romanis praefecturis, quas Feſtus enumerat, fuit, accipiebatque quotannis ab Roma praefectum, qui iura daret. Iſque ſtatus civitatis fuit per annos CLII, quot Velleius uſque ad deductam a Caeſare coloniam colligit. Quanquam vero per idem ſpatium deducta non ſemel eo tum civium, tum militum colonia fuit, ius tamen Campanis uſque ad legem Iuliam agrariam non reſtitutum idem Velleius affirmat: quod, quemadmodum ſit accipiendum, deinceps exponam.

IV Quando autem Capuam ante C. Iulium non ſemel coloniam deductam, modo admonebam, ac ter quoque poſt eundem comperio; operae pretium fecerim, ſi tam diſſitae antiquitatis quam potero maxime diſpulſa caligine, quoties Capuam adſcripta colonia fuerit, quoties inſuper tentata explanare aggrediar: praeſertim cum & *Coloniae* vox, de qua hic commentamur, id ſibi ſuo iure poſtulare videatur.

V Ac memini Lauredanum virum doctum ad illud *Capuae & Leocreanti*, quod in II Agr. num. 34 legitur, ſic emendare, ut *Capuae & Tarenti* legendum putet. Hoc magis miror, quod ait C. Gracchi lege una cum Tarento Capuam deductam fuiſſe coloniam, Appiano lib. I auctore. Vbi hoc quaeſo in Appiano legitur? [Niſi ſi forte ad quendam Frontini locum aſpexit, quem in Auctar. huius capitis producam.]

VI Duas omnino non incelebres Campanae coloniae deductiones ante C. Iulium Caeſarem invenio, quas non magno inter ſeſe intervallo in Ciceronis juventutem incidiſſe exiſtimo. Vna eſt M. Bruti, de qua tum ſaepe Cicero in II Agr. meminit, tum vero copioſiſſime num. 34 in hunc modum: *Haec conſilia maiorum* (de Campanae praefecturae forma retinenda) *M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda, & P. Rullo viſa ſunt, neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auſpicia a ſimili furore deterrent. Nam & ipſe qui deduxit, & qui magiſtratum Capuae & Leocreanti* (viri docti hanc vocem indubie corruptam ſic reſtituunt, ut *ab eo creati*, aut *eo creante*, aut tale aliquid legatur) *ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbiſſimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem. commemorabo id quod egomet vidi, cum veniſſem Capuam coloniam deductam L. Conſidio & Sex. Saltio, quemadmodum ipſi loquebatur, praetoribus, ut intelligatis quantam locus ipſe afferat ſuperbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perſpici atque intelligi poſſit. Nam primum id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellentur, hi ſe praetores* (2) *appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attuliſſet, nonne arbitramini paucis annis fuiſſe conſulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores non cum bacillis, ſed, ut hic praetoribus anteeunt, cum faſcibus duobus. Erant hoſtiae maiores in foro conſtitutae, quae ab his praetoribus de tribunali ſicut a nobis conſulibus de conſilii ſententia probatis, ad praeconem & ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conſcripti vocabantur. Iam vero vultum Conſidii videre ferendum vix erat; quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemtum atque abiectum videbamus, hunc Capuae Campano ſupercilio, ac regio ſpiritu cum videremus, Magios, Bloſſios mihi videbar illos videre ac Iubellios. Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum? Et in Albana & Seplaſia quae concurſatio percontantium, quid praetor edixiſſet? ubi cenaret? quid enuntiaſſet?* Quem locum eo libentius huc integrum adſcripſi, quod, cum ab hac Agraria diſceſſeris, non alibi huius coloniae mentio exiſtit. Iam illud, cur Capuae duumviri ſe praetores potiſſimum appellari iuberent, afferetur a me alio in opuſculo ratio.

VII

(2) [Id imitati Teleſini duoviri, qui & *Praetores* in marmore Teleſino appellantur. Imitati & Philippenſes Act. XVI, 20.]

VII Altera eſt L. Cornelii Syllae, qui & primus militaribus coloniis complevit Italiam, & quam coloniam Capuae impoſuit, militum eam fuiſſe veriſimile eſt. Is poſtquam externis perfunctus bellis tyrannidem occupavit, cum eſſet acerrimus ſuorum hoſtium inſectator, pleraſque civitates, quae contra ſe arma ſumſerant, proque inimicis ſuis ſteterant, agro multavit, quem ſuis militibus diviſit, quos in eas colonias adſcripſit. Mitto de Etruria, de Latio ac ceteris Italiae regionibus dicere. In Campania vero idem infortunium Capua & Nola ſubiere, quod Syllae adverſae fuiſſent. De Nolani agri aſſignatione teſtatur Frontinus lib. de Coloniis. Itemque de Syllana huc adſcripta colonia mentio eſt apud eumdem, qui, poſtquam de celebri Caeſaris ἀποικίᾳ dixerat, ſubiungit: *Ager ejus* (Capuae) *lege Syllana fuerat aſſignatus*. Tum & ex iis, quae de Calatiae deductione narrat, idem prorſus colligas: *Calatia*, inquit, *oppidum muro ductum: iter populo debetur pedes decem: COLONIAE CAPVENSI cum territorio ſuo a Sylla Felice adiudicata olim ob hoſticam pugnam.*

VIII Ad hanc etiam ſyllanam deductionem refert Sigonius in III de Iure Italiae cap. 4 illa Ciceronis ex altera Agraria, quae modo recitavimus: *Neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auſpicia a ſimili furore deterrent. Nam & ipſe qui deduxit, & qui magiſtratum Capuae ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbiſſimas impiorum poenas pertulerunt*. Sed vir magnus immane quantum ab hiſtoriae veritate aberrat: nam & diverſiſſimae prorſus hae duae coloniae fuerunt, & multa utramque temporum rerumque diſcrimina ſeiungunt. I Nam cum haec ſyllana militaris fuerit: contra illam alteram M. Bruti civium Romanorum fuiſſe, non militum, ex eadem II Agraria colligo. Etenim n. 32 inter Karthaginem, Corinthum, Capuam comparatione inſtituta, *quas tres ſolum urbes in terris omnibus . . . . poſſe imperii gravitatem ac nomen ſuſtinere* praedixerat: Karthaginem quidem & Corinthum, quod procul erant a conſpectu imperii, non ſolum afflictas, ſed etiam, ne quando erigere ſe poſſent, funditus ſublatas affirmat: de Capua longe aliud fuiſſe conſilium, cui ſi agrum, ſi magiſtratus, ſi ſenatum ademiſſent, nihil fore, quo Capua magnopere timeretur: atque idcirco urbem non eſſe deletam, ut eſſet locus comportandis condendiſque fructibus, aratorum ruſticorumque receptaculum. Tum n. 33 ſubjungit: *Videte quantum intervallum ſit interiectum inter maiorum noſtrorum conſilia, & inter iſtorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas ruſticorum, cellam atque horreum Campani agri eſſe voluerunt: hi expulſis aratoribus, effuſis ac diſſipatis fructibus veſtris, eandem Capuam ſedem novae reipublicae conſtituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod ſi maiores noſtri exiſtimaſſent quemquam in tam illuſtri imperio, & tam praeclara*

popu-

populi R. diſciplina, *BRVTI aut P. RVLLI ſimilem futurum; hos enim duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent, profecto nomen illius urbis non reliquiſſent*. Nonne vides vel ex hoc ipſo, quod P. Rulli conſilium cum Bruti facto comparatur, ſequi non minus Bruti deductionem civium fuiſſe, quam illam a P. Rullo agitatam? Sed quid his immoror, cum num. 36 diſerte de utraque, tanquam de civium Romanorum colonia ſermo habeatur? *Haec tu*, inquit, *P. Rulle*, *M. BRVTI ſceleris veſtigia*, *quam monumenta maiorum ſapientiae ſequi maluiſti*. Tum nonnullis interiectis: *Vt*, inquit, *invidioſos agros a SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . . emtos*, *quanti velletis*, *POPVLO ROMANO induceretis*. Quae poſtrema verba, quanquam de Rullo eiuſque ſectatoribus dicuntur, de eo tamen Rullo dicuntur, qui M. Bruti ſceleris veſtigia ſequeretur. An non intelligis eidem POPVLO ROMANO agros fuiſſe olim a M. Bruto aſſignatos, cui poſtea Rulli lex aſſignabat? Vtriuſque enim viri molitionem per omnia aequiparat Tullius.

IX 2 M. Bruti colonia Campanae praefecturae formam ſuſtulit, ut ex prolixiore Ciceronis loco, quem ſupra recitavi, intelligitur, qua Capuae duoviros, ſive, ut ipſi audire malebant, praetores conſtitutos, & cetera quoque ad principis urbis imaginem ordinata ſignificatur: contra vero per Syllanam ἀποικίαν nihil hic de praefecturae forma deceſſit: quam idcirco ab recepta Capua ad legem uſque Iuliam agrariam Velleius lib. II c. 44 continuat: quia quam Capuae M. Brutus Romanae reipublicae imaginem deformarat, ea ſtatim evanuit: Sylla vero, qui paullo poſt hic coloniam collocavit, nihil de praefecturae forma immutavit. Id enim ſi feciſſet Sylla, cur Cicero duos tantummodo inventos dixiſſet, qui, ſpretis maiorum conſiliis, Capuam ſedem novae reipublicae conſtituerent, M. Brutum & P. Rullum? An non tertius his Sylla adiungendus fuiſſet? Itaque Sylla cum ſatis habuiſſet agros militibus adſignare, nihil praeterea novandum putavit. Et ſane an olim libera adhuc republica, civium tantum coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.

X 3 M. Bruti hic conſtituta colonia haud diu ſtetit: nam, ſi Ciceroni fidem adhibemus, & ipſe qui deduxit, & qui magiſtratum Capuae ceperunt, & qui partem aliquam illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbiſſimas impiorum poenas pertulerunt. Quo ſane exemplo propoſito, Rullum deterret M. Cicero: *Neque te*, inquit, *P. Rulle*, *omina illa M. Bruti atque auſpicia a ſimili furore deterrent*. Quae non ſic accipienda cenſeo, quaſi obnuntiante augure Brutus coloniam conſtituerit, ſed quod coloniae ab eo deductae infelix eventus Rullo ſimilia molienti male ominaretur. Contra vero Syllana colonia aetatem tulit, quod deinceps opportunius mihi demonſtrabitur.

XI 4 Poſtremo Bruti colonia vetuſtior Syllana fuit, ut terrae caelum prorſus miſcere videatur, qui utramque veluti uno tempore deductam confuderit. Id vero ut doceam, quis ille M. Brutus fuerit, de quo Cicero, inveſtigari neceſſe fuerit. Ex tot eruditiſſimis viris, qui Tullianas Agrarias illuſtrarunt, nemo praeter Turnebum de hoc homine verbum unum poſuit. Turnebus autem ad II Agr. num. 34, & 36 eum & Marianarum fuiſſe partium, & tribunum de Capua colonia deducenda legem tuliſſe, eumque ipſum triumvirum coloniae deducendae fuiſſe tradit: & Brutum quidem bello civili acerba morte oppetiiſſe, coloniam verò ab eo inſtitutam a Sylla eiuſque factione, ſive, ut alibi ait, a ſenatu ſublatam. Haec vir incomparabilis, nullo adhibito teſte, docet, quae auctoritate veterum firmanda mihi cenſeo. Nam illud quidem, quod de Bruti tribunatu, ejuſdemque triumviratu affert, eſt incertiſſimum: & etiamſi alterutrum tantum Brutus ille fecerit, ut aut tribunus legem tulerit, aut triumvir deduxerit, tamen recte Cicero dixerit: *Nam & ipſe qui deduxit*. Ac propius fidem eſt, fuiſſe tantum triumvirum coloniae deducendae, non item tribunum plebei (3). Deinde quod ad num. 36 ex Salluſtio in oratione M. Lepidi trib. pl. refert, Bruti & Mamerci conſulatu tumultum in urbe fuiſſe: id vero eſt *ἀπροσδιόνυσον*; nam anno ſuperiore, ut infra dicam, diem ſuum obierat is, de quo agitur, Brutus. Quod vero hic civili bello acerba morte oppetierit: id cum videatur coniectura magis Turnebus, quam certa auctoritate aſſecutus, eam omnem narrationem illuſtribus Appiani Plutarchique locis certam atque explicatam efficiam. Ille in II τῶν ἐμφυλ. p. 497 M. Brutum Caeſaris interfectorem alterius Bruti τοῦ κατὰ Σύλλαν ἀνῃρημένου, qui noſter haud dubie eſt, filium fuiſſe teſtatur: *Eius*, inquit, *coniurationis duo maxime architecti fuere, M. Brutus Caepio, Bruti illius per Syllana tempora interfecti filius . . . & C. Caſſius*. Sed & hoc ipſum, & quo mortis genere Brutus ille pater ſublatus, copioſius e Chaeronenſi diſcas in Pompeii vita: ubi poſt Syllae obitum, cum redintegrante civile bellum Lepido, Pompeium Catuli, & optimatum partes ſecutum tradidiſſet, ſubiungit: *Cum autem optimatibus ſe adiunxiſſet, dux eſt contra Lepidum deſignatus, qui magnam iam Italiae partem ſubegerat, & exercitu per Brutum ciſalpinam Galliam obtinebat. Ac reliqua quidem adventu ſuo facile Pompeius oppreſſit: ad Mutinam vero in Gallia perdiu caſtra collata Bruti caſtris habuit. Interea cum Lepidus Romam advolitans moenibus aſſideret, multoque exercitu populum territans ſecundum peteret conſula-*

(3) Non enim eſt veriſimile Iunios Brutos, qui genus ſuum ad L. Brutum virum patricium, qui reges exegit, referrent, magiſtratum plebeium in ſuam familiam fuiſſe illaturos. Nam etiam ſi veriſſima ſit Dionyſii Halicarnaſſenſis ſententia, illius L. Bruti, qui monarchiam evertit, genus fuiſſe extinctum, hos vero alteros Brutos eſſe plebeios: at Ciceronis tamen, & Poſidonii apud Plutarchum adverſantia prorſus Dionyſio teſtimonia hoc ſaltem efficient, Brutos, qui Ciceronis aetate iactitarent ab illo L. Bruto ſtirpem ſuam in prope quingenteſimum annum propagatam, non fuiſſe illo eodem tempore per tribunatum plebis geſturos ſe ſuamet confeſſione plebeios.

ſulatum : eum metum allatae a Pompeio literae , quibus bellum ſine certamine confectum nuntiabatur, abſterſerunt. Brutus enim ſive quod exercitum ipſe tradidit, ſive quod tranſitionem dum faceret, eſt proditus, Pompeii fidei ſe commiſit, acceptiſque equitibus qui ſe comitarentur, in oppidulum quoddam circumpadanae Galliae digreſſus, ibi poſtero die, immiſſo per Pompeium Geminio, eſt interfectus. Qua de cauſa Pompeius vehementer eſt laceratus : qui enim mox ab initio tranſitionis ſcripſerat ad ſenatum, Brutum ultro ad ſe tranſgreſſum, miſit denuo alteras literas, quibus inſectatus eſt interemtum. Huius Brutus, qui cum Caſſio Caeſarem occidit, filius fuit, vir patris neque in bello gerendo, neque in oppetenda morte ſimilis, ut in illius hiſtoria explicuimus. Ex quo luculentiſſimo loco facile quivis intelligat non alium fuiſſe coloniae Capuae deductorem : nam & recte eum cum Rullo comparat Cicero, vel ob hoc quod uterque Syllanis adverſus fuerit : & omnino veriſſime Cicero ait eum *acerbiſſimas impiorum poenas* pertuliſſe, quia miſerandum in modum & morte non ſua periit.

XII Temperare autem mihi hoc loco non poſſum, quin Ciceronis non obſcuram aſſentationem hoc loco detegam. Scimus Plutarcho auctore Pompeium ob hanc perfidiam adverſariorum maledictis fuiſſe proſciſſum. Idem quoque ex Val. Max. lib. VI, cap. 2 diſcimus, apud quem Helvius Mantia ultimae ſenectutis homo Libonem accuſans, cum a Pompeio per iocum ſuggillaretur, cum diceret *ab inferis illum ad accuſandum remiſſum*, vocem illam libertatis plenam emiſit: *Venio enim*, inquit, *ab inferis L. Libonem accuſaturus, ſed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Ahenobarbum deflentem, quod ſummo genere natus, integerrimae vitae, amantiſſimus patriae, in ipſo iuventutis flore tuo iuſſu eſſet occiſus. Vidi pari claritate conſpicuum* (4) *Brutum ferro laceratum, que-*

 ren-

(4) Ex hoc loco Pighius ad an. 676 colligit ſaltem praetorium fuiſſe M. Brutum, cum occideretur, quando confertur cum Cn. Domitio & Cn. Carbone conſularibus viris. Sed iſtuc quidem non neceſſario ſequitur : nam illud PARI CLARITATE referri poteſt non ſolum ad honores geſtos, ſed etiam ad claritatem familiae. Et quidem noſter hic, de quo tamdiu loquimur, M. Brutus, ſi idem ille ſit acerrimus accuſator, de quo Cicero tum II Offic. tum vero in Bruto haec ait: *Iiſdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi veſtro, qui cum tanto nomine eſſet, patremque optimum virum habuiſſet, & iuris peritiſſimum, accuſationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is MAGISTRATVS NON PETIVIT, ſed fuit accuſator vehemens & moleſtus, ut facile cerneres naturale quoddam ſtirpis bonum degeneraſſe vitio pravae voluntatis.* Si, inquam, is quem Pompeius oppreſſit, idem qui Accuſator fuit : is certe adeo praeturam non geſſit, ut omnino MAGISTRATVS NON PETIVERIT. Et video multos doctiſſimos viros, qui Caeſaris interfectorem hoc Accuſatore natum ſtatuant. Mihi tamen non fit veriſimile, primum Bruto ipſo auſcultante, tam contumelioſe de Patre loqui Ciceronem: deinde ſi is pater alterius, a quo Tullii dialogus nomen invenit, extitiſſet, hoc ibi praetermiſſum non eſſet. Accedit quod Accuſator ille Craſſi oratoris aequalis fuit, atque, ut videtur, aliquanto remotior a Bruti a Pompeio ſublati temporibus, ut alter alterius pater exiſtere potuiſſet. Demum inter multa Craſſi in M. Brutum accuſatorem egregia ſcommata, quae in II de Oratore Cicero conſignavit, eſt & acris in eundem invectiva, qua illum praeter cetera rerum omnium rudem, etiam rei militaris, ſugillat : *An rei*, inquit, *militari? qui nunquam caſtra videris.* Eſtne vero credibile id ei M. Bruto a Craſſo obiectum fuiſſe, qui deligi potuiſſet ut Galliam exercitu teneret? Taceo quod Mantiae plena laudis oratio apud Valerium in iſtum Accuſatorem virum illau-

rentem id ſibi prius perfidia , deinde etiam crudelitate tua accidiſſe . Vidi Cn. Carbonem &c. Tamen M. Cicero , ut Pompeio gratificetur , cuius laudi tum alibi ſaepiſſime , tum hac ipſa oratione velificatur, in Brutum iſtum invehitur , eius factum inſectatur , & cum Rulli conſilio comparat , poſtremo acerbiſſimas impiorum poenas pertuliſſe eum affirmat , qui ſumma perfidia enectus eſſet . Quae omnia Pompeii auribus data aequus lector mecum iudicabit. Ac ne illud quidem poſſum , quin M. Bruti eius, qui Caeſarem oppreſſit , incredibile erga patriam ſtudium (ut illis quidem temporibus ac ſapientia : nam nobis quidem longe aliud lex Chriſtiana ſuadet) ſuae familiae veluti hereditarium admirer. Quis enim dubitat, quin Pompeio patris ſui interfectori infenſiſſimus eſſe debuiſſet ? tamen & ad Pompeii partes illa tyrannis ſemper inimica progenies civili tumultu ſeſe applicuit , & eiuſdem poſtea mortem per amiciſſimi ſibi monarchae caedem acerrime eſt ultus : quod altiores ejus animo caritas in patriam , quam Caeſaris benevolentia , radices egiſſet .

XIII Mors M. Bruti eius , qui Capuae coloniam collocavit , videtur incidere in ann. V. C. DCLXXV , quo eodem anno & Sylla obiit , & Lepidus cum Catulo conſul proceſſerat . Id quidem vel ex Appiani I de bel. civ. p. 418 licet intelligere , ubi Lepidus eo ipſo anno , quo conſulatum gerebat , ad urbem cum copiis adventaſſe dicitur ; quod Lepidi factum Plutarchus cum M. Bruti morte coniungit . Sed multo id evidentius e Plutarchi Pompeio colligas, qui ante illa verba, quae modo recitabam , ſic praefatur : Ὁ δὲ συνάρχων αὐτȣ͂ (Λεπίδȣ) Κάτλος , ῷ τὸ καθαρὸν καὶ ὑγιαῖνον μάλιϛα τῆς βȣλῆς, καὶ τȣ͂ δήμȣ προσεῖχεν, *&c. Collega autem ejus* (Lepidi) *Catulus , ad quem aggregavit ſe integra & ſanior pars ſenatus populique &c.* Ergo cum Lepidi adverſus Catulum in eorundem conſulatu bellum eruperit : eodem anno, quo Sylla interiit , M. Brutum interfectum oportuit . Accedit , quod Iulius Exſuperantius is , cuius circumfertur opuſculum de Marii, Lepidi , ac Sertorii bellis civilibus cap. VI ait : *Huius* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in SVO CONSVLATV ſubvertere , contra COLLEGAM Catulum civile praelium geſſit, & victus eſt , &c.* Nec deſunt tamen quae ad annum inſequentem , D. Bruto & Mamerco Coſ. (quo etiam anno tumultus in urbe fuit, teſte Salluſtio in oratione M. Lepidi trib. pl.) M. Bruti mortem referre ſuadeant. Primum , quo pacto Lepidus Galliam , quam ſortitus erat , per Brutum exercitu obtineret , niſi iam magiſtratu abiiſſet? Verum in illo civili tumultu provincias latrociniis magis , opinor , quam le-

illaudatum , quem gurgitem , quem luce aſpectuque hominum indigniſſimum Craſſus appellat , convenire non poteſt . Itaque a vero minime abhorret, Brutum Caepionem, qui Caeſari eſt inſidiatus , M. Bruti Mariani a Pompeio interfecti, Campanaeque coloniae deductoris fuiſſe filium , Marci accuſatoris nepotem , ac Marci Iuriſconſulti , cuius tres libros laudat Cicero in II de Oratore (Pomponius *de orig. jur.* ſeptem numerat) pronepotem .

legibus obtinebant; & vi illam invaſiſſe conſulem mihi perſuadeo, ἤδη, ut ait Plut. πολλὰ τῆς Ἰταλίας νενικηκότα, καὶ . . . Γαλατίαν κατέχοντα διὰ Βρούτου στρατεύματι. Deinde obiici mihi poſſit iurisiurandi religio, quo Lepidus tenebatur, ut ſaltem in conſulatu (ſic enim interpretabatur) bello ſe abſtineret, ut ait Appianus. Tamen nihil facilius Romanis fuit, quam lingua iurare, mentem iniuratam gerere. Nihil igitur muto, & eodem anno quo Sylla periit, & Lepidum moviſſe bellum, & M. Brutum occiſum ſtatuo, quoad alius veriſimiliora non afferat. Nam Pighius quid fuerit ſecutus, ut ad conſulatum D. Bruti & Mamerci caſum M. Bruti, totamque illam Plutarchi narrationem, quam ſupra recitavi, reiiceret, nec ipſe exponit, nec ſcire intereſt. Quare ab eodem huc deducta colonia referenda eſt ad illud maxime tempus, quo Sylla in Mithridaticum bellum intento, per Italiam Marianorum foediſſima dominatio graſſabatur. Quam coloniam veriſimile eſt a Sylla labefactatam, ſtatim ut Marianis devictis, colonos ſuos Capuam, veteribus utique expulſis, immiſit. Quo ſane ſpectat illud Iulii Exſuperantii de bel. civ. cap. VI de Lepido eo, cuius Brutus partes ſequebatur, Syllae ac Syllanis infenſiſſimo narrantis in hunc modum: *Huius* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in ſuo conſulatu ſubvertere . . . congregatis iis, in quorum poſſeſſiones NOVOS COLONOS de ſuis militibus Sylla victor IMMISIT . . . ingentem congregavit exercitum.* Haec copioſius aliquanto diſſeruimus, non tam ut e tam illuſtribus Sigonii commentariis quantuluſcumque hic naevus expungeretur, quo a M. Bruto hic inſtitutam coloniam cum Syllana commiſcuit: quam ut explicatior iam noſtris hominibus primae illius M. Bruti ἀποικίας cognitio exiſteret.

XIV Sequitur iam P. Servilii Rulli tribuni pl. molitio, qui eo Decembri, qui initum a M. Tullio conſulatum proxime praeceſſit, legem pernicioſiſſimam promulgavit, inter cuius capita hoc etiam erat, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adſcriberentur, iiſque & Campanus ager & Stellatis divideretur. Cicero Kal. ipſis Ianuariis, quibus iniit conſulatum, qui eſt annus V. C. DCXC, legem in ſenatu diſſuaſit, ac paucis poſt diebus in concione ad Quirites, tanto impetu ac vehementia, ut quam legem Rullus promulgarat, eandem ferre non auſus fuerit. Hinc Plinius inter Tullii laudes l. VII, c. 30 hoc etiam refert: *Te dicente, legem agrariam, hoc eſt alimenta ſua abdicaverunt tribus*. De tota vero Ciceronis cum Rullo concertatione legantur orationes agrariae, quas toties nominavi (5). Adi & Rulli legis capita XXI a Goë-

(5) Et quidem ſcimus Campanos unum ſibi patronum Ciceronem adoptaſſe, imo etiam ſtatuam ei poſuiſſe, teſte Plutarcho in Cic. ipſoque Tullio in Piſonem num. XI ubi haec ait: *Quorum Capuae te praetextatum* (Piſonem alloquitur Capuae duumvirum, nam duoviri in coloniis praetexta utebantur) *nemo aſpexit, qui non gemeret deſiderio mei, cujus conſilio cum univerſam remp. tum illam ipſam urbem meminerant eſſe ſervatam: ME INAVRATA STATVA DONARANT: ME PATRONVM VNVM ADSCIVERANT: a me ſe habere vitam, fortunas,*

a Goëſio collecta, quorum poſtremum ſic concepit: *Capuam tamen quinque civium R. millia tranſcribantur, ſingulisque agri Campani dena, Stellatis duodena iugera dividuntor, quae heredem ſequantur.*

XV Sed enim quam legem de Capua deducenda Rullus ferre non potuit, eandem poſt quadriennium C. Iulius Caeſar primo ſuo conſulatu, ideſt anno V. C. DCXCIV pertulit: eaque eſt omnium celeberrima deductio, itaut tum primum inter Romanas colonias Capuam fuiſſe cenſitam veteres ſcriptores tradant, de qua deinceps uberius diſſertabimus.

XVI Et tamen poſt annos quindecim, uno alterove poſt Caeſaris necem menſe, M. Antonius is, qui poſtea triumvir fuit, iterum Capuam deducere coloniam eſt aggreſſus: neque prius incepto abſtitit, quam eum Campani paene occidiſſent. Patet hoc luculenter ex Philippica altera n. 39 ubi ſic in eum invehitur M. Cicero: *O praeclaram illam percurſationem tuam menſe Aprili atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, ſcimus: cui tu urbi minitaris: utinam conere ut illud PAENE tollatur:* (paene interfectus eſt Capuae Antonius, hinc optat ut illud PAENE tollatur, ac re occidatur.) *At quam nobilis eſt tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furioſam vinolentiam tuam proferam? tua iſta detrimenta ſunt, illa noſtra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus: hunc tu compranſoribus tuis, & colluſoribus dividebas: mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuoſae ferebantur. Medico tria millia iugerum, quaſi te ſanum feciſſet: rhetori duo, quaſi diſertum facere potuiſſet.* Et Philippica XII, n. 3 *Quemadmodum,* inquit, *veſtrum hoc conſilium* (de legatione ad Antonium mittenda) *Capua probabit, quae temporibus his ROMA ALTERA eſt? Illa impios cives iudicavit, eiecit, excluſit. Illi, illi, inquam, urbi fortiſſime conanti e manibus eſt ereptus Antonius.* Sed & Philip. VIII, n. 8 *Addit prae-*

nas, liberos arbitrabantur. Et ſolebant ſtatuae patronis poni: Seneca VI de benef. 8 *Nemo... ſtatuam ſibi tanquam patrono ponit.* Verum quid illud ſit, quod Capua Ciceronis conſulatu ſervata fuiſſe dicatur, ac propterea ſtatua illum tanquam patronum Campani donarint: etſi ad Rulli conatus de agro Campano aſſignando a Cicerone eluſos antea referebam: tamen ipſe Cicero in Sextiana num. 4 ad Capuam ab impia & ſcelerata Catilinae, qui eam *propter plurimas belli opportunitates* attentabat, manu ſervatam refundere quoque videtur. Cum vero Romae Tullius ob urbem ab illo metu liberatam PATER PATRIAE audiret: non erit fortaſſe a vero alienum conventum (non enim alio nomine praefecturarum ſenatus appellabatur, eodemque vocabulo hic utitur Cicero in Sextiana num. 4.) Capuae Romam etiam tum in humili fortuna pro viribus aemulantis ſubſcripſiſſe ſtatuae Ciceronis PATER VRBIS, aut tale aliquid: quo forſan adſpexerit Horatius III. 24.

O quisquis volet impias
Caedeis, & rabiem tollere civicam,
Si quaeret pater urbium
Subſcribi ſtatuis &c.

Nihil enim vetat, quominus ſicut Capua Romae exemplum imitata ea epigraphe uſa fuerit, eodem exemplo & aliae non paucae civitates idem fortaſſe fecerint: ut vere *pater urbium* Tullius diceretur.

praeterea, *VT QVOS IPSE CVM DOLABELLA DEDERIT AGROS TENEANT II, QVIBVS DATI SVNT*. *Hic eſt Campanus ager & Leontinus, quas duo maiores noſtri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Caſoni etiam & Saxae cavet, quos centuriones pugnaces & lacertoſos inter mimorum & mimarum greges collocavit*. Tamen M. Antonius cum Capuam nequiſſet, Caſilinum coloniam deduxit, quo paucis ante annis fuerat a Caeſare deducta; ut in ſecunda Philippica eidem exprobrat Cicero.

XVII Octavianus Aug. ter colonias, ſeu verius ſupplementa huc adſcripſit, de quo infra opportunius dicam. Ac poſtremo omnium Nero princeps militum ſupplementum Capuam deduxit. Teſtatur id Tacitus XIII an. 31 *Ceterum*, inquit, *Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae ſunt*, idque Nerone ſecundum, L. Piſone Coſ. ideſt an. V. C. 809. Veteranis a ſe huc adſcriptis cum nihil, quod divideret, Nero inveniſſet; Vrbanam, coloniam olim a Sylla conſtitutam, Campanae coloniae attribuit, eoſque agros veteranis diviſit: de Neroniano enim ſupplemento Plinii verba XIV, 6 capienda eſſe arbitror: *Falernus*, inquit, *ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, NVPER* (ideſt a Nerone) *Capuae contributam, incipit*. Ita intra annos circiter ſexaginta Capuam ſexies eſt deducta colonia, ac demum a Nerone ſeptima, praeter illas a Rullo, rurſuſque ab Antonio tentatas ἀποικίας.

II *De Capua a C. Iulio colonia conſtituta.*

XVIII IVLIA) Cum primo Caeſaris conſulatu, ideſt anno DCXCIV, ab Iulio Caeſare celeberrima illa frequentiſſimaque colonia Capuam eſſet deducta: hinc Campana colonia Iuliae nomen eſt conſecuta. Frontinus lib. de coloniis: *Capua muro ducta COLONIA IVLIA FELIX iuſſu imp. Caeſaris a* XX-*viris eſt deducta. Iter populo debetur pedibus centum*. Quid porro de tam celebri deductione praeter Frontinum literis proditum inveniatur, huc libentiſſime adſcribam. Atque inter eius rei teſtes primus prodeat Caeſar ipſe qui deduxit, qui lib. I de bell. civ. haec ait: *Capuae primum ſeſe confirmant, & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt*.

XIX Cicero quoque, cui lex Campana (ſic enim II ad Att. 18 dicitur, quae aliis Iulia appellatur) ſummopere diſplicuit, de ea ſaepiſſime iniicit mentionem. Sed prae ceteris laciniam epiſtolae ad Att. II, 16 hic inſerendam cenſui. *Cenato mihi & iam dormitanti prid. Kal. Maii epiſtola eſt illa reddita, in qua de agro Campano ſcribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut ſomnum mihi ademerit, ſed id cogitatione magis quam moleſtia. Primum ex eo quod ſuperioribus literis ſcripſeras, ex familiari te illius audiſſe, prolatum iri aliquid, quod nemo im-*

pro-

probaret ; maius aliquid timueram : hoc mihi eiuſmodi non videbatur . Deinde , ut me ego conſoler , omnis expectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur eſſe derivata: qui ager, ut dena iugera ſint , non amplius hominum quinquemillia poteſt ſuſtinere : reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur neceſſe eſt. Praeterea ſi ulla res eſt quae bonorum animos, quos iam video eſſe commotos , vehementius poſſit incendere, haec certe eſt, & eo magis quod portoriis Italiae ſublatis , agro Campano diviſo , quod vectigal ſupereſt domeſticum praeter viceſimam ? quae mihi videtur una conciuncula clamore pediſſequorum noſtrorum eſſe peritura. Inſignis ſane locus ad agri Campani praeſtantiam demonſtrandam , quo diviſo, nullum ſupereſſe vectigal domeſticum praeter *viceſimam libertatis* Cicero exclamat. Sed eſt quod Ciceroni dicam impingat Caſaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 qui agri Campani modum incompertum Ciceroni fuiſſe expoſtulat *(6)* . Nam quem agrum vix quinquemillibus ſuffecturum Tullius putabat , is xx millibus reipſa diviſus fuit, quod eſt ex hiſtoria notiſſimum. Neque vero id mihi in praeſentia ſumo Ciceronem gromaticam tenuiſse. Dicam tamen , omiſſis rebus aliis, quae pro Cicerone reponit Caſaubonus, quae cauſa eum impulerit , ut de quinque millibus faceret mentionem . Meminerat ſummus orator , unum inter Agrariae legis , quam contra Rullum ſuo conſulatu diſsuaſerat , capita hoc fuiſse , ut Capuam quinque millia civium R. tranſcriberentur, ſinguliſque agri Campani dena , Stellatis duodena jugera dividerentur (ut ex orationibus agrariis patet) idcirco, non dum lege Iulia promulgata, totidem tantum colonos agrum Campanum ſuſtinere poſse ſuſpicabatur , vel ſi dena tantum jugera ſingulis darentur . Accedit, quod in Rulli lege hoc quoque continebatur , ut agri a Sullanis poſſeſſoribus coëmerentur (ut ex ſupra recitatis II Agrariae verbis liquet) qui plebi dividerentur , fortaſſe quod publicum agrum non ſuffecturum crediddiſſent.

XX Sed & Velleius, cum eſſet origine ſaltem Campanus , non hoc ſilentio praeterivit: itaque lib. II cap. 44 haec poſuit: *In hoc conſulatu Caeſar legem tulit , ut ager Campanus plebei divideretur , ſuaſore legis Pompeio . Ita circiter xx millia civium eo deducta , & jus ab his* (7) *reſtitu-*

(6) Plinius XVIII. 11 agri Campani modum XL millibus paſſuum definit , quod quemadmodum ſit accipiendum dicetur notatione 24

(7) Puteanus , Vrſinus aliique , *ius civitatis* legendum putant . Nam ius civitatis , quod adepti fuerant , quando , ut loquitur idem Paterculus I , 14 *Sp. Poſtumio . Veturio Calvino Coſ. Campanis data eſt civitas* , id , Punico altero bello devicta a Romanis Capua & in praefecturae formam redacta , amiſerant : quod denum illuc deducta colonia recuperarunt . Lipſius , quamquam Puteani emendationem maxime probat : tamen ſola particula *Ab* deleta , legi poſſe ait : *jus his reſtitutum* . Nam poſtquam in praefecturae formam redacta fuit , ius apud eos nullum , aut iuriſdictio manſit , ſed petebant Roma. Livius lib. 26 *Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam , frequentarique placuit : corpus nullum civitatis , nec ſenatum , nec plebis conſilium , nec magiſtratus eſſe . Praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis miſſuros.*

Hanc Lipſii interpretationem , rejectis aliis , unice probo Hac vero maxime ratione permoveor, quod ſi *ius civitatis* ſecundum Puteani emendationem legerimus , erroris manifeſtus erit Paterculus , neque enim verum eſt tum demum , cum

ſtitutum poſt annos circiter CLII, *quam bello Punico ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat.*

XXI Idem paullo poſt cap. 45 de Ciceronis exilii calamitate narrans: *Non caruerunt*, inquit, *ſuſpicione oppreſſi Ciceronis Caeſar & Pompeius. Hoc ſibi contraxiſſe videbatur Cicero, quod inter* XX-*viros dividendo agro Campano eſſe noluiſſet.* Nimirum Caeſar ad totam novorum conſiliorum molitionem, qua ſibi gratiam imperiorumque perpetuitatem parabat, occulendam, id agebat, ut optimum quemque agris dividendis admoveret, ut non tam ſua quam eorum auctoritate res geri videretur. Contra vero M. Cicero minime ſervile nactus ingenium, rem indecoram eſt arbitratus alienae dominationi velificari: quod ei exitio fuit. At vero P. Clodius cum unus ex illis XX-viris eſſe cuperet, non eſt aſſecutus: unde eſt egregius ille Ciceronis ad Att. II, 7 σαρκασμὸς: *Subcontumelioſe*, inquit, *tractatur noſter Publius: primum, qui cum in domo Caeſaris quondam unus vir fuerit* (quod pertinet ad Bonae Deae ſacra contaminata) *nunc ne in viginti quidem eſſe potuerit.* Sed & epiſtola *6* eiusdem libri meminit quoque XX-virorum: nec non IX ad Att. 2 ubi de repudiato olim a ſe XX-viratu ait: *Repudiari ſe totum magis etiam, quam olim in* XX-*viratu putabit* (Caeſar) *ac ſolet, cum ſe purgat, in me conferre omnem illorum temporum culpam: ita me ſibi fuiſſe inimicum, ut ne honorem quidem a ſe accipere vellem.* Meminit & Dio lib. XXXVIII iſtorum XX-virorum. Verum illud incommodat, quod in or. de prov. conſ. n. 17 eum honorem V-*viratum* appellat, itemque II ad Att. 7 ubi poſt ſcomma illud in Clodium iactum, paullo poſt ait: *Illud quid ſit, ſcire cupio, quod iacis obſcure, iam etiam ex ipſis quinqueviris loqui quosdam.* In quem locum Manutius *vigintiviris* legi poſſe affirmat, quod

 & ego

cum lege Iulia eo deducta colonia eſt, ius civitatis Campanos recuperaſſe. Iam ante id recuperarunt anno DLXIV, niſi me fallit. Livius lib 37 (an 38? non enim memini) Nobiliore & Vulſone Coſ. *Cum Campani*, inquit, *ubi cenſerentur, ſenatum conſuluiſſent (nam antea incertum hoc fuerat) decretum, ut Romae cenſerentur.* Tum anno DLXV Meſſalla & Salinatore Coſ. haec refert Lib. XXXVIII, 36 *Campani, cum eos ex S. C. quod priore anno factum erat, Cenſores Romae cenſeri coëgiſſent (nam antea incertum fuerat, ubi cenſerentur) petierunt, ut ſibi cives Romanas ducere uxores liceret, & ſi qui prius duxiſſent, ut habere eas; & ante diem nati, uti iuſti ſibi liberi heredesque eſſent: utraque res impetrata.* Romae a Cenſoribus R. cenſeri, matrimonia cum civibus R. iungere, & quae inſuper adiicit Livius, omnino ſunt civium Romanorum. Quare quod viri docti notarunt multas civitates municipia ſimul eaſdemque praefecturas exſtitiſſe: nihil video, quominus de Capua id potiſſimum ſit capiendum. Accedit quod ex lege Iulia de civitate Italis danda (quae lata eſt anno DCLXIII) urbes ferme omnes Italicae iure ferendi ſuffragia & adipiſcendorum magiſtratuum donatae fuere, hoc eſt in totidem municipia evaſerunt, ius civitatis aſſecutae.

Ergo cum hoc tempore ius civitatis Campani recuperaſſent, tamen non dum IVS iis reſtitutum ait Paterculus, quia adhuc praefecturae forma retinebatur. Et quanquam per extrema praefecturae Campanae tempora aliquid Capuae *Conventus* (is erat praefecturae veluti ſenatus) poterat, nam, ut in Sextiana num. 4 legitur, Ciceronem ſibi patronum adoptavit, eundem ex or. in Piſ. inaurata ſtatua donavit: tamen non dum ſuus magiſtratus Campanis erat, qui IVS diceret, ſed eum quotannis ab Roma accipiebant. Hoc demum per legem Iuliam obtinuerunt, quando, ut ait Velleius, IVS AB HIS RESTITVTVM: etenim illud AB, quod Lipſius expungit, non video quin retineri poſſit, ut τὸ AB HIS aut ad Caeſarem & Pompeium, alterum latorem, ſuaſorem alterum legis referatur, aut ad illos XX-millia deductos.

& ego ſequi malim: nam & quem locum modo ex IX ad Att. 2 recitabam, in eo alii v-*viratu*, alii xx-*viratu* habent, credo ob veterum librorum diſcrepantiam. (8)

XXII Hinc vero maxime patet magnitudo Capuenſis coloniae, quod cum ad ceteras triumviri crearentur, in hac deducenda xx-viri adhibiti fuere, qui xx millibus civium deductorum veluti reſpondebant. Ceterum qui iſti xx-viri fuerint, difficile eſt divinare, praeter paucos quos teneo. (9)

XXIII

(8) Alibi tamen Manutius ad Velleium difficilem hunc nodum putat, & iudicium aliis permittit. Plerique viri doctiſſimi, qui in or. de prov. conſ. illud v-*viratum* & II ad Att. 7 illud *quinque viris* retinent, ita v viros a xx-viris diſtinguunt, ut hi aeſtimando agro Campano, illi dividendo curatores comparati fuerint. Sed hoc diſcrimen, quod ſibi ſumunt, nullum ſibi a vetere ullo ſcriptore praeſidium adſciſcit: imo aperte huic diſcrimini Plinium refragari video, qui lib. VII, cap. 52 ait Varronem xx-virum agros diviſiſſe Capuae, in quem locum vide not. ſequentem.

Equidem etiamſi illa v-*virorum* aut v-*viratus* proba ſit lectio: putarim inter xx-viros quinq. fuiſſe ceteris praeſtantiores, in quibus ipſe Cicero, qui eum tamen honorem repudiavit, Craſſus, Pompeius, Piſo &c. Aliquam enim lucem vel ipſe Cicero porrigit or. de prov. conſ. num. 17 *Me ille* (Caeſar) *ut quinqueviratum acciperem, rogavit: me in tribus ſibi coniunctiſſimis conſularibus eſſe voluit*. Qui ſunt vero iſti? Pompeius, Piſo, quorum hic ſocer, ille gener Caeſaris fuit (vel, ſi lubet, pro Piſone Craſſum reſtitue) tertius vero Cicero. Maiorem etiam Ciceronis locus, quem ſupra commemoravi, affert ad Att. II, 7 ubi de Clodio in hunc modum: *Qui cum in domo Caeſaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in viginti quidem eſſe potuerit*. Quaſi ſi dixiſſet, qui quondam *Vnus*, nunc non modo in v-viris, ſed ne in xx quidem.

Verum nihil iſtis argutationibus opus eſſe arbitror; ac nihil verius puto, quam corruptos eos eſſe locos, quibus v-*viri* aut v-*viratus*, pro xx *viris* & xx *viratu* legitur. Neque id mirum, nam cum librariis hic xx-viratus eſſet inauditus, eum apud alios etiam praeter Ciceronem auctores, ſubſtituto III-*viratu*, expunxerunt. Apud Frontinum pro eo quod recte legitur: *Capua muro ducta . . . a* xx-*viris eſt deducta*: eſt ubi in MSS. legatur *a* III *viris*. Varro 1 de R. R. 2 (editionis Aldinae) de Tremellio Scrofa ait: *Triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos*: nec dubito, quin xx-*vir* legi oporteat. Nihil ergo mirandum ſi uno alterove Tullii loco v-*viri* pro xx-*viris* irrepſerint.

(9) Duos ex his xx-viris debeo Franciſco Fabricio in hiſtoria Ciceronis ad annum DCXCIV, Coſconium & Cn. Tremellium Scrofam. Sed ex his eximendus eſt Coſconius (quem cum C. Coſconium eſſe putat Manutius, qui Cicerone Coſ geſſit praeturam) quia morte praeventus eum honorem non geſſit, in eiuſque locum ſuffectus eſt Cicero qui id repudiavit. *Coſconio mortuo*, inquit Tullius II ad Att. 19, *ſum in eius locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuiſſet: neque vero ad iſtam ipſam ἀσφάλειαν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidioſi: ego apud improbos meam retinuiſſem invidiam, alienam aſſumſiſſem*. Reſtat Scrofa Tremellius, de quo haec habet Varro 1 de R. R. 2. (editionis Aldinae an. 1533 quam habeo ad manus) *Alterum collegam tuum, triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos, video huc venire Cn. Tremellium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agricultura Romanus peritiſſimus exiſtimatur*. Sed ſine controverſia xx-*vir*, non *triumvir* legendum puto, etiam ſi libri veteres non adſtipulentur: nam hiſtoria quidem certe, quae apud me plus ſexcentis codicibus poteſt, xx-*vir* requirit. Sed & hunc ipſum M. Varronem, quem modo teſtem produxi, unum e xx-viris fuiſſe didici e Plinio VII, 52, ubi ait: *Varro quoque auctor eſt*, xx-*viro ſe agros dividente Capuae, quendam, qui efferretur, foro domum remeaſſe pedibus*. Atque ita hunc locum ab Harduino e veterum omnium, ut ipſe teſtatur, librorum conſenſu reſtitutum video: cum antea in editis legeretur xx-*viris agros dividentibus*. Quamquam ante Harduinum eodem modo correxiſſe e vetere libro Pintianum invenio, quem laudatum ab Harduino oportuerat. Praeterea Pompeium & Piſonem in xx-viris numerandos certiſſimum habeo, tum ob arctiſſimam Caeſaris affinitatem, tum etiam quod ambo primum Capuae duumviratum geſſere. His Craſſum etiam accenſere licet, nam is quoque non minus, quam Pompeius, legis Iuliae ſuaſor fuit, ut ex Appiano & Dione intelligimus, & erat tum uterque Caeſari coniunctiſſimus, unde celebris illa a Varrone per luſum ſcripta *Tricipitina* quam omnes norunt: ac praeterea Dio initio lib. XXXVIII cum dixiſſet Caeſarem ſeſe e xx-virorum numero exemiſſe, diſerte ait: *Aperte autem Pompeio, Craſſo aliiſque gratificabatur*: unde nihil dubium Craſſum non minus quam Pompeium e xx-viris fuiſſe. Ad haec de M. Atio Balbo Auguſti avo materno invenio apud Suet. cap. 4 *Functuſque honore praeturae, inter* xx-*viros agrum Campanum plebi Iulia lege diviſit*. Demum ex

his

XXIII Pergamus vero Campanae ἀποικίας teſtes producere: Suetonius in Iulio cap. 20: *Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit. Ac poſtero die in ſenatu conqueſtum, nec quoquam reperto, qui ſuper tali conſternatione referre aut cenſere aliquid auderet, qualia multa ſaepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coëgit deſperationem, ut quoad poteſtate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Vnus ex eo tempore omnia in rep. & ad arbitrium adminiſtravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum teſtandi gratia ſignarent, non Caeſare & Bibulo, ſed Iulio & Caeſare Coſ. actum ſcriberent. Bis eundem praeponentes nomine atque cognomine: utque vulgo mox ferrentur hi verſus:*

Non Bibulo quidquam nuper, ſed Caeſare factum eſt;
Nam Bibulo fieri conſule nil memini.

Campum Stellatem maioribus conſecratum, (10) *agrumque Campanum ad ſubſidia reip. vectigalem relictum diviſit extra ſortem* (11) *ad* XX *millibus civium, quibus terni pluresque liberi eſſent.*

C 2 XXIV

his quae idem Suetonius in Iulio cap. 81 de L. Cornelio Balbo Maiore refert, eum etiam inter XX-viros fuiſſe poſſumus ſuſpicari: *Sed Caeſari*, inquit, *futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata eſt. Paucos ante menſes cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni, ad exſtruendas villas ſepulcra vetuſtiſſima disiicerent, idque eo ſtudioſius facerent, quod aliquantum vaſculorum operis antiqui ſcrutantes reperiebant: tabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys conditor Capuae ſepultus, inventa eſt, conſcripta literis verbiſque graecis, hac ſententia. Quandoque oſſa Capys detecta eſſent, fore ut Iulo prognatus manu conſanguineorum necaretur, magniſque mox Italiae cladibus vindicaretur. cuius rei, ne quis fabuloſam aut commentitiam putet, auctor eſt Cornelius Balbus familiariſſimus Caeſaris.* Balbus hic Maior cum & Caeſaris amicitia maxime floruerit, & eius prodigii teſtis producatur a Suetonio, nihil propius eſt, quam ut inter XX-viros fuerit: accedit etiam quod hunc Campani patronum ſibi aſciverunt, ut ex elogio quod Capuae in foro exſtat, intelligitur, quod ſic habet:

L. CORNELIO. L. . . .
BALBO COS. PATR. . . .
D. D

Quod etiam indicio eſt eum fuiſſe inter XX-viros. [Ac ſane animi pendeo utrum de hoc Balbo Cornelio, an de Balbo Atio videatur Ciceronis locus accipiendus II ad Att. 12 *Iurabo*, inquit, *Gneum noſtrum, collegam Balbi Atii mihi narraſſe, &c* Nulli dubium quin collegam in XX-viratu intelligat. Qui Atium Balbum deſignari heic putant μυκτηρισμὸν in eo notant, quod hominis ignobilis collega Pompeius fuerit. At Atius Praeturam geſſerat. Quanto ignobilior Cornelius, homo peregrinus, & nullis, quod ſciam, geſtis honoribus?] Praeter hos ſeptem, quos expiſcati ſumus, Tremellium Scrofam, M. Varronem, Pompeium, Piſonem, Craſſum, duoſque Balbos M. Atium & L. Cornelium (etſi hunc poſtremum conjectura tantum aſſequimur) ceteros nondum teneo.

(10) De agro Stellate, quem Suetonius ἀνέργαστον fuiſſe ait, Cicero vero hominum uſibus expoſitum in orationibus agrariis non obſcure ſignificat, difficilis ſane quaeſtio viros eruditos exercet: dum alii quibuſcumque modis inter ſeſe conciliare duos nobiliſſimos ſcriptores ſtudent: alii vero aut hunc aut illum ignorantiae arceſſunt. Quas ego potiſſimum partes amplectar, non eſt huius temporis exponere, prolixiorem enim digreſſionem, quam prae hac operarum feſtinatione expoſceret. Vide interim, an non illud *Maioribus conſecratum* Suetonius obiter tantum & ἐκ παρέργου dixerit, quaſi haec ſit ſententia: *Agrum Stellatem (quem, ut obiter dicam, maiores conſecrarant, poſtea vero cultui rurſum reſtituerant) diviſit &c.* Sic nihil erit inter Ciceronem ac Suetonium diſſidii.

Notaſſe vero hic proderit Suetonium unum, ac praeterea neminem, de agri Stellatis diviſione meminiſſe: hoc ideo, quia ceteri ſatis habuerunt agrum Campanum memorare, cuius ager Stellatis pars eſſe videbatur.

(11) Extra ſortem idcirco addidit, quia duo prae ceteris fuere legis huius Iuliae agrariae capita, quantum e Graecis ſcriptoribus Appiano, ac potiſſimum Dione cognoſcimus: unum, quo egenae plebi, cuius infinita vis Romae, agri alibi aſſignabantur: alterum, quo trium liberorum patribus eximius ille Campanus ager divideretur.

(12)

XXIV Appianus lib. II bell. civ. p. 433 ait : *Cumque ſerio paci ſtudere videretur* (Caeſar) *incauto nec praemuniente ſe altero* (Coſ. Bibulo) *ut qui nihil dum eorum quae agitabantur ſuſpicaretur, magna occulte manu comparata, & rogationes in ſenatu tulit in favorem egenorum, & agros eis diſtribuit : & agrum Campanum longe omnium fertiliſſimum trium liberorum patribus, ita ut publico tenerentur, elocavit*. (12) *Cuius mer-*

(12) Aliter haec doctiſſimus interpres Gelenius verterat in hunc modum : *Et agrum Campanum longe fertiliſſimum ex publico dilargitus eſt trium liberorum patribus*. Nae ille non tam ad Graeci ſcriptoris fidem quam ceterorum hiſtoricorum, qui vulgo agrum Campanum diviſum aut datum (ἐδόθη, inquit Dio) tradiderunt, ſic eſt interpretatus. Graece vero Appianus ſic habet : Καὶ τὴν ἀριστεύουσαν αὐτοῖς μάλιστα περὶ Καπύην ἐς τὰ κοινὰ διεμίσθου τοῖς οὖσι πατράσι παίδων τριῶν. Compoſitum iſtud Διαμισθοῦν, quod non alibi fortaſſe legas, haud dubium quin ſimplicis Μισθοῦν ſignificationem ſequatur, cui praepoſitio Διὰ nihil aliud quam diſtribuendi vim addit. H. St. in theſauro Μισθόω & Μισθοῦμαι cum ſuis compoſitis ita diſtinguit, ut illud ſemper locandi, hoc vero conducendi ſignificationem habeat. Sed vel hic Appiani locus docere poteſt Μισθοῦμαι etiam locandi notionem habere, apud quem Διαμισθοῦσθαι indubie *Dilocare* (ut αὐτολεξεὶ dicam) ſignificat. Contra & activam vocem pro *Conduco* reperiri poſſe Theodorus Gaza evincet, qui (apud H. St. in Ἀπομισθόω) illud Theophraſti Τὰς γεωργίας ἀπομισθοῦντες, *Mercede conducentes* interpretatur. Et, ut vera ſit H. Stephani verſio, qui *Ablocantes* mavult reponi, tamen perſuaſum Gazae fuit id verbum mediae ſignificationis fuiſſe. Sane vero & apud Favorinum in voce Ξένος ſic reperio; qui cum hac voce & eum qui recipit & qui recipitur hoſpitio ſignificari dixiſſet, aliquibus interjectis ſubjungit : Εἴποις δ' ἂν μισθώσασθαι καὶ μισθῶσαι οἶκον, ὅπερ Ἡρόδοτος ἐνοικίσαι καλεῖ. Experimento didici omnia quae in hoc doctiſſimi epiſcopi lexico leguntur, e veteribus lexicographis aut ſcholiaſtis deſumta.

Quod ſi tamen adhuc διαμισθοῦσθαι ἀντὶ τοῦ διαμισθῶσαι dici non poſſe pertendis, legeſis in Appiano διεμίσθου, aut διεμίσθωσε : nam certe & ex dandi caſu cui conjungitur, & ex illo ἐς τὰ κοινὰ (quod peſſime Gelenius vertit *ex publico*) apertiſſime colligo Appianum de locatione locutum : ac de eo locationis genere accipiendus, de quo lib. primo dixerat agrum hoſticum modo diviſum colonis fuiſſe modo elocatum. Quod ſi agrum Campanum vere largiebatur lex, non vero tantum elocabat, fuerit hoc ſane Appiani ἱστορικὸν ἁμάρτημα, qualia non pauca & in hoc & in aliis deprehendas.

Quid ſi Appiani dictio ſit magis ex hiſtoriae fide ? Nam vide quae collegerim, quae eius ſcriptoris φράσιν iuvare poſſint. Nam primum & ex aliis auctoribus, & ex Dione potiſſimum ſcimus, Caeſarem ita legem compoſuiſſe, nihil ut eſſet, quod improbari poſſet : id quod ſummopere Ciceronem mordebat, ut ex II ad Att. 16 intelligimus, ubi hoc legitur : *Primum ita me pupugit, ut ſomnum mihi ademerit . . . . quod ſcripſeras . . . . prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret*. Atqui ſi ager Campanus, qui ad reip. ſubſidia relictus fuerat, ita dividendus fuiſſet, nihil ut inde inferretur in aerarium populi R. non video quid lex habuerit, quo probari poſſet. Nunc vero ut ſua probabilitate lex ſe omnibus commendaret, locationem propoſuit, qua efficiebatur, ut decumae quotannis populo R. perſolverentur. Et hoc a more deducendarum coloniarum non abhorrebat, de quo idem Appianus (lib. I bel. civ. p. 353 ideſt ſtatim poſt prooemium) docuerat, agrum hoſticum, ſi cultus eſſet, modo diviſum colonis fuiſſe, modo iiſdem venditum aut elocatum. At enim, inquies, cur Cicero II ad Att. 16 conqueritur agrum Campanum e vectigalibus auferri ? Fortaſſe, inquam, quia, cum ante legem Iuliam toti proventus eius agri populo R. redirent (teſte eodem Tullio Philip. II num. 39 *Quandoquidem*, inquit, *hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuoſae ferebantur* : & Suetonio, qui *agrum Campanum ad ſubſidia reip. relictum* olim fuiſſe affirmat) poſtea cum ſolae decumae fructuum eſſent penſitandae, auferri iam totum videbatur.

Sed miſſis coniecturis, quin potius Dionem in medium affero ? cuius inſignis ἀντιλογία non de nihilo eſt. Is poſtquam initio lib. XXXVIII dixerat lege Iulia cautum fuiſſe, ut ex agris dividendis ager Campanus ſuae praeſtantiae cauſſa eximeretur, demum in eius narrationis fine ait, *praeterea decretum, ut ager Campanus trium aut plurium filiorum patribus daretur*. Haud enim ſcio an ager Campanus, quem exemtum antea dixerat, ea conditione datus fuerit, ut decumae nomine aliquid perſolveretur. Graeca Dionis ſic habent : Καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρία τε πλείω τε ἔτι τέκνα ἔχουσιν ἐδόθη. Vide autem an non [illegible] hic apud Dionem idem ſit quod μισθῶσαι : nam certe is, quem ſupra produxi, Favorinus ἐκδοῦναι apud Herodotum idem ſignificare ait quod μισθῶσαι : & exemplum ſtatim hoc affert : Ἐμισθοῦντο παρ' [illegible] [illegible] τὴν αὐλήν. Quare mea ſententia aut ἐνεδόθη apud Dionem legatur, aut ἐδόθη idem quod ἐνεδόθη valet. Atque haec pro Appiano

mercede gratiae ingentem multitudinem obnoxiam ſibi fecit: viginti enim millia plane extierunt, ii dumtaxat qui tres filios alerent. (13) Quid vero

no imo & Dionis ſententia habui dicere: quae coniecturae tantum loco habeantur per me licebit. Ceterum difficile eſt Latinorum Scriptorum auctoritates eludere, qui de diviſione, non vero locatione agri Campani ſermonem habent. Accedit, quod ante centum amplius annos ager Campanus iam fuerat elocatus, teſte Livio lib. XLII. 19. *Eodem*, inquit, *anno* (is eſt annus V C DLXXXI) *quia per recognitionem Poſtumii coſ. magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederunt, recuperata in publicum erat, M Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum cenſores fruendum locarent. Quod factum tot annis poſt captam Capuam non fuerat. ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum.* Cum tanto ante ager Campanus elocatus fuiſſet: quid reliquum Caeſari fuit, niſi ut eundem maximo cum aerarii incommodo (id quod optimus quiſque civis expoſtulabat) a reip. vectigalibus abſtractum colonis a ſe deductis divideret? Niſi vero legem illam Lucretiam de agro Campano locando promulgatam tantum, non etiam perlatam contendimus: Livius quidem certe promulgationis tantum commeminit.

(13) Haec quoque, quae paullo aliter Gelenius expreſſerat, propius ad Graeci auctoris ſententiam hic poſui. Peccatur autem ab Appiano graviſſime, quod eos tantum conſcriptos affirmat, quibus nec plures nec pauciores ternis liberis eſſent. Primum haud facillimum fuiſſet viginti millia huius tantum generis ἀθρόως (qua voce is utitur) invenire: deinde lex fuiſſet iniuſtiſſima, ut plurium liberorum patres, quibus potiſſimum fuerat ſuccurrendum, excluderentur. Demum refragatur apertiſſime Suetonius, cuius verba paullo ante recitavi, & Dio mox proferendus, qui ternorum pluriumve filiorum patribus agrum Campanum diviſum ſtatuunt.

Verum re melius perpenſa, nihil diverſus a ceteris hiſtoricis Appianus abit; qui ſuam reſpiciebat aetatem, qua *jus trium liberorum* habere dicebantur, ſive qui ternos, ſive qui plures filios alerent, uti ex Plinii epiſtolis, & aliis conſtat. Cum ergo Appianus ait agrum Campanum elocatum τοῖς ὅσι πατράσι παίδων τριων, hoc vult, nullum a Caeſare colonorum numerum praeſtitutum, ſed quotquot *trium liberorum iure* fruerentur (ut Appiani aetate loquebantur) invitatos. Rurſuſque cum ait *viginti millia extiterunt* οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι, vult viginti millia eius tantum generis inventos eſſe, *qui tres filios alerent*, non qui tres tantum, ſed ſive ternos ſive plures; quia ſub Caeſaribus plurium etiam filiorum parentes recepta conſuetudine *trium liberorum patres* dicebantur, quod *iure trium liberorum* gauderent. Vt altius repetam: urbe civili bello exhauſta, Caeſar πολυπαιδίας ἄθλα ἐπέθηκεν, uti loquitur Dio lib. XLIII p. 226 quae renovavit Auguſtus apud eundem Dionem lib LIV, p. 531 (ea eſt lex Iulia *de maritandis ordinibus*) & lege Papia Poppaea iam ſenex confirmavit, ut innuit Tacitus III an. 25 Praemia parentum haec fuere, ut mariti & parentes in honoribus capiendis praecederent, Gell. II, 15 ut honoratius in ſpectaculis ſederent, Suet Aug. 44 ut heredes ex teſtamento pro ſolido fierent, cum contra plane exciderent coelibes, orbi ſemiſſem caperent, paullo plus ſolitarii patres. Praecipua autem dignatio eorum fuit, qui ternos ſaltem filios ſuperſtites haberent: hi pleniſſimum ius conſequebantur, quod *trium liberorum* dicebatur: quod tamen procedente tempore etiam ad infecundos, aut infelices maritos indulgentia principum eſt propagatum. Hinc Martialis lib. II, 91

Quod fortuna negat fieri, permitte videri,
Natorum genitor credar, ut eſſe trium.

Videatur Paullus lib IV recept. ſent. tit. 9 Extr. & Plinius II epiſt. 13 qua ſignificat ſe Voconio id ius impetraſſe: tum X epiſt. 2 ipſe Plinius eo iure donatus Traiano gratias agit. Demum eodem lib ep. 95 Suetonio Tranquillo idem ius ab eodem principe petit, *parum felix matrimonium* eum expertum eſſe cauſſatus. Vide quoque Cellarium ad eas epiſtolas, & Lipſium in Taciti annales. Verum de his ſatis

Hinc Campanae coloniae frequentiam licet intelligere: nec enim facile numeroſiorem invenies Sane cum olim colonia Carthaginem decreta fuiſſet, Graccho & Fulvio Flacco ad eam deducendam delectis: *Adſcripti ſunt*, inquit Appianus lib. I bel. civ p. 364, *eo ſexies mille, ſupra lege praeſtitutum numerum*: pauciores ergo quam ſex millia, lex eius coloniae definiverat. Si tam pauci in Carthaginienſia latifundia deducendi erant, nihil eſt quod numeroſiores ceteras deductiones ſperes.

Iam vero ſi xx millia colonorum, totidem uxores, ac ternos tantum liberos in unam ſummam colliges, centum millia conſient. Multis tamen deni, duodeni aut fortaſſe plures erant liberi. Sic facile CL millia minimum evadent. Adde his ſervitia, quae, ut illa tempeſtate, etiam tenuiores fortunae homines alebant: vix effugies quin ducenta millia, eoque amplius ad incolendam tum Capuam venerint. Veteribus vero Campanis quid fiet? neque enim [his alio demigrandi neceſſitas imponebatur, cum deduceretur Colonia (Cic lib. II in Ver. cap. 50 *Cum Agrigentinorum duo genera ſint, unum veterum, alterum colonorum, quos T. Manlius Praetor ex S. C. . . . . deduxit Agrigentum; cautum eſt in Scipionis legibus, ne plures eſſent in Senatu ex colonorum numero, quam ex vetere Agrigentinorum:* pluribus exemplis ſuperſedeo);] & certe plures ter altero tanto fuiſſe mihi perſuadeo, qui ſciam in frequentiſſimas alio-

vero turbarum Caeſaris rogatio exciverit, ubertim eodem loco exſequitur Appianus; quorum ſummam tantum rerum huc adſcribam. Cum rogationi conſulis multi obſiſterent, Caeſar vehementer ſtomachatus proripuit ſe e curia, nec toto anni tempore ſenatum habuit: tantum pro roſtris concionabundus Pompeium Craſſumque praeſentes rogitabat, ecquid leges placerent: quibus approbantibus, plebes occultis ſicis armata vocabatur ad ſuffragia. Ex adverſo Bibuli alterius conſulis in forum irrumpentis ſicarii faſces perfregerunt: dumque ille nudatum praeberet iugulum, ut morte ſaltem ſua invidioſum faceret collegam, in proximum fanum reluctans ab amicis ſubductus eſt. Sed & Catone bis in forum irrumpente, atque incaſſum vociferante, tamen eo ſemel atque iterum exturbato, nihilominus conſul leges ſuas pertulit, iuratis in eas non ſolum plebeiis, ſed etiam patribus; nam quamvis hi recuſarent, metu tamen capitalis poenae iurarunt. Interea Vetius quidam e plebe, ſtrictum cultrum oſtentans, quaſi Bibuli, Ciceronis, Catoniſque mandato Caeſarem Pompeiumque confoſſurus, procurrit in medium. Quo facto ambiguae per ſe ſuſpicionis, quodque alii aliter interpretabantur, Caeſar ad exaſperandam multitudinem uſus, effecit ut populus ei permitteret, ut ab inſidiatoribus ſe defenderet. Tum omiſſa in reliquum anni a Bibulo in univerſum reip. tractatione, Caeſar omnia pro arbitrio moderabatur, qui alias inſuper leges tulit, quibus aut gratiam ſibi aut imperia comparavit.

alioqui civitates quam pauci coloni conſcriberentur, praeut Capuam conſcripti fuere. Adde & ſervos eorum & ancillas [de quorum incredibili olim multitudine conſule, ſi lubet, Pignorium praef. praeclari operis de ſervis]. Adde vero iam gladiatorum ingentem manum ibidem commorantium, *quos ibi Caeſar in ludo habebat . . . & circum familias conventus Campani cuſtodiae cauſſa diſtribuit*, ut ipſemet I de bel. civ. 14 teſtatur. Hos autem gladiatores XL ſaltem millia fuiſſe, ex VII ad Att. 14 colligitur: *Gladiatores*, ait ibi Cicero, *Caeſaris, qui Capuae ſunt . . . . ſane commode Pompeius diſtribuit, binos ſingulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* IↃↃ *fuerunt*. Si hos patres familias de XX-millibus colonorum lege Iulia deductorum tantum accipias: tamen efficientur XL millia gladiatorum. Quid ſi veteres etiam Campanos patres familias intelligas? quid enim vetat? Adhaec praeter illos gladiatores, binos ſingulis patribus familiarum, diſtributos, *ſecutorum in ludo* inquit Cicero, IↃↃ (ideſt quinquemilia) *fuerunt*. Quae quidem lectio quid cauſſae eſt quamobrem a Lipſio II Sat 7 ſollicitetur, ita ut illas numerales notas in ∞ ∞ hoc eſt duo millia commutet? *Quis enim*, ait ibi vir ſummus, *crediderit quinque millia gladiatorum Capuae fuiſſe, & quidem Secutorianae, ideſt unius armaturae?* Hoccine incredibile putat Lipſius; cum tamen praeter hos quinquemillia ſecutores, quos ludus capere potuiſſet, innumeri praeterea aliorum generum gladiatores, iique minimum ad XL millia, diſtributi per domos detinerentur? Hoſce gladiatores, ut obiter dicam, bello civili a Lentulo armatos Caeſar narrat eodem loco: nimirum quia, uti Cicero eadem epiſtola fatetur, Campani coloni parum prolixe delectui reſponderent; quod, credo, Caeſari magis favebant, a quo deducti. Ad rem vero: ſquid de advenis & peregrinis dicam, quos undique amoeniſſima luxurians ac deſidioſa civitas arceſſebat?

Ita Campanam coloniam ſi a decies centenis millibus fuiſſe inhabitatam dixero, parciſſime me puto definiturum. Nam & Cicero cum Philippica XII, n. 3 de Capua ait: *Quae temporibus his Roma altera eſt*, etiam urbis frequentiam videtur contemplatus. Lege parumper, quae de Romanae urbis incolarum multitudine Lipſius III de magnit. 3 Iſ. Voſſius, Bergierius aliique ſcripſerunt: tum profecto intelliges non paradoxa, ſed minora veris me protuliſſe.

Et tamen Octavianus ter quoque ejus coloniae ſupplementa conſcripſit, atque ita magna, ut alii coloniam ab eo deductam prodiderint. Quid porro mirum ſi Strabo, ſi Velleius, ſi alii, quos alibi opportunius congeremus, tam magnifice de Campana colonia locuti fuerint? Quibus omnibus accedit amphitheatri Campani magnitudo, quod minimo intervallo a Titiani dimenſionibus abeſt. Amphitheatra vero pro urbium frequentia extruebantur.

vit. Deinde mota illa in Ciceronem tempeſtas, quae illum exilii cauſſa ſolum vertere coëgit. Atque haec fere Appianus.

XXV Sed nemo accuratius Dione Caſſio ſtatim ab initio libri XXXVIII hanc totam hiſtoriam illuſtrat, qui & illam Caeſaris calliditatem aperit: qui cum revera plebis ſibi animos adverſus optimates conciliatos hac lege cuperet, auctoritatem tamen optimatum, conſenſumque in ſpeciem requirebat praeferebatque, tota molitione ita diſpoſita, ut ne occaſio quidem contradicendi iis afferretur. Nam ita de agro dividendo legem tulit, ut ne minimum quidem in ea reprehendendum inveniretur, ob eas cauſas quas initio lib. XXXVIII Dio exequitur. Quid autem illud eſt, quod Dio ſubiungit? *Omnem autem*, inquit, *regionem*, *quae publica populi R. erat*, *excepto agro Campano* (*hunc reip. exemtum ob praeſtantiam cenſuit relinquendum*) *diviſit &c.* Turbat enim vero hic Dio, atque ipſe etiam ſibi in fine huius narrationis contradicit, ubi diſerte agrum Campanum patribus ternorum pluriumve liberorum datum tradit. Sed quo pacto nec aliis Dio, nec ſibi porro ipſe adverſetur, praeter ea quae nota 12 monui, dicam etiam ſuo loco deinceps. Goëſium vero cenſorem ſane quam moroſiſſimum quo pacto excuſabimus? qui cum legis Iuliae Agrariae capita ſibi colligenda ſumſiſſet, primum quidem caput ſic poſuit, ut ager Campanus exciperetur, nec vero unquam deinceps de eius diviſione meminit: imo & XX-viros ceteris agris, excepto agro Campano, dividendis adhibet: quae ſunt ἀσύστατα. Vide auctores rei agrariae p. 350.

XXVI In eius legis rogatione etiam de diviſoribus adiectum fuiſſe caput Dio affirmat, quos viginti numero eſſe iubebat, ut plures in honoris partem venirent: a quorum numero ſeſe exemit, ne quid ſui ipſius cauſſa decernere putaretur. Ergo cum patres probe iam perciperent, ac vererentur quorſum eius legis exitus evaderet, nimirum ad dominationem Caeſari comparandam; tamen ne hiſcere quidem audebant: & hoc ipſum ante alia indignabantur, quod lex ita eſſet compoſita, nulla ut ejus invadendae anſa daretur. Et M. quidem Cato cum legem a ſe non reprehendi quidem diceret, negaret tamen quidquam eſſe novandum; iuſſu conſulis e ſenatu abreptus, in carcerem truſus eſt; unde vix ob liberam M. Petronii Catonem in carcerem proſequentis vocem eſt liberatus: cum quidem Caeſar indignabundus dictitaret, ſe non amplius ad ſenatum, ſed recta ad populum tum de hoc, tum de omnibus relaturum (14). Id quod conſtantiſſime fecit, inſtructis duobus legis ſuaſoribus Pompeio atque Craſſo, quibuſcum depoſita ſimultate, omnia tum in commune agebat: quae res multis optimatum fraudi fuit, qui non dum eos rediiſſe in gratiam reſciverant. Quare cum Caeſar, nihil Bibulum legi oblatrantem

(14) Hinc opportune Caeſarem eo nomine carpit Plutarchus, quod in lege agraria perferenda, non conſulis, ſed tribuni plebis officio functus videretur.

tem moratus, certam diem legi perferendae praeſtituiſſet, noctuque iam forum plebs occupaſſet; Bibulus quidem contra niti aggreſſus, per gradus deiectus eſt, & faſces eius fracti; lex vero eſt perlata, omnibus in eam iuratis optimatibus, praeter Metellum & Catonem & M. quendam Favonium; qui & ipſi tamen multa deterriti, poſtea iurarunt.

XXVII Totam vero narrationem, quae apud ipſum auctorem fuſius expoſita legi poteſt, his verbis Dio concludit: *Sic tandem ea lex perlata eſt*: *PRAETEREAQVE decretum*, *ut ager Campanus iis*, *qui ternos pluresve liberos haberent*, *daretur*. *Atque ita tunc primum Capua inter Romanorum colonias relata eſt*. Quae verba pugnare videntur cum iis quae initio recitavi, ubi dixerat Dio agrum Campanum fuiſſe exceptum. Sed in ſpeciem tantum pugnant: nam ſatis ab inconſtantiae reprehenſione vocula unica προσέτι caviſſe ſibi Dionem Caſaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 affirmat. Nimirum initio aliis agris, qui egenae plebi dividerentur, propoſitis, ager Campanus expreſſe ob ſui praeſtantiam excipiebatur: poſtea vero etiam Campanus ager tres liberos alentibus datus. Ego vero neſcio quomodo in ea, quam nota 12 propoſui, huius ſolutione ἀντιλογίας mihi magis placeo: ex qua id etiam commodi percipimus, quod ita demum Dio cum ceteris ſcriptoribus conciliabitur. Nam alii omnes ſtatim initio propoſitam de agro Campano rogationem teſtantur: imo huius tantum & Stellatis agri Latini auctores meminerunt, de ceteris agris ne verbum quidem fecerunt. Quae quidem ita ex Appiani & Dionis ſententia accipienda cenſeo, ut ceteri quidem agri ex lege Iulia egenis civibus ἁπλῶς diſtribuerentur: ab ea vero penitus immuni aſſignatione ager Campanus ob ſui praeſtantiam eximeretur, qui ea conditione diviſus fuit, ut tamen coloni publico tenerentur, decumaſque frugum perſolverent: quam propterea diviſionem Appianus locationem appellavit. Lege totas Appiani & Dionis ſupra poſitas narrationes, ac praeterea decimam ſecundam notationem noſtram.

XXVIII Quid illud vero eſt, quod idem in extremam narrationem coniecit? *Tunc primum*, inquit, *Capua inter Romanorum colonias relata eſt*, an non ſaepius ante Caeſarem deducta eo colonia fuerat? ita ſane: ſed earum deductionum non eſt habita ratio, quaſi tum primum ea colonia Romana fuerit.

XXIX Deinceps vero Dio Caſſius tum alia Caeſaris facta exequitur, tum quomodo Clodium adverſus Ciceronem inſtruxerit, ut eum in exſilium pelleret. Neque enim quiſquam veterum ſcriptorum eſt, qui non ad Caeſarem totam illam Tullii calamitatem auctorem refundat.

XXX Et quoniam in maximi illius oratoris exilii ſaepe incidimus mentionem, non diſſimulabo Campanos decuriones, Cn. Pompeio, qui tum duumviratum Capuae gerebat, maxime agente, primos omnium decreviſſe, ut Romam concurrerent ad Ciceronem reſtituendum: quo veluti

uti ſigno dato, ceterae Italiae civitates idem fecerunt: ut non immerito Italiae humeris reſtitutus, ut loquitur Tullius, fuiſſe videretur. Teſtatur hoc ipſemet M. Cicero in Miloniana n. 15 *Cn. Pompeius*, inquit, *auctor & dux mei reditus, illius* (Clodii) *hoſtis: cuius ſententiam ſenatus omnis de ſalute mea graviſſimam, & ornatiſſimam ſecutus eſt: qui populum R. cohortatus eſt, qui CVM DE ME DECRETVM CAPVAE FECISSET, ipſe cunctae Italiae cupienti, & eius fidem imploranti ſignum dedit, ut ad me reſtituendum Romam concurrerent*. Teſtatur & in or. in Piſonem n. 11, ubi de Campanis ait: *Me inaurata ſtatua donarant: me patronum unum adſciverant: a me ſe habere vitam, liberos arbitrabantur: me & praeſentem contra latrocinium tuum ſuis decretis legatiſque defenderunt, & ABSENTEM, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reip. tuorum ſcelerum tela repellente REVOCARVNT*.

XXXI Iam vero quod dixi eo anno quo Cicero eſt revocatus, Lentulo & Metello Conſ. qui fuit tertius poſtquam Capua colonia fuerat conſtituta, Pompeium adhuc Capuae duovirum geſſiſſe, vel ex hoc loco patet: neque enim, niſi ſummo in magiſtratu eſſet, DECRETVM CAPVAE facere potuiſſet. Et ceteroqui Pompeii Campanus duumviratus luculentiſſime conſtat ex or. poſt red. in ſen. n. 11 ubi de eadem re orator ſic loquitur: *Qui* (Pompeius) *in colonia nuper conſtituta cum ipſe gereret magiſtratum, in qua nemo erat emtus interceſſor* (ſicut AElius Ligur a Clodio emtus, ut legi de Cicerone revocando intercederet) *VIM ET CRVDELITATEM privilegii* (Clodii legem, qua Cicero pulſus, privilegium appellat) *auctoritate honeſtiſſimorum hominum* (Campanorum) *& publicis literis* (ideſt decreto, de quo in Milonianae loco modo recitato) *conſignavit, princepſque Italiae totius praeſidium ad meam ſalutem implorandum putavit?* Ex quo intelligimus in DECRETO CAPVAE legem Clodiam tanquam violentam & crudelem fuiſſe taxatam.

XXXII L. etiam Piſonem eodem tempore ſummum magiſtratum Capuae cepiſſe affirmat idem ſaepe in partes vocatus M. Cicero in Sextiana oratione, & in Piſonem n. 11: *Seplaſia mehercle, ut dici audiebam, te, ut primum aſpexit, Campanum conſulem repudiavit . . . Gabinium denique ſi vidiſſent duumvirum veſtri illi unguentarii, citius agnoviſſent: erant illi comti capilli &c.* Cur vero Seplaſia Piſonem repudiaret, declarat in Sextiana: *Capillo*, inquit, *ita horrido, ut Capua, in qua ipſe* (Piſo) *tum imaginis formandae cauſa* (ideſt ut colonia Capua ad reip. R. imaginem formaretur) *duumviratum gerebat, Seplaſiam ſublaturus videbatur*.

XXXIII Ex quibus ſummi Oratoris locis aliiſque & primum Campanorum duumvirum collegium aſſequimur, Piſonem & Pompeium, il-

lum Caeſaris ſocerum, hunc vero generum, & alia nonnulla mihi minime praetereunda. 1 Ac primum hi ſummi reip. R. viri non in ſpeciem ſolum, utque eum honorem coloniae tribuerent, colonicum magiſtratum inierunt, ſed re vera Capuae degentes duumviros ſe geſſerunt. Hinc II ad Att. 19 cum Diphilus tragoedus in Pompeium petulanter inveheretur, *Noſtra*, inquiens, *miſeria tu es Magnus*, & cetera in eandem ſententiam: *Literae*, inquit Cicero, *Capuam ad Pompeium volare dicebantur*, nimirum duumviratu ibi fungentem. Et opportune Lipſius *var. lect.* 1 *cap.* 11 aut erraſſe Valerium & Macrobium, cum ſcribunt intentis in praeſentem Pompeium manibus ab hiſtrione iſta dicta, aut certe hiſtoriam ſpecioſo mendacio ornare voluiſſe affirmat. 2 Haud temere vero Piſonem Tullius Campanum conſulem ſaepenumero appellat: aut enim per ludibrium ſic illum vocat, aut ad Campanorum ſimul faſtum alludit, quo ſe olim Praetores compellari iubebant. Atque haud ſcio an re vera & ſerio per illa coloniae initia conſules nuncuparentur; cum praeſertim coloniam Capuam Romam alteram idem orator non raro appellarit. Sane or. poſt red. in ſen. n. 7 ſerio iſta in Piſonem iaciuntur: *Capuae ne te putabas, in qua urbe domicilium quondam ſuperbiae fuit, CONSVLEM ESSE, SICVT ERAS EO TEMPORE, an Romae, in qua civitate omnes ante vos conſules ſenatui paruerunt?* Multa hic haberem, quae de municipalibus, & praeſertim de Campanis conſulibus dicerem: ſed ea ad aliud Campanum monumentum de TVRCIO COS. id eſt conſule Campano, ut interpretor, illuſtrandum alias σὺν Θεῷ afferemus. Ceteroqui ſcimus Lanuvii & alibi ſummum magiſtratum dictatoris nomine appellatum: quidni Capuae conſules & duumviri promiſcue dicerentur?

XXXIV 3 Tempus Campani conſulatus ſive duumviratus (eadem de ceterarum coloniarum duoviris difficultas) quamdiu perdurarit, difficile eſt definire. Primum illud duumvirum par Piſo atque Pompeius Caeſaris conſulatu magiſtratum inierunt, eoque, nonniſi poſt biennium ſaltem exactum, abiiſſe putandum eſt: nam & quo anno Piſo cum Gabinio conſul proceſſit, tamen & Capuae idem ille conſul erat: & Pompeius, cum de revocando Cicerone, Lentulo & Metello Coſ. decretum Capuae fecit, ibidem ſummo in magiſtratu erat. Ideone, quia ad formandam coloniae πολιτείαν eoſdem duumviros in annum alterum, & fortaſſe etiam tertium refici opus fuerit? an vero conſuetum eius magiſtratus tempus diuturnius annuo fuerit? Enim vero memini etiam virum ſummum Card. Noriſium, cujus ad cenotaphia Piſana commentarium diu eſt cum evolverem, de tempore geſti duumviratus addubitare. Et ſub Auguſto ſaltem principe incertae diuturnitatis fuit, quantum ex bene longo Campanorum faſtorum fragmento, quod Gruterus pag. 299 ex Apiano habet, & Pighius ad annum V. C. DCCXIX, perſpicimus: ubi

modo

modo ad ſex menſes, modo breviore aut longiore ſpatio Campani duumviri eo honore uſi comperiuntur.

XXXV Sed antequam manum de tabula: Iuliam hanc coloniam civilem, non militarem fuiſſe ſaepiſſime dixi. Dubicationem tamen nonnullam poſſit Plutarchus in Cicerone iniicere, apud quem inter Tullii ſales hoc reperio: *Cum Caeſar legem tuliſſet de agro Campano MILITIBVS* (graece τοῖς ϛρατιώταις) *dividendo, multis res in ſenatu diſplicuit: L. autem Gellius, qui fere natu erat maximus, hoc ſe vivo negavit futurum. Hic Cicero, expectemus, ait; haud longam dilationem poſtulat Gellius*. Plutarchumne Graecum hominem indiligentiae accuſabis, qui ad conſuetas Auguſti aliorumque militares colonias aſpiciens, hanc etiam militarem putarit? Etiamne vero M. Ciceronem ſive ignorationis ſive ſupinitatis arceſſes, qui in altera Philippica n. 39 Antonium coloniam Capuam ex integro deducere conatum inſectans, inter cetera hoc ait: *Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut MILITIBVS daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus, hunc tu compranſoribus tuis & conluſoribus dividebas, &c.* Ac fuit, cum illud MILITIBVS ad Antonium ipſum referrem, ut haec eſſet ſententia: Etiam ſi agrum Campanum MILITIBVS, uti tu quidem praetexebas, diviſiſſes, tamen infligi magnum reip. vulnus putaviſſemus: propterea quod is ager colonis olim a Caeſare elocatus (uti notatione 12 dictum) nunc e vectigalibus per tuam gratuitam aſſignationem eximeretur: nunc vero cum compranſoribus & conluſoribus eundem diſtribuas, non eſt ferendum. Sed tamen propendebat magis animus, ut ad Caeſarianam aſſignationem referrem, prius etiam quam Plutarchi locum animadvertiſſem. Nec illud obeſt, quod de Campani agri e vectigalibus exemtione Cicero conqueritur, quem tamen agrum fuiſſe potius elocatum alibi coniecimus: nam poteſt reſponderi in hanc ſententiam: magnum enim reip. vulnus Caeſar inflixit, qui, cum ſolidi ex eo agro proventus antea reip. redirent, fecit ut decumae tantum perſolverentur, eoque tam grandes agri Campani fructus e vectigalibus exemit. Illud vero quod non civibus, ſed MILITIBVS DATVM ait (& vide an non τὸ DARETVR eadem *locandi* ſignificatione a Cicerone ſit dictum, qua ἐδόθη apud Dionem, ut not. 12 èxplicui) nihil civili coloniae incommodat: nam cives illi deducti, iidem milites emeriti fuere. Scitiſſima ſunt haec Lucani 1, 344:

Quae ſedes erit emeritis, quae rura dabuntur,
Quae noſter veteranus aret, quae moenia feſſis?

Brutus in concione poſt oppreſſum Caeſarem apud Appianum in 11 bell. civ. p. 516: *Idemque* (olim populus) *hoſtes victos non omni agro, ſed parte multabat, in eamque EMERITOS deducebat, ut eſſent quaſi hoſtium, quos deviciſſent, cuſtodes*. Ecce civium colonias: deinceps militares depingit: *Sylla vero*, inquit, *& Caeſar, quod patria armis occupata, cuſto-*

ſtodibus & ſatellitibus adverſus eam egerent . . . . . agros ſociorum Latini nominis diviſerunt, & vos in eos frequentes ſub ſignis & ordinibus deduxerunt. Ac de diſcrimine inter civiles militareſque colonias vide Goëſii antiquitates agrarias cap. 3 qui militares eas demum eſſe definit, quae iure militari, ideſt vi & armis ſunt deductae: ut ſint eaedem quas deductas a dictatoribus. ſcribit Hyginus. Nam ſi militaris ea ſit, in quam miles veteranuſve mittitur, multae ante Syllam dictatorem militares invenientur; veluti cum in Frontino legitur veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam anteceſſit, aſſignatum agrum Abeſſinenſem, & Ferentinenſem: & ceteroqui negari non poteſt non minus militem, quam alium civem Senatus auctoritate, aut plebiſcito deduci in colonias potuiſſe. Atque haec de colonia Iulia. Ceterum quarto poſt eam deductam anno, Marcellino & Philippo coſ. de ea colonia infirmanda in ſenatu eſt actum. Vide quae in eam ſententiam narrat Freinshemius in ſupplem. Liv. lib. CIV, cap. 88, quae quia nullo teſte adhibito affert, non huc adtexui: nam in or. de aruſp. reſp. quae ad oram libri a viro magno citatur, nihil tale invenitur. Epiſtolae potius Ciceronis Freinshemio citandae fuerant, tum I ep. fam. 9 tum etiam II ad Q. Fr. 1 Quae iam loca hic recitari operae pretium fuerit.

XXXVI Primus, quem invenio de agro Campano retuliſſe, fuit Rutilius Lupus trib. pl. Lentulo & Metello coſ. extremo anno: qua de re haec habet Cicero II ad Q. Fr. 1 *Sane frequentes fuimus, omnino ad ducentos*: (hunc numerum Aſconius in frequenti ſenatu requirit: Dio tamen Auguſtum ſanxiſſe ait, ut a paucioribus, quam quadringentis S. C. fieri poſſent, cum antea quadrigenti ipſi requirerentur. Pergit vero Cicero) *Commorat expectationem Lupus: egit cauſſam agri Campani ſane accurate. Auditus eſt magno ſilentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex noſtris actionibus praetermiſit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caeſarem, contumeliae in Gellium, expoſtulationes cum abſente Pompeio. Cauſſa ſero perorata, ſententias ſe rogaturum negavit, ne quod onus ſimultatis nobis imponeret. Ex ſuperiorum temporum conviciis, & ex praeſenti ſilentio, quid ſenatus ſentiret, ſe intelligere dixit. Milo coepit dimittere. Tum Marcellinus, noli, inquit, ex taciturnitate noſtra, Lupe, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, iudicare. Ego, quod ad me attinet, idemque arbitror ceteros, idcirco taceo, quod non exiſtimo, cum Pompeius abſit, cauſſam agri Campani agi convenire. Tum ille ſe ſenatum negavit tenere.*

XXXVII Anno ſequente, Marcellino & Philippo coſ. iterum eadem res agitata, decretumque uti Cicero frequenti ſenatu de agro Campano referret. Teſtis ipſe Cicero I ep. 9 Lentulo ſic ſcribens: *Quin etiam Marcellino & Philippo coſ. nonis Aprilis mihi eſt ſenatus aſſenſus, ut de agro Campano frequenti ſenatu idibus Maiis referretur*. Quo tamen die relatum non eſſe ſcribit ipſe ad fratrem lib. II ep. 7 *Quod*, inquit, *idibus & po-*

poſtridie fuerat dictum, de agro Campano actum iri, non eſt actum. Nimirum quod ſententiam Cicero mutaſſet, Pompeio gratificaturus, quemadmodum etiam eadem ad Lentulum epiſtola declaratur; ſtatim enim ſubiicit Cicero Cn. Pompeium cum Q. fratre Ciceronis ita egiſſe, ut de agro Campano a Cicerone non referretur: ac demum ſubjungit: *Haec cum ad me frater pertuliſſet, & cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium miſiſſet, ut integrum mihi de cauſſa Campana ad ſuum reditum reſervarem: collegi ipſe me . . ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris mei praeſtarem &c.* Paulus Manutius commentario in hanc epiſtolam, duas fuiſſe agri Campani partes exiſtimat, unam publicam, quae Caeſaris conſulatu diviſa fuerit, alteram a privatis poſſeſſam, quam emi pecunia publica, & plebi item dividi Caeſar voluerat: unde lib. altero ad Att. ep. 17 legitur: *Quid ager Campanus, quid effuſio pecuniae ſignificant?* Ac de hac demum agri Campani parte, ad quam dividendam publica pecunia requireretur, referendum a Cicerone in ſenatu fuiſſe Manutius affirmat. Eandem agri Campani partem ante civile bellum negat diviſam vir doctus, cum Coelius Ciceroni belli civilis initio ſcribens *actiones C. Curionis de agro Campano* memoret: imo nec ante Caeſaris quidem necem hanc diviſionem factam putat, probatque epiſtola D. Bruti poſt Caeſaris interitum ſcripta, in qua legitur: *Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos cenſuiſtis, video facultatem fore ex agris Sullanis, & agro Campano*. Atque in eum, quem dixi, modum agri Campani cauſſam Manutius interpretatur.

XXXVIII Verum nihil cauſſae eſſe video, quamobrem hoc tantum legis Iuliae agrariae caput de Campanorum privatis poſſeſſionibus coëmendis ac dividendis (ſi modo id inter capita illius legis erat) oppugnare in animo habuerit Cicero. Imo quae eadem epiſtola nona ad Lentulum Cicero ſubiungit de Pompeii cura, qua *egiſſet ſaepiſſime de actis Caeſaris* (ſupple non reſcindendis) cum Q. fratre Ciceronis, cauſſamque ac dignitatem Caeſaris M. Ciceroni commendatam vellet: ea, inquam, non obſcure ſignificant, de colonia ipſa Capuam deducta abolenda, agroque Campano, quem Caeſar ſuo conſulatu diviſerat, ad ius publicum revocando agendum fuiſſe. Eoque ſpectant illa paullo ante recitata: *Num potui magis in arcem illius cauſſae invadere &c.* Nam de Campanorum quidem privatis agris dividendis nego tum Caeſarem fuiſſe ſollicitum, qui cum abeſſet, nihil ex illa diviſione gratiae aucupari poſſet; Pompeium multo minus, quem in frumento ad urbem undique convehendo occupatum cavere cum primis oportebat, ne publica pecunia, quae in rem frumentariam unice tum erat inſumenda, in agros coëmendos inſumeretur.

III

III *Vnde Felicis nomen Capuae obvenerit.*

XXXIX FELIX) Hoc etiam Capuenſis coloniae nomen abſque hac inſcriptione ex Frontino iam notum erat, qui eam *Iuliam Felicem* dictam fuiſſe teſtatur. Sed unde ei hoc cognomen obvenerit, merito quaeri poſſit. Scio non defuturos, qui, quod *Campaniae Felicis* ea eſſet metropolis, idcirco *Felicem* agnominatam ſtatuant. Verum haec conjectura vel pluma levior eſt: tum quod aliquas extra Campaniam colonias *Felices* appellatas in marmoribus deprehendimus: tum vero quod cognomen FELIX, quod nunc vulgo Campaniae tribuitur, χθὲς καὶ πρώην in ἐπωνυμίαν tranſiit, ut optime animadvertit Peregrinius p. 484 & 485. Nam olim ἁπλῶς Campania dicebatur. Nec Plinius lib. III, cap. 5, cum ait: *Hinc felix illa Campania eſt. Ab hoc ſinu incipiunt vitiferi colles, &c.* proprium aliquod eius regionis cognomen tradere, ſed ſolum a felicitate, hoc eſt fertilitate illam celebrare in animo habuit: quomodo etiam de eadem Strabo lib. v dixit, πεδίον εὐδαιμονέστατον τῶν ἁπάντων, *ſolum omnium feliciſſimum*. Itaque a Campania hoc cognomen in metropolim coloniam corrivare ſtultiſſimum fuerit.

XL Dicam tamen quid de eo cognomine ſuſpicer. Coloniarum nomina vel a deducente, vel a deductis legionibus plurimum ſumi ſolebant. Sic ne a noſtra diſcedam, Iulia ob legem Iuliam dicta fuit: & eadem Auguſta ob deductam ab Auguſto coloniam. Quis igitur vetat hanc noſtram a tribus celeberrimis deductoribus tria ſua nomina hauſiſſe, & *Felicem* idcirco dictam, quia olim a Sylla Felice fuerat conſtituta colonia? Idem de Nola dicendum, quam a Sylla coloniam inſtitutam nemo ignorat, qui Frontinum legerit; atque ob hanc cauſſam *Felicem* appellatam coniicio: ſic etiam invenio apud Grut. p. 1085 n. 14 COL. FEL. AVG. NOL. Ad haec cum Samnites olim acerrime contra Syllam ſtetiſſent, veriſimile eſt Beneventanos agro fuiſſe multatos, adſcriptamque eo coloniam: unde in inſcriptione, quae Caudii exſtat, quam refert Peregrinius in Camp. Fel. p. 745 FELIX ea quoque appellatur in hunc modum: COLONIA. IVLIA. CONCORDIA. AVG. FELIX. BENEVENTVM.

XLI Huic tamen ſuſpicioni duo maxime poſſe incommodare video. Vnum quod Sigonius in III de antiquo iure Italiae cap. 4 ait: *Eſt autem veriſimile, cum alia Syllae acta poſt mortem eius reſcinderentur, hanc quoque deductionem* (coloniae Capuae) *eſſe labefactatam*. Alterum quod illud *Felix* Capua commune cum aliis quibuſdam coloniis habeat, quas nunquam, quod quidem ſciatur, Sylla deduxerit.

XLII Quibus tamen reſpondere non eſt difficile. Nam primum, quod Syllae acta reſciſſa poſt mortem ait Sigonius, hoc neque apud Plutar-

tarchum in Sylla, neque apud Appianum in primo bellorum civilium, nec dum apud alium auctorem inveni. Niſi quod Iulius Exſuperantius de bellis civ. cap. IV ait: *Huius* (Syllae) *ACTA cum conatur Lepidus in ſuo conſulatu SVBVERTERE, contra collegam Catulum civile proelium geſſit, & VICTVS EST. Nam congregatis iis in quorum poſſeſſiones novos colonos de ſuis militibus Sylla victor immiſit: pollicendo, ſi viciſſent, ſe bona patria reſtituturum &c.* Sed Lepidi molitio conantis Syllae acta reſcindere, & veteribus poſſeſſoribus agros reſtituere infelicem exitum habuit, ut ex eiuſdem Exſuperantii narratione conſtat, & ex Plutarcho & Appiano. Atque ex Appiano iam ut hauriam adeo Syllae acta everſa non ſunt, ut regio plane funere elatus fuerit. Scio de honore funeris fuiſſe diſceptatum: & vicit ea ſententia, qua funus longe ſumtuoſiſſimum ei apparatum fuit, ita ut ſenatoribus ſuccollantibus in campum Martium illatus fuerit, ubi ſolos reges ſepelire mos erat. Verum quod propius Colonias a Sylla deductas ſpectat: Appianus lib. I p. 418 teſtatur, revertentes ab exſequiis conſules Lepidum & Catulum mutuis convitiis fuiſſe altercatos, diviſa in eorum favorem urbana multitudine. Nam Syllae infeſtiſſimus Lepidus redditurum ſe veteribus poſſeſſoribus agros iactabat, quos Sylla ademtos militibus aſſignarat. Ceterum ſenatus ambos conſules iureiurando obſtrinxit, ne bello rem decernerent, ac decreta Lepido provincia Gallia tranſalpina, bellum tamen dilatum, non reſtinctum fuit. Nam cum Lepidus, quem bellum iam meditari palam eſſet, revocatus a patribus urbi copias admoviſſet, ſuoſque ad arma capienda incitaſſet: idem faciente Catulo, non longe a campo Martio confligitur: qua pugna Lepidus victus traiecit in Sardiniam, ubi tabe periit. Sertorius & ipſe Syllanis adverſus, cum per aliquot annos in Hiſpaniis, tanquam in ſuo regno, fuiſset dominatus, tandem a Perpenna per proditionem occubuit: nec diu poſt, Perpenna ſublato, omnes illius incendii favillae penitus ſunt reſtinctae. Ita nec Syllae acta quando abrogata fuerint percipio. Imo Cicero or. pro do. n. 30 affirmat ſua etiam aetate ratum manſiſse, quod Sylla dictator tulerat de agris municipiorum, eorum nimirum quae contra ſe ſteterant, adimendis, & colonias potiſſimum ab eo conſtitutas quod attinet, nunquam milites ab eo deducti ab aſſignatis ſibi poſseſſionibus ſunt deturbati. His accedit, quod cum Rullus novam deductionem Capuam moliretur, inter legis illius capita hoc erat, ut agri a Sullanis poſseſsoribus emti novis colonis dividerentur. Teſtatur hoc Cicero in II Agraria n. 36. *Vt*, inquit, *invidioſos agros A SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . EMTOS, quanti velletis, populo Romano induceretis*. An non intelligis Sullanos milites ſervaſse ſemper poſseſſiones ſuas: ac ne tum quidem, cum Rullus, qui ſe Marianum eſse iactabat, alios colonos inducere aggrederetur, hoc pertendiſse, ut agri Sullanis adi-

adimerentur, ſed ut ab iis potius redimerentur? Eſtque in eam ſententiam tota tertia Tullii agraria oratio conſcripta, cum ei criminationi reſponderent, qua Quiritium animos menteſque Rullus occuparat, Ciceronem, quod Sullanarum aſſignationum poſseſsoribus gratificaretur, agrariae legi obſiſtere. Cui ſic reſpondet orator, ut in ipſa orationis propoſitione oſtenſurum ſe dicat, lege Rulli agraria *non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, ſed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentiſſime confirmari atque ſanciri*. Huc accedit, quod neque Caeſarem, cum agrum Campanum publicum populi R. aſſignavit, quidquam in Syllanorum poſseſſiones molitum reperimus; nec eas demum Auguſtus invaſit, cum undique agros in hac regione conquireret, quos ſuis veteranis largiretur: ſed ſatius habuit publicos Campanae coloniae agros, data viciſſim noſtris terra Gnoſia & aqua Iulia, militibus aſſignare. Et ecce Frontinus lib. de coloniis tres illas deductiones quaſi ratas enumerat: *Capua*, inquit, *muro ducta, colonia Iulia Felix. Iuſſu imp. Caeſaris a* XX-*viris eſt deducta. Iter populo debetur pedibus* C. *Ager eius lege Sullana fuerat aſſignatus. Poſtea Caeſar in iugeribus militi pro merito dividi iuſſit*.

XLIII Accedit hoc etiam, quod cetera quoque a Sylla hic ordinata, poſtea manſerunt. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus* LX *coloniae Capuenſi a Sulla Felice cum territorio ſuo adiudicatum olim ob hoſticam pugnam*. Calatiam Capuae Sylla adiudicarat, idque Frontini adhuc aetate manſit, ut eius verba demonſtrant. De utra ex duabus Calatiis (15) Frontinus ſit accipiendus, non omnino certum. Item colonia Vrbana, quae ab Sylla quondam deducta fuerat, Plinii adhuc aetate id nomen tuebatur: ſic enim lib. XIV, cap. 6 *Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Vrbanam COLONIAM SYLLANAM, nuper Capuae contributam incipit*. Nam mitto ceteras colonias a Sylla olim deductas, quarum tanquam manentium ac ratarum meminit Frontinus. Si tot coloniae ab eo conſtitutae perſtiterunt: ſi Calatia Capuae a Sylla contributa, etiam ſic poſtea manſit: imo ſi Syllani milites ab eo Capuam deducti, ſuas ſemper poſseſſio-

(15) Duas fuiſſe Calatias, unam quae trans Volturnum poſita, hodieque inter non obſcuras urbes numeratur, alteram quae iamdiu interiit ad viam Appiam prope oppidum Magdalonum, & Peutingeri tabulae demonſtrant, & Peregrinius in deſcriptione Campaniae luculenter evincit. Frontini locum de transfluviana Calatia cepiſſe videtur noſter Peregrinius in *Camp. Fel.* p. 273 nam in indice quidem certe geographico ad hodiernam id Calatiam refert. Equidem de cisfluviana viae Appiae adſita facilius eum locum perceperim: nam illa altera incertum ad Campaniam ne, an ad Samnium per Syllana tempora pertinuerit; & erat multo, quam haec, remotior, &, in quo caput eſt, cum Romani ſemper montibus ac fluminibus veluti a natura poſitis terminis, non agrorum tantum, ſed & imperii limites definirent, hanc potius eis Volturnum, quam alteram trans flumen & montibus impoſitam, a Sylla Capuae contributam crediderim. Accedit quod quam Calatiam Feſtus inter Romanas praefecturas accenſet, credibile eſt fuiſſe illam celebriorem Tranſtifatinam. Ergo quae ad viam Appiam poſita, ea demum Capuae adiudicata fuit, ideſt una fuit e Campanis praefecturis, de quibus priore auctario agitur.

ſtones, uti modo demonſtrabam, inſederunt: & hoc ergo in praeclaro Sigonii opere ſuadeo, corrigatur, quod ait reſciſſis Syllae poſt mortem actis, eiuſdem Campanam deductionem fuiſſe labefactatam. Nam & Syllanam agri noſtri aſſignationem non fuiſſe abrogatam ſatis docui: nec vero, quod caput eſt, Syllae acta unquam fuere reſciſſa, quae ſi fuiſſent reſciſſa, etiam eius ſtatua, quae pro roſtris erat, deiecta fuiſſet. Nunc vero tempore Pharſalicae pugnae adhuc ſtabat, teſte Dione lib. XLII; ac tum demum deiecta fuit, cum Caeſari ſtetiſſe victoriam, certus nuntius eſt allatus: *Poſteaquam tandem creditum eſt*, inquit Dio, *id tantum egerunt, imagines Pompeii Syllaeque, quae pro roſtris ſtabant, deiecere. Et erant complures, qui ne hoc quidem faciendum putarent.* Quid hoc clarius? Accedit quod eo ipſo anno quo Caeſar occubuit, cum tribunal e medio foro in alium transtuliſſet: *reſtitutaeque ſunt*, inquit Dio lib. XLIII, *iuxta illud tribunal Syllae ac Pompeii ſtatuae: qua re laudem Caeſar invenit.*

XLIV At enim, inquies, ſi Syllanae deductioni robur ſuum manſiſſet, quo pacto eam Caeſar denuo deducere potuiſſet, cum Cicero in II Philippica n. 40 neget eo deduci poſſe coloniam, quo auſpicato eſſet ante deducta? *Deduxiſti*, inquit, *Coloniam Caſilinum, quo Caeſar ante deduxerat.* (16) *Conſuluiſti me per literas de Capua tu quidem: ſed idem de Caſilino reſpondiſſem: poſſes ne, ubi colonia eſſet, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam coloniam, quae eſſet auſpicato deducta, dum eſſet incolumis, coloniam novam iure deduci: colonos novos adſcribi poſſe reſcripſi: tu autem inſolentia elatus, omni auſpiciorum iure turbato, Caſilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis ante annis deducta, ut vexillum videres, & aratrum circumduceres, cuius quidem vomere portam Capuae paene perſtrinxiſti, ut florenti coloniae territorium minueretur.*

XLV Cui exceptioni promtiſſimum eſt reponere, M. quidem Bruti ἀποικίαν non diu ſtetiſſe INCOLVMEM (hac enim ipſa voce modo Tullius utebatur) fuiſſe enim a Sylla dictatore ſublatam, ac fortaſſe ne AVSPICATO quidem deductam; cum in II agraria n. 34 Tullius *omina illa M. Bruti atque auſpicia* ponat ob oculos, ut Rullum *a ſimili furore* deterreat: ita impedimento non fuiſſe, quin nova illuc colonia decerneretur. Syllanam vero deductionem nihil admodum in huius urbis politia immutaſſe: nec vero aliud cum coloniis habuiſſe commune, quam agri novis colonis aſſignationem: ceterum manſiſſe eandem praefecturae formam, quae antea fuiſſet ſupra p. 10, n. XI, eſt demonſtratum: ubi & eam dubitationem inieci, an commune hoc fuerit militaribus pleriſque coloniis, ut excepta agri diviſione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. R. imaginem urbs illa referret. Ita nec Bruti nec Syllae co-

(16) Caeſar confectis bellis civilibus dictator coloniam Caſilinum deduxit. Et exſtat nummus apud Goltzium in Theſauro p. 238, & 256, cuius una parte legitur: CAES. DICT. PERP. in altera vero: TI. SEMPRON. GRACCHVS. Q. DESIG. ITER. COL. CASILIN.

lonia impedimento fuit, quin Caeſar novam tranſcriberet. Poſt legem vero Iuliam, cum iam iuſtae coloniae forma hic eſſet conſtituta, non licuiſſe Antonio iterum deducere Cicero pronuntiavit, niſi ſolum ſupplementum, ſive novos colonos inducere.

XLVI Nec illud magnopere reformido (quod alterum fuit eorum, quae mihimet ſupra obieceram) nonnullas alias inveniri praeterea colonias cognomento Felices. Quis enim vetat, cum longe plurimas colonias per Italiam olim Sylla Felix ſtatuiſſet (nam in Epitoma Livianorum LXXXIX de Sulla legitur, XLVII *legiones in agros captos deduxit, & eos iis diviſit*; & Appianus CXX millia hominum a Sylla eſſe deducta tradidit) pleraſque earum in eo ſibi cognomento placuiſſe? Sane cur Nola, uti ſupra monebam, FELIX AVG. fuerit appellata, quid aliud cauſſae aſſignare potes, quam quod eam Sulla Frontino teſte deduxerit? De Benevento quoque ſuſpicabamur a Sulla fuiſſe deductam, a quo Samnites ſibi infeſtos agro fuiſſe multatos eſt veriſimile: atque idcirco inter eius nomina etiam illud FELIX invenitur.

XLVII Tres praeterea, nec amplius FELICES, imo IVLIAS FELICES inveni. Vna eſt ap. Grut. p. 1093, 8, ubi legitur quidam AEDILIS. COLONIA. IVLIA. FELICI. CLASSICA. SVESSA. Altera apud Fabrettum p. 106, n. 211, ubi eſt: COL. IVL. FELICI. LVCOFERonenſi. Tertia ibidem n. 252, ubi legitur: COLONIAE. IVL. FELIC. PISAVR. Quas etiam coniicio, a Sylla Felice, primum, tum etiam ab Iulio fuiſſe deductas, atque idcirco *Iulias Felices* audiviſſe. Scio Dionem lib. LIX queri ſua aetate colonias ſuo ſibi arbitrio nominum catalogos contexere, cum antea non niſi ex auctoritate id ſenatus liceret. Sed de ſua id aetate expoſtulat. Quid his commune cum Nola atque Capua, quas certo ſcimus ab Sylla olim deductas? Atque idcirco *Felices* tum has potiſſimum duas, tum quatuor alias Beneventum, Sueſſam, Lucum Feroniae, ac Piſaurum appellatas non abſurde coniectavimus. Nam & hoc quoque Syllae felicitati poſſumus adſcribere, quod hae per illum inſtitutae coloniae (17) in eo ſibi nomine tanto opere placerent.

XLVIII Ac mihi ſane videtur non ob aliam cauſam de Syllae aſſignatione meminiſſe Frontinus, quam ut eius cognominis rationem afferer-

(17) Erunt & aliae forſan plures a ſex illis, quas recenſivi, coloniae FELICES, quas veterum lapidum inopia ignoramus: nam in vetuſtis dumtaxat titulis omnia coloniarum nomina oſtentari ſolent, quae a ſcriptoribus plerumque tacentur. Quid quod ne in cippis quidem aſſumta a coloniis nomina ubique enuntiantur, ac ſaepenumero vetera tantum urbium nomina exprimuntur? Ac ne a domeſticis exemplis diſcedam: in hoc primum, quo de commentamur, Campanum marmor incurri, quod Campanae coloniae nomina complectitur: in ceteris omnibus, quae quidem exſtare ſciam, CAPVA ſine ullo additamento ſcriptum deprehenditur, praeter unam illam Septimio Severo dicatam baſim, quae in foro Campano viſitur eodem loci, quo hunc amphitheatri titulum ab illuſtriſſimis Capuae ſeviris collocatum iri ſentio; qua in baſi cum ſolo praenomine COLONIA CAPVA appellatur: quam epigraphen alias cum ceteris dabimus. Et certe apud Spanhem. De Praeſt. & uſu num. pag. 373 edit. ſecundae occurrit in nummo COL. IVL. AVG. FEL. BERytus; & apud Plin. V, 20 *Berytus Colonia, quae Felix Iulia appellatur*.

ferret: *Colonia*, inquit, *Iulia Felix iuſſu imp. Caeſaris a* xx *viris eſt deducta:* en cur *Iulia* diceretur. *Ager eius*, inquit, *lege Sullana fuerat aſſignatus:* en cur *Felix* cognominaretur. Pergit vero: *Poſtea Caeſar* (ſupplendum fortaſſe *Auguſtus*, ex libro qui *Frontini Siculi* inſcribitur) *in iugeribus militi pro merito dividi iuſſit*: ecce demum, cur *Auguſtae* etiam cognomen accederet. Vt non immerito ſuſpicer Frontinum quidem ipſum ſic ſcriptum reliquiſſe: *Colonia Iulia Felix Aug.* prorſus ut in noſtro monumento legitur: quippe cum appareat eum ſingulorum nominum veluti reddidiſſe rationem: ſed poſtea librariorum culpa illud *Aug.* deperiiſſe, quod a Frontino fuiſſe omiſſum non eſt veriſimile. Accedit ad hanc firmandam coniecturam, quod ordo deductionum, quas hic recitat Frontinus, ſeriei trium illorum nominum exacte reſpondet: alioqui temporum potius rationem tenuiſſet, ac prius de Syllana, tum de Iuliana, demum de Auguſtea deductione meminiſſet: nunc prorſus alium ordinem inſiſtit, ac prius de Iulio, tum de Sylla, demum de Auguſto docet, non aliam utique ob cauſam, quam ut trium illorum nominum rationem afferat *Iulia Felix Auguſta*. (18) Sed poſtea, ut coniiciebam, librariorum incuria, aut ſciolorum putantium illud *Aug.* (quod fortaſſe *Auguſti* interpretabantur) eſſe ſupervacaneum, ea vox intercidit, uti paullo poſt demonſtrabitur.

XLIX Atque haec dicta ſint, ut intelligatur a vero non abhorrere noſtram coloniam a Sylla potiſſimum *Felicis* invenisſe cognomen. Ceterum nihil adfirmate de hoc definio: & fieri poteſt, ut FELIX in his idem ſit quod *frugifera*, ut apud Grut. p. 362, n. 2 COLONIA. CONCORDIA. VLPIA. TRAIANA. AVG. FRVGIFERA. HADRVMETINA: aut omnino ad felicitatem ſuam notandam illud epitheton fuerit uſurpatum.

(18) Atque hinc illa criminatio depellitur, qua contra hunc de coloniis libellum Goëſius in notis eſt uſus, quo eum librum a Frontino abiudicaret. Meum non eſt cum viro docto, quo hoc opuſculum Frontino aſſeram, magnopere dimicare: praeſertim cum ſaltem e Frontino exceptum Goëſius conſentiat. Sed abſurda prorſus eſt illa cavillatio: *Omitto*, inquit, *quod hic* (auctor) *rationem temporis neglexerit*, *atque Sullae praepoſuerit Caeſarem*. Falſa, inquam, accuſatio, tum quia nominum magis ſeriem *Iuliae* & *Felicis*, quam temporum ſecutus videtur Frontinus, tum etiam quia ſatis ſibi a Goëſii criminatione caverat auctor illis verbis FVERAT ASSIGNATVS: quae longe remotius tempus ſignificant, praeut de Caeſare dicitur EST DEDVCTA.

Sequitur altera Goëſii reprehenſio: *Deinde nec verum eſt*, inquit, *ante hanc deductionum* (C. Iulii) *agrum Campanum fuiſſe aſſignatum*. Vera accuſatio, ſi de agro Campano, qui publicus erat populi R. Frontinum intelligas: nam hunc quidem Caeſar primus aſſignavit. Veriſimilius eſt Capuam potius agro multatam, ac partem agri deciſam, qui ſive publicus urbis Capuae, ſive privatus Campanorum fuiſſet. Nam ait recte Frontinus: *Ager eius lege Sullana fuerat aſſignatus*. Agrum Capuae, non agrum Campanum populi R. publicum intelligit. Quod vero ſubiicit Goëſius partem agri Campani *novis in vicinia colonis* a Sulla videri aſſignatam: id ei non poſſum aſſentiri: nec quidquam cauſſae eſt, cur Goëſio magis credam, quam Frontino, qui de Galatia ſcriptum reliquit, fuiſſe id oppidum *COLONIAE CAPVENSI cum territorio ſuo adiudicatum olim ob hoſticam pugnam*. Hinc enim & Coloniam Capuenſem a Sulla deductam apparet, & iis demum colonis agrum Campanum a Sulla aſſignatum, quibus Calatinum etiam territorium adiudicavit. Sed tertiam Frontiniani hujus loci a Goëſio oblatam criminationem, eamque non contemnendam, in excurſu quodam, qui adnectetur huic capiti, depellemus.

IV *De Campanae coloniae ſupplementis ab Octaviano conſcriptis* .

L AVGVSTA) Ita ὁλογραμμάτως in marmore fuiſse ſcriptum (non vero AVG. ut initio poſui) ſextus verſus a fine longiuſculus , uti poſtea animadverti , omnino evincit. *Auguſtae* cognomentum , in quo potiſſimum ſibi Capuam placuiſse mihi perſuadeo , abſque hoc marmore eſset , ignoraremus : nam ſive librariorum ſupinitate , aut eius qui Frontinum in epitomen contraxit (nam excerpta tantum Frontiniana de coloniis habere nos putat Goëſius) ſive ab ipſomet Frontino omiſsum fuerit : in libello certe de coloniis , quem terimus , *Iulia Felix* tantum , non etiam *Aug.* legitur. Sed placet hoc magis, Frontinum quidem non omiſiſse τὸ *Aug.* ſed eorum potius, qui iſta deſcripſerunt , culpa , tres illas literas deſiderari . (19) Cur autem hoc nomen Campana colonia nacta fuerit , ſaepe iam monui : quia ab Octaviano etiam Auguſto non ſemel eſt , ſive iterum deducta colonia , ſive vetus renovata .

LI Senatus conſulto ad id opus fuiſse , ut Capua Auguſtae cognomen conſequeretur , ut tum ea ferebant tempora , Dio lib. LIV nos affirmare cogit. Ibi de Paphiis haec habet : *Paphiis terraemotu afflictis pecunias largitus eſt , ac permiſit ut ex ſenatus conſulto urbem Auguſtam nominarent.* Illud *ex ſenatus conſulto* a Xylandro omiſsum Leunclavius reſtituit : nam graece eſt κατὰ δόγμα ἐπέτρεψε . Pergit vero idem hiſtoriographus : *Id non eo a me refertur , quaſi non aliis quoque urbibus multis prius , ac poſtea in ſimili infortunio Auguſtus , ac Senatores auxilium tulerint ; quas ſi quis omnes enumerare velit , res in infinitum ſe extenderit : ſed quod cognomina etiam urbibus honoris cauſſa ſenatus impoſuit , aliter ac modo fit , cum plerunque ſinguli nominum catalogos ipſi ſibi conficiunt , quibus uti volunt .* (20)

LII Ter autem ab Octaviano Caeſare militum coloniam huc adſcriptam comperio : ſemel ex lege triumvirali , iterum ipſius Octavii iuſsu poſt devictum Sex. Pompeium , Lepidumque in ordinem redactum, ac tertio poſt victoriam Actiacam . De ſingulis ordine dicam . Sed de Fron-

(19) Variis quippe modis librarios in hunc locum video graſſatos . Eſt ubi pro XX *viris* ſubſtitutum inveniatur III *viris* : hoc ideo quia non de Iuliana quando per XX *viros* res eſt tranſacta , ſed de Auguſtea colonia per III *viros* , opinor , deducta intellexerunt , falſi utique illa ſyllaba *Aug.* (quam a Frontino poſt *Felix* poſitam mihi perſuadeo) quam cum *Auguſti* non *Auguſta* illi interpretarentur referrentque ad ſequentia hoc modo , *Colonia Iulia Felix* , *Auguſti iuſſu imp. Caeſaris* ; idcirco etiam III *viros* in locum XX *virorum* ſuffecerunt. Sed quid opus argutationibus, cum in altero de coloniis libro , qui *Iulii Frontini Siculi* inſcribitur , qui parum ab alio celebri Frontini differt , & ab eo certe manavit , ſic legatur : *Capua muro ducta colonia Felix , lege Iulia iuſſu imperatoris Auguſti a* XX *viris eſt aſſignata &c*? Nonne vides eam deductionem ſciolos non ad Iulium , ſed ad Auguſtum retuliſſe ? Quam putas ob cauſſam , niſi quia in Frontino antea legebatur *Felix Aug.* ſemidocti vero ſyllabam ad ſequentia referentes , ut concinnius dicerent , traiecerunt , atque *imperatoris Auguſti* repoſuerunt ?

(20) Poſtrema haec verba ad fidem Graeci ſcriptoris optime Leunclavius emendavit : nam Xylander paullo aliter verterat in hunc modum : *Ipſae ſibi nomina quotquot vellent delegerunt .* Verum in Dione legitur αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἕκαστοι &c. ſupple πολῖται . Ipſos ſibi cives nominum catalogos ſibi confeciſſe ait.

Frontino prius monendum. Is poſtquam de colonia Iulia dixerat: *Iuſſu imperatoris Caeſaris a* XX *viris eſt deducta*: & de Felice, *Ager eius lege Sullana fuerat aſſignatus*: demum de Colonia Auguſta monet, *Poſtea Caeſar in iugeribus militi pro merito dividi iuſſit*. Quae verba de Caeſare filio intelligenda eſse multa mihi perſuadent: primum quod MILITI non Iulius, ſed Octavianus agrum Campanum aſſignavit, nam colonia Iulia civilis fuerat: deinde quod in altero huius libelli de coloniis exemplari, quod *Iulii Frontini Siculi* inſcribitur, corrupte quidem, ſed tamen ſic legitur: *Ager eius lege Sullana fuerat aſſignatus a Ceſare Auguſto in iugeribus: ſed poſtea militibus dividi iuſſus eſt pro merito*. Ex quibus pronifſima eſt coniectura ita recitatum Frontini locum poſse reſtitui: *Poſtea Caeſar AVGVSTVS in iugeribus &c.* Bis ergo apud Frontinum τὸ AVG. reſtituendum cenſeo, ſemel initio eius loci in hunc modum: *colonia Iulia* Felix *AVG.* (vide pag. *36.* & not. *19.*) iterumque in fine ſic: *poſtea Caeſar AVG. in iugeribus &c.* uti modo eſt dictum.

LIII Statim poſt initum triumviratum cum ampliſſima praemia militibus alliciendis promitterentur, XVIII coloniae iis oſtentantur, inter quas Capua eminebat. *Et quo alacrior* (inquit Appianus in IV bell. civ. in fine p. *590*) *redderetur exercitus, poſt propoſita victoriae praemia, praeter alia donativa promiſsae ſunt eis coloniae* XVIII *Italicarum urbium tam opibus, quam agri bonitate ac aedificiorum pulchritudine praecellentium, quarum urbana ac ruſtica praedia non ſecus quam bello capta dividerentur. Inter has eminebant Capua, Rhegium, Venuſia, Beneventum, Nuceria, Ariminum, Vibona. Atque ita pulcherrima Italiae pars militibus adſcripta eſt.* Id promiſsum in cauſsa fuit, ut plurimi paſſim ex iis XVIII civitatibus ad victoriae triumviralis praemium deſtinatis (quae civitates, ut ait Appianus, id ferebant aegerrime) ad Vetulini proſcripti, qui circa Rhegium bellum movebat, ſigna concurrerent, teſte Appiano IV civ. p. *604*: rurſumque p. *638* idem tradit plurimos etiam ex iiſdem civitatibus, quibus nihil erat abominatius triumvirorum victoria, quando poſt hanc praemia victoribus ipſae deſtinabantur, profugos e ſuis patriis quas deploratas habebant, ad Sex. Pompeium, qui tum primum Sicilia potitus erat, apud omnes eo tempore gratioſum confugiſse. Sed & poſt agros aſſignatos multo tum plures, imo ii fere omnes, qui agris fuerant ſpoliati, eidem Sex. Pompeio ſe adiunxerunt, ut enarrat Appianus V civ. p. *685*. Et eodem lib. pag. *686*, bello Peruſino inter Lucium Antonii fratrem, & Caeſ. Octavium erumpente, earundem civitatum, quae id infortunii iam ſubierant, ſtudia erga Lucium commemorat. Iam enim poſt Philippenſem pugnam agri earundem XVIII civitatum, quarum primam fuiſſe Capuam diximus, aſſignati militibus fuere. Quod quemadmodum geſtum ſit, brevi exſequamur.

LIV Bruto Caſſioque Philippenſi pugna devictis, haec ſubjungit Appianus V civ. p. *672*: *Moxque ad perſolvenda praemia profectus eſt*

dux

dux alter (Octavius) *in Italiam, ut agros militibus divideret, ipſoſque in domos adſcriberet : hoc enim elegerat propter valetudinem*. Cumque Brundiſii gravius aegrotaſſet, ut ſe recreavit, ſtatim ad diviſionem ventum fuit, quae graphice ab Appiano deſcribitur, quem latine loquentem audire operae pretium fuerit. Sed tamen eum locum, quod erat longiuſculus, conieci in ſubiectam notationem. (21)

LV Ex qua narratione percipimus Octaviano quidem datum fuiſse negotium, ut colonias deduceret, eumque iam diviſionis munere perfunctum : ſed enim interveniſse Lucium Antonii fratrem, ac perviciſse, ut Antonianae ſaltem legiones a Lucio deducerentur. Itaque iure quaeri poteſt, uter tum Capuam coloniam deduxerit, Caeſarne Octavius, an Lucius : tum Caeſarisne, an Antonii legiones huc adſcriptae fuerint.

Et

(21) Appianus v. civ. p. 678 ,, Deducenti autem milites in colonias, & agros dividenti magna difficultas obiecta eſt : milites enim petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum ſelectae fuerant: contra civitates illae poſtulabant, ut universa Italia diviſioni huic adhiberetur, aut ſortito deducerentur coloniae : & agrorum pretium repetebant ab imperatoribus deficiente aerario. Conveniebantque agminatim in urbem promiſcue iuvenes pariter ac ſeniores, mulieresque cum parvis liberis, & per fora templaque coetus faciebant lamentabundi, conquerentes nullo ſuo peccato ſe homines Italici nominis pelli agris focisque, tanquam iure belli captos. Quapropter populus condolebat & illacrymabat eorum calamitatibus, praeſertim dum reputant non pro republica, ſed pro libidine aliquot civium bellum id geſtum ad mutationem ſtatus publici, & nunc reddi victoriae praemia, ut deductis coloniis poſthac nequeat caput attollere reſpublica, dum coloni hac mercede obſtricti, parati ſunt principibus ad omne obſequium. Ibi Caeſar civitatibus neceſſitatis rationem exponebat, & ne ſic quidem ſatis fore, nec fuit, ita uti vicini opprimerentur a militibus limites contumaciter tranſeuntibus, & plus quam conceſſa uſurpantibus, & potiora praeripientibus, dum nec iurgiis Caeſaris a maleficio deterrentur, nec deliniuntur aliis largitionibus : quandoquidem principes, ut opis ſuae ad confirmandam dominationem egentes, facile contemnebant. Iam enim inſtabat finis huius quinquennii, & utriſque ad ſecuritatem opus erat favore mutuo : imperatoribus, ut per milites principatum confirmarent : militibus ut accepta retinerent, manente penes auctores eius donationis imperio, quos neceſſaria benevolentia vel propter ſeipſos proſequebantur. Quin & aliis largitionibus egenos milites ſolabatur Caeſar, e fanis mutuo ſumens pecunias : quo facto conciliavit ſibi eorum animos, promta erga largitorem gratia, cui agros, urbes, pecunias acceptas ferebant, invidioſe occlamantibus qui ſpoliabantur, illo vero fortiter hoc ferente in gratiam militum.

,, His animadverſis Antonii frater Lucius, tunc coſ. & eiuſdem uxor Fulvia, & qui abſentis bona procurabat Manius, ne Caeſaris videretur totum hoc beneficium, neve ſoli deberetur gratia, & alter imperator fraudaretur favore militum, vaframentis agebant, ut coloniarum deductio differretur in adventum Antonii. Quod cum impoſſibile videretur propter feſtinationem militum, petebant a Caeſare, ut Antonianos ipſi deducerent in colonias; quamvis ex pacto id munus Antonius ſoli Caeſari ceſſerat, quod tamen conceſſum negabant : productaque ad exercitum Fulvia cum parvis Antonii liberis, invidioſe ſupplicabant, ne paterentur illum fraudari ſua gloria, ſimul occaſione referendae ipſis gratiae. Et erat tum inclytum Antonii nomen & apud milites & apud ceteros : nam Philippenſis victoria, propter adverſam Caeſaris valetudinem, tota videbatur unius Antonii. Caeſar, quamvis non ignarus pacta violari, ceſſit tamen in gratiam Antonii, atque ita legiones Antonianae in colonias deductae ſunt, nimia militum deductorum licentia, dum ne videretur Caeſar beneficentia vincere, minus cohibentur a maleficiis. Fuerunt & aliae civitates vicinae his, quarum agri militibus diviſi ſunt, multas ab eis iniurias paſſae, quae clamabant in Caeſarem, iniquiores coloniarum deductiones nunc eſſe, quam proſcriptiones ante fuerant, tunc enim inimicos mulctatos, nunc vero innoxios. Et Caeſar intelligebat quidem iniuriam, ſed mederi non poterat : nam neque pecuniam habebat, unde pretium agrorum veteribus poſſeſſoribus redderet, neque victoriae merces differri propter inſtantia bella poterat, Pompeio maria tenente & Vrbi famem intentante, intercluſis commeatibus, Ahenobarbo etiam Marcoque claſſem aliam & exercitum colligentibus : militibus vero ſegniorem operam praebituris, niſi accipiant debita victoriae praemia. Et ferme iam iam exierat quinquennium, ut rurſum opus eſſet exercitus benevolentia : quamobrem ultro tum diſſimulabatur militaris inſolentia.

Et equidem perſuaſiſſimum habeo Caeſarem ipſum, non vero L. Antonium Capuam tunc coloniam adſcripſiſse. Nam primum ante Lucii expoſtulationes revera, Appiano teſte, deducendarum coloniarum negotio Octavius ſeſe immiſcuit: & neceſse fuit, eum ab omnium praeſtantiſſima Capua, quam idcirco Appianus primo loco nominavit, incepiſse: praeſertim quod *milites*, inquit Appianus, *petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum ſelectae fuerant*. Accedit ſtudium Campanorum in Caeſarem, & animorum averſio ab Antonio, quem Capuam deducere coloniam olim conantem Campani paene occiderant, ut alibi dictum. Octaviani vero ſtudioſiſſimi erant, propterea quod ab eius patre Iulio veteres coloni tranſcripti fuerant. Demum *Caeſar*, inquit Appianus v civ. p. 685, *Capuae quatuor legiones habebat*, veluti in ſibi obſtrictiſſima civitate. Quae omnia argumento ſunt Octavium ipſum per id tempus tunc tranſcripſiſse coloniam, & quidem e ſuis legionibus, non vero Antonii fratrem. Itaque non eſt dubitandum, quin Caeſar Octavianus Capuam ex lege triumvirali deduxerit, idque poſt quinquennium ab inito triumviratu, coloniiſque promiſſis, eodem Appiano teſte.

LVI Sequitur iam altera deductio, quae Octaviano Caeſari unice eſt adſcribenda, qui cum bellum adverſum Sex. Pompeium aggrederetur, ad deliniendos militum animos, conſueta iis agrorum praemia prolixe eſt pollicitatus. Pompeio mox devicto, Lepidoque exauctorato, atque in ordinem redacto, milites ſtatim tumultuantes promiſsa ſibi exhiberi vociferabantur. Quam ſeditionem ſatius erit ex Appiano condiſcere: cuius ſane locum paullo prolixiorem, ne totis auctorum chartis infarciendis lectori incommodem, contuli in ſubiacentem notam. (22)

LVII

(22) Appianus v civ. p. 744 „Huic tantae felicitati fortuna invidit: nam exercitus, praeſertim ipſius proprius, ſeditionem movit, miſſionem flagitans, & praemia, qualia Philippenſi praelio victores acceperant: & quamvis hoc certamen non conferendum videretur cum altero, promiſit tamen accepturos digna praemia una cum his, qui tum ſub Antonio militabant, quando ille redierit: quantum autem ad militiam, minaciter admonebat ſacramenti diſciplinaeque. Quumque in contumacia perſtarent, remiſit minas, ne quis tumultus ab exercitibus dedititiis accederet: promiſitque ſe cum Antonio dimiſſurum eos ſuo tempore: nunc uſurum opera eorum ad bella non civilia, quando Deo fortunante deſierint: petiturum enim Illyrios & ceteras gentes barbaras, pacem vix bene firmatam labefactantes: ex qua militia percepturos lucra uberrima. Denegarunt illi operam, ni praeteritorum laborum repraeſentarentur ſibi praemia honoreſque. Reſpondit honores ſe non differre, ſed praeter iam datas, alias coronas legionibus ſe addere, & praetextas tribunis ac centurionibus, ſenatoriamque dignitatem cuique in ſua patria. Dum haec aliaque benigne offert, exclamavit tribunus Ofilius: corollis & praetextis delectari pueros, milites agris & pecuniis: id dictum approbante multitudine, Caeſar indignatus diſceſſit e tribunali, qui vero proximi tribuno ſtabant, laudabant hominem, & ceteris qui ſe ad eos non aggregarent convitiabantur: reſpondit ille, ſe ſolum ad tuendam tam iuſtam cauſſam ſufficere. His dictis ſequenti die nuſquam comparuit, nec ſciri potuit quid illi acciderit. Milites vero non amplius ſinguli propter metum, ſed gregatim uno ore vociferabantur, miſſionem poſtulantes. Horum praefectos Caeſar variis molliebat alloquiis: eis vero, qui ad Philippos & Mutinam meruerant, ut diuturniore militia defunctis miſſionem conceſſit: dimiſſoſque mox ablegavit ex inſula, ne contagione ſeditionis ceteros corrumperent: hoc tantum ad Mutinenſis belli veteranos effatus, quamvis ſic dimiſſis, redditurum ſe tamen pollicita. Alios vero pro concione alloquens, teſtes faciebat periurii diſcedentium, non dimiſſorum ex imperatoris ſententia: ipſos vero laudabat, brevi ſecuturae miſſionis ſpem faciens: foreque ut nec officii quenquam poeniteat, & dimittantur ditati: nunc addere ſe viritim quingenos ſeſtertios.

LVII Seditionem militum, quae huic celeberrimae deductioni occaſionem dedit, ex Appiano didicimus: de deductione vero ipſa nihil ibi tradit is ſcriptor: neque id mirandum, neque enim eo temporis articulo agrum Campanum iis eſt dilargitus, ſed tum quidem promiſſis agris, paullo poſt id tempus agrum Campanum iiſdem diviſit, ut deinceps e Dione diſcemus. Sed noſter tamen Paterculus, & Dio Caſſius magnifice de Capua per hanc occaſionem, militum colonia iterum inſtituta, loquntur. Velleius lib. II, cap. 81 ait: *Subita deinde exercitus ſeditio (qui plerunque contemplatus frequentiam ſuam a diſciplina deſciſcit, & quod cogere ſe putat poſſe, rogare non ſuſtinet) partim ſeveritate, partim liberalitate diſcuſſa principis. Specioſumque per id tempus adiectum ſupplementum Campanae coloniae. Eius relicti erant publici pro his longe uberiores reditus duodecies H-S in Creta inſula redditi, & aqua promiſſa, quae hodieque ſingulare & ſalubritatis inſtar, & amoenitatis ornamentum eſt.*

LVIII Dio vero lib. XLIX & ſeditionem copioſe narravit, & de Campano agro adiecit. De ſeditione parum ab Appiano diverſus abit: quare eius narrationem praetereo, quam apud ipſum Dionem legere quivis poteſt. De colonia vero haec ſubiicit: *Atque ita milites tunc quidem compoſuit, & argentum ſtatim, agros non multo poſt iis dedit. Quoniam enim publici, qui tunc erant, non ſufficiebant, etiam alios ſatis multos emit a Campanis illis qui Capuam incolunt, quorum urbs multis colonis indigebat: iiſque tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnoſiam, qua etiam nunc fruuntur, (23) eorum loco dedit.*

LIX Porro aqua Iulia, cuius a Velleio & Dione fit mentio, non alia ſane fuit, quam flumen illud (quo enim alio utar nomine?) aquae Car-

(23) Non temere eſt, quod apud Gruterum p. 1090, 20, Gortynae, quae eſt Gnoſo contermina, graeca inſcriptio reperitur Anicio Baſſo Campaniae proconſuli (de novo hoc titulo, cum ceteri conſulares aut correctores dicerentur, nihil in praeſentia diſputo) poſita. Quae omnino neceſſitudo Cretenſibus eſſe potuit cum rectore illo Campaniae, niſi forte haec, quod regionem ibi Campani poſſiderent? Nam quod idem Anicius Baſſus in altera inſcriptione apud Reineſium VI, 4 dicitur fuiſſe Praefectus urbi, nihil intereſt; cum in hac quam ſum producturus, proconſulatus tantum Campaniae contemplatione videantur ei Cretenſes illum honorem adhibuiſſe. Inſcriptio ſic habet:

ANIKION. BAΣΣON TON. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΝ
ΑΝΘΥΠΑΤΟΝ. ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ ΔΟΓΜΑΤΙ
ΤΟΥ. ΚΟΙΝΟΥ. ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤΟΣ. Ο. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΣ
ΥΠΑΘΗΚΟΣ. ΤΗΣ. ΚΡΗΤΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Anicium Baſſum V. C. proconſulem Campaniae, decreto conventus totius provinciae Oecumenius Doſitheus Aſclepiodotus V. C conſularis (nam verſu pen. legendum ΥΠΑΤΙΚΟΣ, uti de eodem eſt eadem p. n. 11, & p. 1094; ex qua etiam docemus in tota inſcriptione non Σ ſed C fuiſſe, ut illa aetate, ſcalptum) *provinciae Cretae erexit*: id eſt ſtatuam Anicio Baſſo excitavit: hoc enim ſignificare videtur, quod in inſcriptionibus legi ſolet, ἀνας῀ησαι τὸν δεῖνα. Verum quae hactenus notavi, cave aliter quam tenuis conjecturae loco habeas.

Carminianae, qua nunc Neapolis univerſa perluitur. Ad eam huc e longinquo perducendam aquaeductus ad orientem veteris Capuae adhuc conſpiciuntur. Aqua haec Iulia non eſt confundenda cum aqua Auguſta: illam in Campanorum, hanc in Romanorum commodum in Marciae rivum opere ſubterraneo, uti teſtatur Frontinus de Aquaed. corrivavit Auguſtus. De hac memini me legiſſe legem quamdam in cod. Theod. ubi aqua Auguſtea appellatur non ſine mentione Campaniae. Verum ne forte propter Campaniae mentionem aquam Auguſteam cum Iulia Campana permiſceas: ſcito Campaniam Romanam in ea lege eſse capiendam, cuius poſteriore aetate frequens appellatio fuit. De agro vero populi Campani publico, quem Caeſar diviſit, quod Velleius ait: *Eius relicti erant publici*, doctiſſimi viri illud *Relicti* non intelligentes, in *Reliqui*, aut tale aliquid mutare voluerunt. Sed non eſt ea lectio ſollicitanda: nam ſic etiam Suetonium in Iulio cap. 20 locutum eſse video: *Agrumque*, inquit, *Campanum ad ſubſidia reip. vectigalem RELICTVM diviſit*. Eſtque omnino verbum agrarium, ut ager *relictus* is ſit, qui non eſt *aſſignatus*, quae duo ſibi invicem adverſantur. Id quod etiam in fragmento legis agrariae legitur apud Grut. p. 202, linea XI, ubi ADSIGNAVERVNT. RELIQVERVNT tanquam invicem ſibi adverſantia ponuntur: & ſaepiſſime in eandem ſententiam apud ſcriptores agrarios: ut mirer de ea voce apud Velleium viros doctiſſimos tantopere ſollicitos. Atque haec altera fuit ab Octaviano hic inſtituta colonia.

LX Sed cum non dum per id tempus Caeſar eſſet Auguſti cognomen conſecutus: neceſſe eſt & tertiam comminiſci poſt pugnam Actiacam, cum iam Auguſtus diceretur. Alioqui quo pacto Capua *Auguſta* eſſet ab eo cognominata? Scio reſponderi poſſe Capuam, cum fuiſſet olim ab Octaviano deducta, tum demum *Auguſtae* cognomentum arripuiſſe, cum Caeſar ipſe Auguſtus dici coepiſſet. Sed hoc mihi non fit veriſimile, nec vero Sigonio, qui lib. III de iure Italiae cap. 4 colonias cognomento Auguſtas non ante Actiacam pugnam fuiſſe adſcriptas putat: cuiuſmodi per Italiam plurimas Auguſtus conſtituit: *Vrbe*, inquit Suetonius, *urbaniſque rebus adminiſtratis*, *Italiam duodetriginta coloniarum numero a ſe deductarum frequentavit*. Hae ſolum, cenſeo, poſt victoriam Actiacam deductae, eae demum Auguſtae audiebant: nam ſi cum praecedentibus etiam Auguſtae cognomen communicare perges, vix ulla profecto invenietur urbium Italicarum, quae non Auguſta diceretur.

LXI Verum quid ego iam ratiocinatione opus habeo, cum veterum poſſim auctoritate pugnare? Alter de coloniis libellus, qui *Iulii Frontini Siculi* inſcribitur, etſi habet quaedam depravatiſſima, eſt tamen ubi ferat percommode is quoque ſuppetias. Nam cum in altero magis trito de coloniis libro diceretur: *Poſtea Caeſar in iugeribus militi pro merito dividi iuſſit*: primum incertum erat de patrene, an de filio ſermo

 mo

mo eſſet, tum, ſi de Caeſare Octavio, dubitari poterat utrumne ante, an poſt adeptum principatum ea eſset tranſacta aſſignatio. Ecce autem in altero, quem ſupra commemoravi, libello inepte quidem Syllanae res cum Auguſti commiſcentur, ſic tamen, ut intelligas ad Auguſtum eſse aliquam aſſignationem referendam. Sic enim habet: *Ager eius lege Sullana fuerat aſſignatus a Caeſare Auguſto in iugeribus: ſed poſtea militibus dividi iuſſus eſt pro merito.*

LXII Atqui ficulnea iſtaec omnia argumenta cenſebis prae auctoritate Plinii, quam ſubiungo. Is lib. XVIII, cap. II, cum alicae omnium probatiſſimae, quae a Campanis fiebat, modulum rationemque praeſcriberet, haec ait: *Poſtea (mirum dictu) admiſcetur creta, quae tranſit in corpus, coloremque & teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos & Neapolim in colle Leucogaeo appellato. Exſtatque DIVI AVGVSTI decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis pro eo numerari iuſſit e fiſco ſuo, COLONIAM DEDVCENS CAPVAM. Adiecitque cauſam afferendi, quoniam negaſſent Campani alicam conſici ſine eo metallo poſſe.* Adverſus tam luculenta Plinii verba quid magnopere afferri poteſt, contra tertiam hanc ab Auguſto deductam coloniam? Niſi hoc fortaſse reſpondeas, Plinium quidem Octavianum voluiſse dicere, qui quoniam ſuo iam tempore Auguſtus appellabatur, idcirco prolepſi uſum, Auguſtum eum nuncupaſse. Sed ſi verba Plinii attentius intueare, non hîc anticipationi locus invenietur. Primum cum ait, *Exſtatque Divi Auguſti decretum*, eius decreti epigraphen expreſſiſse videtur, quam inter decreta eius principis in unum volumen poſt eius mortem compacta is legerit: nam conſecrati iam principes non alio quam Divi praenomine decorabantur. Deinde illud *e fiſco ſuo* (quae verba videtur quoque Plinius fideliter e decreto exſcripſiſse) quo pacto poteſt in Octavianum ante Actiacam victoriam convenire? Nam ante illud tempus etſi omnia pro ſua voluntate moderabatur, tamen, quod nondum monarchiam eſset adeptus, fiſcum nondum habere dicebatur. Accedit hoc etiam quod ab Octaviano tot bellis ante conflictum Actiacum diſtento aliena prorſus videtur haec περιεργία de alica cogitandi, ac de Leucogaeo colle Campanis tribuendo, quo alicam poſsent conficere. Demum ſi hanc a Plinio indicatam coloniam cum praecedenti confundendam putas: cur Velleius, cur Dio, qui de illa proxime ſuperiore tam curioſe ſcripſerunt, ut etiam ad terram Gnoſiam & aquam Iuliam memorandam ſtilum demitterent, nullam tamen ibi de colle Leucogaeo mentionem adiecerunt?

LXIII Haec demum tertia Octaviani iam Auguſti appellati eſt aſſignatio, a qua noſtra colonia ex S. C. Auguſtae cognomen eſt aſsecuta: quod cognomen, uti dicebam, abſque hoc amphitheatri noſtri titulo eſſet, adhuc ignoraretur. Et cum ſuperiores duae ab Octaviano deductae coloniae militares fuiſsent: tertia militariſne, an civilis fuerit, haud

fa-

facile dixerim. Si ad eos ſpectes, qui ſunt deducti, magis eſt ut militarem appelles, quia veteranis praemia per eam coloniam perſolvebantur. Sed tamen militarium civiliumque diſcrimen magis a deducendi modo, quam ab iis, qui tranſcribebantur, dependebat.

AVCTARIVM PRIVS.

De Campana pertica, eiuſque praefecturis.

LXIV Pertica, quae & Vniverſitas appellatur, verbum eſt agrarium, atque univerſum coloniae territorium, quod colonis aſſignatur, ſignificat: hoc vero differt a praefectura, quod haec id demum eſt, quod, deficiente coloniae territorio quod novis colonis aſſignetur, ex alterius oppidi finibus deciditur, ac perticae id eſt primae aſſignationi applicatur. Hyginus in Gromatico de limitibus conſtituendis: *Quibuſdam deinde coloniis perticae fines, hoc eſt primae aſſignationis, aliis limitibus, aliis praefecturae continentur.* Sic enim hunc locum legit Salmaſius in Solinum p. 673 D. Ex quo intelligitur primam aſſignationem perticam fuiſſe appellatam: dein quidquid huic ex vicinia adiunctum, id fuiſſe praefecturam. Frontinus de limitibus agrorum p. 43 edit. Goëſ. *Solum autem quodcumque coloniae eſt aſſignatum, id univerſum pertica appellatur. Quidquid huic univerſitati applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, ſive ſolidum ſive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Nec pluribus exemplis, quae ſunt apud agrarios ſatis obvia, neceſſe exiſtimo. Niſi quod diagramate rem illuſtravi, quod in tabula invenies.

LXV Illud quoque ſcitiſſimum eſt primarios perticae, id eſt agri colonici limites, a quibus ceteri dependerent, fuiſſe duos, Kardinem & Decumanum, quorum ille in ſeptentrionem id eſt mundi cardinem, unde & nomen invenit, hic in orientem dirigebatur: atque ab his duobus limitibus normaliter ſe diſſecantibus tota limitatio inchoabatur, poſita in medio groma, quo etiam loco, & coloniae foro (ſi quidem civitas exſtruenda eſſet) locus deſignabatur. Nam iterum dico: civitas cum circumiacente territorio id totum Pertica, Vniverſitas, ſive Colonia appellabatur. Vide interim in tabula Kardinis & Decumani typum.

LXVI Quorſum haec? inquies: nimirum ut intelligatur quid illud ſit quod in Hygini libro de limit. conſt. p. 153 edit. Goëſ. legitur: ſic enim habet: *Quidam agri longitudinem ſecuti, & qua longior erat fecerunt Decumanum: quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem, ſicuti in agro Campano, qui eſt circa Capuam.* Prope eadem, atque Hyginus, habet fragmentum de limitibus p. 215 in hunc modum: *Kardo nominatur, quod directim*

ad cardinem caeli eſt. Nam ſine dubio caelum vertitur in ſeptentrionali orbe. Poſtea hoc ignorantes nonnulli aliud ſecuti ſunt, ut quidem agri magnitudine, qua longior erat, fecerint Decumanum. Itaque noſtram quidem plagam ſpectant, ſed ita adverſi ſunt, ut ſint contra ſeptentrionem: ut in agro Campano, qui eſt circa Capuam, ubi eſt Kardo in oriente, & Decumanus in meridiano.

LXVII Qui duo auctores hoc inter ſe habent commune, quod, cum in ceteris coloniis Kardo ad boream, Decumanus ad orientem ſolem converteretur, contrariam in agro Campano, aliiſque nonnullis adhibitam rationem affirmant. Ceterum hoc inter ſeſe diverſi abeunt, quod Hyginus Campani agri limitatores iis accenſere videatur, qui longiorem fecerint Kardinem, quam Decumanum: contra fragmenti auctor hoc illos ſecutos ait, quod & alii nonnulli, ut Decumanum eo direxerint, quo maior longitudo ſeſe diffunderet. Itaque ſecundum fragmenti auctorem ager Campanus magis ad polos mundi ſeſe porrigebat: at vero ſecundum Hyginum in orientem magis ager Campanus, quam in aquilonem patebat. Vtra ex his dictio verior? Equidem nullus dubito, quin fragmenti huius agrarii verior ῥῆσις exſiſtat. Nam etſi, ut veteris Capuae poſitus ſatis declarat, a ſeptentrione Tifata arctabant (neque enim, ut opinor, trans ea iuga Capua ante Octaviani aſſignationes ſuum territorium continuabat, quando Tranſtifatinus ager Saticulae ibi a Peregrinio poſitae, aut certe alteri oppido aſſignandus mihi videtur) tamen in meridiem longiſſime is ager explicabatur. (24) Contra vero altera ab occidente in orientem dimenſio fuit brevior, cum ex una parte Caſilini, ex altera Calatiae ad viam Appiam adſitae territorium coërceret. Ita Campanus ager ſcamno, quam ſtrigae, quae ſunt merae voces agrariae, propior fuiſſe videbitur.

LXVIII

(24) Plinius lib. XVIII, cap. II de amplitudine agri Campani haec habet: *Campus eſt ſubiacens montibus nimboſis, totis quidem XL M. paſſuum planitie.* Nulli quidem dubium, quin neque longitudo neque latitudo agri Campani, ſed planities ſeu area in paſſibus quadratis ab eo iſto modo definiatur. Sed vel ex eo tamen intelligas longiſſime eum agrum in meridiem patuiſſe. Quod quidem ταχύτερον in hunc modum demoſtro.

Si ponamus agri Campani planitiem, quae milliaria XL quadrata, teſte Plinio, colligebat, fuiſſe omnino quadratam, aequalibuſque lateribus terminatam: neceſſe erit agrum Campanum ſex milliaria cum ſemiſſe in longum totidemque in latum numerare; nam huius numeri XL non alia radix quadrata, ut arithmetici loquuntur, invenietur, quam ferme VI S. id eſt milliaria ſex & ſemiſſis. Quare cum longe minus quam milliaribus VI S. ab occidente in ortum is campus pateret, quippe quem ex una parte Caſilinenſis, ex altera Calatinus coërceret: hinc fit in meridiem longiſſime fuiſſe protenſum. Et quidem Laboriae, quae pars fuit Campani agri praeſtantiſſima, Cumas, Puteoloſque propius, quam Capuam, pertingebant. *Finiuntur* (ait ibidem Plinius) *Laboriae via ab utroque latere conſulari, quae a Puteolis, & quae a Cumis Capuam ducit.* Verum quid his immoror cum apertiſſime idem accuratiſſimus Scriptor lib. XXXV, cap. 15 agrum Campanum in Leucogaeos uſque colles continuet? *In Italia quoque* (ait ibi Plinius de ſulphure) *invenitur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogaei.* Idcirco in Neapolitano Campanoque agro eos colles poſuit Plinius, quia utrumque agrum contingebant. Ceterum ad utros eorum is collis pertineret, paullo poſt explicabitur. Imo ad mare uſque ager Campanus diffundebatur, uti conſtat e Livio XXVIII, 46 tradente partem agri Campani a foſſa Graeca ad mare fuiſſe divenditam.

LXVIII Quae cum ita ſint, videndum porro, utrum Hygini ſententia commoda explicatione iuvari poſſit, & cum fragmenti auctore conciliari. Et ita prorſus neceſſe eſt, ſi accuratius illius verba perpenderis: & verba illa *quidam in totum converterunt* perſpicuitatis gratia intra parentheſim legas in hunc modum: *Quidam agri longitudinem ſecuti, & qua longior erat, fecerunt Decumanum (quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem.) ſicuti in agro Campano qui eſt circa Capuam.* Senſus eſt, quoſdam maiori longitudini accommodaſſe Decumanum, ſicut in agro Campano, quoſdam vero IN TOTVM CONVERTISSE, id eſt non ſolum Decumanum ad meridiem direxiſſe, quando maior eo longitudo protendebatur, ſed ſemper Decumanum meridiano aptaſſe. Eaque veriſſima demum eſt Hygini ſententia.

LXIX Sed ſpinoſiora iſta decempedatoribus relinquamus, & Frontinum potius lib. de coloniis idem teſtimonium perhibentem audiamus: *Ager*, inquit, *Campanus limitibus Gracchanis in iugera N.* ec. *Kardo in orientem, Decimanus in meridianum*. Quis non ſtatim videt Frontinum de eodem agro Campano locutum, de quo Hyginus, de quo fragmenti agrarii auctor dixerant Kardinem in orientem, Decumanum in meridianum miſiſſe? Et tamen ille acerrimus aliorum inſectator Goëſius in indice geographico, ad agrum Campanum neſcio quem in Brutiis, quem nemo hactenus ne fando quidem audivit, eum Frontini locum refert. Scio quid virum doctum tranſverſum egerit; viderat in Frontino titulum paullo ante praefigi in hunc modum: PROVINCIA BRVTIORVM, hinc quae ſubiiciuntur omnia relegavit ad Brutios. Quae ratio ſi valeret, etiam *Ager Beneventanus* &c. qui ſtatim ſequitur, ad Brutios eſſet reiiciendus.

LXX Age vero qui ſunt in Frontino *limites Gracchani?* An Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit? Lauredanum quidem ita ſentientem ſupra p. 7 refutavimus, quod Appianum auctorem produceret, qui nunquam tale aliquid ſomniavit. Fortaſſe tamen viro docto Frontini locus animo inſederat, pro quo Appianum laudavit, quod hic copioſe Gracchanam ſcripſiſſet hiſtoriam. Sed cum de conſtituta hic a Graccho colonia nemo alius teſtis adſtipuletur, quidvis potius de *limitibus Gracchanis* cogitandum puto. Satis fortaſſe fuerit nonnullam noſtri agri laciniam fuiſſe per Gracchana tempora praeciſam: iuſtam vero coloniam ab eo hic conſtitutam, id vero nego.

LXXI Ac de Campana pertica hactenus. Nunc praefecturas aggrediamur. Quarum nonnullas veteres nos ſcriptores docebunt: unam vero potiſſimum adhuc inedita inſcriptio ſuppeditabit: reliquas, ſi quae fuerunt, obſcura nox premit. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum . . .*

colo-

coloniae Capuenſi a Sulla Felice cum territorio ſuo adiudicatum olim ob hoſticam pugnam. Ecce Felix ille Sulla, cum agrum Campanum ad reip. ſubſidia relictum aſſignare nefas putaſſet, ſatius habuit Calatiam (eam, opinor, quae viae Appiae adiacebat, uti ſupra notatum, nam altera Calatia Tranſtifatina una fuit e praefecturis R. quas Feſtus recenſet) cum ſuo territorio Capuenſi coloniae ab ſe deductae adiudicare. Atque ea una fuit e Campanis praefecturis.

LXXII Quid porro Octavianus? ter huc tranſcripta colonia, an glebam unam agri Campani ab eo inventam putas, quam militibus aſſignaret, cum ante eum una paterna aſſignatio totum Campanum, inſuper & Stellatem exhauſiſſet? Itaque, quod reliquum fuit, e vicinorum oppidorum finibus deciſas lacinias Campanae perticae haud dubie applicuit, quas Campanas praefecturas appellatas oportuit. Idem infortunium Mantuae, Servio teſte, obvenerat: nam cum Cremonenſis ager veteranis illuc ab Auguſto deductis non ſufficeret, e Mantuano territorio pars de iſa, & Cremonenſi perticae applicita, praefecturae Cremonenſis nomen invenit: unde poeta conqueritur:

Mantua vae miſerae nimium vicina Cremonae.

Scimus ab Octavio publicum reip. Campanae agrum coëmtum, quem aſſignaret: ſed quantulum id fuit prae tam frequentibus legionibus huc deductis? Quare fieri non poteſt, quin multas huiuſmodi Auguſtus praefecturas conſtituerit. Ex iis unam Plinio debemus, qui lib. XIV, cap. 6 ait: *Falernus ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, nuper Capuae contributam, incipit*. Plinianum iſtuc NVPER noſter Peregrinius in Campan. Fel. p. 465 ad Plinii refert aetatem: a quo ego diſſentio. Quid enim? an Flaviis imperantibus, Capuam iterum deductam coloniam comminiſcemur? Neque enim alia cauſſa eſſe potuit, cur Vrbana cum ſuo territorio Capuae attribueretur. Quare vide an non illud NVPER ad ultimam Auguſti coloniam, de qua idem Plinius XVIII, II meminerat, ſit referendum: NVPER autem de Auguſti aetate idcirco uſurparit, quia *coloniam Syllanam* tanto antiquiorem Auguſto proxime nominarat. Et ceteroqui Cicero adverbium NVPER pro multo longiore temporis intervallo poſuit (25), praeut ab Auguſto ad Plinii aetatem: ſic enim ille in I de Divinat. *Neque ante philoſophiam patefactam, quae nuper inventa eſt, hac de re communis vita dubitabit*. Verum nihil eſt neceſſe Plinianum NVPER ad Auguſtum referre, cum proxime ante Plinium Nero noſtrae coloniae ſupplementum adiecerit; uti patet ex Tacito XIII annal. 31 quem locum expoſui p. 15.

(25) [Hinc intelligitur, quam immerito Manutius commentario epiſt. 3 lib. IV ad Att. τὸ *nuper* de quinquennio, quod inter Lentuli, & Pompeii conſulatus interceſſit, vetet intelligi illis verbis Milonianae orationis: *Haec eadem ſica longo intervallo converſa rurſus eſt in me, nuper quidem, ut ſcitis, ad Regiam paene confecit*. At idem Cic. *Nuper* de longo intervallo interpretabatur].

p. 15. Senſus ergo Plinii hic eſto: Vrbanam antea quidem fuiſſe a Sylla conſtitutam coloniam, id eſt (κατὰ τεχνικὴν γλῶτταν) perticam, recens vero Campanam evaſiſſe praefecturam, quia Capuae a Nerone contributam. Deſiit eſſe colonia ſtatim ut alterius coloniae facta eſt praefectura.

LXXIII Cum autem Vrbana cum ſuo agro Capuae contributa eſſet, an putas interiacentem interim coloniam Caſilinum immunem ab eo infortunio fuiſſe? Atqui ei oppido, ſi cui alteri, Virgilii decantatiſſimum illud accommodari poteſt:

Mantua vae miſerae nimium vicina Cremonae.

Quin potius, inquies, milites ſuos Octavius ac Nero Vrbanam aut Caſilinum deduxiſſent, quam earum agros in Campanas praefecturas redegerint? Nimirum quia modo ex Appiano didiceramus, inter cetera tumultuantis exercitus poſtulata hoc fuiſſe, ut in optimas ac florentiſſimas quiſque urbes deducerentur: Vrbana vero & Caſilinum obſcuriores erant, quam ut inter octodecim promiſſas militibus civitates numerarentur. Caſilino autem non ſolum vicinia nocuit, verum etiam quod eo paullo ante, omni coloniarum iure turbato, coloniam tranſcripſerat hoſtis Octavii Antonius, ut ex altera Philippica cognoſcimus. Itaque nihil ille habuit antiquius, quam ut Caſilinenſi agro Capuae adiudicato eam coloniam labefactaret. Atque eam potiſſimum fuiſſe cauſſam exiſtimo, cur Caſilinum in dies magis magiſque decreſceret, ita ut a Plinio lib. III, cap. 5 non alio plane nomine, quam *morientis Caſilini reliquiae* appellentur. Idem & Vrbanae, idem & Calatiae ad viam Appiam poſitae uſuvenit, quae, ex quo Campanae evaſerunt praefecturae, peſſum ivere; ita ut vix quem locum inſederint, nunc demum ſciamus.

LXXIV Hae ſunt in Campana colonia praefecturae ad orientem & occaſum poſitae. Ad meridiem vero etſi longiſſime ad mare uſque pertica pertinebat, & ad colles uſque Leucogaeos, uti ſupra, auctore Plinio XXXV, 15 tradidimus [ubi idem ager Neapolitanus ſimul & Campanus dicitur (V. locum);] tamen ea quoque parte aliqua acceſſio facta tum, cum Auguſtus coloniam deducens Capuam, collem Leucogaeum Capuae attribuit. Id quod ex alibi recitatis Plinii verbis planiſſime percipio. Dixerat XVIII cap. XI in alica conficienda cretam adhiberi, quae in eo colle effoditur: tum ſubiicit: *Exſtatque Divi Auguſti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis PRO EO* (ſupple colle Leucogaeo) *numerari iuſſit e fiſco ſuo, coloniam deducens Capuam.* Satis ex hoc percipitur collem ipſum, non tantum effodiendae cretae poteſtatem, Campanis contributum; quoniam PRO EO annua vicena millia iuſſit annumerari. Pergit vero Plinius: *Adiecitque cauſſam afferendi, quoniam negaſſent Campani alicam confici ſine eo metallo poſſe.* Ad quem locum ingenioſe, uti ſolet, Pintianus ait: *Si verbum afferendi Plinianum eſt, quod dubito, magis eſt ut legatur auferendi.* Nihil verius: nam ſoni affinitas duorum elemen-

mentorum V & F fecit, ut alterum pro altero irreperet ; & *cauſſam auferendi* (a Neapolitanis collem Leucogaeum, eundemque Campanis attribuendi) ſtatim ſubiungit Plinius: *Quoniam negaſſent Campani &c.*

LXXV Poſſem & alias praefecturas ſuſpicione adipiſci . Sed quid magnopere lucri in meris coniecturis aucupandis ? Itaque ad arctoam plagam tranſeamus, & praefecturam hanc cum publico communicemus ; quam ex inedita inſcriptione, quae in Ponte Latronis (an Latonae?) in agro Calatino exſtat, modo expiſcabar: quam epigraphen vir amiciſſimus Silveſter a S. Ioanne nuper ad me tranſmiſit. Eſt autem talis:

D. M. S
C. TERENTIO
C. FIL. PAL
C A R I N O
PR. I. D. MONTIS
D I A N A E. T I F
C. T E R E N T I V S
H Y P E R C O M P V S
F I L I O. B O N O
CONTRA. VOTVM

Clauſula illa CONTRA VOTVM , ut ab extremo ordiar , hanc habet ſententiam , quod pater filio ſuperſtes monumentum poneret , id contra votum cecidiſſe : cum contra optandum fuiſſet , ut patri filius parentaret: qui affectus eſt in ſepulcralibus titulis non infrequens . Iam vero quod patri graecum cognomen (idque plane novum , quod hominem iactabundum notat) filio latinum : quod hic in Palatinam tribum adſcriptus fuerit, pater non item : indicio eſſe poſſunt patrem libertinae fuiſſe conditionis. Nam, ut alibi dicam , raro liberti in tribum relati inveniuntur , libertorum vero filii paſſim , ac fere in Palatinam , ut in hoc marmore. Verum haec obiter.

LXXVI Illud vero , quod maxime ad rem noſtram pertinet, quod Carinus ille Hypercompi filius dicitur PR. I. D. ideſt *Praefectus iuri dicundo* MONTIS . DIANAE. TIFatinae : ex eo duo maxime percipimus . Primum ignoratum antea oppidum, ſive pagorum congeries ea fuerit, prodit in lucem , cui olim MONS DIANAE TIFATINAE fuiſſe no-

nomen haec epigraphe docet: ſed per Theodoſiana tempora, quando Peutingerianas tabulas confectas viri doctiſſimi ſuſpicantur, *Addiana* appellabatur. Sic enim in IV ſegmento eius tabulae invenio. Ibi montes, qui Capuae imminent, ſunt indubie Tifata. Quem montem tranſgreſſo ſtatim occurrunt laeva *Addiana*, dextra *Iovis Tifatinus*, retro *Caſtra Aniba*. Vnde intelligimus Dianae Ioviſque fana non obſcuris ſive oppidis, ſive pagis dediſſe originem. In aliis quoque Campanis inſcriptionibus pagi IOVEI mentionem factam deprehendi. Cumque in ea tabula trans Tifata, & cis Volturnum duo haec oppida ponantur, crediderim eodem loci, non vero, quod vulgo ſibi perſuadent, citra eum montem Dianae Tifatinae celebre fanum exſtitiſſe (idemque de Iove Tifatino dicendum) maxime cum Dianae Tifatinae aedem XXX a Capua ſtadiis removeat Pauſanias V, 12, cui, utpote αὐτόπτῃ magis credo, quam male intellecto Leonis Marſicani teſtimonio (26).

LXXVII [Nec temere hoc eſt, quod ea tota regio *Addiana*, & qui imminet MONS DIANAE TIFatinae ſit appellatus: nam ex noſtro Velleio II, 25 diſcimus totam eam regionem Numini Dianae ſacratam h. e. ἱερὰν καὶ ἄσυλον in eundem modum, quo (ex Spanhem. de praeſt. & uſu num. pag. 781 med.) non tantum Dianae Epheſinae templum, ſed & adiacens regio (cuius fines ſaepe immutatos tradit Strabo lib. XIV) ἱερὰ καὶ ἄσυλος fuit. Sic apud Sp. pag. 782 fin. ΠΕΡΓΑΙΑΣ. ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ. ΑϹΥΛΟΥ. &c. Crediderim in haec *ſacrata* loca undique concurriſſe ἀσυλίας cauſſa: hincque oppidum *Addianae* coaluiſſe]

LXXVIII Ecquid vero iam vetat, quin oppidum [*Addiana*, ſive] MONTIS DIANAE TIFatinae una cum ſuo territorio (ubi hodie *Sarzano* appellant) una fuerit e Campanis praefecturis? Nam etiam abſque hoc marmore, ſatis loci vicinia ſuaderet, totum eum tractum perticae Campanae fuiſſe applicitum. Nunc cum epigraphe dicat Carinum fuiſſe ibi *praefectum iuri dicundo*, dubitamus adhuc, quin ea fuerit una e noſtris praefecturis? Ecce vero Siculus Flaccus, qui aliis Saeculus appellatur, rerum agrariarum ſcriptor haud poenitendus, & haec inſcriptio mutuam ſibi lucem afferunt: colonicas enim praefecturas inde appellatas Flaccus affirmat, quod in eas praefectos iuri dicundo coloniae magiſtratus mitterent: quem Siculi locum cum mire ab aliis vexatum comperiam, bene eſt quod inſcriptione noſtra illuſtrior evadet.

LXXIX Proderit autem integrum Siculi locum huc adſcribere ex pag. 21. edit. Goëſ. *Illud praeterea*, inquit, *comperimus, deficiente numero militum veteranorum agro, qui territorio eius loci continetur, in quo*

(26) Leo Chron. Caſ. I. 57 ait, eccleſiam S. Angeli ad Formam antea dictam fuiſſe *Ad arcum Dianae*. *Quia*, inquit, *templum eiuſdem Dianae inibi fuit*. Quod intelligendum, in vicinia id templum fuiſſe: alioqui non *Ad arcum Dianae*, ſed *Ad Dianae* ſive *Ad Dianam* ibi dictum fuiſſet.

veterani milites deducebantur, ſumtos agros ex vicinis territoriis (conditores) *diviſiſſe & aſſignaſſe. Horum etiam agrorum, qui ex vicinis populis ſumti ſunt, proprias factas eſſe formas . . . . Quae ſingulae praefecturae appellantur ideo, quoniam ſingularum regionum diviſiones alii praeferunt* (27) *VEL EX EO QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT* (28). *Attamen omnes quarum coloniarum cives acceperunt, eius perticae appellabuntur* (veluti quod de agro Mantuano deciditur, ut colonis Cremonam deductis dividatur, praefectura Cremonenſis, non Mantuana id dicitur). *Ergo praefectura illa dicitur, cuius* (29) *territorio ager ſumtus finierit perticam illam, tanquam coloniam illam, ubi civis deductus fuerit* (30). Quem ſane locum non eo fuſius exſcripſi, quod eo integro magnopere indigerem: ſed partim ut a pravis emendationibus vindicaretur, partim etiam ut praefecturae notio, quam ſupra tradidi, melius perſpiceretur. Ceterum ea ſolum quae grandioribus literis exhibui, ea maxime rem noſtram contingunt.

LXXX Verum is, quem toties laudavi, Wilelmus Goëſius Antiq. agrar. cap. 12, p. 111, & 112 verba illa Siculi maioribus a me literis modo exarata: *QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*, Siculi non eſſe arbitratur. Imo eo etiam confidentiae evaſit, ut in Siculi textu p. 21 eum locum, veluti *νοθείας* manifeſtum, duobus uncinis coër-cue-

(27) Etymon praefecturae, quod tradere vult Siculus, hanc d[i]ctionem in mendo cubare ſatis arguit. Goëſius reſcribit *praefecerunt*, & praeficere idem vult eſſe, quod praetexere, quod nemini puto probatum iri. Veriſimilius Salmaſius ad Sol. ſic reſtituit: *quoniam ſingularum regionum diviſioni alii praefuerunt*.

(28) Rigaltius in notis hunc locum ſola τ8 *Ad* adiectione ſic reſtituit: *Ad iuriſdictionem mittere* &c. Verum quod id ad eas refert praefecturas, in quas praefectos ab Roma mitti Feſtus ait, fallitur, uti poſtea dicam. Salmaſius ad Sol. reſcribit: *Quod in diverſis regionibus magiſtratus coloniae iuri dicundo mittere ſolitae ſunt*. Quam correctionem probarem, niſi a textu longius abiret. Sed tamen nihil mutari velim: nam etiam ſic, ut in vulgatis legitur, ſenſus ſibi optime conſtat, etenim *Iuriſdictio* eos etiam notare poſſit qui iure dicundo praeſunt. Quemadmodum apud inferioris aevi ſcriptores *Iuſtitia* pro *iudice* uſurpatur, cuius rei exempla vide apud Cangium in gloſſario. [In actis ſinceris SS. Epipodii & Alexandri apud Ruinartum n. IV *Poteſtas eos increpat*, &c. id quod hodieque Itali dicimus *il podeſtà* pro eo qui iudicandi habet poteſtatem.] Et innumerabilia porro apud melioris aevi ſcriptores ſunt iſtiuſmodi abſtracta pro concretis, ut *ſervitia, opera, miniſteria, auxilia, cuſtodiae, vigiliae, excubiae*, & alia in eundem modum. Eadem ratio eſt vocabuli *officium* apud veteres iureconſultos, quod pro officialibus, quos vulgo dicimus, ſaepiſſime ponitur, uti ſunt illae locutiones, *deponere apud officium*, *c[illegible] officio*, *vel apud officium*. Suetonius in [illegible] cap. 21: *Perlectis epiſtolis, officiorum o[illegible]um breviariis*. Mitto quod in libris legum *officium* modo pro irenarchis ſumitur, modo pro apparitoribus, aut miniſtris magiſtratuum ac praeſidum: unde *officium praeſidale, cohortale, comitianum* &c. Haud abſimilis eſto hic *iuriſdictionis* notio. Ergo *iuriſdictionem mittere* apud Siculum idem eſto, ſi me audis, quod *praefectos iuri dicundo mittere*. Ita, opinor, *ἰδιωτικῶς* dicebatur. Nam, quantum perſpicio, agrariae rei ſcriptores non alia quam idiotica utuntur dialecto.

(29) Neſcio cur iſtud *cuius* conflarit Goëſius in voces duas in hunc modum *cum alterius*. Cui bono?

(30) Poſtrema etiam haec Siculi verba neſcio cur Goëſius vitioſa putet. Senſus eſt: Praefectura eſt, e cuius territorio ager ſumtus finierit, id eſt applicatur perticae, ſeu coloniae. Nam ſynonyma haec eſſe, perticam & coloniam initio dicebam.

cuerit. Putat ergo vir doctus praefecturas, de quibus Siculus, nihil praeter nomen habuiſſe cum praefecturis iuri dicundo, de quibus loquitur Feſtus, commune: ac Turnebi etiam I Adverſ. cap. II auctoritate ſe tuetur: qui liber mihi non eſt ad manus. Sed falli Goëſium noſtra haec epigraphe declarat, qua Carinus ille dicitur praefectus iuri dicundo montis Dianae Tifatinae, ideſt eius regionis, quae cum antea fortaſſe ad Saticulam in eo tractu poſitam pertinuiſſet, poſtea in Octaviani aſſignationibus, deficiente territorio, perticae applicita atque aſſignata fuerit: atque ob eam cauſſam praefectura appellata; quia a coloniae Campanae magiſtratu, ut Siculus docet, iuriſdictio, ſeu praefectus iuri dicundo eo mittebatur. Vera ergo eſt Siculi Flacci originatio, quam Goëſius uti ſpuriam expungit: praeſertim cum nullum is veterem librum producere poſſit, a quo exſulent ea verba. Vt omittam quod Goëſiana praefecturae etymologia eſt, ſi quod aliud, ineptiſſima: praefecturam vult ita appellatam, quod perticae praeficiatur, ideſt praetexatur, ſeu praetendatur: & nullo adhibito teſte novam nos eius verbi ſignificationem docet: quae ſunt aegri ſomnia.

LXXXI Colonicae iſtius modi praefecturae diverſae prorſus ab iis ſunt, in quas ab Roma praefecti mittebantur, quarum catalogum nobis Feſtus contexuit, & quarum una quoque olim Capua fuit: & tamen ad earum ſimilitudinem ſunt appellatae, & vero etiam fuere. Nam cum coloniae per omnia principem urbem imitarentur: hinc factum, ut ſicut in civitatem agro multatam praefecti ab Roma mittebantur, ſic in ea oppida, cuius ager alteri coloniae eſſet adiudicatus, eiuſdem coloniae magiſtratus iuriſdictionem, ut ait Siculus, ſeu praefectos iuridicundo mitteret. Eoque etiam trahi poſſe videtur inſcriptio Gaditana apud Grut. p. 195, 4:

L. FABIVS. L. F. GAL. RVFFINVS
II. VIR. PRAEF. IVR. DIC. AB. DE
CVRIONIB. CREATVS. D. D

Non enim in hoc epigrammate duumviratus & praefectura iuri dicundo unus fortaſſe. idemque ſunt magiſtratus: nam nec facile *II. VIR. PRAEFectus Iuri Dicundo* coniunctim legitur: nec alii erant II-viri, qui non iure dicundo praeeſſent, ad quorum diſcrimen hoc additamento opus eſſet. Sunt ergo fortaſſis duo diverſis temporibus geſti honores: & a maiore ſemper ordiri ſolent inſcriptiones, & gradatim ad minores deſcendere, ſicuti hic prius de duoviratu (31), poſtea de praefectura fit mentio.

(31) Ciceronis aetate quatuorviri Gadibus ſummo iure praeerant: nam in Aſinii Pollionis epiſtola ad M. Tullium x ep. fam. 32 comperio Balbum minorem cum alia multa ibi flagitioſe feciſſe, tum vero *quatuorviratum* ſibi in ea urbe prorogaſſe. Sed poſtea mutatum haec inſcriptio docet: ſicuti & Capuae fuit cum quatuorviri pro duoviris eſſent: & alibi etiam id uſuveniſſe puto, ut quandoque ad IIII-viros, alias ad II-viros rerum ſumma perveniret.

tio. Et quidem municipium, non colonia Gades fuit, idque longe florentiſſimum, ut Strabonis aetate quingenti in ea equites numerarentur. Et anguſto a Gadibus freto Peraea Gaditanorum in continente regio ſeiungebatur: cuius regionis oppida Pomponius Mela, qui inde domo erat, non pauca prodidit. In ea ſuae ditionis oppida a Gaditanis decurionibus more Romano praefectos iuri dicundo miſſos mihi perſuadeo. Vnus ex iis praefectis fuerit forſan olim L. hic Fabius Ruffinus: & quidem, ut inſcriptio praefert, a decurionibus creatus: qui deinde etiam ad Gaditanum duumviratum perrepſit.

LXXXII Iam vero Salmaſius ad Solinum p. *673* etſi traditam a Siculo Flacco praefecturarum a praefectis iuri dicundo etymologiam non improbat: turbat tamen immenſum, quod hoſce praefectos iuri dicundo ab ea civitate, cuius ager ille erat, antequam vicinae coloniae adiudicaretur, miſſos putat. Sed fallitur. Nam primum ſaepiſſime ipſa etiam oppida vicinae coloniae adiudicabantur, ut de Calatia & Vrbana Capuae contributis modo demonſtrabam. Et quod praefecturam eam, in qua tamdiu verſamur, Montis Dianae Tifatinae, ſeu Addianae pertinet: quis ſibi perſuaſerit, cum fanum Dianae Tifatinae Campanorum civium eſſet, cuius fani tot veteres ſcriptores meminerunt, tamen praefectos, qui in eo tractu ius dicerent, non etiam Capua miſſos? Sed ex verbis veteris legis, quam recitat Hyginus, refellitur planiſſime Salmaſius. Lex vero in hunc modum habet: *Quos agros, quae loca, quaeve aedificia, intra fines puta illos, & intra flumen illud, intra viam illam dedero, aſſignavero, in eis agris iuriſdictio coërcitioque eſto coloniae illius, cuius civibus aſſignabuntur*. Quo quid clarius poteſt excogitari?

LXXXIII Dices fortaſſe in inſcriptione dici *Praefectum I. D. Montis Dianae Tifatinae*: at vero montem illum aſſignatum colonis non videri, neque enim ſeri potuiſſe, cum ne nunc quidem ſeratur. Ex quo ſequitur illud PR. I. D. quod in marmore legitur non pertinere ad agrarias praefecturas. Sed & hic ſcrupulus facillime evellitur: nam Frontinus is, cuius verba huius auctarii initio ſunt recitata, lib. de limitibus praefecturam in hunc modum definit: *Quidquid huic univerſitati* (ideſt perticae) *applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, ſive ſolidum ſive cultellatum fuerit, praefectura appellatur*. Cultellatum vero de montibus dici in confeſſo eſt (32). Cum ergo Frontinus cultellatum a praefectu-

(32) Cultellandi verbum agrarium eſt, quod Salmaſius ad Solinum, Goëſius, Voſſius in etymol. aliique ſic exponunt, ut ſit agri inaequalitatem ad perpendiculum exigere, ita ut mente non re ad planitiem redigatur. Fuit enim antiquis perſuaſum, quod eſt veriſſimum, non plus frugum aut arborum in acclivi conſeri poſſe, quam in ſubiecta planitie, quam cognitione comprehendimus. Hinc cultellare dicebatur decempedator, cum acclivis ſoli ſuperficie neglecta, ſubiacentem aream horizonti parallelam praeceptis ſuae artis aſſequebatur. Origo vocabuli fuiſſe putatur, quod *culter* genus fuit vomeris, teſte Plinio XVIII, 18, qui rectus terram ſcindebat, relinquebatque inciſuras, *quas reſupinus in arando mordeat vomer*, ut ait Plinius. Vnde apud Vitruvium in cultro collocare, eſt ad perpendiculum ſtatuere: & *cultellare* apud ſcriptores agrarios eſt, ope per-

fecturis non excluſerit: ecquid nos montem Dianae Tifatinae Campanis praefecturis accenſere dubitabimus? Imo ex inſcriptione, cui tamdiu immoramur, intelligimus montem illum, aut ſaltem tractus eius montis molliter cubantes & reclinatos fuiſſe tum temporis cultos. Nam cetera montis pars magis praerupta & ardua ilicetis, opinor, occupabatur, quae hodieque alicubi perſeverant: a quibus illicetis ſuum Tifata nomen acceperunt teſte Feſto (33). Ac de praefecturis Campanae perticae applicitis haec, quae raptim peregi, ſufficiant.

AVCTARIVM ALTERVM.

De Campanae coloniae terminis litteratis.

LXXXIV Fines perticae ſeu colonici territorii inſcriptis cippis fuiſſe definiendos docet Hyginus his verbis: *Certis locis aras lapideas* (34) *ponere debemus, quarum inſcriptio ex uno latere perticae applicito finem coloniae demonſtrat, ex altero, qua foras exit, affines.* [Tacitus XII Annal. 24: *Quod pomoerium Romulus poſuerit, noſcere haud abſurdum reor. Igitur a foro boario . . . . . ſulcus deſignandi oppidi coeptus,* &c. *inde certis ſpatiis interiecti Lapides*, &c.] Apud Gruterum p. 174, 6 Beneventi lapidibus pluribus ſic dicitur inſcriptum:

C O L O N I A
B E N E V E N T A I

Fortaſſe tamen COLONIAI. BENEVENTAI, vel COLONIA. BENEVENTAN. in lapidibus illis invenietur. Ad rem vero quod attinet: Beneventani viderint utrumne in averſa illorum lapidum parte affines demonſtrentur. Apud eundem Grut. p. 199, 4: HEINC. PACENSES. & in

perpendiculi agri nunc depreſſi nunc aſſurgentis libratam planitiem explorare. Sed videndum quoque an non cultellare in montibus hoc ſit, eius acclivitatem in plures parvulas planities diffindere, ac montem, ut culturae reddatur idoneus, gradatim complanare. Nam ut omittam (quod in libris agrariis ſaepe legitur) cultellare idem eſſe quod ad planitiem redigere: quid recitato Frontini loco fiet, apud quem duo haec *ſive ſolidum ſive cultellatum* tanquam ſibi invicem adverſantia ponuntur? quae verba qui paullo attentius inſpexerit, nae is intelliget cultellatum idem videri eſſe, quod gradatim ſectum, quod ſolido opponitur; quia quae inde conſiunt areolae, non unam continentem ac *ſolidam* reddunt ſuperficiem, ſed diverſae prorſus atque interruptae conſpiciuntur. De qua tamen coniectura virorum doctorum eſto iudicium.

(33) Feſtus voce *Tifata* ait: *Tifata ilicet*a. *Romae autem Tifata Curia. Tifata etiam locus iuxta Capuam.* Quo loco illud *Tifata Curia* clariſſimus Peregrinius in Campan. Fel. p. 365 de Romana aliqua curia intellexit, quae *Tifata* diceretur. Sed ſine ulla controverſia *Tifata Curia* apud Feſtum idem ſunt quod iliceta Curii (fortaſſe illius celeberrimi viri vitae ruſticae addictiſſimi, duciſque omnium ſtrenuiſſimi) nam apud eundem Feſtum quo loco legitur *Mancini fana*, Scaliger e veteri editione *Mancini Tifata* reſcribendum docet. Ergo ob eandem rationem in voce *Curii* pro eo quod legitur *Curii fana*, legendum *Curii Tifata*, ut idem prorſus hic ſint *Curii Tifata*, quod altero illo loco, quem ſupra poſui, *Tifata Curia*.

(34) Ara lapidea apud Hyginum aliud nihil eſt, quam cippus in arae modum exciſus, cuiuſmodi & ſepulcrales cippos quotidie inſpicimus ex una parte urceolum, ex altera pateram inſculptam habentes; quos aras fuiſſe appellatos ex vetuſtis titulis eſt compertiſſimum.

& in oppoſito latere: HEINC. EBORENSES. [Vetuſtiſſimus is mos fuit terminos utrinque inſcribendi, a Plutarcho in Teſeo, & ante hunc a Strabone lib. III, p. 171 memoratus. Refert enim tum Ionas e Peloponneſo exactos, tum illos, qui Peloponneſum occupaverunt communi opera columnam in iſthmo Corinthiaco ſtatuiſſe ex una parte inſcriptum:

Τὰ δ' οὐχὶ Πελοπόννησος, ἀλλ' Ιωνία.

Non hic Poloponneſus, ſed eſt Ionia.

ex altera vero parte:

Τὰ δ' ἔστι Πελοπόννησος, οὐκ Ιωνία.

Hic Poloponneſus eſt, non eſt Ionia.]

LXXXV Verum ne a propoſito divagemur, quatuor Campanae coloniae terminos litteratos hactenus inveni, quorum duo Capuae, ad S. Bartholomaei unus, ad S. Germani alter proſtant, tertius apud Capuam veterem in aedibus nobilis viri Ioannis Baptiſtae de Baucio oſtii antas communit, quartus Martianiſii viſitur. Vna omnium eſt inſcriptio in hunc modum:

I V S S V. I M P. C A E S A R I S
Q V A A R A T R V M D V C T V M
E S T

Et cum omnes hi parieti ſint affixi, numquid in averſo ſuo latere ſcriptum gerant, ignoramus. Vtinam vero locum, ubi quiſque effoſsus fuerit, teneremus: profecto colonici territorii fines compertos aliqua ex parte haberemus. Et inveni Tarracinae apud Gruterum p. 199, 5 cippum iisdem prorſus verbis inſcriptum, niſi quod alio poſitu lineae hoc modo procedunt:

I V S S V. I M P E R A T O R I S
C A E S A R I S
Q V A. A R A T R V M
D V C T V M. E S T

Nihil praeterea tale neque in Grutero, nec Reineſio, aut Fabretto legi.

LXXXVI Offert ſe vero hic haud levis dubitatio, ad Caeſaremne patrem, an vero ad filium noſtrates hi cippi ſint referendi: ſive, ut idem aliter efferam, utrumne Campanam perticam, an praefecturas definiverint. Rigaltius in notis ad hunc Hygini locum pag. 204 edit. Goëſ. *Menſura*, ait ibi Hyginus, *territorii uſque fieri debet ſecundum legem D. Auguſti*, *QVA FALX ET ARATER IERIT*: in notis, inquam, ad eam legem Rigaltius nihil de FALCE quid ibi ſignificet ſollicitus (35), tan-

(35) FALX in ea lege non meſſoria mihi videtur intelligenda: non enim dicere vult Hyginus eas tantum ſoli partes eſſe metiendas, quo falx ad dementendum immittitur, & aratrum ad ſcindendam terram, id eſt tantum cultas ſoli partes: hoc ſi lex innuiſſet, prius de aratro, tum de falce meminiſſet, cum ſtultiſſimum ſit eo falcem immittere, ubi non ante ſeveris: tale ὕστερον πρότερον lex haud facile admiſerit. Vt omittam quod *ire falcem*, ſi meſſoriam intelligis, eſt ἄκυρον, cum

tantum recitat veterem modo allatam inſcriptionem , quam ex linearum poſitu, quo eam exhibet, ut etiam ex voce IMPERATORIS ὀλογραμμάτως ſcripta, apparet eſſe Tarracinenſem . Ex quo intelligitur virum doctiſſimum ad Caeſarem filium eam epigraphen retuliſſe . Ad haec nunquam ſatis commendatus Camillus Peregrinius in Camp. Fel. p. 722 is etiam de filio Octavio interpretatur, quia Iulio patri in primo eius conſulatu, quando deduxit coloniam, illud IMP. CAESAR convenire nullo modo poteſt : imo , quod mirere , etiam illa Frontini verba „*Capua muro ducta*, *colonia Iulia Felix* , *a* XX-*viris IVSSV IMP. CAESARIS eſt deducta* , de Caeſare filio intelligit : quamquam non negat de patre percipi poſſe , ſi dicamus illum a Frontino per prolepſim IMP. CAESAREM appellatum .

LXXXVII Equidem hoc primum ſtatuo , Iulium Frontinum ſine ulla controverſia Caeſaris patris deductionem verbis illis fuiſſe complexum. Nam primum eſt ibi XX-virorum explicatiſſima mentio, per quos lege Iulia Capua eſt inſtituta colonia. Nam quod aliquos manu exaratos codices III-*viros* pro XX-*viris* habere obtendit Peregrinius, vix alicuius haud

cum *immitti falcem* veteres dixerint. Mihi prorſus hoc loco FALX non aliud videbatur , quam Culter aratorius qui rectus incedens inciſuras faciebat , quas poſtea reſupinus mordebat vomer , teſte Plinio lib XVIII , cap. 18 ubi ait : *Vomerum plura genera : culter vocatur praedenſam, priusquam proſcindatur , terram ſecans , futuriſque ſulcis veſtigia praeſcribens inciſuris , quas reſupinus in arando mordeat vomer . Alterum genus eſt vulgare*, &c. Cum vomer reſupinatus iret , ergo culter rectus incedebat : unde apud Vitruvium *In cultro collocare* idem eſt , quod *ad perpendiculum* . Ergo cum eius cultri cuſpis quidem recta , manubrium vero reclinatum traheretur ; recurvum fuiſſe cultrum oportuit , non repandum , eoque falcem imitabatur , imo & FALX dicebatur . Atque ea quidem mihi videbatur veriſſima legis illius explicatio . Verum cum a variantibus Plinii lectionibus traditae falcis cultrique notioni maius aliquid praeſidii quaererem ; percommode cecidit , ut , quod dicitur , una fidelia duos parietes dealbarem , & legem ex Plinio certiſſime illuſtrarem , Plinioque viciſſim veriſſimam lectionem aſſererem . Nam ad recitatum Plinii locum notat Pintianus , in antiquo exemplari addi dictionem *Infelix* in hunc modum : *Culter vocatur infelix , praedenſam* &c. Ex quo ſcribi poſſe ait : *Culter vocatur in filicem* , vel *Culter vocatur difficilem praedenſam* &c. Et Pintiani quidem correctio nemini , puto , probabitur : a Plinio vero ſic arbitror ſcriptum fuiſſe : *Culter vocatur* , *ſive falx* , *praedenſam* &c. Librarii qui vocem FALX ab eo loco alienam putarent , neſcio quibus gradibus ad illud *Infelix* pervenerunt , tum & hoc omnino expunxerunt . [Porro huius ſive cultri ſive falcis typus exſtat in vetere ſemiſſe , quem affert Vaillantius in gente Curtia num. 2. in hunc modum :

in cuius nummi antica parte Iuppiter laureatus comparet cum nota ſemiſſis S & cum hac epigraphe CN. DOMI . In poſtica vero is , quem dixi typus (in quo quidem , utpote novo , aqua haeret Vaillantio ; falſoque temonem eſſe decernit (quid enim temoni ſimile ?) & in uno latere M. SILA . in altero Q. CVRTI . Eadem tria nomina inſculpuntur in duobus ſequentibus nummis , quos idem Vaillantius num. 4 & 5 affert ; ut ſuſpicari liceat triumviros iſtos non monetales, ſed coloniae alicuius deducendae fuiſſe , cuius coloniae ſymbolum culter ille recurvus mihi quidem videtur].

In pertica definienda ſic aratrum circumduci conſueviſſe lex illa Auguſti nos docet , ut falx ſive culter praecederet , cuius veſtigia aratrum poſtea legeret ; idque ob duas cauſſas , primum ne vomer exorbitaret , deinde propterea quod ſaepe per incultum ac praedurum ſolum eſſent agendi limites , quod ne attentare quidem , non modo perſtringere , niſi praecedentibus inciſuris , vomer poſſet .

haud probi codicis ea eſt depravatiſſima lectio, quam ad oram Frontini Scriverius adtexuit. Ceterum Rigaltius & Goëſius XX-*viros* non ſolum, uti par erat, in textu retinuerunt, ſed ne in notis quidem hoc monendum putarunt, quod in aliquo veteri libro III-*viris* legatur. Deinde quis ſibi perſuaſerit a Frontino tanta ſupinitate haec fuiſſe narrata, ut celeberrima C. Iulii colonia praetermiſſa, Octavii ſupplementa dumtaxat, & Syllanam aſſignationem commemoraret? Accedit & illa ratio, quam ſupra expoſui, quod cum hanc coloniam *Iuliam Felicem*, ac fortaſſe etiam *Auguſtam* appellaſſet, neceſſe erat ſingulorum nominum cauſſas tradidiſſe, ac de C. Caeſaris primum colonia, tum de Syllae, demum Auguſti ſingillatim docere. Eſt hoc igitur extra controverſiam poſitum illud *iuſſu imp. Caeſaris* de patre non de filio apud Frontinum capiendum.

LXXXVIII Quod vero obiicit Peregrinius, Iulium tum, cum adhuc conſul I eſſet, non potuiſſe imperatorem Caeſarem appellari: eandem criminationem & in Goëſio reperies; qui initio notarum ad eum Frontini librum, cum totus in eo eſſet, ut eum libellum ab alio quopiam e Frontini libris excerptum oſtenderet, hoc in primis cauſſatur, *Quod*, inquit, *aſſignatio per* XX-*viros facta ſit non iuſſu*, *ſed lege Caeſaris*, *& non imperatoris*, *ſed conſulis*. Quamquam vero vel una prolepſi ſatis ſe Frontinus tuebitur: tamen & aliam praeterea reſponſionem paullo poſt adhibebimus. Nam nunc quod inſtat cippos noſtros aggrediamur.

LXXXIX In iis vero noſtrae coloniae terminis litteratis, fateor, aqua mihi haeret. Nam iure hoc negat Peregrinius non potuiſſe inſcribi lapidibus IVSSV IMP. CAESARIS, cum primum gereret conſulatum. Sed ne ad Caeſarem quidem filium eoſdem cippos facile referendos putarim. Nam Caeſarem Octavium apud ſcriptores quidem CAESAREM ſine alio additamento ſaepi appellari videas, quia in perpetua oratione ex antecedentium aut conſequentium ſerie ambiguitas ſummovetur: in lapidibus vero nunquam, quod meminerim, CAESAR ἁπλῶς dicitur, ſed ſive CAESAR. DIVI. F. ſive, ſi poſt conflictum Actiacum, CAESAR. DIVI. F. AVG. vel brevius CAESAR. AVG. ut in inſcriptione Venafrana, quam inter ſchedas habeo brevi cum aliis edendam:

I V S S V. I M P. C A E S A R I S
A V G V S T I. C I R C A. E V M
R I V O M &c.

Vbi additamentum AVGVSTI facit, ut ad Divi filium pertineat. Et in hac ipſa re terminali apud Grut. p. 196, n. 3 IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. . . . EX. S. C. TERMINAVIT. Et pagina 199, 2: IMP. CAESAR. AVG. . . . . TERMINVS. AVGVSTAL. &c. Itemque p. 200, 1: ID. QVOD. INTRA. CIPPOS. AD. CAMP. VERSVS. SOLI. EST. CAES. AVGVST. REDEMTVM. A. PRIVATO. PVBLI.

BLICAVIT. Eadem pag. n. 3 : CAESAR. AVG. . . . . A. PRIVATO. IN. PVBLICVM. RESTITVIT. &c. Rurſus p. 187 , 9: CAESAR. AVGVSTVS. EX. S. C. P. CCXL. Si extra vero rem terminalem velim excurrere, infinitus ſim : neque enim Caeſarem filium IMP. CAESAREM ſine alio additamento nuncupatum legi , niſi in longioribus elogiis, in quibus ubi ſemel IMP. CAESAR. DIVI. F. aut tale aliquid poſitum fuit, poſtea ἁπλῶς CAESAR appellatur.

XC Adhaec ex tribus huc ab Octavio adſcriptis coloniis illa, quam Velleius aliique referunt poſt Sex. Pompeium ſuperatum , fuit omnium celeberrima: & tamen Velleius *coloniae ſupplementum* appellat. Subdubito autem, an in huiuſmodi ſupplementis ſollemnis ille ab Etruſcis acceptus ritus aratrum circumducendi perageretur. Et Cic. Phil. 2 , n. 40 videtur contrarium ſuadere, nam cum antea docuiſſet potuiſſe ſolum novos colonos Caſilinum induci , quo fuerat ante adſcripta colonia ; tum reprehendit Antonium, quod aratrum circumduxiſſet &c. Quamquam hoc nihil moror.

XCI Vereor igitur, ut ad Caeſarem patrem ii termini magis appoſite revocari poſſint. Etſi autem in hac re hominum iudicia reformido: dicam tamen, quae ſi minus id ſuadeant, at dubitationem tamen iniiciant, dentque anſam amplius cogitandi. Ac primum, cum eos cippos in vicinia repertos coniiciam (neque enim arbitror maiores noſtros harum rerum minime curioſos voluiſſe tam grandes lapides e longinquo domum comportare) perticae potius ideſt primae aſſignationis Iuliae , quam alicuius praefecturae ab Octavio adiunctae terminos eos fuiſſe ſuſpicor. Tum hi tam curioſe inſcripti termini vix aliam deductionem, quam illam celeberrimam auctore C. Iulio redolent.

XCII Praeterea, cum extra controverſiam ſit ob allatas ſupra rationes , Frontinum de Iulia deductione locutum , cum ait IVSSV IMP. CAESARIS &c. quae cauſſa Frontino fuit Imperatoris praenomen Caeſari primum conſuli tribuendi, niſi quod ad noſtras haſce epigraphas reſpiceret iisdem plane verbis conceptas ? Alioqui , ſi accurate de primo Caeſaris conſulatu loqui voluiſſet , illud IMP. ei expungendum fuiſſet. Noſtros, credo, terminos viderat , ſive de iis inaudiverat , aut omnino in reip. tabulariis eos legerat Frontinus: idcirco tempore deductae coloniae ſuſque deque habito , IMP. CAESAREM dixit: in quo erravit ille quidem, nam non eo ipſo tempore, quo eſt deducta colonia, ſed poſt confecta demum bella civilia hoſce litteratos terminos IVSSV IMP. CAESARIS defixos neceſſe eſt, ſi quidem ad C. Iulium patrem eos referre lubet. Nam etſi Caeſarem Octavium nondum adeptum monarchiam, ideſt quinto eius conſulatu *Imperatoris* praenomine donatum invenio apud Grut. p. 226, n. 5 & in aliquibus nummis M. Antonii III-viri apud Spanhemium legitur IMP. ANTONIVS : tamen C. Iulium primo ſuo

conſulatu IMP. CAESAREM dictum fuiſſe vix puto . Confectis vero civilibus duellis tum demum Imperatoris praenomen obtinuit, teſte Suetonio cap. 76 & Dione lib. 43 ; isque primum hac notione Imperator eſt appellatus : cum ante C. Iulium dictatorem illud IMP. tantum uti cognomen victoriam adeptis ducibus tribueretur . Quod tamen praenomen vix ille , opinor, adhibuit : neque enim aliud marmor inveni , quo C. ille Iulius IMP. CAESAR nuncupetur : quo maius his cippis , atque illi Tarracinenſi pretium accedit .

XCIII Quid vero cauſſae eſt , quamobrem diu poſt deductam coloniam hi termini IVSSV IMP. CAESARIS inſcriberentur ? Hoc puto fuiſſe in cauſſa, quod diſſipatos per bella civilia Campani territorii terminos dictator Caeſar in ſuorum veteranorum gratiam reſtituerit. Eſt enim veriſimile per evccatorum Caeſaris Capuae poſſeſſiones habentium abſentiam , dum hi civili bello mererent , veteres illos Campanos aliquid turbarum exciviſſe, ac terminos agrorum dimoviſſe , ut Caeſarianos deturbarent . Notum ex Appiani civilibus , Italicos ſeu veteres urbium Italiae cives ſemper optimatum cauſſae faviſſe, quibuſcum ſuam coniunctam ſalutem putarent. Caeſar autem belli reliquias perſecutus , ac Romano orbe compoſito , ut ſuos evocatos ſuis ſedibus reſtitueret , ac ne fines coloniae amplius confunderentur , litteratos cippos , credo , ex intervallo defixit , qua olim aratrum ductum fuerat . Et vide an non ad haec tempora referri oporteat illud legis Iuliae caput , de quo Calliſtratus l. ult. D. de term. mot. in haec verba : *Lege agraria , quam Caius Caeſar tulit adverſus eos qui terminos ſtatutos extra ſuum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena conſtituta eſt : nam in terminos ſingulos , quos eiecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico dari iubet : & eius actionem , petitionem ei qui volet eſſe iubet* . Et ſane expreſſa illa notatio *IVSSV Imp. Caeſaris* , vel rem antea neglectam , ac poſtea eo auctore tranſactam indicat , vel eorundem terminorum reſtitutionem notat. Sic apud Grut. p. 198, n. 1 : COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE. . . . . HADRIANO. . . . . . TERMINOS. POMERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT. Niſi ſi quis malit ad ſuos evocatos, quos e colonia Capua exciverat , remunerandos territorii colonici fines Caeſarem ampliaviſſe , & qua aratrum ductum fuit , terminos hoſce inſcriptos impoſuiſſe .

XCIV Iam vero ex Tarracinenſi eiuſdem exempli cippo diſcas Tarracinam fuiſſe unam ex coloniis Iulianis , eamque ſemel olim libera Rep. teſte Livio deductam , iterum poſt civile bellum a Caeſare fuiſſe coloniam conſtitutam . Ceterum haec quae hactenus dixi , quo noſtrorum terminorum inſcriptionem ad Caeſarem patrem referrem , a filio abiudicarem , neque affirmate dixi , neque auctor aut fundus fuerim . Ad Auguſtum ſi quis malit , per me licebit . Habes deductae huc ſaepius

colo-

coloniae , & ſi non ſuo loco atque tempore , prope iuſtam hiſtoriam : nunc ad alia porro pergamus, & ad amphitheatrici tituli filum redeamus.

V *De tempore extructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.*

XCV CAPVA) Huius nominis tam multae ſunt originationes, eaeque ſic protritae , ut fruſtra ſim in iis referendis. Equidem habeo quae de hoc nomine ſentiam : ſed alio ea loco atque tempore . Nam eius clariſſimae urbis, quam Roma antiquiorem Velleius conſtituit, origines , variamque fortunam , omninoque ea quae litteris exſtent , peculiari, ac ſepoſito opere , ſi Deus annuet , complecti eſt animus : quandoquidem quas maximo labore & induſtria vir ſummus Camillus Peregrinius Alexandri F. Campanas antiquitates digeſſerat , eas peſſimo publico paucis ante eius obitum menſibus ignis abſumſit.

XCVI FECIT) Mira veterum epigrammatum brevitas. Quid enim neceſſe fuit HOC AMPHITHEATRVM expreſſe in inſcriptione ponere : cum ea epigraphe frontiſpitio operis impoſita, ſatis ex ipſo marmoris poſitu doceret, quid demum illud ſit, quod CAPVA FECIT ? Sic fere inſcriptiones operum publicorum tum conſcribebant, FECIT , CVRAVIT , aut tale aliquid dixiſſe contenti. Nunc ineptiſſime inculcamus quid fecerit , & id ipſum non ſine duobus tribuſve epithetis , de quibus veriſſime dixeris quod de librorum inſcriptionibus Plinius in praef. dixerat : *Inſcriptiones, propter quas vadimonium deſeri poſſet*. Quid columnae Traianae epigraphe brevius & concinnius ? SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. IMP. . . . . TRAIANO. . . . AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS. MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS. Nullum hic de columna ne verbum quidem, & tamen ſatis res ipſa loquitur , tantundem altitudinis montis fuiſſe egeſtum , quantam altitudinem columna illa haberet.

XCVII Exſtitit autem hic multum ante hac a noſtris hominibus iactata quaeſtio de aetate huius extructi amphitheatri. Nam vulgo homines noſtrates operis ſtupendam magnificentiam demirati , ad illa potiſſimum tempora eius ſtructuram retulerunt , cum Campana reſp. non dum Romanorum iugum accepiſſet . Eamque ſententiam viri clariſſimi Antonius Sanfelicius in deſcriptione Campaniae , & Petrus Laſena in gymn. Neap. ſunt ſecuti. Quam opinionem lumen illud noſtrae patriae incomparabile Camillus Peregrinius in Campan. Fel. p. 723 iure merito refellit his maxime de cauſſis . Primum quod qui ſic putant , parum magnifice de Campana colonia ſentiunt, cuius refloreſcenti ſplendori Velleius, Strabo, aliique plurimum tribuunt. Deinde cum Auguſtus, teſte Suetonio in eius vita cap. 29 Romam *iure ſit gloriatus marmoream ſe relinquere, quam*

lateritiam accepiſſet, quis hoc ferat prope ducentis ante Auguſti regnum annis tantae magnificentiae molem marmoream Capuae conſtrui potuiſſe? Demum cum Romanum amphitheatrum, cuius noſtrum plane geminum ac germanum dixeris, ſit Titi imperatoris opus (ſeu, Peregrinii pace dixerim, verius Veſpaſiani quod poſtea Titus dedicavit) non eſt veriſimile Campanum ante trecentos annos exſtitiſſe. Atque haec ſunt quae virum doctum in eam ſententiam impulerunt, ut ad Campanae coloniae, non vero illius veteris reip. tempora noſtrum amphitheatrum reiiceret. Qui ſi eiuſdem operis titulum delibare oculis potuiſſet, nae is maximo opere in ſua ſibi ſententia placuiſset.

XCVIII Mihi vero etſi Peregrinii ſententia unice ſedet: tamen non multum ad eam demonſtrandam hunc titulum valere arbitror. Nam etiam ſi vetus illa noſtra reſp. eam molem excitaſset: tamen, cum ſub Antonino principe haec inſcriptio poneretur, non alio nomine Capua, quam *Colonia Iulia Felix Aug.* conſueta ac naturali quadam anticipatione vocari potuiſset. Sed tamen cum Romae omnium princeps Statilius Taurus Auguſti aevo ſtabile ac manſurum amphitheatrum poſuiſset: noſtrum non poteſt ad ſuperiora illa tempora iure amandari. Taceo quod ſeptimum iam hunc & amplius annum cum Capuae iure dicundo praeeſset Comes Xaverius Panſutus in Neapolitano ſenatu Regis noſtri a conſiliis, vir ſane quam eruditiſſimus, & tot iam nobiliſſimis a ſe ſcriptis tragoediis nunquam intermorituris clariſſimus; memini me audiviſse ab eo, cum diceret inter anaglypta e ruderibus amphitheatri eruta viſas quoque tum fuiſse Romanas aquilas: quod argumento eſset per tempora extructi amphitheatri Capuam Romano imperio paruiſse. Sed argumentis non eſt opus, cum res ipſa prope iam clamitet, tantam molem non aliis attolli temporibus potuiſse. Et quamquam, ut fatear, illa gladiatoriae artis efferitas Capuae multo fuit quam Romae vetuſtior, uti deinceps demonſtrabitur: amphitheatra tamen non habent parem cum gladiatoribus aut venatione antiquitatem *(36)*: & cum primum fieri coeperunt, lignea ac temporaria ante Statilium extruebantur. Ac demum in circo aut alibi olim edi munera conſueviſse res eſt notiſſima.

XCIX Eſt hoc igitur veriſſimum, hoc quod adhuc cum temporis eda-

(36) Polybius lib III de Campania loquens ait: *Igitur in hos campos, velut in theatrum quoddam deſcenſuri Carthaginienſes, cunctos perterrefacturi videbantur* Quo loco allufum ad pugnas in amphitheatris conſeri ſolitas, & theatrum Graeco more pro amphitheatro poſitum coniicit Peregrinius in Camp. Fel. p. 117. Sed an Polybii aevo amphitheatra exſiſterent vehementer dubito. Deinde quod ibidem vir doctus Campaniae ſpeciem amphitheatro aſſimilat, vereor ut longe verius, etiam ex mente Polybii, cum theatro ſit comparanda Campania; quam hinc montes in ſemilunarem orbem θεατρικῶς cuneati ambiunt, inde, qua mare praetenditur, montium ideſt theatri cornua diſcedunt: quae interiacet planities, quaſi cavea latiſſime ſe diffundit. Et familiare eſt ſcriptoribus montium ſemilunares orbes cum theatris conferre. Tacitus XII an. *Montium edita in modum theatri*. Plinius IV, 8: *Montes theatri modo inflexi*. Iuſtinus lib. XXIV: *Media ſaxi rupes in formam theatri receſſit*. Parnaſſi latus, ubi Apollinis oraculum, θεατροειδὲς Straboni lib. IX dicitur. Longe alia eſt ratio montis, quem amphitheatro comparat Dio: ὥστε, inquit, κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος συμπάν . . . ἐοικέναι.

edacitate decertat amphitheatrum , non a Capua αὐτονόμῳ , ſed a colonia conditum , imo non ante Flavia tempora hoc tantae magnificentiae opus exſtitiſſe ; cum capere ab urbe principe magnificentiae exempla , quam dare , noſtris convenientius fuerit . Accedit Taciti in Othonis & Vitellii rebus illuſtre teſtimonium de Placentino amphitheatro : *In eo certamine* , inquit ille in ſecundo hiſtoriarum cap. 21 , *pulcherrimum amphitheatri opus ſitum extra muros conflagravit ſive ab oppugnatoribus incenſum , dum faces & glandes & miſſilem ignem in obſeſſos iaculantur , ſive ab obſeſſis , dum regerunt . Muncipale vulgus pronum ad ſuſpiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibuſdam e vicinis coloniis invidiae aemulatione , quod NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX ESSET* . Si ante Flavium amphitheatrum Placentina cavea erat omnium maxima : ergo per Othonis ac Vitellii tempora noſtrum hoc , quod Romanum prope exaequavit , nondum exſtiterat . Quid quod Lipſius de amph. ext. Rom. cap. 2 Placentinum illud ex parte ſaltem ligneum fuiſſe contendit, alioqui incendi haud facile potuiſse ? Verum ante hoc, quod adhuc reſtat , ligneum fortaſse , aut lateritium aliquod Capuae exſtitiſse non abnuerim ; qui ſciam totas gladiatorum familias a Caeſare quondam Capuae detentas , quorum infinita vis (ut interim de Campanis ipſis edendis muneribus addictiſſimis taceam) vix eſt ut ſine aliquo amphitheatro fuerit .

C Ac de aetate huius operis eſt iam quaeſtio profligata : de auctore iam ſupereſt . Nam qui ante hac ad coloniae tempora id revocabant , ii non ſolum ſub imperatoribus , ſed etiam ab imperatoribus extructum putabant . Sed ipſam ſibi Capuam fecisſe nos titulus docet . Ac ne id incredibile videatur, de coloniae noſtrae aerario agendum , eiuſque vires ſunt porro explorandae .

CI Cum principis urbis imago per omnia eſſet in coloniis deformata : hinc quemadmodum Romae , ita & in coloniis ſuum cuique aerarium fuit . Quis enim negat, quin publicos reditus quaevis colonia ſive municipium habuerit ? Suetonius in Octavio cap. 46 : *Italiam duodetriginta coloniarum numero a ſe deductarum frequentavit , operibuſque ac vectigalibus publicis plurifariam inſtruxit* . Veſpaſianus in reſcripto ad Saborenſes in Hiſpania apud Grut. p. 164, n. 1 ait VECTIGALIA. QVAE. AB. DIVO. AVGVSTO . ACCEPISSE . DICITIS . CVSTODIO . Eumenes quoque rhetor in panegyri haec habet : *Salarium me liberaliſſimi principes ex huius reip. viribus in ſexcentis millibus nummûm accipere iuſſerunt.* Plura exempla qui velit, adeat Noriſium ad Cenot. Piſ. In marmoribus vero frequens eſt eorum mentio , qui municipalia vectigalia aut quoſcumque omnino reditus conſtituerunt , auxerunt aut recuperarunt . Pecunia inde collecta in aerario municipali reponebatur : nihil enim ſaepius in lapidibus occurrit , quam huiuſmodi aerarii mentio ; ut in Tergeſtino mar-

marmore ap. Grut. p. 408 : SINE. VLLO. AERARI. NOSTRI. IMPENDIO. Ei aerario qui praeerant, plerumque quaeſtores dicebantur. Et quaeſtorum Campanae coloniae in fragmento faſtorum Campanorum exſtat luculentiſſima mentio, ſicuti & in aliis noſtris marmoribus. In aliarum urbium vetuſtis titulis loco quaeſtorum eſt ubi praefecti aerario occurrant, ut de Caeritibus apud Grut. p. 214; nam fuit cum Romae quoque praefecti aerario dicerentur: ſed Claudius, teſte Tacito Annal. XIII aerario quaeſtores rurſum impoſuit.

CII Nihil hic de quaeſtoribus iis, quos florente adhuc rep. provinciis Italiae ſenatus imponebat, agimus: nam una Ciſalpina Gallia excepta, quae proconſulem accipiebat, in reliquas Italiae provincias quaeſtores tum mittebantur. Campania cui obtigerat, is quaeſtor Calenus dicebatur, quod ea in civitate domicilium haberet. Sed de Campaniae rectoribus alibi σὺν Θεῷ dicetur.

CIII Sed quod colonicas attinet pecunias, fuere & Curatores Kalendarii, de quibus tam ſaepe tituli vetuſti locuntur, qui publicam coloniae pecuniam foenori darent: inde appellati, quod exacto menſe ſingulis Kalendis recurrentibus uſuras exigerent.

CIV Mitto iam de poenis dicere, quarum etiam nomine, quantum diſcimus e veteribus ſaxis, non parum oportuit coloniae aerario acquiri. Nam quid hoc frequentius? Qui hoc pactum violaverit, inferet aerario tot: Hoc monumentum ſi quis vendere aut donare voluerit, dare damnas eſto aerario tot, aut dabit coloniae noſtrae poenai nomine tot. Imo apud Gruterum p. 801, n. 5 bona omnia poenae nomine addicuntur aerario in hunc modum: QVOD. SI. QVI. ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINERE. DEBEBVNT. AD. REMP. BRVNDISINORVM (37). Mitto etiam de iis dicere, qui coloniam heredem inſtituerent: mitto de donationibus, legatisve privatorum, ac de liberalitate principum, & ceteris id genus, ex quibus coloniae aerarium augebatur.

CV Sed de coloniarum praediis non poſſum ſine piaculo tacere: neque enim, cum agro multabatur civitas, vel cum veteranis aut civibus R. aſſignabatur, non ſuus modus ei tamen civitati relinquebatur. Id quod Velleius de Capua diſerte ſcriptum reliquit lib. II, cap. 81, ubi de Capua ab Octavio colonia inſtituta narrans ait: *Eius* (Capuae) *relicti erant publici* &c. Sed viri docti eum locum mirifice alius aliter, dum illuſtra-

(37) Nihil quidem his poenis frequentius in inſcriptionibus legitur. Quas tamen inſcriptiones omnes Antonino Pio antiquiores eſſe conicio, de quo ſic reperi nuper apud Capitolinum in eius imperatoris vita: *Primus conſtituit ne poenae cauſſa legatum relictum maneret*. Mihi quidem non vacat inſcriptiones percurrere, & experiri an ullam ex iis legatis aerario coloniae POENAE NOMINE relictis poſt Antonini tempora inveniatur. Nam ſicubi tale aliquid poſt aetatem eius principis occurret, dicendum erit eam Antonini legem non diu ſteriſſe. Quanquam, uti quidem loquitur Capitolinus, videtur ea lex ſua iam aetate obtinuiſſe, quam propterea is ad Pium auctorem refert. [Cornelius Binkershoek in tractatu de legatis poenae nomine, inſcriptiones non adhibuit, ex quibus is tractatus & multo pinguior & illuſtrior evadere poterat. Itaq. aliquid tentandum].

ſtrare ſatagunt, obfuſcarunt. Nam fugit hic ratio Lipſium, cetera acutiſſimum atque admirandae eruditionis, qui illud *Relicti* in *Reliqui* commutavit. Vt taceam de Heinſio, qui mavult *Rejecti*, & aliis qui nihilo melius aut emendarunt, aut explicuerunt. Atqui nihil iſtic emendatione opus erat, cum *Relinquere*, uti ſupra admonebam, ſit verbum agrarium, cuius contrarium eſt *Aſſignare*. Et ſententia porro haec eſt Caeſarem patrem cum agrum Campanum per xx-viros aſſignaret; reliquiſſe aliquam portionem, quae Campanorum reip. rediret. Nam memini alicubi quoque hoc mihi lectum, tenuiſſe hunc morem Romanos in coloniis deducendis, ut nonnullam agri portionem relinquerent, quae publice ab ea rep. poſſideretur. Niſi vero memoria me fugit, ac potius univerſim de agro multatis urbibus hoc verum fuerit; ut ſive is ager publicus populi R. fieret, ſive colonis aſſignaretur, aliqua tamen pars publicae ei civitati relinqueretur. Ita ut fieri poſſit, iam tum, cum Capua praefectura Romana fuit, partem agri Campanis relictam. Praeter haec praedia in ipſarum coloniarum territorio poſita, alibi etiam poſſeſſiones habebant, uti de Capua ſtatim dicemus. Interim id conſtat ex Ciceronis epiſtola undecima ad Brutum lib. XIII fam. qua commendat Bruto Arpinates, *Quorum quidem*, inquit, *omnia commoda*, *omneſque facultates*, *quibus & ſacra conficere*, *& ſarta tecta aedium ſacrarum*, *locorumque communium tueri poſſint*, *conſiſtunt in iis vectigalibus*, *quae habent in provincia Gallia* (Ciſalpina). *Ad ea viſenda*, *pecuniaſque*, *quae a COLONIS debentur*, *exigendas . . . legatos equites Romanos miſimus* &c. Ex quibus poſtremis verbis intelligo vectigalia, quae Arpinates in Ciſalpina Gallia obtinebant, aliud non fuiſſe quam agros COLONIS elocatos, a quibus certa pecuniae ſumma quotannis exigeretur. Id quod etiam evidentius patet ex agro quem Atellani in eadem Ciſalpina Gallia poſſidebant, quem agrum vectigalem appellat Tullius epiſtola 7 eiuſdem libri: *Locutus ſum tecum*, inquit, *de agro vectigali municipii Atellani*, *qui eſſet in Gallia*.

CVI Sed ad Campanae reip. poſſeſſiones alibi poſitas ut redeam: primum in inſula Creta habuit terram Cnoſiam, teſte Dione lib. 48, ubi cum dixiſſet emiſſe Octavium a Campanis agros bene multos quos novis colonis aſſignaret; ſtatim *Et ipſis*, ait, *tum aquam Iuliam*, *qua maxime omnium gaudent*, *tum terram Cnoſiam*, *qua etiamnum fruuntur*, *eorum loco dedit*. Et has Cnoſias poſſeſſiones duodecies H-S. hoc eſt xxx millia ſcutatorum quotannis Campanorum reip. reddidiſſe teſtatur Velleius lib. II, cap. 81, ubi de eadem re ſic habet: *Specioſumque per id tempus adiectum ſupplementum Campanae coloniae*. *Eius relicti erant publici* (38) *pro his*

(38) Et vide an non legi poſſit *Plurimi*, ſic enim in Velleio legiſſe apparet Dionem, qui Octavium συχνὴν χώραν a Campanis coëmiſſe dicit. Nam viri docti & in iis Lipſius eam de Campana colonia narrationem a Paterculo Dionem transtuliſſe coniiciunt. Quanquam non video quid hoc ne-

his longe uberiores reditus duodecies H-S. in Creta inſula redditi, *& aquā promiſſa* &c. Sed & agrum in Lucania habuit noſtra colonia, quem agrum P. Peſcennius Secundus ſine impenſa reip. reciperavit, uti diſcimus ex inſcriptione quae Capuae in foro conſpicitur. Quem ſane agrum latiſſime patuiſſe oportuit, propterea quod non ab alicuius oppidi, in cuius territorio exiſteret, nomine, ſed a tota regione Lucanus diceretur. Et ſcio in pretio fuiſſe Lucanas arationes. De hoc agro & inſcriptione non pauca habeo, quae dicam, quae, ne feſtinantem lectorem remorari videar, in ſubiecta notatione (39) ſepoſui: quam ſi cui eſt otium, non ſine fructu per-

neceſſe ſit, cum Dio aliquid addat, quod fruſtra in Velleio quaeras; veluti hoc, quod *terram Cnoſiam* accurate appellat, cum Velleius tantum reditus in inſula Creta Campanis redditos tradiderit. Et ſane quid opus Velleio haberet Dio, cui Campanorum res perſpectiſſimas eſſe oportuit, cum Capuae Graecus is ſcriptor domicilium fixiſſet, ubi & conſcripſit hiſtoriam? Verum etiam ſi Dio nihil hoc loco a Velleio ſumſiſſet, tamen illud συχνὴν facit aliquid, ut *Plurimi* in Velleio reponi poſſe putem (praeſertim cum ſequatur *Longe VBERIORES reditus*) maxime ſi aliquis vetus liber opituletur.

(39) Inſcriptio eſt Capuae in foro prope curiam in hunc modum:

P. PESCENNIO. P. F
SECVNDO IIII. VIR. I. D
QVOD. AGRVM. LVCAN
RECIPERAVIT. SINE
INPENSA. REIPVBLICAE
SEN. CONS

Et refertur a Camillo Peregrinio in Campan. Fel. p. 11, ſed vir ceteroqui oculatiſſimus non animadvertit in fine alterius lineae eſſe in marmore I. D. hoc eſt *iuri dicundo*, pro quo ipſe poſuit II. ideſt bis: ſed & in fine primi verſus omiſerat P.F.

Quod verſu penultimo INPENSA cum elemento N ſcribitur, mirandum non eſt: quippe non aliter meliore illo latinitatis aevo ſcribebatur, uti & ex Piſanis cenotaphiis, & aliis optimorum temporum monumentis conſtat. Poſtea cum aliter grammatici tradidiſſent (quippe *IN praepoſitio*, ait ex Papiniano Caſſiodorus p. 2293 *ſi compoſita ſit*, *& P aut B aut M ſequatur N in M convertit*, *ut improbus* &c. idemque tradit Priſcianus lib. 1, p. 556 auctoribus Plinio, Papiriano & Probo) ſed cum, inquam, ita grammatici praecepiſſent, tamen & in Mediceo Virgilii codice vetuſtiſſimo, & in pandectis Florentinis non aliter quam per N ſcriptitari teſtatur Noriſius ad Cenot. Piſ. p. 487. Id notare volui, ſi quid forte hinc lucis ad aevum lapidis explorandum: quem lapidem Auguſti fere aetate inſculptum ex characterum forma, & cetero monumenti habitu, mihi ſubolet.

Verum quid de hac inſcriptione cenſuerit Peregrinius (is enim dumtaxat eam p. 11 ſuae Campaniae edidit, praeterea nemo alius) paucis complectar. Eo loco Peregrinius cum de veteri Campania Lucaniae contermina ageret, ac de ancipiti Strabonis loco commentaretur, quo is geographus lib. v videtur in ſpeciem trans Silarum amnem veterem quandam Campaniam collocare, ſubiungit recitatum Peſcennii titulum poſſe aliquod argumentum ſuppeditare, ut vetus illa ſecundum Strabonem Campania trans Silarum, hoc eſt in ipſa Lucania adſtruatur. Sed tamen Peregrinius cum Strabonis locum (qui ſic habet: *Pertingunt Picentes uſque ad Silarum amnem*, *qui ab HAC regione veterem Campaniam dividit*) ita accipiendum docuiſſet, ut pronomen HAC ad Lucaniam, non ad Picentes referendum putaret, ita ut Strabonis mens fuerit Silaro Campaniam a Lucania, non vero a Picentibus Campaniam disiungi: Peſcennianum elogium nihil commentitiae iſti Campaniae in Lucania poſitae opitulari ait; eo quod haec inſcriptio non ante tempora Campanae coloniae videatur inſculpta; nec ſit veriſimile Campanos ſero admodum tam vetera ſua iura perſequi potuiſſe, ut poſt tot tantaſque rerum ſuarum converſiones fictitiam illam veterem Campaniam, quam Strabo indicaſſe videatur, in Lucanis poſitam recuperarent. Haec fere Peregrinius.

Cui viro tum omnia aſſentior, tum illud quod ad tempora Campanae coloniae marmor iſtud Peſcennii refert. Neque enim obeſt illud REIPVBLICAE: quotus enim quiſque eſt, qui hoc ignorat, *Remp.* paſſim in inſcriptionibus de minimo quovis oppidulo dici, ut proinde vaniſſimum ſit ad Campanae αὐτονομίας tempora cogitationem convertere. Tullius quoque in III de lege dixit: *Vtinam . . . iſto animo atque virtute in ſumma rep. nobiſcum verſari quam in municipali maluiſſes*. Nec illud SENatus CONSulto quod ad finem elogii notatur, quidquam momenti habet, quo ad liberae Campanae reip. tempora referatur: nam & *Senatus* pro ordine decurionum quandoque ponitur (ut notat Noriſius ad Cenot. Piſ p. 44) & hanc ipſam formulam S. C. inveni de Ferentinatibus ap. Grut. p. 456, n. 1. & de Spoletinis p. 194, n. 6. Demum IIII-viratus ipſe notatus in marmore eſt co-

percurret. His adde collem Leucogaeum, quem a Neapolitanis ablatum, & Campanis addictum ſupra Plinii teſtimonio docui. Tum & alias non paucas poſſeſſiones commune Campanorum habuiſſe crediderim, quas vel

I anti-

coloniarum conſuetiſſimus magiſtratus. Et quanquam in fragmento faſtorum Capuae, & in aliis noſtris lapidibus duumviri non quatuorviri deprehenduntur : tamen frequens haec mutatio fuit ; ſicuti in auctario priori mihi ſupra notatum fuit de Gaditano municipio, ubi extremis Ciceronis temporibus quatuorviri, poſtea duoviri ſummum magiſtratum geſſerunt. Et Romae etiam ſaepiſſime variatum, ut quandoque tribuni conſulari poteſtate ſex crearentur, ac deſidentis iam reip. extremis temporibus fuit cum Pompeius unicus conſul procederet. Accedit quod ſicuti ſexviri Auguſtales multo plures quam ſeni in vetuſtis cippis non raro recenſentur, ſic etiam fieri poteſt, quod qui quatuorviri dicebantur, duo interdum nec amplius eſſent; ſicuti ap. Grut. pag. 456, 1: M. ACILIVS PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I D. S. C. FERENTIN. Et p. 194, 6 Spoleti legitur : P. MARCIVS. P. F. HISTER. C. MOENIVS. C. F. RVFVS. IIII. VIR. I. D. S. C. Et eadem pag. n. 5 in Caſinate ſaxo duo etiam ſoli nominantur, iique dicuntur IIII. VIREI. IOVR. DEIC. Etſi apud eundem Grut. p. 129 5, & 167, 10, & 168, 8 & 173, 3 iidem quatuorviri quaterni recenſentur.

Quantum autem ex characterum forma & orthographia lapidis diiudicari poteſt, Auguſteam aetatem antecedere non videtur. Itaque non temere mihi perſuadeo Auguſtum, cum nihil non coloniarum a ſe deductarum in gratiam faceret, & Capuae potiſſimum, cui ad alicam conficiendam collem Leucogaeum attribuit, cui aquam Iuliam ſua impenſa perduxit, ut alia omittam, hoc etiam rogantibus Campanis annuiſſe, ut ager in Lucanis poſitus, qui olim Campanorum fuiſſet, iiſdem redderetur. P. vero Peſcennio, quod is legatus, opinor, ad principem eius rei obtinendae cauſſa miſſus eſſet, re perfecta SINE. INPENSA. REIP. ſtatua ex S. C. poſita fuit.

Quid quod agrum, quem olim in Lucanis Campani poſſiderent, ex Livii hiſtoria mihi videor expiſcatus? Is ad annum V. C. DCLIX Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo Coſ. haec ait lib XXXIV, cap. 45 : *Coloniae civium Romanorum eo anno deductae ſunt Puteolos, Volturnum, Liternum; triceni homines in ſingulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae ſunt. Deduxere* III-*viri Ti. Sempronius Longus, qui tum conſul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat.* Haec Livius, qui tamen cum non dixerit, quibuſnam ager, qui Campanorum fuerat, ſit aſſignatus ; anſam dedit Goëſio antiq. agrar. cap. 4, p. 30 exiſtimandi eum agrum colonis Puteolanis, Volturnenſibus, & Liternatibus fuiſſe diviſum. Goëſii verba proderit hic adtexere : *Sed ut uni,* inquit, *coloniae territoria diverſarum civitatum quandoque ſunt attributa, ita & uno e territorio plurium coloniarum aſſignationes nonnunquam ſumtae ſunt. Nam Puteoli, Volturnum, Liternum cum fierent coloniae, diviſum iis refert Livius agrum qui Campanorum fuerat. Tanta enim agri Campani amplitudo cum eſſet, ut non ſuae tantum civitati ſufficere videretur, ſed & aliis, coloniarum iſtarum aſſignationes in huius fines extenderunt conditores.* Mitto quod extrema oratione poſuiſſe videtur Goëſius agrum Campanum per id tempus adhuc Campanorum fuiſſe, cum tamen eo tempore Capua agro multata duram praefecturae Romanae formam toleraret. Sed illud quo pacto ferri poteſt, quod iis tantum diviſum eum agrum putavit, quos Livius tanto ante nominarat, Puteolanis, Volturnenſibus Liternatibuſque colonis, nihil interim de Salerno Buxentoque ſollicitus, quas urbes proxime Patavinus memorarat, imo ad quas unice ea diviſio fortaſſe pertinuit? Goëſium fefellit Puteolorum, Volturni ac Literni cum agro Campano vicinitas : ſed cum treceni in harum ſingulas adſcripti eſſent, ſatis ſuus cuique coloniae ager eſſe potuit, nihil ut de agro Campano ad ſubſidia reip. relicto decerpi opus eſſet. Accedit quod pars ea Campani agri, quae Puteolos, Volturnum & Liternum propius contingeret, iamdiu a quaeſtoribus ad aerarii inopiam ſublevandam divendita fuerat, uti idem Livius ad annum V. C. DXLVIII narrat lib. XXVIII, 46: *Et quia,* inquit, *pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a foſſa Graeca ad mare verſam veniere quaeſtores iuſſi.* Si ea regio diſtracta fuerat, quo pacto Puteolanis, Volturnenſibus Liternatibuſque colonis aſſignaretur? Ergo ex Livii narratione patet, Salernitanis tantum & Buxentinis, quos proxime poſuerat, non vero illis tanto ante nominatis, agrum qui Campanorum fuerat fuiſſe aſſignatum. Non eſt autem veriſimile colonis in Lucaniam tranſcriptis agrum Campanum qui eſt circa Capuam fuiſſe diviſum. Quis enim unquam fando inaudivit colonis puta Beneventanis agrum Placentinum, aut Bononienſem potuiſſe aſſignari? Ager tam longe poſitus ne praefecturae quidem, non modo perticae rationem habuiſſet : nam praefecturas perticae ſeu territorio coloniae applicitas ſcriptores agrarii perhibent. Itaque ex Livii mente Buxentinis & Salernitanis colonis ager ibidem in Lucania poſitus diviſus fuit, qui ager olim, antequam Capua agro multaretur, Campanorum fuiſſet. Is demum eſt ager Lucanus, quem P. Peſcennius Secundus Campano aerario reciperavit; nimirum ager Buxentum inter ac Salernum latiſſime explicatus. Accedit ad hanc meam ſententiam roborandam, quod nobilis hiſtoricus non

ait

antiquitus Capua poſſideret, vel liberalitate principum, aut privatorum, aut poenae nomine poſtea ſit conſecuta. Verum ea iam obſcuris nox alis complectitur. Adde portoria & vectigalia, quibus Auguſtum ſuas colonias, in quibus Capua fuit, plurifariam inſtruxiſſe Suetonius cap. 46 affirmat. Adde iam ceteras conficiendae pecuniae rationes, nummos in foenore poſitos, publica coloniae mancipia operi faciundo addicta, pecora, & id genus alia. Nec tamen adhuc omnia ſum perſecutus: nam cum multa in vicino poſita oppida Capuae fuerint contributa, eorum etiam publicos reditus, excepto eo quod in neceſſarias eorundem oppidorum expenſas inſumeretur, Campano aerario adiudicatos fuiſſe facilis eſt coniectura.

CVII Et ita prorſus neceſſe fuit, ſatis pingue aerarium habuiſſe tum Capuam: alioqui quo tandem pacto inſanam hanc amphitheatri molem aggredi potuiſſet, qua vix maior collatis regum opibus attolli poſſit? De Romano Amphitheatro Caſſiodorus Var. 42: *Hoc Titi potentia principalis DIVITIARVM PROFVSO FLVMINE cogitavit aedificium fieri, unde caput urbium potuiſſet*: fortaſſe legendum *patuiſſet*. Quanquam in hoc negotio non inficior, longe minoris impendii rem olim fuiſſe, uti mores

tunc

ait diviſum iis fuiſſe agrum Campanum (non enim alio nomine ager circa Capuam poſitus vocabatur) ſed agrum, qui Campanorum fuerat: quo ſane dicendi genere agrum alibi quam in Capuae territorio poſitum aperte notavit. [Videtur poſſe dubitari an ager Picentinus intelligatur, qui antea ad Campaniam pertinebat, poſtea vero, auctore Mela, Lucaniae attributus fuit ad uſque Minervae promontorium. Vide Cellarium pag. 860].

Ergo ſi me audis, ager Lucanus a Peſcennio Campanae reip. reciperatus inter Buxentum Salernumque longiſſimo tractu diffundebatur. Et fuiſſe vaſtiſſima latifundia ſatis etiam ex inſcriptione intelligitur: nam neque Buxentinus, neque ex alterius oppidi vicinia is ager nomen invenit, ſed, propterea quod maximum Lucaniae tractum occuparet, non alio nomine quam AGRVM LVCANum appellat inſcriptio. Nec infinita ſolum latitudine, ſed & bonitate idem ager potiſſimum praecellebat: quantum e Silio intelligo, apud quem lib. IX, 203 Hannibal ante Cannenſem pugnam cum ſelectiſſima quaeque praemia militi promitteret, ait:

Seu Laurens tibi Sigaeo ſulcata colono
Arridet tellus, ſeu ſunt Buxentia cordi
Rura magis, centum Cereri fruticantia culmis
Electos optare dabo inter praelia campos.

[Interim non diſſimulandum iampridem apud Silium viros doctiſſimos pro *Buxentia* repoſuiſſe *Byzacia*; nam de Byzaceni agri fertilitate, & καρπῷ ἑκατον ταπλασίονι (quem innuit Silius) teſtes ſunt Varro I de R. R. 44, Plinius V, 4, & Solinus cap. 27; ſed Buxentia ſcripſiſſe Silium veriſimilius eſt, tum quod Laurens tellus praeceſſerat, tum etiam quod ſtatim Tiberina paſcua promittuntur. Nimirum Poenis militibus Italicae poſſeſſiones oſtentantur; ſociis vero Punicae, ut ex verſu 209 intelligitur. Vel ſaltem mihi oſtendatur Byzacenam Provinciam altero Bello Punico Romanis paruiſſe, ut ea praeda Poenis oſtentari potuerit. *Buxentia* autem *rura* non Campanorum in Lucania agrum Poenus Dux intellexit (non enim erant foederatis Campanis poſſeſſiones adimendae) ſed contiguum; ut coniunctas cum Campanis poſſeſſiones Poenus Miles obtineret.] Ergo tam praeſtantium, tamque patentium latifundiorum Campano aerario acceſſione facta, miramur potuiſſe Capuam tantam amphitheatri molem erigere?

Quid vero cauſſae fuerit, quamobrem Campani in ſpem Lucani agri recuperandi aſſurrexerint? An ob earum coloniarum, quibus aſſignatus fuerat, ſolitudinem? De Salerno quidem nihil habeo exploratum, nec de aliis coloniis, quibus fortaſſe is ager olim fuerit aſſignatus: ſed de Buxento tamen ſuſpicandi locum dat idem Livius lib. XXXIX, 23, ubi triumviros creatos ait, qui ad deſertas iam colonias Sipontum ſupero, Buxentum infero mari colonos ſcriberent. Fortaſſe talis aliqua ſolitudo Buxento aliiſque coloniis, quibus Campanorum Lucanus ager obtigerat, poſtea acciderit; ob eamque cauſam is ager iterum Capuae adiudicatus fuerit.

Ac de agro Lucano a Peſcennio Campanis reciperato ſatis. Niſi quod monendum exiſtimo de Salernum Buxentumque deductis coloniis Velleium quoque meminiſſe lib. I, cap 15: *Eodem temporum tractu, quanquam apud quoſdam ambigitur, Puteolos, Salernumque & Buxentum miſſi coloni.*

tunc erant , quando mancipia publica operibus hiſce deſtinabantur . Sed finis iam ſit primo huic capiti , quod in plura diffindi poterat , ſi praevidiſſem . Tametſi nec me laboris huius poenitet : & ſpero me noſtris hominibus operam apprime utilem navaſſe , quibus toties huc deductae coloniae , (quae res in obſcuro maxime , ſi qua res alia , verſabatur) prope iuſtam hiſtoriam conſcripſerim .

CAPVT SECVNDVM

In proximos duos tituli verſus .

I, II, III *Vt Hadrianus conſecraretur aegre Pius impetravit* . IV *Hadriani opera* . V *Tempus refecti amphitheatri . Ad ultimos Hadriani annos reiiciendum* . VI *Imperatores Divi appellati raro humanos titulos adſciſcunt* . VII Reſtituere *quam* inſtaurare *aedificia caſtigatius dicitur* . VIII, IX , X *Refecta opera nihilominus dedicabantur* . XI, XII *Hadriani columnae cui uſui ? An cum paraſtaticis coniunctae ?* XIII , XIV *An ad propylaei apparatum ?* XV *An ſunt podii columellae ?*

I. DIVVS. HADRIANVS. AVG. RESTITVIT. IMAGINES. ET. COLVMNAS. ADDI. CVRAVIT) In duabus hiſce dumtaxat lineis fieri poteſt ut unum alterumve verbum hoc aut illo modo in marmore ſcriberetur, & aliter fortaſſe ac poſui . Veluti ſi pro RESTITVIT fuerit in elogio EXORNAVIT aut eiuſmodi aliud: & pro IMAGINES quis dubitat , quin STATVAS aut aliud ornamenti genus notari potuerit? Demum pro CVRAVIT potuit aliud inſculpi , ſed in eandem ſententiam . De ceteris quae in hac periodo poſui nihil eſt , cur dubitem .

II DIVVS. HADRIANVS) Illud IANVS , quod in fragmento verſu tertio legitur, neque ad Traianum , neque ad Veſpaſianum (nam de Domitiano nihil eſt quod cogites , cuius nomen in ſaxis plerumque eraſum conſpicitur) referri poteſt ; ſed unice ad Hadrianum : tum quia hic princeps ad publica aedificia ubique terrarum tum exſtruenda tum etiam reficienda , quantum nemo alius incubuit (de qua re paullo poſt dicetur) tum etiam quia cum eius filius Antoninus Pius hoc amphitheatrum dedicarit, illud quodcunque fuit quod hac inſcriptionis periodo innuitur, non poteſt niſi ad eius patrem Hadrianum referri : nam perridiculum fuerit amphitheatrum a Traiano aut Veſpaſiano ſive auctum ſive refectum , non niſi a Pio poſt tantam temporis intercapedinem dedicatum.

III DIVVS) Hadriano poſt mortem ideſt iam conſecrato non alius titulus praefigi potuit : eo enim ἀποθεωθέντες imperatores praenomine donabantur. Propter multa ab Hadriano crudeliter facta, *Acta eius* , inquit Spartianus, *irrita fieri ſenatus volebat : nec appellatus eſſet Divus , niſi Antoninus rogaſſet . . . quare , ut ſupra dictum eſt , multi putant Antoninum*

ninum Pium dictum. Xiphilinus in Hadriano: *Parumque abfuit, quin ob eam cauſſam* (caedium ab eo factarum) *ne in Heroum quidem numerum referretur*. Capitolinus de Antonino Pio: *Etiam repugnantibus cunctis, inter Divos eum* (Hadrianum) *retulit*: cum diceret, quemadmodum e Dione apud Xiphilinum cognoſcimus, ſi eius acta reſcinderentur, etiam adoptionem ſuam irritam fieri, nec ſe fore imperatorem.

IV HADRIANVS) Praeter ea quae modo afferebam, quo fidem facerem, nec Traianum, nec alium principem, ſed unice Hadrianum hic eſſe percipiendum, hoc amplius addendum, neminem Hadriano fuiſſe publicorum aedificiorum ſtudioſiorem. Itaque cum imperii nullas non luſtraſſet provincias, ubique ſuae magnificentiae monumenta reliquit. Et quanquam, quantum ad Graeciam attinet, vel unus Pauſanias teſtis eſſe poteſt locupletiſſimus, cuius περιήγησις nuſquam non Hadriani opera nobis exhibet: tamen placet magis e Xiphilino & Spartiano teſtimonia producere. Xiphilinus in Hadriano: *Theatra quoque condebat, & inſtituebat certamina, cum urbes obiret* (40). Iam vero Spartianus in huius principis vita cap. 13: *Ad orientem profectus per Athenas iter fecit, atque opera, quae apud Athenienſes coeperat, dedicavit*. Ad haec ejuſdem Spartiani caput undeviceſimum in Hadriani operibus ac ſpectaculis exhibendis unice verſatur, quae huc adſcribere nonpigebit: *In omnibus paene urbibus & aliquid aedificavit, & ludos edidit. Athenis mille ferarum venationem in ſtadio exhibuit*. Et poſt alia multa de ſpectaculis eius dicta, ſic pergit: *Cum opera ubique INFINITA feciſſet, nunquam ipſe, niſi in Traiani patris templo nomen ſuum ſcripſit* &c. Taceo plurima Hadriani aedificia, quae Spartianus hoc aut illo loco facta paſſim commemorat: veluti quod *in honorem Plotinae baſilicam apud Nemauſum opere mirabili exſtruxit*. In quem locum Caſaubonus non alienam a probabilitate eorum ſententiam eſſe ait, qui ſtupendam amphitheatri Nemauſenſis molem, quod paene omni ex parte integrum durat hodieque, uti & alia ibidem admiranda aedificia, Hadrianum habuiſſe auctorem coniiciunt ad memoriam Plotinae commendandam exſtructa: quanquam & Pio tribui poſſe affirmat, quem genus Nemauſo traxiſſe Capitolinus affirmat. Sed Nemauſi amphitheatrum ab Hadriano fortaſſe potius, quam a Pio erectum, praeter ceteram principis magnificentiam, vel Campani amphitheatri titulus Nemauſenſes docebit (41).

V

(40) Quo loco Dio, e quo ſua Xiphilinus decerpſit, vocem θέατρα non tantum de theatris, ſed etiam de amphitheatris accepiſſe videtur, quae Dio vix aliter quam θέατρα appellabat; veluti cum lib. XLIII ait: Θέατρον κυνηγετικὸν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσεῤῥήθη: *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum eſt ex eo, quod ſedes undique in orbem habeat ſine ulla ſcena*. Et quidem Amphitheatri vox quamvis Graeca, a Graecis raro uſurpatur, qui θέατρα dicere maluerunt.

(41) Nuper cum incidiſſem in Iacobi Graſſeri Antiquitates Nemauſenſes (tomo 1 Theſauri antiquitatum Sallengriani) mirabar quid ei venerit in mentem ad Auguſti tempora Nemauſenſe amphitheatrum referre. Sic enim eius verba interpretor p. 1068 cum ait: *Nemauſenſe amphithea-*

V Offert ſe mihi vero hic illa quaeſtio , quandonam de Campano amphitheatro ſive reficiendo, ſive augendo aut exornando Hadrianum potiſſimum cogitaſſe putemus. Ac nihil ſane veriſimilius dici poſſe videbitur, quam tum, cum in Campaniam ſeceſſit, id opus aggreſſum : *Summotis his* (inquit Spartianus cap. *9*) *a praefectura* , *quibus debebat imperium*, *Campaniam petit* : *eiuſque omnia oppida beneficiis & largitionibus ſublevavit* , *optimum quemque* (ex Campanis hominibus , ut Caſaubonus exponit) *amicitiis ſuis iungens*. Hadriani ſeceſſum in Campaniam accuratiſſimus Tillemontius ad finem artic. 7 confert ad annum Chriſti cxix, quo anno Hadrianus Coſ. iii proceſſit , cuius alter imperii annus Auguſto menſe abſolvebatur , ac tertius incipiebat . Quam ceteroqui optimam coniecturam (nam cur alio modo appellem ?) ſicuti non aſpernor, ſic nec omnino certam puto . Neque enim ad id nos Spartianus cogit : & cum poſtea ſaepe perpetuis itineribus intermiſſis Romam is princeps rediiſſet , cumque Tillemontio ipſo fatente ab anno cxxvi ad cxxix Romae manſerit ; videndum an non hoc temporis ſpatio & praefectos ſummorit, & in Campaniam ſeceſſerit. Sed nihil neceſſe puto viro doctiſſimo & emunctae naris repugnare : praeſertim cum non ad ſeceſſum Campanienſem , ſed ad extrema Hadriani tempora reiiciendum id opus mihi videatur. Nam ſi per initia ſui principatus noſtrum amphitheatrum ſive ampliaſſet, ſive refecisſet , cur non idem etiam dedicasſet ? praeſertim cum in provinciis ultro citroque obeundis ſaepiſſime ei in itu ac reditu Capua tranſeundum fuerit. Ad ultimos vero eius imperatoris annos id aedificium ſi referatur , tum demum percommoda ratio reddetur , quare Pius illud potius dedicarit.

VI AVG.) Quoties conſecrati iam principes illud *Divus* ſibi veluti praenomen adſciſcunt , nihil praeterea ex humanis titulis , quantum perſpicere potui , addi ſolet , ac ne Auguſti quidem cognomen . Itaque dubitabam utrum illud AVG. quod in extrema fragmenti ora nec integrum (nam ultima littera neſcitur G an C fuerit) legitur, utrum, inquam , AVGERI, aut alio quovis modo ſupplendum potius videretur . Tamen AVG. retinendum putavi : nam & Traianus poſt conſecrationem *Divus Traianus Parthicus* plerunque dictus invenitur ; & (ut taceam de DIVA. MARCIANA. AVG. apud Reineſium iii, 20, & DIVA. AVGVSTA. FAVSTINA. in nummis) apud Grut. p. 10, n. *6* legitur DIVVS. AVG. PONT. MAX. EX. S. C. REFECIT , etſi quis intelligendus his verbis ſit, haud ſciam , nam , (niſi forte in plures inſcriptiones dividatur, quod Gruterus coniecit) certe de Octavio ibi ſermo eſse non poteſt. Sed quid iſta minutiora conſector, cum diſerte apud Grut. p. 154, i ſit :

theatrum , *cum terra marique ſereniſſima pax eſſet* , *Fundatori Herculi dedicatum* .
tempora intellexit : & hominem , credo , feſel.

lit, quod ſub eo principe Nemauſum eſt deducta Auguſti colonia .

ſit: NERO. CLAVDIVS. DIVI. CLAVD. AVG. GERM. (ſupplendum hic puto F. C.) CAES. AVG. N. &c. & p. 153, 9 idem Divus Claudius cum omnibus titulis legitur in hunc modum: IMP. DIVVS. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG. GERM. PONT. MAX. &c. De Hadriani etiam ſucceſsore Pio reperi apud Grut. pag. 257, n. 12: M. AVR. VERO. IMP. DIVI. HADR. ANT. AVG. PII. P. P. F. (ideſt *patris patriae filio*) &c. Sed & Alexander Donatus III de urbe Roma 4 inveniri teſtatur DIVVS. CLAVDIVS. AVG. PAT. & DIVVS. TRAIANVS. AVG. PAT. in lapidibuſne, an nummis id invenerit neſcio. Inſcriptionem quoque in Baſilica Vaticana ſe vidente detectam profert in hunc modum.

D. TITO. D. VESPASIANI. F. AVGVSTO. IMP. CAESAR. D. NERVAE. F
NERVA. TRAIANVS. GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX.
TRIB. POT. COS. P. P. FECIT

Itaque non novum aut inauditum videbitur, quod in inſcriptione noſtra DIVVS. HADRIANVS. AVG. dicatur.

VII RESTITVIT) Hiſtoriae Auguſtae ſcriptores *Inſtaurare* frequentius, quam *Reſtituere* uſurpant pro eo quod Renovare, aut Reficere dicimus. Veluti de hoc ipſo Hadriano Spartianus cap. 19: *Romae inſtauravit Pantheum, ſepta* &c. Capitolinus inter Antonini Pii opera refert *inſtauratum amphitheatrum*. Lampridius idem amphitheatrum ab Elagabalo *inſtauratum* dixit. Sed in antiquioribus elogiis ante & poſt Hadriani aetatem inſculptis nuſquam *Inſtaurandi* verbum reperi, ſed interdum *Reficere*, plurimum autem *Reſtituere*. [Quin idem Hadrianus in nummis inſcribitur RESTITVTOR. ACHAIAE. AFRICAE. ARABIAE ASIAE. BITHYNIAE. CILICIAE. GALLIAE. HISPANIAE. ITALIAE. MAVRETANIAE. MACEDONIAE. NICOMEDIAE. PHRYGIAE. SICILIAE. ac poſtremo ORBIS. TERRARVM, ac iure optimo, *cum oppida univerſa RESTITVERET*, ut Aur. Victoris verbis utar. Ita *reſtituendi* verbum Hadriani quodammodo peculiare, omnino hic quoque, opinor, reſtituatur.] Et quamvis *Reſtituere* plus aliquanto in ſpeciem notare videatur, quam *Inſtaurare*: tamen, quantum perſpicio, in vetuſtis titulis *Reſtituere* ſine alio additamento renovationem ſive tuitionem, aut ſarta tecta fere notat: nam cum aliquid amplius volebant ſignificare, tum *A ſolo reſtituere*, & interdum *Ab inchoato reſtituere* (quod ſemel apud Grut. iterumque apud Reineſium II, 33 inveni) dicebant, aut *Aedes vetuſtate collapſas reſtituere*, aut eius modi aliquid. Ceterum *inſtaurare* eo ſenſu ſequior tantum aetas dixit (nam probi ſcriptores veteres nunquam de aedificiis uſurparunt id verbum (42)) & ſcimus biographos

(42) *Inſtaurare ludos, bellum, funus, ſcelus*, & ſimilia veteres dixerunt [: omnino *inſtaurare* probi ſcriptores cum nominibus non σῶμα ſed πρᾶγμα ſignificantibus (ea enim eſt ſum-

phos illos, quos modo producebam, Diocletiani, aut Conſtantini aetate vixiſse, quorum temporibus in inſcriptionibus etiam id verbum occurrit. Apud Grut. p. *166*, n. 7 de Diocletiano, Maximiano, Conſtantio, & Maximiano dicitur: MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT. Et p. 180, n. 5 THERMAS. . . . INSTAVRAVERVNT. RVSTICO. V. . . . Poſterioris etiam aetatis eſt inſcriptio apud Reineſium cl. 11, n. 31 ubi legitur INSTAVRATORI. MOENIVM. NOSTRORVM. Poſtremo apud Fabrettum p. *677*, n. 31 legitur in hunc modum: *ARCVS PILAS ET PLVTEVM EX VTRAQ. PARTE OVATA* (vide obiter an non haec ſit amphitheatri periphraſis) *labore expenſo a VV. CC. & ſpectabilibus Tarpeio Anneo Fauſto VC. comite ordinis primi & formarum & Iulio Felice Campaniano VC. excomite ordinis primi & formarum INSTAVRATVM*. Quam inſcriptionem clariſſimus Fabrettus poſt Theodoſii iunioris tempora refert, propter *comitivam formarum*, cuius dignitatis nulla eſt ante Caſſiodorum mentio; & hunc Iulium Felicem Campanianum diverſum facit ab altero, qui praefectus urbi fuit, cuius eſt apud Gruterum mentio p. 177, n. *6*. Vides jam *inſtaurari* aedificia dictum fuiſse ex uſu poſterioris aetatis. [Turbat tamen quod *reſtaurare* Tacitus, Iuſtinus, & Iuriſconſulti dixerint apud Voſſium in *Inſtauro*; & in Inſcriptione Teleſina, cuius exemplar habeo, OPERA PVBLICA RESTAVRATA occurrunt. Tacitus *reſtaurare aedem* An. IV, 43, & *theatrum* III, 72 dixit. Servius ad Aen.

ſumma diviſio nominis apud Dionyſium Thracem in arte grammatica cap. 14 quam primus Fabricius Vol. VII bibl. Gr. inſeruit: Ὄνομα, inquit, ἐστι μέρος λόγου πτωτικὸν, σῶμα καὶ πρᾶγμα σημαῖνον, σῶμα μὲν οἷον λίθος, πρᾶγμα δὲ οἷον παιδεία) iungebant;] ſed de aedificiis nunquam, quod legerim, uſurparunt, ut mirer hoc viros doctiſſimos non notaſſe,

Nec eo inficias, quin fieri poſſit, ut aliquis veterum *Inſtaurare aedes* aut talia forte dixerit: ſed donec ea locutio apud probos ſcriptores occurrat, non omnino tutam interim habeo. Statius ne tibi imponat, qui Theb. V, 9 *Inſtaurare vias* dixit, nam eodem ſenſu accepit, quo idem *Inſtaurare iter* II Theb. uſurpavit. Plinius tantum XXXI, 2 dixit: *In qua* (villa Cicero) *& monumentum ſibi inſtauraverat*. Sed ibi Inſtaurare, non eſt renovare, ſed exſtruere, uti iam pridem Budaeo & Roberto Stephano in theſ. linguae latinae adnotatum fuit: nam & XI, 23 bombycas *adverſum hiemem tunicas ſibi inſtaurare* (ideſt exſtruere) *denſas* dixerat. Ac de eo *monumento* Plinius loquitur, quod Cicero XII ad Att. 18, 19, & 36 non *ſepulcrum* ſed *Fanum* [(De quo templo, monimentoq. Ciceronis videndus Ciampinus tom. I. vet monim. pag. 171)] appellari malebat, ut qualemcunque aſſequeretur, inquit, ἀποθέωσιν: quod miror tot Plinii explanatores fugiſſe: id quod idcirco ſedulo Plinius adnotavit, quia, quantum ex illis epiſtolis conſtat, dubius animi fuit Tullius, in villane an in ſuburbano conderet. Tandem ergo in Puteolano exſtruxit. Sed tamen bene eſt, quod Harduinus e veteribus optimis libris *monumenta* pro *monumentum* in textu repoſuit: non enim aliquod genus fabricae, ſed ea *monumenta* intelligi coniicio, de quibus ipſe Cicero XII ad At 18 de *Fano illo* loquens ait: *Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam conſecrabo omni genere monimentorum ab omnium ingeniis ſcriptorum & Graecorum & Latinorum* &c. Ita ſe Cicero Pliniuſque alterum alter illuſtrant: nam & *Fani* locus ex Plinio innoteſcit, & quid *monumenta* apud Plinium ſint Cicero addocet: & cur *Academia* dicta hinc quoque patet, quod omne genus *monumenta*, hoc eſt volumina ibidem ſibi Marcus *inſtauraverat*, ideſt deſcribenda curaverat; quam vim eſſe puto Plinianae locutionis. Ergo *inſtaurare* Plinio non eſt exſtruere, ſed redintegrare, tum ubi de libris, tum etiam ubi de bombycibus loquitur, nuſquam vero de aedificiis.

Aen. II, 15. *Inſtar eſt ad ſimilitudinem. Vnde non reſtaurata, ſed inſtaurata dicuntur aedificia*. Sed vereor ut idoneus teſtis habendus ſit quinti ſaeculi ſcriptor.] Itaque nos quoque *Reſtituendi* potiſſimum verbum ſelegimus, quod hic poneremus.

VIII Et quidem non novis tantum exſtruendis aedificiis, ſed & veteribus renovandis deditiſſimus fuit Hadrianus, de quo Spartianus cap. 19. *Romae inſtauravit Pantheum, ſepta, baſilicam Neptuni, ſacras aedes plurimas, forum Auguſti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Quae verba non parum nobis lucis afferunt; nam ſi INSTAVRATAS tantum aedes ſacras, & cetera, quae biographus recenſet, Hadrianus iterum conſecrandas ſibi exiſtimavit, nulli mirum videbitur, ſi Antoninus amphitheatrum a patre dumtaxat renovatum atque exornatum dedicarit: praeſertim cum non ambitione ſuum inſcribendi nomen adductus illa a Spartiano memorata dedicaſſet pater: nam *propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Erat ergo in more poſitum, ut quidquid operum publicorum renovaretur, atque expoliretur, illud repetita prius dedicatione ita demum ad uſum traduceretur. Cuius rei exempla quaedam referri a Gutherio in III de veteri iure pont. cap. 11, aut 12 memini.

IX Nec defuere qui mihi hoc obiicerent, cum amphitheatrum ad Campanae coloniae tempora referri a me ſcirent, ecquid tam brevi temporis intervallo reſtitutione aut refectione opus fuiſſet. Quibus hoc primum reſpondeo, Hadrianum, uti modo e Spartiano didicimus, Pantheon, forum Auguſti, lavacrum Agrippae per Auguſti aetatem exſtructa *inſtauraſſe*. Ad haec in hac ipſa re amphitheatrali, Flavium amphitheatrum imperator Pius *inſtauravit* teſte Capitolino: *Opera*, inquit, *eius Romae haec extant: templum Hadriani, Graecoſtaſium poſt incendium reſtitutum, inſtauratum amphitheatrum*. Sed & Lampridius *Amphitheatrum ab eo* (Elagabalo) *inſtauratum poſt exuſtionem*, prodit. [Idem Lampridius de Alexandro narrat: *Lenonum vectigal .... ſumptibus publicis ad inſtaurationem theatri, circi, amphitheatri, & aerarii deputavit*]. Demum & ſub Gordianis ſenatus illud reſtituiſſe videtur, teſte Capitolino: *Quid enim*, inquit, *opus eſt de reſtitutione templorum, de thermis Titianis, de aedificatione amphitheatri agere?* [Demum Euſebius in chronico & ſub Macrino, & iterum ſub Decio amphitheatrum Romanum incenſum commemorat]. Quibus locis modo recitatis non aliud amphitheatrum intelligi oportet, quam Flavium, nec aliud intellexit Lipſius de amphith. cap. 6. Quare ſi Romanum amphitheatrum intra tam breve ſpatium tam ſaepe reficiendum fuit: miramur, ſi ab Hadriano Campanum reſtitutum dicamus? Praeſertim cum vel tectorii tantum iteratam inductionem reſtitutionis aut inſtaurationis nomine illi, ut opinor, donarint: nunc vero & columnas & alia ornamenta id genus addidit Hadrianus, ut iure reſtituiſſe dicatur.

X De-

X Demum ita prorſus huius tertiae lineae finem fuiſſe ſupplendum, altera inſcriptio per eadem haec tempora detecta fidem faciet, quae amphitheatri apodyterium reſtitutum fuiſſe docet in hunc modum:

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R.... eſtituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O... rnavit.

quam inſcriptionem, poſtquam hunc titulum expedivero, ſeorſum expendam.

XI IMAGINES) Aut tale eiuſmodi. Nam cum in ceteris, quae ſupplevi, non defugiam auctoritatem, huic tamen voculae auctor non audeo ſive fundus accedere. Multa ſuccurrebant, quae veriſimilius ponerem, uti paullo poſt dicam. Sed neſcio quomodo ſimulacra demum malui ponere: ſelegique ex induſtria vocem IMAGINES, tanquam latius patentem, quam SIGNA aut STATVAS. Nam ſive corpus integrum exhibuerint, ſive tantum oris ſimulacrum humerum tenus (quales effigies hodieque in ſummis imi ordinis fornicibus exterioris ambitus duae reſtant) ſive demum umblicatae, quas προτομὰς appellant, (cuiusmodi in ſuperioribus fornicibus eiusdem exterioris ambitus fuiſſe, duae, quae Capuae in praetorio parieti carceris affixae viſuntur, fidem faciunt) omnes recte dicentur IMAGINES. Neque illud abhorret a vero, ſupra podii columellas complures etiam huiuſmodi imagines fuiſſe diſpoſitas.

XII ET. COLVMNAS) Vbi & in quem uſum columnas Hadrianus poſuerit haud facile dixerim. Fieri poteſt ut eae columnae intelligantur, quae exterioris ambitus paraſtatis coniunctae adiacebant. Itaque initio ſuppleveram PARASTATAS. ET. COLVMNAS: quae duo ſicut in aedificiis copulabantur, ſic & apud auctores coniuncta legas. Vitruvius v, I: *In columna aut paraſtata horae deſcribuntur*. Plinius XXXIII, 3: *Sed & illius aureae camerae & argenteae trabes narrantur, & columnae & paraſtatae*. Quae ſupplendi ratio ſi cui placeat, in extremo lineae non CVRAVIT, ſed IMPERAVIT (quod tamen verbum alienum videtur ab Hadriani temporibus, & ſemel tantum inter titulos operum publicorum reperi apud Gruterum p. 158, 9 in inſcriptione Gallieno poſita) aut aliud quidpiam πολυγράμματον ad exaequanda ſpatia poni oportebit. Sed ut mittam, quod alii *Paraſtatica* dici malunt, (43) quam vocem utpote lon-

(43) In inſcriptione apud Reineſium cl. I. n. 105 legitur PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS &c. In *Gloſſario notarum veterum* Tironi tributarum, quod ſaeculi quinti coniicit eſſe Reineſius in comment. ad eam inſcriptionem, legitur *Paraſtratica*, pro quo reponit Reineſius *Paraſtatica*. Sed & in Plinii loco, quem recitavimus, Budaeus mavult *Paraſtaticae*. H. Stephanus in theſ. nullum Graecum ſcriptorem producit, qui vocem Παραστάτης pro pilis illis quadratis, quae columnis adſtant, uſurparit, ſed tantum Vitruvium lib. v, cap. I apud quem tamen, uti notat Facciolatus in voce *Paraſtata*, alii *Paraſtatica* legendum putant. Itaut plena, ut arbitror, locutio ſit *Pila Paraſtatica*, aut Παραστατικὴ στήλη; quia columnis aſtant, prominentibus ipſis columnis partibus duabus, aut, ſecundum alios, tantum ſui medietate. In noſtri tamen amphitheatri exteriore ambitu (ut obiter notem) columnae duabus fere partibus prominent, ita tamen ut columnae pedatura, dimidiatam ellipſim exhibeat; uti me modo admonebat

longiorem linea non admitteret: vix videtur credibile Hadrianum totum exteriorem ambitum addidiſſe , ſine quo amphitheatri forma conſiſtere non potuerat. Niſi vero fingamus ab antiquis Campanae coloniae temporibus fuiſſe apud nos amphitheatrum , ſed totum lateritium ; quod poſtea Hadrianus non refecerit tantum , ſed & marmoreum exteriore ſui parte effecerit : quam coniecturam non parum altera iuvaret inſcriptio, quam modo memoravi , qua dicitur quaedam SATELLIA. APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. Reſtituiſſe. EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. Ornaſſe. Sed tamen in noſtro amphitheatro non exterior tantum orbis , ſed & interiores ſive mediani maximam partem e ſolido marmore ſurgunt : ut non poſſis marmora ab Hadriano addita comminiſci, quin totum amphitheatrum ab inchoato illum reſtituiſſe ſtatuas. Itaque hic mihi nox.

XIII Sed & de propylaeo aliquo per hunc principem adiecto ſuſcipio inceſſerat. Nam cum ſuperiore anno ad meridianam amphitheatri portam, ideſt eodem loci , quo titulus, de quo commentamur, eſt repertus , duae non mediocri mole columnae eſſent detectae: coepi cogitare an non quas inſcriptio COLVMNAS memorat in propylaei alicuius uſum ceſſiſſent, quod Hadrianus fecerit, & an non ſuppleri poſſet PROPYLAEVM. ET. COLVMNAS. &c. Cuiuſmodi eſt illud propylaeum, quod in lapide Romano apud Grut. p. 85, 3 reperi in hunc modum : COLVMNAS. CVM. EPISTYLIO. (quod vulgo architrabem appellant) DEO. MAGNO. SERAPI. IN. INTROITVM. EXORNAVERVNT. Pulchra ſane propylaei templorum deſcriptio : ſecundum quam ſuppleri non inſcite quarta haec noſtri marmoris linea poſſet in hunc modum : *epiſtylium. eT. COLVMNAS. AD. introitum. fecit.* Quam ſupplendi rationem minime aſpernor, imo veriſimilem puto ; niſi quod columnae ante epiſtylium nominandae fuiſſent. Verum cum Flavium amphitheatrum , quod in nummo Veſpaſiani cernitur, ſine inſigni ac notabili aliquo propylaeo eſſe videatur (& apparere utique in nummo deberet , eo quod amphitheatrum eo poſitu ſcalptum ibi ſit, ut porta videnti obiaceat) eo ſupplementi genere non ſum uſus. [Verum , ut fatear, in omnibus nummis, in quibus amphitheatrum exhibetur, quos Cl. Maffeius Tab. I collegit, adiacet lateri quoddam columnatum aedificium ; quod propylaeum ſimile illi , quod Pantheo obtenditur , videri poſſit ; niſi quod hic columnae aliae aliis imponuntur, prorſus ut δίστεγον προπυλαῖον (duobus praecipuis amphitheatri tabulatis apprime conveniens) appellaverim . Hoc vero ſive propylaeum , ut mihi videtur, ſive quidquid fuerit, non acumini ellipſeos, ſeu uni ex maximis portis, ſed lateri omnino in iis nummis appingitur. Id quod

bat vir eruditus , idemque pictor egregius & [illegible] Sanctulus Cyrillus Nicolai Cyrilli philoſophi praeſtantiſſimi longeque celebrrimi fratris filius, cum nuper noſtri amphitheatri reliquias delineaſſet.

quod miror non vidiſſe Maffeium, qui etſi in hac re nunquam ſibi conſtat, ac prorſus pugnantia loquitur (44), tamen eo propendet maxime, ut id aedificium uni ex portis maioribus (& portas maiores duas tantum agnoſcit, quae acumini ellipſeos ad utramque partem reſpondent) admoveat; nec animadvertit homo graphices, uti videri vult, peritiſſimus amphitheatrum ita in nummis optimi aevi inſculpi, ut acumen, non vero latus videnti obiiciatur (id quod conſtat etiam ex ſtatuis quibuſdam ſupra obiacentem portam conſpicuis, ex quibus intelligitur eam fuiſſe ex duabus maximis unam) columnatum vero aedificium adiacere longiori amphitheatri lateri, & ei omnino, ut opinor, portae, quae imperatori ad tribunal ſuum eunti patebat. Scio quid Maffeio impoſuerit. Is in Veronenſi Arena (ad cuius typum omnia amphitheatra reformare ſatagit, ita ut quidquid a Veronenſi ſua deformatione exorbitans alii ſcripſerint erroris & ἀβλεψίας paſſim arguat) portas laterales ceteris prorſus aequales deprehenderat; hinc erroris reos agit, qui Romani amphitheatri laterales portas aliquanto maiores deſignaverint: hinc etiam adduci non potuit, ut uni ex amphitheatri lateribus porticum illam in nummis conſpicuam admoveret: cum potius hinc colligere debuiſſet Veronenſem Arenam ea porticu caruiſſe. Atqui in Campano Amphitheatro etiamnum lateris orientalis mediana porta patentior conſpicitur & grandior prae ceteris, cui porticum illam ſive propylaeum in nummis deſignatum adhaeſiſſe putaverim.

XIV An igitur COLVMNAS, quas Hadrianus ADDIDIT ad hoc propylaeum, ſive porticum orientalis lateris referemus? Sane non male. Num ergo PROPYLAEVM. ET COLVMNAS ſupplebimus, aut PORTICVM. ET. COLVMNAS? Haud aegre aſſentirer, niſi manifeſtum orationis vitium ineſſet, ſiquidem ante totum aedificium, deinde id ex quo compingitur, tamquam aliquid diverſum nominaretur.]

XV Demum illa etiam cogitatio ſubiit, utrumne ſupplerem PODIVM. ET. COLVMNAS. quae duo in Vitruvio quoque coniunctim leguntur, qui lib. v, cap. 7 de theatri podio ſic habet: *Podii altitudo, ab libramento pulpiti cum corona & lyſi duodecima orcheſtrae diametri. Supra PODIVM COLVMNAE cum capitulis & ſpiris altae quarta parte eiuſdem diametri*. Et quamquam eum ſupplendi modum a vero propius abeſſe putarem: tamen malui IMAGINES ponere, tanquam vocem hominum reprehenſioni minus expoſitam: praeſertim quod ne ſic quidem a podio diſcedimus, cum & COLVMNAS podii (quas & columellas dixerunt) interpretari ſit pronum, & IMAGINES ibidem diſpoſitas. Vnam iſtarum imaginum Spartianus in Severo memorat: *Victoria*, inquit, *vento icta de podio ſtans decidit*.

 XVI

(44) Pugnantia, inquam, de hac re ſaepe Maffeius loquitur, uti conſtabit conferenti columnati illius aedificii in nummis conſpicui interpretationem cum eo loco, ubi de portis lateralibus arenae Veronenſis agit, quas ceteris aequales reperit, & pag. 309. & fortaſſe alibi.

XVI ADDI. CVRAVIT) Curandi verbum a principis maieſtate ne alienum puta : nam nihil eo frequentius in imperatorum titulis operum publicorum occurrit.

CAPVT TERTIVM

In poſtremas duas elogii lineas.

I, II, III *Antoninus olim Campaniae Conſularis*. IV *Diverſae cognomenti Pii cauſſae*. V *Ob inſignem caeremoniarum curam cum Numa collatus Antoninus*. VI *Imo & Pius ob eamdem cauſſam Pauſania teſte dictus*. *Cuius ſententia potior*. VII *Primo ſtatim imperii anno eam appellationem eſt conſecutus*. VIII *Quando refectum, & quando dedicatum amphitheatrum*. IX *In receſſu Campanienſi dedicatio peracta*. X *Opera omnia dedicabantur*. XI, XII *Ludi in dedicationibus exhibiti*. XIII *Monitum ad ſequentem Diatribam*.

I IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. DEDICAVIT) Ita prorſus, nec aliter poſtremos hos verſus reſtitue. Vox enim PIVS, quae ultimo fragmenti verſu legitur, facit ut non HADRIANVS pater, qui *Pius* nunquam eſt appellatus, ſed filius ſit intelligendus, qui praeter paterna nomina, quae poſt adoptionem aſſumſit, inſcribitur praeterea ANTONINVS. AVG. PIVS, quemadmodum ex omnibus eius inſcriptionibus conſtat.

II ANTONINVS) Ante adoptionem T. Aurelius Fulvius (an Fulvus?) Boionius Antoninus dicebatur, quorum nominum poſtremum tantum poſt adoptionem retinuit : nam illa *T. Aelius Hadrianus* ab adoptante accepit.

III Poſtquam Hadrianus, teſte Spartiano cap. 22, *quatuor conſulares per Italiam iudices conſtituit* : unus ex iis conſularibus aliquando Antoninus fuit, uti Capitolinus in huius vita prodidit. Sed quam potiſſimum Italiae partem ſibi creditam Antoninus habuerit, pulchre Salmaſius ex duobus inter ſeſe collatis Capitolini locis colligit. Nam primum de Antonino nondum principe cap. 2 ait: *Hic in omni vita privata in agris frequentiſſime vixit: ſed clarus in omnibus locis fuit. Ab Hadriano inter quatuor conſulares, quibus Italia committebatur, electus eſt ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum poſſidebat, ut Hadrianus viri talis & honori conſuleret & quieti*. Capite vero ſeptimo de eodem Antonino principatum iam adepto haec habet : *Nec ullas expeditiones obiit, niſi quod ad agros ſuos profectus eſt ad Campaniam ; dicens gravem eſſe provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*. Ex quibus duobus locis

locis invicem comparatis luculenter colligitur Antoninum Campaniae noſtrae conſularem quondam ab Hadriano fuiſſe impoſitum: propterea quod in eam Italiae partem regendam miſsum Capitolinus ait, ubi plurimum agrorum poſſidebat: agros autem in Campania Antoninum habuiſſe idem auctor affirmat.

IV PIVS) Primus imperatorum Antoninus hanc perhonorificam appellationem ſuo merito eſt conſecutus, quam poſtea Commodus, tum & aliae generis humani peſtes affectarunt. Cuius in Antonino appellationis alias alii cauſſas tradidere: ac fere omnes complexus eſt Capitolinus cap. 2: *Pius*, inquit, *cognominatus eſt a ſenatu, vel quod ſocerum feſſa jam aetate manu praeſente ſenatu levaverit:* (*quod quidem non magnae pietatis eſt argumentum, cum impius ſit magis qui iſta non faciat, quam pius qui debitum reddat*) *vel quod eos, quos Hadrianus per malam valetudinem occidi iuſſerat, reſervavit: vel quod Hadriano contra omnium ſtudia poſt mortem infinitos atque immenſos honores decrevit: vel quod cum ſe Hadrianus interimere vellet, ingenti cuſtodia & diligentia fecit, ne id poſſet admittere: vel quod vere natura clementiſſimus, & nihil temporibus ſuis aſperum fecit*. Prope eadem apud Spartianum in Hadriano reperies: *Antoninus quidem*, ait cap. 24, *Pius idcirco appellatus dicitur, quod ſocerum feſſum aetate manu ſublevaverit: quamvis alii cognomentum hoc ei dicant inditum, quod multos ſenatores Hadriano iam ſaevienti eripuiſſet: alii, quod ipſi Hadriano magnos honores poſt mortem detuliſſet*. Qui iſti magni honores fuerint idem Spartianus in fine eius vitae declarat, ac primum conſecratio, quam contra nitente ſenatu impetravit, tum quod *templum*, inquit, *denique ei pro ſepulcro apud Puteolos conſtituit, & quinquennale certamen* (quod εὐσέβεια ideſt *Pialia* vocat Artemidorus 1, 28 & inſcriptio apud Grut. p. 314, n. 1 ΕΥCΕΒΕΙΑ. ΕΝ. ΠΟΤΙΟΛΟΙC, & p. 254, 4 appellatur Antoninus conſtitutor SACRI. CERTAMINIS. SELASTICI. ideſt εἰσελαστικοῦ, de quo conſule Caſaubonum) *& flamines & ſodales* (HADRIANALES ſaepe in inſcriptionibus memoratos) *& multa alia quae ad honorem quaſi numinis pertinerent. Quare, ut ſupra dictum eſt, multi putant ob haec Antoninum Pium dictum*. Sed Dio apud Xiphilinum eam tantum huius appellationis cauſſam affert. *Quod initio principatus ſui multis reis factis, poſtulatiſque nonnullis nominatim ad ſupplicium, neminem punivit: non enim, inquit, ab his me rebus principatus exordium facere oportet.*

V Quorſum haec, inquies, tam multa de Pii appellatione huc comportata, quae hiſtoriae Auguſtae ſcriptoribus fuiſſent potius relinquenda? Nimirum quia prorſus alia eius nominis ratio mihi venerat in mentem, quam modo ex inſcriptione 23 claſſis tertiae apud Reineſium [ex hortis Iuſtinianeis (eadem refertur a Fabretto pag. 681, n. 62 ex hortis etiam Iuſtinianeis)] didiceram, quae ſic habet:

S. P

S. P. Q. R
IMP. CAESARI
T. AELIO. HADRIANO.
ANTONINO. AVG. PIO. P. P
PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III
OPTIMO. MAXIMOQ. PRINCIPI
ET. CVM. SVMMA. BENIGNITATE
IVSTISSIMO
OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONI
AS. PVBLICAS. CVRAM. AC
RELIGIONEM

In eam inſcriptionem miror nihil a Reineſio notatum : cum tamen ex ea demum intelligamus cur Antoninus Numae comparatus fuerit, nimirum OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONIAS. PVBLICAS. CVRAM. AC. RELIGIONEM. Et eandem rationem, cur Antoninus cum Numa conferretur, attulit Capitolinus in fine eius vitae, quam de hoc principe contexuit, in hunc modum: *Qui rite* (ſed legendum *recte* ex Palatino codice) *comparatur Numae*, *cuius felicitatem PIETATEMQVE & ſecuritatem CAEREMONIASQVE ſemper obtinuit*. Nam ceteros, qui eandem comparationem innuunt, nihil neceſſe habeo huc afferre (45). Verum illud potius tum ex inſcriptione, tum recitatis Capitolini verbis coniiciebam ob eandem cauſſam, ob quam cum Numa viſus eſt conferendus, fuiſſe etiam PIVM appellatum. *Pium*, inquit Nonius, *dicitur religioſum*.

VI Ac mihi ſane videbatur haec opinio ſingularis : ſed ecce nihil eſt quod Spanhemii diligentiam effugerit, qui in diſs. de praeſt. & uſu num. primae editionis Romanae (nam aliam non habeo) p. 263 inter huius tituli cauſſas, quas profert in medium, hanc etiam ab eius religione petitam non omiſit, Pauſaniae auctoritate fretus, cuius verba proderit huc adſcribere ex Arcadicis cap. 43: *Hunc*, inquit, (Antoninum) *Romani Pium cognomine appellarunt*, *propterea quod unus omnium religionum ſtudioſiſſimus fuerit* : Graece eſt : Διότι ἐς τὸ θεῖον τιμῇ μάλιστα ἐφαίνετο χρώμενος. Ac mihi quidem (quando nullum de his iudicium fert ille acerrimus aeſtimator Tillemontius art. 4) ſi detur optio, quam potiſſimum ex eius appellationis cauſſis probarem, in Pauſaniae procul dubio

(45) Idem Capitolinus cap. 2. *Qui merito Numae Pompilio ex bonorum ſententia comparatur.* Eutropius iisdem prope verbis : *Et qui merito Numae Pompilio conferatur*. Sex. Aur. Victor, cum Antoninum *ſine exemplo* vixiſſe dixiſſet, *quamvis*, inquit, *eum Numae contulerit aetas ſua*. Incertus auctor apud Suidam : *Ob ſimilem regni adminiſtrationem digniſſimus eſt habitus, qui Numae conferretur, ſicut Traianus Romulo viſus eſt exaequandus*.

dubio ſententiam concederem : quippe qui coaevus Antonini fuit (nam Dio quidem haud paullo poſt, Spartianus vero & Capitolinus prope ducentis poſt Antoninum annis vixerunt) & Romae verſatus iſta ignorare non potuit. Accedit quod Spartianus & Capitolinus nihil de ea re affirmate dixerunt, niſi quod diverſas de ea re hominum opiniones tradiderunt: contra vero Pauſanias ita affirmate loquitur, nullum ut ambigendi locum relinquat. Quibus hoc etiam accedit, quod cum proxime Pauſanias humaniſſimam quandam clementiſſimamque Antonini legem retuliſſet: nihil facilius ei fuiſſet, quam ob tantam clementiae laudem, quam collegerat, Pii nomen conſecutum ſubiungere: tamen ob religionum curam id ei nomen impoſitum ſtatim ſubiecit; prorſus ut appareat quas eius appellationis cauſſas poſteriores biographi prodiderunt, eas Antoniniano ſaeculo fuiſſe penitus inauditas. Demum tum de Antonini *inſigni caeremoniarum cura* inſcriptio, quam ſupra poſui, fidem facit, tum vero ob eam PIETATEM Numae fuiſſe comparatum Capitolini modo recitata verba ſatis addocent: ac praeterea habeo Antonini mediocris moduli nummum, cuius averſa parte inſtrumenta pontificalia, qualia poſtea in Aurelii Caeſaris, aut Maximi Caeſaris numiſmatis inſculpta viſuntur, quae ſine controverſia ad Antonini Pietatem referuntur. Nam quamvis in hoc Antonini nummo nihil de PIETATE inſcribitur, ſed tantum TRIB. POT. COS. III, aliorum tamen ad eam imitationem poſtea cuſorum ea eſt omnium epigraphe PIETAS. AVG.

VII Illud fortaſſe incommodat, quod Antoninus quidem vel primo ipſo principatus anno PIVS inſcribitur: inſcriptio vero, quam e Reineſio deſcripſimus, ad ſextum ejuſdem principis annum pertinet (ad quem etiam annum nummum modo deſcriptum, etſi tribunitiae poteſtatis numerali nota deſtitutum, Reineſiani epigrammatis indicio, non incommode revocarim) ex quo intelligatur caeremoniarum curam ab Antonino ſuſceptam nihil habuiſſe cum PII appellatione commune. Sed reſponderi poteſt, cum Antoninus per omnem aetatem religionis ſpecimina praeſetuliſſet, tum vero ſtatim ut reip. gubernaculis adſedit, nihil antiquius habuiſſe, quam ut in religionibus, qua parte negligebantur, reſtituendis ſui principatus primordia commendaret: atque ob eam cauſſam primo ſtatim anno eam appellationem eſſe nactum: quam cum poſtea egregiis in ea re facinoribus praeclare tueretur, hinc & inſcriptionem ei poſtea poſitam, nummoſque eadem ſignificatione praeterea ſignatos. Quanquam quod primo ſui regni anno PIVM inſcribi in nummis Antoninum Tillemontius art. 4 ex Spanhemio affirmat, tametſi tantorum ingeniorum vel auctoritas ipſa me frangit, tamen videndum an ob tribunitiae poteſtatis numeralem notam omiſſam ad primum Antonini annum eos nummos Spanhemius revocarit: quae ratio (niſi forte & COS. ſine numerali nota legatur) nihil valet, uti vel ex eo numiſmate, quod modo deſcripſi,

pſi, perſpici poteſt, in quo & tribunitia poteſtas ſine nota numerali ponitur, & tamen legitur COS. III. Sed cum Spanhemii ſpiſſius illud volumen ad manus non habeam, tacere praeſtat, quam temere aliquid affirmare: & nihil unquam habui antiquius, quam in viri tantopere in hiſce rebus ſubacti iudicio conquieſcere. Quamvis autem inter Antonini nummos quos Angelonus affert, primum hanc praeſeferre epigraphem viderim: IMP. T. AELIVS. CAESAR. ANTONINVS. & in averſa parte: TRIB. POT. COS. ex quo appareat non ipſo ſtatim ſui principatus initio eam appellationem nactum fuiſſe: tamen cum nec ibi Antoninus capite laureato exhibeatur, nec AVG. inſcribatur (quam appellationem una cum Pii cognomento eodem tempore Antonino oblatam innuit Capitolinus) magis eſt ut is nummus ad extrema Hadriani tempora referatur, quando tribunitia poteſtas Antonino primum communicata fuit.

VIII DEDICAVIT) Ex hoc quod amphitheatrum ab Hadriano reſtitutum Antoninus dedicavit, duo maxime conſequimur, & ſub extrema Hadriani tempora fuiſſe ſive refectum ſive exornatum, & ſub Antonini initia dedicatum fuiſſe. Nam cum dedicare, ut paullo poſt ex Feſto tradam, idem ſit quod *uſui dicare*: haud puto magnum temporis intervallum inter Hadriani opus & Antonini dedicationem interceſſiſſe. Accedit quod locorum ſacrorum dedicationes diu differre religioni ſibi ethnici ducerent, quod ex Plinio didicimus IV, ep. 1: *Cuius* (templi) *dedicationem, cum ſit paratum, differre longius irreligioſum eſt*. Non eſt ergo veriſimile principem eum, qui a pietate nomen inveniſſet, Antoninum non primo quoque tempore ad hoc opus dedicandum proſiliiſſe. Fortaſſe etiam cum Hadrianus id, quod circa hanc molem aggreſsus erat, morte praeventus non perfeciſset, illud quodcunque fuit Antoninus & ad umbilicum perduxit, & inſuper dedicavit. Ac multa ſane, quae affecta reliquerat Hadrianus, filius perfecit, teſtante Capitolino cap. 4: *Ad opera*, inquit, *Adriani plurimum contulit*: id quod & ex Puteolano celebri marmore percipio ap. Grut. p. 163, n. 9 ubi legitur: IMP. CAESAR...T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II...OPVS. PILARVM. VI. MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE. SVO. PROMISSVM. RESTITVIT. Et Mediolani ap. Grut. p. 177, n. 4 eſt illa celeberrima inſcriptio eodem Antonini anno poſita, qua dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS. (Mediolanum ſic per ea tempora vocatum, quod ſtudiorum teſte Plinio IV, epiſt. 13 ſedes eſset, viri docti cenſuerunt: contra Tillemontius in Hadriano not. 21 de *Novis* in Delo *Athenis* indicio Gruterianae inſcriptionis p. 405 intelligit; [at Potterus lib. I Archaeologiae cap. 6 de ipſiſſimis Athenis intelligit, ideo novis appellatis, quod eas Hadrianus plurimis, maximiſque aedificiis ornaverit]) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE. Idem fortaſse noſtro amphi-

phitheatro evenerit, cuius refectionem ſive exornationem a patre inceptam Antoninus ad exitum perduxerit, ipſumque demum dedicarit, idque ſub initia principatus: nam & opus pilarum TRIB. POT. II. reſtituit.

IX Vt ut eſt: ad illud maxime tempus Campani amphitheatri dedicatio pertinet, cum Antoninus ad agros ſuos in Campaniam ſeceſſit. *Nec ullas*, ait Capitolinus cap. 7, *expeditiones obiit*, *niſi quod ad agros ſuos profectus eſt ad Campaniam*, *dicens gravem eſſe provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*.

X Nihil vero eſt quod de amphitheatri dedicatione mireris: nam non templa ſolum, ſed & opera publica cuiuſcunque generis, nunquam non dedicabantur, ut paſſim ex inſcriptionibus theatrorum, pontium, ceterorumque aedificiorum conſtat. Ac ne ab amphitheatris diſcedam, exſtat haec apud Holſtenium in notis ad Cluverium inſcriptio:

M. SILIO. EPAPHRODITO. PATRONO
SEVIRVM. AVG.
MAGISTRO. IVVENVM. ITERVM. IVVENES
LVCOFERO
NENSES. PATRONO. OB. MERITA
QVOD. AMPHITHEATRVM
COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F
DEDICAVITQVE. L. D. D. D.

XI Et vide interim quid inter Capuam Lucumque Feroniae dignationis intereſset: quod huius amphitheatrum obſcurus homo, ac libertinae, quantum ex Graeco cognomine coniicio, originis fecit dedicavitque (idemque de ceteris oppidis intelligi poteſt, quorum vix aliquod fuit, quod non parvum aliquod amphitheatrum haberet) cum interim Campanum ab Hadriano reſtitutum exornatumque, ab Antonino dedicatum fuerit. Olim & Capitolium Capuae Tiberius dedicarat, teſte Suetonio in eius vita cap. 40: *Peragrata*, inquit, *Campania*, *cum Capuae Capitolium*, *Nolae templum Auguſti*, *quam cauſſam profectionis praetenderat*, *dedicaſſet*, *Capreas ſe contulit* (46).

(46) Turbat nonnihil Tacitus IV annal. 57, qui non Capitolium, ſed Iovi templum a Tiberio tunc temporis Capuae dedicatum narrat: *Tandem*, inquit, *Caeſar in Campaniam ſpecie dedicandi templum apud Capuam Iovi*, *apud Nolam Auguſto*, *ſed certus procul urbe degere*. Sed commodum ex eo diſcimus, ſicut omnia in coloniis principem urbem imitabantur, ſic etiam in Campano Capitolio Iovis Tonantis aedem exſtitiſſe. Imo ſicut Romanum Capitolium ſaepiſſime non tam pro colle, in quo Iovis aedes, quam pro ipſa aede accipitur; eadem notione Suetonius Capuae Capitolium, id eſt Iovis aedem, a Tiberio dedicatam narrat. Adhaec ſicuti Romano in Capitolio Iupiter, Iuno, & Minerva ſub eodem laqueari eodemque tecto colebantur, ſic etiam in Capitoliis extra Romam, ut alibi dicam. Nam ſemel hoc ſcito, urbes celeberrimas ad Romae imitationem ſua habuiſſe Capitolia. De Capitolio Ravennae mentio eſt in Agnelli libro pontificali in vita S. Apolinaris. Aliarum quoque nobiliſſimarum urbium Capitolia memini legiſſe, quibus nunc requirendis ſuperſedeo.

XII Ea dedicatione ſumtuoſiſſimos ludos ab imperatore apparatos fuiſſe, tum gladiatorios, tum etiam & venationem, quae duo maxime in amphitheatris ſpectabantur, ex iis, quae deinceps de dedicatione dicentur, prorſus neceſſe eſt: & erat Pius in eam voluptatem ſatis effuſus. Quis ſcit an non in hac amphitheatri dedicatione prope eadem ediderit munera, de quibus Capitolinus in Antonino cap. 10? ibi haec ait: *Edita munera* (47), *in quibus elephantos & corocottas & ſtrepſicerotas, crocodilos etiam atque hippopotamos, & omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit. Centum etiam leones una miſſione edidit.*

XIII Atque hic me admonet locus, ut de dedicatione, eiuſque notione ac ritu, quae didici, paucis complectar: praeſertim quod nemo hactenus eam tractationem ſuſceperit praeter Gutherium, qui in III de vet. jur. pont. 11, & 12 non pauca de ea re dicere occupavit; quae hic omitti ſatius erit, quam actum agi. Quare ſi quis Gutherii duo illa capita cum hac diatriba coniungere volet, iuſtam univerſae rei cognitionem facile aſſequetur.

DIATRIBA

DE DEDICATIONIBVS.

I *Vera dedicationis notio traditur*. II *Templorum, & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret*. III *Quo ritu templa, hoſtium bona, arae, ſigna conſecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica ſacrari oporteret*. IV *De rerum ſingularum encaeniis*.

I *Inter conſecrationem dedicationemque diſcrimina*. II, III *Quid dedicatio? Vera dedicationis notio*. IV *Dedicationis notio ex Hebraeis*. V *Et Graecis*. VI *Dedicare olim idem quod* dicere. Dedicare *ex Feſto eſt* uſui dicare. VII VIII Dedicare togam in funus *quid?* IX *Quid* in cenſum dedicare. *Vulpiano vetus ſcriptura aſſeritur*. X Dedi-

(47) Aureo illo latinitatis ſaeculo munera de gladiatoribus dicebantur, venatio de beſtiis: ſed utrumque poſterior aetas munus appellavit. Apuleius IV Miles. *Praetor*, inquit, *ceteram ſpecioſam muneris ſupellectilem, totis utrinque patrimonii viribus immanis urſae comparabat numerum copioſum*. Auguſtinus lib. I contra Acad. *Si te edentem munera urſorum*. Proſper Aquitanicus libro de promiſſionibus: *In munere habet Danielem ſanctum leones non ferro, ſed orationibus vincentem*. Verum quid neceſſe eſt e ſequioris latinitatis ſcriptoribus haurire, cum tanto ante Martialis lib. de ſpectac. epigrammate 8 cujus eſt lemma *de feminarum pugna cum beſtiis* dixiſſet:

. . . . . *Nam poſt tua MVNERA, Caeſar,*
Haec iam feminea vidimus acta manu.

Quid quod Marcilius commentario in eum librum p. 52 etiam ad ſcenicos *munus* transfert auctoritate Ciceronis, Vitruvii & Symmachi, quorum locos recitat?

Dedicare domum, arcam *quid?* XI *Quid* dedicare *apud Apuleium*, *Tertullianum*, & *Cyprianum*. XII *Eadem notione dedicare in lapidibus*. XIII *Quid dedicare domum, aut ſtatuam*. *Dedicare pontes, aut muros quid ſibi velit*. *Quid ſua pecunia dedicare*. XIV *Eodem ſenſu* dedicare *in poſterioris aetatis titulis*. XV *Quid* dedicare *cum dandi caſu*. XVI Sub aſcia dedicare *quid ſignificet*. XVII *Quid aſcia hic*. XVIII *Verus eius formulae ſenſus*. XIX, XX *Duumviri aedis dedicandae exploſi*. XXI *Ius praeficiendi qui dedicaret olim apud populum*. XXII *Poſtea ad imperatores translatum, quorum nomine alii quandoque dedicabant*. XXIII *Metropolitanae Eccleſiae Campanae dedicatio*. XXIV *Principi opera inſcribebantur: niſi ſi quis ſua pecunia feciſſet*. XXV, XXVI *Quanta olim dedicandi ambitio*. XXVII *Quorundam imperatorum modeſtia*. XXVIII *Dedicatio ab conſecratione diſtinguenda*. XXIX, XXX *Dedicationem differre irreligioſum*. XXXI, XXXII *Conſecratio diſerte lingua, mente conſtanter peragenda*. XXXIII, XXXIV *Bonorum conſecrandorum ritus*. XXXV *Quo ritu deorum ſigna conſecrarentur*. XXXVI *Opera publica quatuor generum*. XXXVII *Utrum illa omnia ſacrarentur*. *Sacra tantum conſecrabantur*. XXXVIII *Rerum ſingularium dedicationes*. XXXIX *Amphitheatri*, XL *Theatri*, XLI *Gymnaſii*, XLII *Bibliothecae*, XLIII *Pontium*, XLIV *Emiſſarii*, XLV *Aedium*, XLVI *Viarum*, XLVII *Quinquennalitatis*, XLVIII *Fori*. XLIX, L *In dedicationibus epulum, ideſt caena recta, aut ſportulae, aut nummi dabantur*: LI *Idque etiam in eccleſiarum dedicationibus*. LII *Dedicationis dies anniverſarius celebrabatur*, LIII *Qui & interdum in alium diem differabatur*.

I. Dedicare nihil aliud eſſe, quam conſecrare, plerique omnes perſuaſiſſimum habent, & ſolent Latini lexicographi id verbum hoc alio reddere καθιερόω. Et quanquam non inficior ſaepiſſime ei verbo conſecrationis, tanquam rei cum dedicatione plerunque coniunctae, notionem ineſſe: imo quanquam non ignoro Graecos rei Romanae ſcriptores, cum de templorum, theatrorum, balnearum, gymnaſiorum & ſimilium dedicatione narrant, non alio fere verbo quam ἱερόω aut καθιερόω latinum *dedico* reddidiſſe; plurimum tamen differunt: nam & conſecratio (illa quidem certe, quae in deteſtationem fiebat) ſine dedicatione eſſe poteſt, & haec viciſſim ſine conſecratione. Locus poterat interdum ſacer eſſe, in quo nihil erat alicui Deo dicatum, neque ara, neque ſignum, neque aliud quidpiam: veluti cum Scipio de conſilii ſententia Carthaginem conſecravit, nulli ut liceret inibi aedificare, ſive cum aedes aut quaecunque bona civis, quem pro hoſte haberi vellent, alicui Deo ſenatus populique R. conſenſu, pontificumque collegio approbante conſecrarent: id quod Hebraei חרם *hherem*, Graeci vero ἀνάθεμα dixerunt. Quare hinc eſt quod C. Flavius Gn. F. uti auctor eſt Livius IX, 46, *Aedem Concordiae in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit*. In area illa Vulcano ſacra neque ſignum neque ara neque templum Vulcani erat, alioqui nunquam ibi C. Flavius aedem Concordiae dedicaſſet: erat tantum חרם ſive ἀνάθεμα. Contra vero & dedicatio, illa proprie dicta, ſine conſecratione ſaepenumero intelligebatur, veluti cum quis aedes ſuas recens exſtructas dedicaret, cum Cicero *praedia in cenſum dedicare* dixit, & ſimilia ſane innumerabilia, in quibus *dedicare* quid ſibi velit, ſtatim copioſiſſime tradetur. Quanquam ergo ſaepiſſime conſe-

cratio cum dedicatione coniungebatur , uti cum Clodius Ciceronis domum , tanquam improbi civis , a ſe conſecratam Libertati inſuper dedicavit : imo & templa conſecrabantur eadem caeremoniis , & ſimul dedicabantur : tamen multum inter utrunque intererat , unde Cicero pro domo n. 48: *An* , inquit, *conſecratio nullum habet ius* , *dedicatio eſt religioſa?* &c. Et poterat certe unum ſine altero conſiſtere : nam , ut ſtatim docebo , dedicatio latius, quam conſecratio patuit . Quin imo in templis ipſis , quae & conſecrata & dedicata eadem dicebantur : tamen aliud in iis conſecrationem aliud dedicationem fuiſſe, infra demonſtrabitur . Et delubri quidem , aut eiuſmodi rerum conſecratio quid ſibi velit , iam omnes perſpiciunt : dedicationi vero quae ſubiecta ſit notio porro exſequamur .

II Ac nihil verius ea dedicationis definitione , quam obiter & aliud agens adhibuit Alexander Donatus in III de urbe Roma cap. 7, ubi *Dedicare* hoc eſſe ait, *primo fabricae uſu publice aliquid ſplendidum ac magnificum exhibere ex iis* , *quorum gratia perfecta eſt* , ut in theatro dramata, gladiatores venationeſque in amphitheatro , & cetera in eundem modum. Veriſſima definitio , quam ita demum potes etiam ad alia praeter fabricas transferre , ſi dixeris *dedicare* idem eſſe quod uſui dicare ſeu addicere : quod profecto Graeci ἐγκαινίζειν , & ſequior latinitas *encaeniare* dixit, quo verbo hodieque in hoc Regno utimur , quoties novum aliquod veſtimentum induimus, aut quidvis novi in uſum convertimus. Ac praeſtat Auguſtinum ipſum de ea re loquentem audire in Ioannem : *Quandocunque* , inquit , *novum aliquod fuerit dedicatum* , *encaenia vocantur . Iam & uſus habet hoc verbum : ſi quis nova tunica induatur* , *encaeniare dicitur* &c. (48).

III Verum ne ſine via ac methodo vagetur oratio : hanc, quam poſui dedicationis notionem, primum ex principum linguarum conſenſu , tum & ex Latinis ſcriptoribus & monumentis ita me confirmaturum confido , nullus ut dubitationi locus relinquatur ; & eadem opera ſpero me non paucis auctorum locis lucem eximiam allaturum .

IV Ac primum quod Hebraei חנך *hhanach* , ideſt *initiavit* , quodque Graeci ἐγκαινίζειν , quod ad verbum eſt *innovare* , id Latini *dedicare* dixerunt. Deut. XXI , 5 : *Quis vir* , *qui aedificavit domum novam* , *& non dedicavit eam?* (heb. חנכו *hhanacho* , hoc eſt *inchoavit eam* , LXX vero ἐνεκαίνισεν αὐτήν) *vadat & revertatur in domum ſuam* , *ne forte moriatur in bello* , *& alius dedicet eam* : ubi etiam idem verbum hebraice occurrit , idemque graece : ſicuti etiam in libris Regum & Paralipomenon

(48) Hinc Ioannes de Ianua ex Papia ait : *Encaeniare novum aliquid induere* . Epitaphium Aligerni Ab. Caſinenſis de monaſterio Caſinenſi reſtituto:

Quod quia fruſtratum fuerat tam temporis, ille
Niſibus omnigenis enceniarat hians .

Ethelvverdus IV, 4 apud Cangium : *Enceniavit in Wintonia urbe arduam turrim* .

non, ubi de Salomonici templi dedicatione agitur. Inde eſt חנכה *bhanucchah*, idem quod *initiatio*, quod hebraice tum in titulo pſalmi 29, ſive 30 legitur, tum etiam Nehem. xii, 27, ubi noſter habet *in dedicatione muri Ieruſalem*; & lxx ἐν ἐγκαινίοις τείχυς. Etiam chaldaice apud Danielem cap. iii, 2 לחנכת צלמא *labbanucchath tſalma*, ubi graece eſt εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς εἰκόνος, & latine, *ut convenirent ad dedicationem ſtatuae, quam erexerat Nabuchodonoſor rex*. Nec Hebraei ergo aliud habent dedicandi verbum, quam hoc quod initiationem ſignificat; nec in Graeca translatione, aut N. T. aliud adhibetur, quam τὰ ἐγκαίνια, quaſi dicas *novalia*, aut etiam ἐγκαινισμός, quod legitur 1 Mach. 4. Et Suidas ἐγκαίνια eſſe ait ἑορτὴν, καθ' ἣν ἐκαινυργήθη τι: Euripidis vero Scholiaſtes ἑορτὴν τὴν ἐν ἐγκαινισμῷ.

V Et quanquam τὸ ἐγκαινίζειν & ἐγκαίνια apud lxx fere tantum, & ſacros N. T. ſcriptores invenias, qui ad vim Hebraei vocabuli *bhanach* explicandam illud adhibuerunt; tamen & ex Polluce exemplum τῦ ἐγκαινίσαι affert H. St. in theſ. Et etiam apud Varinum Favorinum, qui omnia ex antiquis lexicis, & ſcholiaſtis accuratiſſime compilavit, reperio in hunc modum: Καινίσαι, καινῷ χρήσασθαι, καὶ ἐγκαινίσαι: ubi pulchra ſe offert dedicationis, ſeu τῦ ἐγκαινίσαι definitio, nempe καινῷ χρήσασθαι.

VI Venio iam ad Latinos, apud quos *dedicare* idem olim fuit, quod *dicere* (49). Quia vero in templorum ἐγκαινίοις conceptis verbis, quas

(49) *Dedicare* idem fuiſſe quod *dicere* teſtantur grammatici veteres Feſtus & Nonius: manetque etiamnum prope eadem ſignificatio in altero compoſito *praedico*, *praedicas*: imo ſimplex *dicare* & *dicere* alternant. & *dicere* (apud Nonium iv, 122) eſt *dicare*. Virg. lib. vi: *Iunoni infernae dictus ſacer*: & rurſus apud eundem Marcellum iv, 139 *Dicare* (eſt) *indicare*, *nuntiare*. *Lucillius libro* xxx: *ſic ubi ad aureis Fama tuam pugnam claram allatam* (legendum allata) *dicaſſet*. Sed redeo ad compoſitum *dedicare*: quod Feſto eſt *dicendo deferre*; & Nonio idem quod dicere. Inde eſt illud Caecilii in primo annalium apud Nonium: *Legati quo miſſi ſunt veniunt, dedicant mandata*. Accius Alpheſiboea eadem ſignificatione adhibuit: & Lucretius, cujus exempla paullo poſt referam. Sed & *delicare* D in L abeunte eodem ſenſu dicebant. Titinnius apud Nonium: *Quid iſtuc eſt, aut iſte vult ſermo? mater delica*. Accius Achille: *Qua re alia ex crimine inimicorum effugere poſſis, delica*. Hodieque in optimis Plauti MSS. & editis libris Mil. iii, 1, 30 legitur: *Ita vero, ut tu ipſe me dixiſſe delices*, ideſt dicas. Etiam aureo latini ſermonis ſaeculo quandoque *dedicare* idem quod dicere aut affirmare fuit. Lucretius lib i, 368:

At contra gravius plus in ſe corporum eſſe
Dedicat, & multo vacui minus intus habere.

Rurſus eodem libro v, 423:

Corpus enim per ſe communis dedicat eſſe
Senſus.

Iterumque lib. iii, 209:

Haec quoque res etiam naturam dedicat ejus,
Quam tenui conſtet textura, &c.

Male his locis omnibus *deliquat* Fayus in ſua editione exhibuit: cum intelligam Pareum, cujus tamen lexicon Lucretianum ad manus non habui, *dedicandi* non *deliquandi* verbum ea notione apud poetam philoſophum agnoſcere: & iure merito, nam ſic quoque locutum Apuleium deprehendi in libro de habitud. doctrin. Plat. philoſ. lib. iii: *Aliae*, inquit, (propoſitiones) *dedicativae ſunt, quod dedicant aliquid de quopiam, ut virtus bonum eſt: dedicat enim virtuti ineſſe bonitatem; aliae abdicativae, quae abdicant aliquid de quopiam* &c. Ac toto eo libro non alius uſus eſt verbi *dedicandi*. Martianus quoque Capella initio dialecticae dedicativas & abdicativas enunciationes memorat.

[Pene exciderat, quod Auguſtei ſaeculi ſcriptor Vitruvius I, 7 eadem prorſus notione eo verbo eſt uſus: *Id autem etiam Etruſcis aruſpicibus diſciplinarum ſcriptis ita eſt* DEDICATVM (h. e. dictum, affirmatum) *extra murum Veneris, Vulcani, Martis fana ideo collocari*, &c. Et II, 8: *Quod nefas eſt, trophaea dedicata removerit*.]

quas quidem formulas apud Briſſonium invenies, utebantur: hinc antea putabam factum, ut quod Graeci καθιερῶν, id Latini *dedicare*, aut veteri dialecto *delicare*, ideſt, ut interpretabar, ſollemnia verba *dicere* appellarint. Sed re attentius penſitata, ſic ſtatui, *dedicare* non aliud eſſe, quam *dicare* ſeu *addicere uſui*: id quod Graeci ἐγκαινίζειν dicebant. Quod ne forte nunc primum, ac de meo attuliſſe videar, Feſtus in primis auctor accedat: *Delicata*, inquit, *dicebant Diis conſecrata, quae nunc dedicata* (50). *Vnde adhuc manet delicatus, quaſi uſui* (ſic enim eſt in MSS. male autem in editis *luſui*) *dicatus*. Quo quid luculentius afferri poteſt? Et tamen cum illud VSVI, quod paſſim in MSS. legitur, quid ſibi vellet non intelligerent, promtiſſimo errore LVSVI in editis, uti dicebam, ſubſtituerunt; nec porro viderunt Feſtum de *dedicationis* etymo, non vero de iis, quos in deliciis haberent, locutum.

VII Eſt ergo, ut equidem ſtatuo, *dedicare* idem quod *dedicere*, ſi modo exſtat id verbum (51), ſeu auctore Feſto *uſui dicare*, ſive encaeniare. Et quanquam vel unius Feſti auctoritas abunde ſufficiat: non pauca tamen exempla ſcriptorum ad rem illuſtrandam adſciſcam; quos viciſſim, uti ſpero illuſtriores dimittam. Ac primum [Vitruvius, cui hoc verbum per quam familiare eſt, in fine prooemii lib. 2 ait: *Et eorum, qui INITIA* humanitatis, & *INVENTIONES perquiſitas ſcriptorum praeceptis DEDICAVERVNT*. Perſpicuum eſt enim *dedicare initia & inventiones* non eſse aliud Vitruvio, quam uſui addicere & ἐγκαινίζειν. Singulare eſt etiam uſus huius verbi apud eundem praef. lib. 1: *Cum autem concilium caeleſtium in ſedibus immortalitatis eum* (Divum Iulium) *dedi-*

(50) Dauſquius ne tibi imponat, qui p. 44 inſcriptionem Romanam, quam affert Grut. p. 321, n. 6 ad iſta Feſti *delicata* ideſt *dedicata* trahit. Inſcriptio ſic habet: TEIAE. EVPHRO SINES. RVFFINAE. V. V. DELICATAE. Hic autem non Ruffina virgo Veſtalis dicitur *delicata*, hoc eſt (uti Dauſquius interpretatur) *Diis dicata*, ſed Teia Euphroſine fuit *a deliciis* Ruffinae virginis Veſtalis, cuius & liberta erat. Nihil frequentius iſtis *delicatis* in inſcriptionibus eo ſenſu, quem dixi, occurrit. Et ad hos delicatos referenda quoque mihi videtur inſcriptio nuper Romae reperta, quam cum aliis elogiis libertorum Liviae brevi edendam ſentio. Ea ſic habet:

AMIANTHVS. LIVIAE
AD. VENEREM
LIV. HOMERI. L
DED. AMIANTHVS. L

Cuius epigrammatis expoſitio Romanos exercuit antiquarios, quemadmodum mihi vir eruditus Ignatius Comus, qui de eius ſignificatione tituli me nuper eſt ſciſcitatus, narrabat. Paucis rem expediam. Haec enim demum videtur eſſe ſententia: LIViae. HOMERI (id eſt Homeridi, ſicut ISI pro Iſidi, SERAPI, OSIRI &c. in titulis ſaepe leguntur; & occurrit apud Grut. p. 86, 6 MALANIA HOMERIDE; & ὁμηρίδαι quoque maſculino genere leguntur apud Harpocrationem & Suidam) Libertae. DEDIT. AMIANTHVS. Libertus. (qui) AMIANTHVS. LIVIAE. AD. VENEREM. (hoc eſt delicatus) fuit. [Temperare mihi vero non poſſum quin illud ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis num. 18 pulcherrime dictum huc afferam: *Sequebatur Perpetua lucido vultu, ut matrona Chriſti, ut DEI DELICATA*. Vbi vides pulcherrimam translationem a ſaeculi delicatis, ad Chriſti ſponſi delicatas. Et ita quidem, uti hic poſui, ex Cod. Caſinenſi ediderat Holſtenius: Ruinartus autem ex aliis codicibus edidit, *ut matrona Chriſti Dei dilecta*, deperuente tota pulcherrimi loci gratia].

(51) Eruditiſſimus Facciolatus in Calepini lexico nunc tertium excuſo verbum *dedicere* agnoſcit, firmatque exemplo Accii Alpheſiboea: *Advereor, cum te eſſe Alcmaeonis fratrem factis dedicat*. Sed fortaſſe non animadvertit Nonium IV, 121, a quo eum Accii locum habemus, referre ad *dedicare*, ut ſit indicativi modi: praeſertim ſi illud *dedicat* ſit finis verſus iambici.

dedicaviſſet, h. e. collocaſſet. Hyginus, quem Traiano aequalem cenſent lib. de limit. conſtituendis pag. 159 editionis Goëſianae ait: *Quas* (urbes) *aut .... civibus, aut emeritis militibus aſſignaverunt, & ab agrorum novae DEDICATIONE culturae colonias appellaverunt*. Quid clarius? novae culturae initia *dedicationem* dixit]. Paullus iuriſconſultus *dedicare togam in funus* dixit pro eo quod eſt togae novae uſum in funere inchoare (52): quam notionem quia nemo hactenus, quod ſciam, animadvertit,, neceſſe habeo verba legis afferre: eſt autem l. 19 de in rem verſo: *Filius familias*, inquit Paullus, *togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans & putans ſuam eſſe, dedicavit eam in funus ejus. Neratius libro ſecundo reſponſorum ait, in rem patris verſum videri*. Et haec, quae recitavi, & quae ibidem ſequuntur, ſatis declarant *dedicare* ibi non eſſe ſolum *deſtinare* (quomodo Gothofredus in notis explicat) ſed, quod Auguſtinus de tunica dixit, *encaeniare*: & ceteroqui notiſſimus eſt ille veterum mos, quo non niſi togati efferebantur. Iuvenalis ſat. III, v. 172:

Pars magna Italiae eſt, ſi verum admittimus, in qua
Nemo togam ſumit, niſi mortuus (53).

[Apu-

(52) [Vetus iſte mos fuit ab heroicis uſque temporibus repetendus, quibus apud Homerum Penelope ſollicita inducitur de indumento ad Laërtem inhumandum tanto ante pertexendo Od. 3, 96 & ſeq. quod imitatur Virgilius IX, 488. Ea veſtis iam tum candida uſurpabatur ut in Patroclo ſepeliendo Il. Σ. 353. Vnde apud Artemidorum II Onirocrit. 3 infauſtum omen mortiſque praeſagum habetur, ſi quis aegrotus veſte alba amiciatur. Eo togae novae apud Romanos ſtudium pertinebat; quia ſingularis in ea candor erat, quem colorem ad animi ſimplicitatem, defunctique innocentiam notandam pertinuiſſe, Plutarchus teſtatur in quaeſt. Rom. Sed & alioqui nova toga idcirco quaerebatur, quia mortuos pretioſiſſimis indumentis uti ſollemne apud antiquos fuit. Hinc Alceſtes apud Euripidem ℣ 156:

Ἐπεὶ γὰρ ᾔσθεθ' ἡμέραν τὴν κηρίαν
Ἥκουσαν ὕδασι ποταμίοις λευκὸν χρόα
Ἐλούσατ', ἐκ δ' ἑλοῦσα κεδρίνων δόμων
Ἐσθῆτα κόσμον τ' εὐπρεπῶς ἠσκήσατο.
Nam ſimul adeſſe ſenſit extremum diem,
Fluvialibus aquis candidam cutem abluit;
Tum cedrinis veſtem ex apothecis detrahens,
Mundumque muliebrem, ornat ſe decentius.

Hinc etiam Socrati hauſturo cicutam, uti ſe eadem opera ad funus compararet, Apollodorum tunicam palliumque pretioſum attuliſſe, narrant Laërtius, & Aelianus I Var. Hiſt 16. Soli Spartiatae, teſte eodem Aeliano VI Var. 6 contrario, ut ferme & in aliis, inſtituto uſi, cum vulgaribus veſtibus ſepeliebantur].

(53) In quem locum neſcio quid nugatur vetus Scholiaſtes: *Togam*, inquit, *ſumit, ut eam ſupra lectum mittant, dum mortuus effertur*. Atqui togam ſumere, eſt induere. Et per ea tempora non in Italia ſolum, ſed & Romae raro toga, ſaepius lacernis utebantur: mortui tantum, inquit Satyricus, per Italiam togam ſumebant.

Qui mos togatos ſepeliendi conſtat & ex aliis ſcriptorum locis, quae afferunt Lipſius I Elector. 6 & ex eo Dempſterus in paralipomenis ad ad Roſin. lib. V, cap. 32. Sed ibi tamen dupliciter Dempſterus hallucinatur: ac primum, quod togam, quam mortui induerent, pullam fuiſſe ait. Sed ſi vir doctus ad loca a Lipſio producta attendiſſet, albam, non pullam togam a mortuis indutam didiciſſet. Plutarchus de Romanis ait: *Mortui corpus* ἀμφεννύουσι λευκοῖς. Artemidorus τὰ λευκὰ ἱμάτια mortem praenuntiare ait; διὰ τὸ τοὺς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἐκφέρεσθαι. Et vulgus civium ſic efferebatur: nam magiſtratus, triumphales viri &c. quas vivi ſive praetextas, ſive purpureas, eaſdem & mortui gerebant. Illud, opinor, Dempſtero fecit offucias, quod is, quem profert in medium, Martialis IX, 58 ait: *Nec pallens toga mortui tribulis*. Sed *pallens* ibi non ſignificat togam pullam, ſed ſordidam & obſoletam: nec albae opponitur, ſed candidae & cretatae, qualibus ditiores utebantur, uti vel ex praecedentibus palam eſt:

Nil eſt triſtius Hedyli lacernis,
Non anſae veteres Corinthiorum, &c.
Nec pallens toga mortui tribulis.

Tribulis enim apud poëtas ſaepe tenuioris fortunae hominem, & unum e multis ſignificat.

Ea-

[Apuleius IV Floridorum : *Togam quoque parari & voto, & funeri* h. e. tam in nuptiis, quam in funere togam parari (h. e. coëmi) nam eo deventum erat ut duobus his tantum temporibus toga uſurparetur].

VIII Ac miror Facciolatum virum doctiſſimum, qui Calepini lexicon accuratiſſime amplificavit, ut theſauri linguae latinae loco haberi poſſit, *dedicare in funus*, & *dedicare in ſacrum* ita interpretari, quaſi ſit in funeris & ſacri impenſas inſumere. Neutrum verum eſt. De toga in funus dedicata quae modo diximus, ſatis quae vis ſit eius locutionis oſtendunt: dedicare vero in ſacrum apud Caium nihil eſt aliud quam conſecrare, ſeu religioni obſtringere (54).

IX Iam vero quo ſenſu Paullus dixit *in funus dedicare*, eodem, quanquam in re diſſimili, Tullius ait, *in cenſum dedicare*. Locus is eſt in oratione pro L. Flacco n. 32, ubi cum in Decianum quendam inveheretur, qui in praedivitis mulierculae bona invaſerat, eaque, cum luſtrum a cenſoribus conderetur, in cenſum detulerat, ait: *At haec praedia etiam in cenſum dedicaviſti, mitto quod aliena, mitto quod poſſeſſa per vim, mitto quod convicta ab Apollonidienſibus* &c. Ac bene Lipſius

Eadem notione alibi Martialis:

Et tremulo vix accipienda tribuli:

Et Hor. 1, epiſt. 13:

Vt cum pileolo ſoleas conviva tribulis.

Quare omnes, cum efferebantur, togam eamque albi coloris induebant: & ditiores quidem candidam & recentem, inopes vero, quod candida non ſuppeteret, quod reliquum fuit, *pallentem* ideſt obſoletam uſurpabant.

Quanquam & Caſaubonus ad Suetonii Auguſtum cap. 40 togam ſordidam cum pulla confuſam contendit: ſed vereor ut id ſatis probet. *Pullus* Graecis proprie φαιὸς dicitur, *ſordidus* vero iisdem πιναρὸς. At Graeci, inquit, quam Latini ſordidam togam dixiſſent, φαιὰν interdum appellaverunt; uti Plutarchus in Cicerone de Milone reo μεταλαβεῖν ἐσθῆτα φαιὰν ἀπαξιώσαντος. Quid tum? an non ſicuti ſordidam, ſic etiam pulli coloris & αὐτοφυεῖς uſurpare rei potuiſſent? Id quidem vel Pollux ab ipſomet Caſaubono prolatus docere poſſit, qui vel λευκὰ διπτυχῆ vel φαιὰ aut μέλανα veſtimenta iis attribuit. Plinius, inquit, VII epiſt. 17 *ſordidos pullatoſque* conjunxit. At non ſynonymως, ſed διακριτικῶς iſta Plinius quidem certe: nec ceteroqui video, cur plebeii, quos a lacernae uſu *pullatos* Plinius nuncupavit, iidem ob ceteras ſordes non etiam *ſordidi* recte ſint appellati: non autem continuo *ſordidus* idem quod *pullus*. Deinde quos Calpurnii verſus Caſaubonus affert, in iis *pulla veſtis* & *pulla paupertas* non de toga obſoleta utentibus, ſed de lacernatis (nam lacerna pulli ſeu nativi coloris fuit) dicitur, quos Auguſtus media cavea ſubmovit, teſte Suetonio cap 44: *Sanxitque*, ait, *nequis PVLLATORVM media cavea ſederet*. Nam eadem notione *pullatos* hic Tranquillus accepit, quemadmodum paullo ante acceperat, pro lacernatis. Venio enim demum ad Suetonii locum, de quo ibi commentatur Caſaubonus: dabiturque opera, ut intelligas *pullatos* eo loco non ſordida toga indutos, ſed lacernatos eſſe accipiendos. *Ac viſa*, inquit Suetonius Octavio cap 40. *pro concione pullatorum turba, indignabundus & clamitans*, en ait

Romanos rerum dominos gentemq. TOGATAM.

Ex uſurpato Virgilii verſiculo ſatis quidem percipitur, non ſordes, ſed genus veſtis Auguſtum reprehendiſſe, quod lacernam, quae pulli coloris fuit, pro toga induerent: idque e ſequentibus fit illuſtrius, pergit enim: *Negotium*, inquit, *aedilibus dedit, nequem poſthac paterentur in foro circove, niſi poſitis LACERNIS TOGATVM conſiſtere.* Alterum quod fallitur Dempſterus eſt, quod in recitata Paulli lege *dedicare togam in funus* eſſe ait *cadaver ea obvolvere.* Atqui non ea tantum vis eſt eius verbi, ſed valet togam novam in funere *encaeniare*, ut Auguſtini verbo utar. Ex quibus profecto intelligitur, tantum abfuiſſe, quin mortui *toga lugubri* ſive *pulla*, uti Dempſterus appellat, uterentur, ut potius toga nova, ſaltem a ditioribus, in funus dedicanda quaeri conſueverit: nimirum ut candidiore toga viſendi efferrentur.

(54) Lex eſt XII tabularum, quam Caius *lib.* VI, *ad leg.* XII. *tab.* refert (eaque eſt lex ult. de litigioſ.) in hunc modum: *Rem, de qua controverſia eſt, prohibemur in ſacrum dedicare;*

XII var. lect. I *in cenſum* repoſuit (55), cum antea *in cenſu* legeretur ; niſi quod *in cenſum dedicare* idem eſſe ſtatuit, quod *in cenſum referre* : ſicuti etiam Manutius in commentario ad eum locum, quem tamen reprehendit Gronovius lib. IV de pec. vet. cap. I & iure merito, nam, uti multis oſtendit, *deferre in cenſum* Quiritium erat, at *in cenſum referre* unius cenſoris proprium fuit. Ita ex Gronovii ſententia *in cenſum dedicare*, idem eſt quod *in cenſum deferre* & profiteri. Recte quidem, ſed penitiorem tamen eius locutionis cauſſam vir doctus cum ceteris ignoravit. Atqui hic etiam dedicare idem prorſus eſt quod inchoare: [ita ut *dedicare in cenſum* is demum dicatur, qui tum primum fundum, aut quidvis aliud in cenſum defert aut profitetur. Enimvero quae in ſuperioribus cenſibus iam cenſa fuerant, ea tantum deferri in cenſum, non item dedicari dicebantur: at quae recens acquiſita in cenſum deferebantur, ea demum in cenſum dedicari recte dicebantur, quia tum primum earum rerum cenſio inchoabatur; atque ea erant illarum rerum εγκαίνια cenſualia, ut ſic appellem.] Idem prorſus loquendi genus adhibuerat P. Africanus oratione contra Ti. Aſellium apud Gellium VII, II: *Quanti*, inquit, *omne inſtrumentum fundi Sabini in cenſum dedicaviſti*. Sic autem accuſandi caſu tum hic, tum apud Ciceronem, non vero *in cenſu* eſſe legendum, illae, quas modo exponebamus, locutiones *in funus*, *in ſacrum dedicare* prorſus evincunt. Demum Gronovius ibidem εὐςόχως ſane & feliciter eamdem locutionem in Vlpiano reſtituit l. 64 de adquir. rer. dom. Ibi in vulgatis legitur: *Quae quiſque aliena in cenſum deducit*, *nihilo magis eius fiunt*. Sed *dedicat* ſcripſiſſe Vlpianum veteris elegantiae non ignarum, ait Gronovius. Quam coniecturam certiſſimam puto, quod animadverterim ex eius legis variantibus lectionibus *deducat* alios codices praeſeferre, uno variante elemento eoque permutabili, nam ſcimus duas eas litteras V & I in lapidibus & MSS. ſaepiſſime permutari.

X [Nec alia notione Dedicare domum, aream & cetera huiuſmodi apud Cic. pro Domo, Livium & alios dicitur, quoties inſenſi civis bona conſecrabautur (חרם Hebreis) & publicabantur. Huiuſmodi res *dedicare* non aliud erat, quam ex privatis publicas facere, quod perſpicue colligo ex hac apud Fabrettum pag. 675, n. 18 inſcriptione:

M D.

re ; alioquin dupli poenam patimur ; ne liceat eo modo duriorem adverſarii conditionem facere. Sed duplum utrum fiſco, an adverſario praeſtandum ſit nihil exprimitur (in lege XII tab. de qua commentatur) *fortaſſis autem magis adverſario : ut id veluti ſolatium habeat pro eo quod potentiori adverſario traditus ſit.* Potentiori utique adverſario traditus apposite dicitur, quia rem conſecratam liberare multo difficilius fuit : eoque pertinet Ciceronis oratio pro domo ſua, quam ab adverſariis dedicatam Cicero vindicaturus eam orationem habuit. Quod ergo Cicero (ut Marcellum l. 12. de cur. fur. & Pomponium l. 61 de pactis, aliosque taceam) *dedicare* pro eo, quod eſt rem ſacram facere aut religioni obſtringere dixerunt, id Caius ex lege XII tabularum plena oratione dixit *rem in ſacrum dedicare*.

(55) [Dedicare in *cenſum* accuſandi caſu, ut cum dicitur *res eſſe in vadimonium* Cic pro Quin, Idem in Pompeiana : *In poteſtatem eſſe*, &c.]

D. NONIVS. ASPRENAS
L. AXSIVS. NASO. TR. PL
... CAECILIVS. CORNVTVS
Q. LVTATIVS. CATVLVS
.. VOCONIVS. STOLO
CVRATORES. LOCORVM. PVBLICORVM
DEDICANDORVM. EX. S. C. EX. PRIVATO
IN. PVBLICVM. RESTITVERVNT

Vbi vides fuiſſe curatores locorum publicorum didecandorum, horum vero munus erat ex privato in publicum reſtituere. Vbi primum vero locus publicus fiebat, *dedicari* dicebatur, non ob aliam profecto cauſſam, quia tum primum eius δημοπότης incipiebat. Ex qua notione non modica Ciceroni aliisque lux affunditur.]

XI Sed pergo iam ſcriptorum locos, quos quidem conquirere potuerim, in medium proferre. Suetonius de Auguſto ſic narrat: *Commiſſione ludorum*, *QVIBVS theatrum Marcelli DEDICABAT* (ideſt encaeniabat) *evenit*, *ut luxatis ſellae curulis compagibus caderet ſupinus*. Prae ceteris non bonus ille quidem ſcribendi auctor, ſed antiquitatis tamen affectator Apuleius vix aliter eo verbo uſus videtur, cuius haec interim loca reperi: Metam. IV: *Vt venationis ſuae primitias bonus amicus videretur ornando muneri dedicaſſe*. Met. X: *Dies ecce muneri deſtinatus aderat .... Ac dum ludicris ſcenicorum choreis primitiae ſpectaculi dedicantur* &c. Annon vides *primitias muneris* (hoc eſt venationis, quo ſenſu munus ſaepe accipit Apuleius) *dedicare* idem eſſe quod auſpicari? Ad haec Met. XI de Iſidis navi Iſis ipſa ſic loquitur: *Quo* (die) *ſedatis hibernis tempeſtatibus*, *& lenitis maris procelloſis fluctibus*, *navigabili iam pelago*, *rudem dedicantes carinam*, *primitias commeatus* (ideſt navigationis) *libant mei ſacerdotes*. Ibi *rudem carinam dedicare* eſt novam nec dum mare expertam ponto committere, & uſui addicere. Tertullianus in Scorpiaco cap. I de Paullo Melitam devecto: *Hoc modo*, inquit, *etiam ethnicis ſaepe ſubvenimus*, *donati a Deo ea poteſtate* (de qua Marci XVI, 18 dicitur, *ſerpentes tollent* &c.) *quam Apoſtolus dedicavit* (ideſt qua primus omnium uſus eſt) *cum morſum viperae ſprevit*. Quomodo *dedicare poteſtatem* dixit Tertullianus, ſic & *magiſtratum dedicare*, ideſt inire dici conſueviſſe coniicio; nam & eius contrarium *abdicare magiſtratum* uſu tritiſſimum fuit. [Idem libro de carne Chriſti cap. 17: *Nove naſci debebat novae nativitatis dedicator*. Idem in Apologetico cap. 6 de Nerone primae in Chriſtianos perſecutionis auctore loquens ait: *Tali dedicatore damnationis noſtrae gloriamur*. Ibidem cap. 12: *In patibulo primum corpus Dei veſtri dedicatur*. Idem de Poenit. cap. 2: *Quum rurſus ad ſuam miſericordiam maturaviſſet* (Deus) *iam inde in*

ſemet-

ſemetipſo poenitentiam dedicavit, *reſciſſa ſententia irarum priſtinarum*. In Honorii & Theodoſii conſtitutione, quae exſtat lib. xv Cod. Th. tit. 9 de expenſis ludorum l. 2 fit mentio *Mytarcharum*, *agonothetarum*, *itemque Aſiarcarum*, *& ceterorum*, *quorum nomen votiva feſtivitatis ſollemnitas dedicabit*. Nam cum huiuſmodi omnes ſacerdotes ludis praeſiderent, idcirco eorum munus & nomen aliqua editione ſollemni dedicabatur i. e. inchoabatur.] Illuſtre illud quoque S. Cypriani eſt epiſt. 33 edit. Pamelianae, ubi de lectore tum primum ſui ordinis munus auſpicante ait: *Hoc die auſpicatus eſt*, *dum dedicat lectionem*. Lampridius Elagabalo cap. 17: *Et lavacrum quidem Antonini Caracallus dedicaverat* (hoc eſt encaeniaverat, nam ſequitur) *& LAVANDO & POPVLVM ADMITTENDO*. Nec obſcuriora exempla apud poſterioris aetatis ſcriptores; nam eadem notione in octava S. Stephani protomartyris a priſcis uſque Eccleſiae ſaeculis (vide librum ſacramentorum Greg. M.) quotannis hanc orationem damus: *Omnipotens ſempiterne Deus*, *qui primitias martyrum in B. levitae Stephani ſanguine dedicaſti*, &c. [In officio S. Andreae Apoſtoli in verſiculo tertii reſponſorii: *Salve crux*, *quae in corpore Chriſti dedicata es*, ex quibus verbis patet acta S. Andreae non poſſe eſſe valde recentia. Trebellius in Tetrico Iuniore cum dixiſſet Aurelianum recepiſſe a Tetrico coronam civicam picturatam de muſeo: *Quam cum*, inquit, *dedicaſſet*, *Aurelianum ipſum dicuntur duo Tetrici adhibuiſſe convivio*.] Geſta Conſtantini M. apud Cangium: *Palatium uſque ad perfectum fecit*, *quem non dedicavit*, ideſt eo uti non potuit. Quod eodem ſenſu hic dicitur, quo Latinus Bibliorum interpres Deut. xx, 5 domum recens aedificatam *dedicare* dixit, pro eo quod eſt encaeniare. [Et quod ad Hebr. IX, 18 dicitur: ἡ πρώτη (διαθήκη) . . . . ἐγκεκαίνισται, id vulgatus interpres vertit *dedicatum eſt*.] Atque haec ex auctoribus ſatis.

XII Venio nunc ad inſcriptiones, in quibus quidem rarius *conſecrandi* (56), ſaepiſſime *dedicandi* verbum occurrit: ſed tamen certiſſimum habeo plerumque in iis *dedicationem* tantum pro ἐγκαινίοις adhiberi: quamvis non negem non raro etiam pro conſecratione uſurpari, eo quod

M 2 res

(56) Non deſunt tamen exempla in marmoribus, ubi propria *conſecrandi* vox adhibetur. Itaque ap. Grut. p. 18, n. 6 IOVI. OPTIMO. MAXIMO. . . P. AELIVS. . . ARAM. CONSECRAVIT. Itemque p. 19. 1 Rurſus p. 28. 5 ARAM. CONSTITVIT. ET. CONSECRAVIT. Poſtremo p. 109 ARAM. CVM. BASE. CONSECR. Sed & apud Reineſium cl 26 AEDEM. CVM. OMNI. CVLTV CONSECRAVIT. In Graecis epigrammatibus ΚΑΘΙΕΡΩΣΕ de templis. ΑΝΕΘΗΚΕ de aris, ſignis, clypeis ceteriſque rebus quae collocatione aut ſuſpenſione dedicabantur, & alio transferri poterant, dici ſolet. Vnde quod legitur apud Grut. p. 69, 8 ΤΟΝ. ΝΑΟΝ. ΚΑΙ. ΤΟΝ. ΒΩΜΟΝ. ΑΝΕΘΗΚΕΝ ob vicinius illud ΒΩΜΟΝ negligenter, credo, ſic poſitum fuit: nam ναῷ illud ΑΝΕΘΗΚΕΝ minus convenire videtur, quod eſt tamen τοῦ βωμοῦ proprium, qui loco moveri poteſt. Cicero pro domo n. 46: *Simulacrum autem aut aram ſi dedicaſti*, *ſine religione loco moveri poteſt*. Quo Tullii loco *dedicare* & *loco movere* ἀντιθέτως, opinor, ponuntur. Nam dedicabatur, ut alibi oſtendam, ara ſive ſignum, cum ſupra ſuam baſim ponebatur, cuius contrarium fuit *loco movere*.

res eſſent coniunctiſſimae, eoque unum pro altero poneretur. Verum, uti dixi, ſaepius dedicatio nihil praeter encaenia adſignificat: veluti quod apud Reineſium *II*, *89* dicitur neſcio quis *theatrum & proſcenium ludis ſcenicis biduo* DEDICaſſe *de ſua pecunia*: idem ibi profecto DEDICAVIT, quod in uſum traduxit; neque enim *biduo* res conſecratur, nec *pecunia*. Item quod apud Grut. p. 12, n. 1 legitur: I. O. M. PRO. SALVTE. IMPP. L. SEPTIMI. SEVERI. ET. M. AVRELI. &c. M. FIRMIDIVS . . . . CONSECRAVIT. ITEM. DEDICAVIT: an non ea quantivis pretii epigraphe prope clamitat, inter conſecrationem ac dedicationem, quanquam res coniunctiſſimas, intereſſe tamen plurimum, quod illa ritibus & conceptis formulis, haec primo rei uſu contineretur? Itemque in baſi Interamnate apud Grut. p. 14, n. *16*: I. O. M. MINATIA. ELPIS. DEDICAVIT. ET. CONSECRAVIT (57). [In Kalendario marmoreo apud Gruterum pag. 133 V. Kal. Septembris notatur: H. D. ARA. VICTORIAE. IN. CVRIA. DEDIC. EST. i. e. *Hoc die ara Victoriae in curia dedicata eſt*. At Dio Lib. 51, p. 459 de eadem re loquens ait: *In eaque* (curia) *imaginem Victoriae poſuit*; Graece ἐνέστησε. Inſcriptio, quae olim erat in porticu Eccleſiae S. Vitalis Ravennae apud Ciampinum tom. 2, pag. *66*: *Mandato Eccleſii Epiſcopi Iulianus Argentarius aedificavit, ornavit, atque DEDICAVIT CONSECRANTE vero reverendiſſimo Maximiano Epiſcopo XIIII Kal. Maii Sexies P. C. Baſilii Iun. V. L. Indictione X*, i. e. anno 547. Idem pag. 81 ex Rubeo hanc affert inſcriptionem in Claſſenſi templo S. Apollinaris: *D. Apollinaris Sacerdotis Baſilicam mandato beatiſſimi Urſicini Epiſcopi a fundamentis Iulianus Argentarius aedificavit, ornavit, atq. DEDICAVIT, CONSECRANTE vero B. Maximiano Epiſcopo die nonarum Maii Indictione XII octies P. C. Baſilii*.]

XIII Atque ii quidem, qui *dedicare* nihil aliud eſſe volunt, quam καθιερῶν ſive conſecrare, vix alibi, quam cum de templis rebuſque aliis ſacris eſt ſermo, ſuam ſententiam tueri poſſunt. Contra vero ea, quam *dedicationi* ſubiecimus notionem, tam patet latiſſime, ut non templis ſolum, ſed profanis omnibus rebus optime conveniat; quae res profanae cum dedicari dicuntur, nihil aliud ſignificatur, quam eorum uſum inchoari. Suetonius Nerone: *Eiuſmodi domum, cum abſolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut ſe diceret quaſi hominem tandem habitare coepiſſe*. Quo ſane loco nonniſi primum domus uſum dedicationis nomine licet intelligere: non enim domus conſecrabantur, & conſecratae non erant amplius in domini ſui cenſu, ut patet ex oratione Ciceronis pro domo. Niſi

(57) Ὕστερον πρότερον, cum dici potius debuiſſet CONSECRAVIT. ET. DEDICAVIT. prius res ſacrabatur, tum demum uſui dicabatur. Tamen fieri potuit, ut interdum ſive per negligentiam conſecratio rem uſu inchoatam ſubſequeretur, ſive fortaſſe verius, ſi quando conſecratio neglecta fuiſſet, uſu iam ſacrata putabatur.

Niſi forte principis domum religioſam fuiſſe exiſtimamus, quod a vero non abhorret. Sed alia ſuppetunt exempla rerum profanarum innumerabilia: veluti cum ſermo eſt de dedicatione ſtatuarum, non dicam imperatoribus, ſed privatis hominibus poſitarum, nefas eſt de *καθιερώσει* tum cogitare. [*Dedicatio* enim ſtatuarum nihil aliud quam earum erectio ſive collocatio erat: quod adeo certum eſt, ut ſaepe in inſcriptionibus *ponere* pro *dedicare* uſurpatum inveniatur: ſic apud Grut. 48, 5: HERCVLI. DEO. INVIC. SIGNum. AEREVM. EX. VOTO. POSuit. IN. MAGNA. ARA. Vbi POSuit tantumdem valet, quod *dedicavit*. Hinc apud Pollucem lib. I ſegm. 12 *τὸ ἱδρύσασθαι*, & *ἐγκαινίσαι* h. e. *dedicare* ſunt ſynonima: ſicut ſegm. 13 eius contrarium dicit eſſe *καθελεῖν*, *καταβαλεῖν*, &c. h. e. loco, ac ſede ſua movere. Et in gloſſis veteribus *καθίδρυσις* redditur *dedicatio*. Notat id quoque Graeca vox *ἀνάθεσις*, quae Latinae voci Dedicationis reſpondet. Quod ſi quis de *ἀναθέσεως* notione ſcrupulum iniiciat, legat Sponianas inſcriptiones pag. 339 & ſeq. Nam certe quod num. LVII dicitur *ποιησαμένης τὴν ἀνάθεσιν τοῦ ἀνδριάντος τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ* *dedicante ſtatuam ſorore eius*, Vlpiani ſcil. cui ea ſtatua ponebatur; id num. LXII ſic effertur: *ἐπιμεληθέντος τῆς ἀναστάσεως* Πομπηΐου Λατρίου; & num. LXIV *τὴν ἀνάστασιν ποιησαμένων ἀρχόντων* &c. & num. LXVI *τὴν πρόνοιαν* .... *τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἀνδριάντος ποιησαμένου τοῦ πρώτου ἄρχοντος*. Et ſtatuae quidem clarorum virorum collocatione dedicabantur. At deorum ſigna ſola collocatione non erant proprie dedicata, ſed precibus votiſque adorantium dedicabantur ſive encaeniabantur. Egregie facit ad hanc rem illuſtris Minucii locus in Octavio cap. 23: *Quod ſi in animum quis inducat tormentis quibus* .... *ſimulacrum omne formatur, erubeſcet timere ſe materiem, ab artifice, ut Deum faceret illuſam* (credo *inauratam*). *Deus enim ligneus* ... *caeditur, dolatur, runcinatur: & deus aereus vel argenteus conflatur, tunditur malleis, & incudibus figuratur: & lapideus caeditur, ſcalpitur, & ab impurato homine levigatur* .... *niſi forte nondum deus ſaxum eſt, vel lignum, vel argentum. Quando igitur hic naſcitur? ecce funditur, fabricatur, ſcalpitur: nondum deus eſt. Ecce plumbatur, conſtruitur, erigitur: nec adhuc deus eſt: ecce ornatur, conſecratur, ORATVR; tunc poſtremo deus eſt; cum homo illud VOLVIT & DEDICAVIT*. In eandem fere ſententiam Quintilianus Decl. 323: *Haec enim* (templa) *priuſquam dedicationis accipiant ſummam religionem, opera ſunt tantum: Dedicatio eſt illa quae Deum inducit, quae ſede deſtinata locat: hoc ideo facere non cuicumque permittitur, niſi caſtae manus, niſi familiaris ſacris animus acceſſerit*]. Sic apud Grut. p. 434, 1 ſtatuae, quae L. Maeſio Rufo eiuſque coniugi a Foroſempronienſibus ponuntur, num religioſae fuerunt? & tamen earum DEDICAT*ione*. *Rufus*. *Epulum. dedit. decurionib. ſing. H. S.* XXX *ſex. viris. et. auguſtalib. ſing. H. S.* XII *plebi. ſing. H. S.* IIII. [Et apud eundem pag. 47, 10 Cilo ſtatuam dedicans, Alcidem ſic alloquitur:

Su-

Sume libens SIMVLACRA, tuis quae munera Cilo
Aris Vrbanus DEDICAT ipſe ſuis.

h. e. *ſume ſimulacrum, quod Cilo* (Praetor aut praefectus) *Vrbanus donum dat* (hoc ſibi vult illud *munera*) *ac dedicat*, (i. e. collocat) *ſupra aram*, ſive baſim.] Inſcriptio quoque Nepeſina p. 441, 7 loquitur de DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. & ſaepe alibi. Num quem caeremoniarum apparatum in hiſce ſtatuis dedicandis adhibitum putas? Atqui, ſi animum advertes, *dedicare* ſtatuam nihil eſt aliud quam ἀνατιθέναι. [Livius IX, 44 extremo capite: *Herculis magnum ſimulacrum in Capitolio poſitum dedicatumque*. Vbi POSITVM DEDICATVMQVE συνονύμως, ut ſaepe fit, uſurpantur. Niſi vero ſtatuas etiam conceptis verbis dedicatas volumus. Ceterum idem Livius IX, 46 narrans *latum ad populum, ne quis templum aramve iniuſſu Senatus* &c. *dedicaret*, nihil de ſtatuis habet, ut credibile ſit ſtatuas, nihil aliud quam poſitu dedicatas. Apud eundem Liv. X, 23 Virginia: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiae Plebeiae DEDICO*: quo loco non videtur de ſollemni dedicatione accipiendum DEDICO, ſed pro ἐγκαινίζω.] Apuleius Met. VI: *Et depictam in tabula fugae praeſentis imaginem meae domus atrio dedicabo*: ideſt ἀναθήσω ſeu ſuſpendam. Tabulae ergo ſuſpenſione dedicabantur, & dedicare ſtatuam nihil aliud fuit, quam eandem in *loco dato decreto decurionum* (quod his ſingularibus litteris notabant L. D. D. D.) collocare, & encaeniare. Atque eo refer Tullii locum pro domo n. 46 quo *dedicare* & *loco movere* ex adverſo ponuntur, ut alibi dixi. Hinc etiam dedicatio bibliothecae, aquaeductus, pontis & ſimilium nullam proprie, ni fallor, καθιέρωσιν adiunctam habuit, ſed primum tantum rei uſum deſignat. Certe nefas eſt arbitrari Chriſtianos imperatores Valentinianum, Valentem, & Gratianum in pontium, quos DEDICARI. IVSSERVNT, uti Gruterianae inſcriptiones p. 160, n. 4, & 6 teſtantur, dedicationibus ullam ethnicam adhibuiſſe caeremoniam praeter circenſes, quibus pontium uſus inchoari ſolebat, uti deinceps demonſtrabo. Idem de altera epigraphe ap. Grut. p. 1080, n. 10 cogitandum, ubi Valens & Gratianus PORTICVS. AREASQ. MARCELLO. LIVIAE. AD. ORNATVM. VRBIS. SVAE. ADDI. DEDICARIQ. IVSSERVNT. Eſt & Veronae inſcriptio apud Grut. p. 166, n. 2 ſub Gallieno principe poſita, ubi dicuntur MVRI. VERONENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS. IVBENTE. SANCTISSIMO. GALLIENO. AVG. N. INSISTENTE. AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. (ideſt Viro perfectiſſimo duce ducenario) CVRANTE. IVL. MARCELLINO. Qua in inſcriptione *muros dedicare* non eſt aliud, quam eorum fabricam ad umbilicum perducere, & *uſui dicare*. Huc enim pertinet illa ſedula conſignatio temporis, tum illius quo manus ope-

operi admota, (FABRICATI, inquit, ideſt coepti EX. DIE. III. NON. APRILIVM) tum quo opus conſummatum fuit : nam quod ſequitur, DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS, tempus perfecti, atque uſui dicati operis notat. Accedit quod Gallieni iuſſus, & utriuſque Marcellini inſtantia & curatio non alio quam ad fabricam tum inchoatam tum perfectam referuntur, non vero ad aliquem conſecrationis ritum : & ſcimus ex legum voluminibus civitatum muros, non ſacros fuiſſe, ſed ſanctos, hoc eſt ſanctione inviolabiles. Adde & hoc loquendi genus: *ſua pecunia dedicare*, quod certe non poteſt de καθιερῶσι intelligi, (quid enim habet pecunia cum conſecratione commune?) ſed tantum de operis conſummatione, quam ſtatim eiusdem uſus conſequitur. Eam locutionem deprehendi apud Reineſium cl. 1, n. 170: STAT. EX. AERE. S.P. DEDICARVNT. iterumque eadem claſſe n. 300: GENIO CENTVRIAE. &c. SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT. Et cl. 2, n. 89 [& apud Grut. pag. 174, n. 8, & alibi ſaepiſſime.]

XIV Demum in his tertii aut quarti ſaeculi inſcriptionibus ſine ulla controverſia DEDICARE eſt uſum aedificii inchoare. Apud Grut. p. 178, 4 *Conſtantius & Maximianus invicti Augg. Severus & Maximianus Caeſs. thermas ornaver. ET. ROMANIS. SVIS. DEDICAVER.* hoc eſt in Romanorum uſum encaeniaverunt. Et ne forte putes *dedicandi* verbum pro καθιερῶσι poſitum : en ut eadem pag. n. 7 *conſecratio* a *dedicatione* ſedulo diſtinguitur. *D. D. NN. Diocletianus & Maximianus invicti ſeniores Auguſti patres imperatorum & Caeſarum : Conſtantius & Maximianus invicti Augg. & Severus & Maximianus* (legendum Maximinus) *nobiliſs. Caeſares thermas felices Diocletiani Aug. fratris ſui nomine CONSECRAV. coeptis aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas ROMANIS. SVIS. DEDICAV.* Vides ut accurate *conſecratio* a *dedicatione* diſtinguitur, ne forte unius eiuſdemque rei ſynonyma fuiſſe putes. Et hinc facile ſupplebitur inſcriptio pag. 179, 1 *Thermas felices Diocletiano coeptas* &c. *numini eius conſecrarunt* : ſupplenda porro quae deſunt : *& Romanis ſuis dedicaverunt.*

XV [Ex his patet dandi caſum, qui cum *dedicandi* verbo interdum iungitur, nihil efficere quominus encaeniare ſignificet. Sic apud Vitruvium II, 8 *Croeſi domus, quam Sardiani civibus ad requieſcendum aetatis otio, ſeniorum collegio Geruſum dedicaverunt*, idem valet quod coeperunt addicere (h. e. encaeniaverunt) civium uſui. Et apud Plin. in praef. nat. hiſt. *Dedicavi tibi hos libellos*, tantundem eſt quod tibi *encaeniavi*, fecique ut in tuo primum nomine apparerent. Pollux. lib. I. ſegm. 11 inter cetera dedicandarum ſtatuarum ſynonyma, & hoc affert ἐγκαινίσαι τῷ Θεῷ, *encaeniare Deo*. Sic & inchoare alicui apud Virgil. VI, 252:

Tum Stygio regi nocturnas incohat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Ser-

Servius in eum Virgilii locum ait : *Inchoat*, *perficit*, *& eſt verbum Sacrorum*. Omnino dicere voluit Servius, *Inchoat* Virgilio non eſſe inchoare ararum ex caeſpite fabricam, ſed earum iam perfectarum uſum inchoare h. e. dedicare. Hinc illud eſt, quod quae Diis dedicabantur, ea mutilabantur, ne forte in alienos uſus traducerentur. Heſychius in καταιγίτας ait in hunc modum: Καταιγίτας, κατασχίτας. οἱ γὰρ ἀνατιθέντες ἱμάτια κατέσχιζον αὐτὰ ἵνα μὴ ἄρτωσιν παρά τινων.]

XVI Quanquam vero ex iis auctorum & inſcriptionum locis, quos non mediocri luce perfudimus, ſatis intelligi poteſt, non ſine operae pretio me tamdiu in ea dedicationis notione verſari: tamen quid ſollemnis illa formula ſibi velit, quae in Lugdunenſibus, aliiſque per Gallias ſaxis occurrit, *monumentum ſub aſcia dedicare*, quae nemini ad hunc uſque diem intellecta, viris doctiſſimis crucem fixit, age videamus; & an tradita dedicationis notio tam late pateat, quam initio polliciti ſumus, porro experiamur. Et ceterorum quidem ſententias (an nugaciſſimas nugas?) tum numerare difficile, tum recocta crambe id putidius fuerit. Adeat, ſi cui eſt otium, eos, qui leges XII tabularum explicuerunt, ad eam legem *rogum aſcia ne polito*, tum & Gutherium de iure Manium II, 28, Sponium in antiquitatibus Lugd. ac Fabrettum in vol. inſcr. a p. 203 ad 206 & alios. Omnes vero ſententiae in eo fere verſantur, ut aut ſepulcri modeſtiam ea clauſula commendari, aut contra magnificentiam arbitrentur, ac fere reſpici putent ad eam legem XII tab. *rogum aſcia ne polito*, cum tamen nihil monumentum cum rogo commune habuerit, ac nihil etiam aſcia, qua ligna dolantur, cum aſcia fabrorum caementariorum de qua hic ſermo. Quare deſinant aliquando legem illam in praeſidium adſciſcere, praeſertim cum illa aſciae uſum vetet, quem iſta formula ſepulcralis admittit. Reineſius ad cl. XII, n. 34 ab aliis diverſus abiens tantum non acu rem tetigit: *Significarunt autem ea* (formula) inquit, *ſe marmorariis*, *quorum aſcia & dolabra* λαξευτικὰ ὄργανα, *faciendum locaſſe*, *hoc eſt ab inchoato opus curaſſe*. Quae Reineſii ſententia quid quaeſo commeruit, quamobrem acriore cenſura a Fabretto perſtringeretur? Et veriſimiliora certe Reineſius paucis verbis, quam Vrbinas ille totis chartis ediſſerit. Quanquam quod eo ſenſu formulam illam accipi Fabrettus iubet, quaſi vero ſepulcri mediocritas commendetur, quod unius aſciae ope, qua calx ſubigitur, ſine ullo λαξευτικῷ inſtrumento fuerit exſtructum: nihil novi affert, idque jampridem Gutherius in II de iure Manium 28 diſertiſſime tradiderat, ubi *dedicare ſub aſcia* hoc demum ſignificare ſtatuit, *opere tectorio marmorato vel albario ſepulcra exornare*.

XVII Iam vero quod negat aſciam λαξευτικὸν, ſive lapicidarum fuiſſe inſtrumentum, ac non niſi lignariam aut calcariam aſciam inveniri pertendit, nihil agit: & vel ipſa aſciae figura, quae in Salſoniae mo-

nu-

numento, de quo ibi Fabrettus commentatur, & alibi viſitur in hunc modum, virum doctum monere potuiſſet, neque ad dolandam materiam, neque ad macerandam calcem illud inſtrumentum uſui eſſe potuiſſe, ſed unice ad lapides excidendos poliendoſque: quippe cum ſecuriculae potius ſpeciem oculis exhibeat, quam lignariam aut calcariam aſciam, quarum utranque recurvam, perinde ut hodieque adhibentur, fuiſſe oportuit. Et poſſum non paucis argumentis evincere, aſciam, de qua monumenta loquuntur, fuiſſe λαξευτικήν, quae compendifacturus, contuli in ſubiacentem notam (58).

XVIII Iam vero quae noſtra interpretatio ſit, aperire praeſtat, quam in aliis refellendis tempus terere. *Dedicare* in his monumentis cave putes conſecrandi, id quod ſibi nonnulli perſuaſerunt, ſignificatione poſitum: nec eſt ſecundum Reineſium *ab inchoato opus curare*: nec demum quidvis aliud: verum ſecundum ſemel traditam eius verbi notionem nihil aliud iſtic eſt *dedicare*, quam uſum monumenti illato cadavere inchoare, ſive encaeniare, quemadmodum tot iam auctorum locis fidem feci: *dedicare* vero *ſub aſcia* idem prorſus eſt, quod in ſepulcrum recens exſtructum cadaver inferre, &, ut Feſti verbum adhibeam, *uſui dicare*: ſive, ſi forte mavis, monumentum encaeniare antequam fuerit perfectum; dumque adhuc fabrorum caementariorum, qui per aſciam deſignantur, fervet opus, mortuum illic collocare. In hac enim formula *aſcia* pro ipſo aedificationis opere ponitur, & particula *ſub* poteſt ſignificare vel *ſtatim poſt*, vel *in ipſo aedificandi actu*. Vt ſemel dicam, hoc innuere ea clauſula voluerunt, non eſſe illatum cadaver in alias ſive emtum ſive exſtructum monumentum, ſed in ſepulcrum tum primum data opera & ad eum finem aedificatum, ut is mortuus, cui memoria

 poni-

(58) Nam certe aſcia, cuius in monumentis mentio exſiſtit, etiam fatente Fabretto, non eſt lignaria, qua materia dolatur. Supereſt ergo ut ſit illa altera ad calcem ſubigendam compoſita. Atqui iſtius aſciae multo longius erat manubrium, praeut iſtud eſt quod in lapidibus inſculpi ſolet. Aliud ergo eſſe non potuit quam aſcia quaepiam λαξευτική. Scio obiicere Fabrettum, aſciae lapidariae nuſquam apud auctores fieri mentionem. Atqui ſit eius mentio in ſexcentis monumentis, quibus illa formula adhibetur, & inſuper aſcia interdum ſcalpitur, quae non poteſt eſſe niſi lapicidarum, quae & fabricatorum eadem quoque fuit, quippecum in omni fabrica ſive reticulari, ſive incerti operis permultum eius inſtrumenti uſum fuiſſe oportuerit ad lapides complanandos: cum contra illa altera non ad muros exſtruendos, neque ad tectorium inducendum, ſed tantum ad calcem ſubigendam uſui eſſet. Sed miſſis inſcriptionibus, ſi ſcriptorum iudicio rem tranſigi mavis, ecce Pſalmorum interpres Hieronymo haud paullo antiquior, & alterius ſaltem ſaeculi auctor, id quod Pſ. 74, ver. 6 apud LXX legitur, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέῤῥαξαν αὐτήν, ſic eſt interpretatus, *in ſecuri & aſcia deiecerunt eam*. An non intelligis aſciam λαξευτικὸν quoque inſtrumentum fuiſſe, imo & huic Graeco vocabulo λαξευτήριον reſpondiſſe? Et ſcimus Heſychium λαξευτήριον ſic exponere, ut ſit λιθοτόμον σιδήριον. Nam quod Graeci poſteriores aſtrologiae libros λαξευτήριον ex uſu linguae Perſicae inſcripſerunt, uti ex Gangii Graeco gloſſario licet intelligere, id perinde factum puto, quemadmodum Ariſtotelis logica Organum fuit appellatum. Verum hoc obiter. Altera vox, qua Graeci aſciam exprimerent, fuit ἀξίνη, (unde & *aſcia* nomen invenit, Aeolum more qui pro ξένος dicebant σκένος, & alia in eundem modum) quae & ſecurim & aſciam aeque ſignificat, eo quod fuiſſent figura ſimiles (id

quod

ponitur, eo inferretur (59): coniungitur enim ſemper cum illa formula haec altera *monumentum facere* aut *ponere* in hunc modum: ὁ δεῖνα τῷ δεῖνα PONI. CVRAVIT. aut FACIENDVM. CVRAVIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT. Accedit quod apud Gruterum p. 339, n. 4 *ſarcophago condere*, & *ſub aſcia dedicare*, iunguntur hoc modo: MEMMIA. CASSIANA. CONIVX. (maritum ſuum paullo ante nominatum) SARCOFAGO. CONDIDIT. ET. S. A. D. hoc eſt *ſub aſcia dedicavit* monumentum. Nec vacat inſcriptiones percurrere, quibus ea clauſula adhibetur, propterea quod de hoc commentario vere hoc mihi videor eſſe dicturus eum SVB ASCIA DEDICARI: ita raptim & adhuc atramento madens prelo committitur. Quo dabitur, ſpero, venia toto hoc opuſculo ſecus fortaſſe dictorum, ac viri docti ſint iudicaturi, quorum ſententiae lubens ſubſcribam.

XIX Ac de dedicationis notione latiſſime illa quidem patente, haec habui dicere. Ex quibus plane intelligimus, non templa ſolum aliaque religionem ſpectantia fuiſſe dedicata, ſed & profana loca tum publica, tum privata, uti domos, bibliothecas, ſcholas, monumenta; quinimo & veſtimenta, & nihil non eo ſenſu dedicatum fuiſſe.

II *Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.*

XX Iacobus Gutherius in III de vet. iur. pont. 12 ab antiquis uſque temporibus quosdam *duumviros aedis locandae faciundae dedicandae* adſtruit: eumque duumviratum aliquamdiu intermiſſum poſtea repetitum affirmat. Sed fruſtra eſt in exemplis afferendis, quae id tantum probant, fuiſſe quosdam duumviros aedis locandae faciundae: nam duumviros aedis dedicandae prorſus inauditos reor; & uni, puto, non duobus, negotium dabatur, ut dedicationi praeeſſet. Nec illud quidem, quod apud Livium libro altero, cap. 42 legitur, Gutherium iuvat: *Caſtoris*, inquit Livius, *aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello & Poſtumio dictatore. Filius eius duumvir ad id ipſum creatus dedicavit.* Nam Patavini verba *ad id ipſum creatus* non ad *dedicavit*, quod proxime ſequitur, referenda cenſeo, ſed quod creatus unus ex duum-

quod ex aſciae forma in monumentis perſpicitur) imo & officio: nam ἀξίνη ab ἄγνυμι venit, cuius futurum ἄξω, quoniam ad frangendum lapides tam ſecuris, quam aſcia comparata fuit. Atque haec quidem veriſſima eſt aſciae illius, quae in monumentis nominatur atque inſculpitur, ſignificatio: quam non eo pluribus confirmavi, quod ea magnopere indigerem (nam modo fabricatorum fuiſſe inſtrumentum conveniat, ceterum λαξευτικήne, an calcaria ſit aſcia intelligenda, mea nihil intereſt) ſed ut Reineſium ab iniuſta reprehenſione vindicarem.

(59) Secundum hanc illius formulae notionem, Ioſeph Chriſti Servatoris cadavere in novum monumentum illato illud indubie *dedicaſſe* dicetur: imo cum illud monumentum Lucae XXIII, 53 λαξευτὸν dicatur, quaſi ſi dicas *exaſciatum*, ſive aſciae ope exciſum, etiam *ſub aſcia dedicaſſe* fortaſſe dicetur. Verum cum illud ſepulcrum non recens exſtructum fuerit, nec in eum finem, ut ibi Servator conderetur: non belle ibi quadrat haec clauſula *ſub aſcia dedicavit*.

duumviris fuiſſet aedis locandae faciendae ; viſum fuit ut unus ex iis duumviris, qui filius eius eſſet qui voverat , dedicaret . At enim Gutherius cap. 13 eiusdem libri in veteri marmore duumviratum aedis dedicandae ſibi reperiſſe videtur. Ea eſt inſcriptio Caſinas apud Grut. p. 100 , 8 in hunc maxime modum:

M. PAPIVS. M. F. L. MATRIVS. L. F
DVO. VIRI. I. D
SIGNVM CONCORDIAE. EX. S. C. RESTITVENDVM
COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT &c.
. . . . CN. DOMIT. C. ASINIO. COS

Quo in epigrammate labitur pueriliter Gutherius , quod illas alterius lineae ſingularias I. D. ſpreta eorum non minus inſulſa interpretatione , qui exponerent *iuſſu Dei*, ita demum interpretatur, *iuſſi dedicare* . Tamne hoſpes in priſcis marmoribus quiſquam , nihil ut de *duoviris iuri dicundo* inaudiverit ? Verum quod de ambobus numero multitudinis dicitur DEDICARVNT , compendii id cauſſa factum, ut utrique non modo curatio ſed & dedicatio tribueretur, cum uterque quidem curaſſet , ſed revera alter tantum eorum ſuo & alterius nomine dedicaſſet : quemadmodum ſaepe in Evangeliis & Actis , ut V. T. omittam , plures aliquem ſermonem habuiſſe dicuntur, cum reipſa ab uno dumtaxat ex iis ceterorum nomine eam orationem haberi oportuerit . Ita, opinor , iſta epigraphe capienda: neque inſolens in inſcriptionibus illud eſt, rem quampiam ſuo & aliorum nomine ab uno aliquo dedicatam . Plinius v epiſt. 12 : *Cognovi ſpecioſiſſimam te porticum ſub tuo filiique tui nomine dedicaſſe* . Fortaſſis tamen ſigni dedicatio (quae, ut alibi notatum , eiuſdem collocationem ſignificat) a duobus peragi potuit (60).

N 2 XXI

(60) Neque vero in ea ſolum inſcriptione , quam cum Gutherio recitavi, ſed & in aliis haud ita paucis binos aut plures dedicaſſe deprehendi . Apud Grut. inſcriptio Spoletina p. 3 , n. 9 : *I. O. M* &c. . . . *M. Gellius Stephanus iun. cum Stephano patre domu Tertiana ex dirution. reſtit. DEDICARVNTQ.* & p. 100 , n. 10 Agrigentina epigraphe huiuſmodi : *Concordiae Agrigentinorum ſacrum reipublica Lilybaetanorum DEDICANTIBVS M. Haterio Candido procos . & L. Cornelio Marcello Q. PR. PR.* Itemque p. 103, 6 in Delmatia : *Victoriae Augg. NN* &c. *dedicante Egnatio Victore Leg. Augg. PR. PR. & Cl. Piſone* &c. Et ne forte excipias Romae quidem obtinuiſſe, ut uni dedicandi munus demandaretur , non item extra Romam (quod conſtet ex Plinii epiſt. ad Traianum in provinciis non eoſdem dedicandi ritus obſervatos, ac Romae) ecce tibi Romanam epigraphen apud Grut. p. 307 , n. 8 , in qua de duobus dicitur : DE. SVO. D. D. IDEM. DEDICARVNT. Et Romana quoque illa eſt , quam Reineſius cl. 1, n. 279 refert , qua duo STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. Itemque Romana , quam idem 1, 300 producit , qua tres SIGN. AEN. SVA. PEC. DE DICAVERVNT.

Sed in recitatis elogiis *dedicare* non idem, quod *conſecrare* , (quod , ni fallor , uni demandabatur) ſed idem quod ἐγκαινίζειν , ut toties admonuimus : & in Reineſianis poſtremo loco productis illud SVA. PEC. magno eſt indicio non de καθιερώσει ſed de ſigni collocatione & liberalitate aliqua in eo dedicando ideſt collocando exhibita , eſſe ſermonem ; id quod luculentiſſime conſtat ex 89 claſſis alterius Reineſianae, ubi plures quoque *dedicaſſe ſua pecunia* theatrum dicuntur , ſed non aliter dedicaſſe quam ſcenicis ludis THEATRVM , ait inſcriptio , ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.

XXI Sed commentitiis (61) illis aedis dedicandae duumviris valere iuſſis, ſcimus olim ſtante rep. populi iuſſu, aut plebiſcito debuiſſe praefici, qui dedicaret. Iſtud quidem & ex Ciceronis epiſtola ad At. IV, 2 conſtat, ubi ait: *Si neque populi iuſſu, neque plebis ſcitu is qui ſe dedicaſſe diceret, nominatim ei rei praefectus eſſet, neque populi iuſſu, aut plebis ſcitu id facere iuſſus eſſet: videri poſſe ſine religione eam partem areae mihi reſtitui*: & ex oratione pro domo ſua n. 53 legitur, L. Caſſio cenſore de ſigno Concordiae dedicando ad collegium referente, *Ei M. Aemilium Pont. Max. pro collegio reſpondiſſe, niſi eum populus R. nominatim praefeciſſet, atque eius iuſſu faceret, non videri ea recte poſſe dedicari. At ſenatus conſecratam aram tollendam ex auctoritate pontificum cenſuit*, &c. Verum hoc aliis iam notatum.

XXII Sub imperatoribus poſtquam lege regia populi poteſtas ad principem translata fuit: princeps ſolus dedicare poterat, vel is etiam, cui dedicandi feciſſet poteſtatem: id quod modo ex Vlpiano l. 9 de rer. diviſ. cum didicerim, non gravabor eam legem fere totam huc adſcribere, propterea quod alia quaedam praeterea complectitur ad id argumentum ſpectantia: *Sacra loca ea ſunt, quae publice dedicata ſunt, ſive in civitate, ſive in agro. Sciendum eſt, locum publicum tum ſacrum fieri poſſe, cum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit poteſtatem. Illud notandum eſt aliud eſſe ſacrum locum, aliud ſacrarium. Sacer locus eſt locus conſecratus: Sacrarium eſt locus, in quo ſacra ponuntur, quod etiam in aedificio privato eſſe poteſt. Et ſolent, qui liberare eum locum religione volunt, ſacra inde evocare*. Tum tranſit ad ſancta, de quibus ait: *Proprie dicimus ſancta, quae nec ſacra nec profana ſunt, ſed ſanctione quadam confirmata: ut leges ſanctae ſunt, ſanctione enim quadam ſubnixae ſunt*. Ac demum nonnullis interiectis: *Res ſacra non recipit aeſtimationem*. Ex his percipimus, ad principem proprie pertinuiſſe *publice dedicare*. Hinc ſaepe apud ſcriptores legimus, imperatores Roma profectos ad aliquid dedicandum, uti cum Tiberius Capreas ſeceſſurus, eam cauſſam ſuae profectioni praetexuit, ut Capuae Capitolium, Nolae Auguſti templum dedicaret. Et ex noſtri amphitheatri titulo diſcimus, illud ab Antonino dedicatum, ut ſexcenta alia huiuſmodi dedicationum extra Romam exempla reticeam. Nonnunquam tamen, ut ex eodem iuriſconſulto didicimus, princeps alteri cuipiam dedicandi poteſtatem dabat: tum vero

(61) [Haec quondam; ſed poſtea Livii locis doctior factus fateri cogor Duumviros aedis dedicandae ſive potius aedium dedicandarum non eſſe commentitios, Livius itaque lib. XXIII, cap. XXI: *Et Duumviri creati M. & C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt*. Eodem lib. cap XXX: *Exitu anni Q. Fabius Maximus a Senatu poſtulavit, ut aedem Veneris Erycinae, quam dictator voviſſet, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut T. Sempronius.. ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum eſſe iuberent aedis dedicandae cauſſa*. Eodem lib. cap. XXXI: *Interea duumviri creati ſunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Craſſus aedibus dedicandis: Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinae*. Itaque vide an in primo exemplo & ſimilibus τὸ *dedicaverunt* numero multitudinis non idem ſit, quod ἐνεκαίνισαν.]

ro cave putes illum ſuo nomine dedicaſſe ; nam imperatoris nomine tum etiam dedicatio peragebatur : cuius rei certiſſimam fidem facio in hunc modum. Inſcriptio Mediolani eſt apud Gruterum p. 177, n. 4 qua de Antonino dicitur : AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS (ideſt Mediolano ſive potius in Delo inſula, uti alibi dictum fuit) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQ. Atqui Antoninus, teſte Capitolino cap. 7, *nec ullas expeditiones obiit, niſi quod ad agros ſuos profectus eſt ad Campaniam, dicens, gravem eſſe provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*. Non ergo ipſe per ſeſe Antoninus aquaeductum illum dedicavit ; ſed alius quiſpiam imperatoris nomine. Sed tamen idem imperator (ut obiter admoneam) Campanum amphitheatrum ipſe per ſeſe, uti prorſus mihi perſuadeo, dedicavit: propterea quod ſcimus ex eodem Capitolino in Campaniam ad ſuos agros eum ſeceſſiſſe.

XXIII Quod dedicationes per alios imperatoris nomine ſaepe peractas diximus : idem nuper (ſi profanis gentium ritibus ſacroſanctas Eccleſiae caeremonias conferre licet) in Metropolitanae Eccleſiae Campanae dedicatione factum. Nam cum ampliſſimus & immortalis memoriae Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS, qui quartum iam hunc & viceſimum annum in Metropolitana hac cathedra ſanctiſſime adſidet, ſuam Eccleſiam non modo ab inchoato reſtituiſſet, ſed & laxius ampliaſſet, exornaſſetque magnificentiſſime : hoc unum reſtabat, ut ab illo paſtoralis vigilantiae ſpecimine ſingulari FR. VINCENTIO MARIA CARD. VRSINO, qui tunc temporis Beneventanam Campanae coniunctiſſimam planeque germanam Eccleſiam ſanctiſſimis inſtitutis moderabatur, ſollemnibus caeremoniis, quod iamdiu promiſerat, dedicaretur. Qui tamen interea temporis ſumma omnium gratulatione, Romanae Eccleſiae hoc eſt omnium I. C. Eccleſiarum gubernaculis admotus, cum gravioribus curis diſtentus iter aggredi, atque ipſe per ſeſe eam conſecrationem tranſigere haud facile poſſet: ut fidem tamen liberaret, pulcherrimo excogitato MVNDILLAM VRSINVM Epiſcopum Melphitanum Archiepiſcopum Corinthium fratris filium, ſed ſanctioris diſciplinae cognatione ſibi multo devinctiorem, miſit, qui veluti procuratorio nomine eam functionem obiret. Vt iure in eo ſibi Campani placeant, quod eam dedicationem non tam Mundillae Vrſino, quam BENEDICTO XIII nunquam interituri nominis PONTIFICI MAX. adſcribendam putent, & in Eccleſiae tabulariis conſignandam. Quod tamen, ſicut & cetera eximia ornamenta, quae ex eiuſdem clementiſſimi PONTIFICIS munificentia nuper in nos redundarunt, non alii profecto, quam NICOLAI CARD. CARACCIOLI veteri cum illo neceſſitudini accepta referimus: & tantis nominibus BENEDICTO & NICOLAO auſpicatiſſima omnia ex animo adprecamur. Et quoniam huc ſermone progreſſi ſumus : ſic uti a

Ro-

Romanis imperatoribus longa ſaepe itinera fuiſſe ſuſcepta dicebam ad aedem aut opus aliquod dedicandum : eundem morem, olim quidem a ſummis Pontificibus ſaepiſſime obſervatum, poſtea iamdiu intermiſſum, idem BENEDICTVS XIII revocavit: quem iam, vere ineunte, Beneventum ad aedem S. Philippi Nerii dedicandam advolaturum auditur. Per eam vero occaſionem in itu aut reditu ſacri Campani cimeliarchii aram ab eodem conſecratum iri nuntiatur : nimirum enim nihil ſibi reliquum facit clementiſſimus PONTIFEX, ut undecunque novus Campanae metropoli ſplendor ac dignitas poſſit accedere.

XXIV Quisquis igitur procuratorio nomine pro imperatore dedicabat, non ſuum, ſed principis nomen titulo inſcribebat, uti ex Novarum Athenarum aquaeductu modo collegimus. Quibuſdam tamen poteſtas fiebat ſuo, non imperatoris nomine dedicandi, & uti ſuum, non vero imperatoris nomen inſcriberent: quae quidem poteſtas iis plurimum dabatur, qui ſua pecunia aliquid feciſſent : id quod colligo ex inſcriptione, quam ſupra ex Holſtenio protuli, quae M. SILIO EPAPHRODITO poſita fuit propterea, QVOD. AMPHITHEATRVM. COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F. DEDICAVITQ. L. D. D. D. Quamquam autem quatuor illae ſingulares litterae, hoc eſt *locus datus decreto decurionum*, notant eum non fuiſſe amphitheatri titulum, ſed ſtatuae, credo, ſubſcriptionem : tamen in amphitheatri illius epigrammate fuiſſe M. Silii Epaphroditi nomen adſcriptum, mihi perſuadeo, aliorum titulorum indicio, quibus eius, qui ſua pecunia feciſſet dedicaſſetque, nomen adſcribitur : ſicuti Neapoli in templi Caſtorum epigraphe (quod pulcherrimum opus iampridem me puero corruit) de illo Tiberii liberto legebatur: ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ, ideſt sua pecunia perfectum conſecravit.

XXV Ceterum libera republica idcirco tanto ambitu templorum dedicationibus inhiabant, quod dedicanti tribueretur, uti nomen ſuum inſcriberet (62), etiamſi alius aedificaſſet. De M. Horatio Pulvillo Dionyſius lib. V : *Dedicationem atque inſcriptionem* (templi Capitolini) *abſente collega occupavit alter conſul M. Horatius*. Deinde diu poſt Catuli honori conceſſum legitur apud Val. Max. VI, 9, *Vt nomen eius in Capitolino faſtigio fulgeret*, nimirum quia a Sylla reſtitutum Catulus dedicavit : qua de re Tacitus III hiſt. 72 : *Curam victor Sylla ſuſcepit* (Capitolini templi poſt conflagrationem reſtituendi) *neque tamen dedicavit :*

(62) [Incredibile enim dictu eſt quanto veteres inſcribendi nomen operibus ſtudio flagrarent: id quod non tantum innumerae veteres epigraphae teſtantur, ſed & pulcherrima inde petita translatio a Beatiſſimo Martyre Ignatio epiſt. ad Romanos : Οὔτε ὑμεῖς, ἐὰν σιωπήσητε, κρείττονι ἔργῳ ἔχετε ἐπιγραφῆναι : Vetus interpres : *Neque vos, ſi taceatis, meliori operi habetis inſcribi*. Nam quia ſingulis operibus auctoris nomen ad aeternitatem inſcribebatur, hinc ἐπιγράφειν ad quaecunque facta vel dicta translatum fuit. Plutarchus : Ὅθεν οἱ μεγάλοι καὶ δαίμονα καὶ τύχην τοῖς κατορθώμασι συνεπιγράφουσι h. e. *conſortem laudis faciunt*. Tale & illud eſt Polybii lib. I : τὴν ἐπιγραφὴν τῶν πραγμάτων λαβεῖν.]

vit : hoc ſolum eius felicitati negatum (Syllae ipſius dictum id fuit, auctore Plinio VII, 43 : *Hoc tamen nempe felicitati ſuae defuiſſe*, &c.) *Lutatii Catuli nomen inter tot Caeſarum opera uſque ad Vitellium manſit* : nam ſub Vitellio iterum conflagravit. Haec de templi Capitolini dedicatione atque inſcriptione.

XXVI Nec ſolum libera rep. ſed etiam ſub prioribus Caeſaribus eadem dedicandi ambitio viguit : nimirum antequam poteſtas deſignandi eius, qui dedicaret, a ſenatu populoque ad imperatores deferretur (quod nondum ſub Claudio contigerat, qui ex S. C. neſcio quid dedicavit, ut ex epigrammate percipitur apud Grut. p. 101, n. 1) & antequam obtinere coepiſſet, ut poſſet alius quiſpiam imperatoris nomine dedicare. Tacitus VI annal. 45 : *Ne publice quidem, niſi duo opera* (Tiberius) *ſtruxit, Templum Auguſti, & ſcenam Pompeiani theatri : eaque perfecta CONTEMTV AMBITIONIS, an per ſenectutem, haud dedicavit.*

XXVII Hadrianus tamen ab ea ambitione ſuum inſcribendi nomen longiſſime in ſpeciem abhorruit : ſic enim de eo narrat Spartianus cap. 19 : *Romae inſtauravit pantheum, ſepta, baſilicam Neptuni, ſacras aedes plurimas, forum Auguſti, lavacrum Agrippae : eaque omnia propriis & veteribus nominibus conſecravit.* Eandem quoque civilitatem (ut de Auguſto taceam, de quo prope idem tabulae Ancyranae commemorant) Severus praeſetulit, de quo prodit Spartianus cap. 23 : *Magnum vero illud . . . quod Romae omnes aedes publicas, quae vitio temporum labebantur, inſtauravit* (proinde etiam dedicavit) *nuſquam prope ſuo nomine adſcripto, ſervatis tamen ubique titulis conditorum.* Ex quibus Spartiani teſtimoniis intelligimus, Hadrianum quidem nunquam ſuum nomen inſcripſiſſe, ſed veteribus nominibus omnia dedicaſſe : Severum autem, etſi plurimum eodem quo Hadrianus modo fecit, tamen nonnunquam & ſuum nomen inſcripſiſſe, & ſimul conditorum titulos ſervaſſe : id quod in Panthei titulo hodieque animadvertitur, ubi ſervato praegrandibus litteris M. Agrippae conditoris nomine, infra ſuum & Caracalli filii nomen minoribus elementis Severus adſcripſit. Quod eo notavi, quod hunc poſtremum morem, eumque ſane quam honeſtiſſimum, utpote & ab affectata modeſtiae laude, & ab invidiae labe alieniſſimum, in Campani amphitheatri titulo tenuit Antoninus ; qui cum neque coloniae Capuae aedificati operis, nec patri reſtituti atque exornati laudem invidiſſet, etiam ſuum qui dedicaſſet nomen adſcripſit. Hoc demum illud eſt

—— *medium vitiorum, & utrinque reductum.*

Hic eſt ille medius, ac temperatus ſapientiae modulus, quem optimus princeps, tantum non Chriſtianus, in omnibus dictis factiſque mirifice tenuit. Nam Hadrianum nihil moror, qui ex ea ipſa moderatione laudem aucupabatur : & ſcimus illum tanta gloriae cupiditate flagraſſe, ut nonnullos, ne ſuis luminibus obſtruerent, per ſummam crudelitatem oppreſſerit.

III.

III. *Quo ritu templa, hoſtium bona, arae, ſigna conſecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica ſacrari oporteret.*

XXVIII Ex his quae hactenus ediſſerui ſatis intelligitur, templorum aut ſimilium dedicationem ab eorundem conſecratione ſedulo diſtinguendam: nam illa nihil aliud proprie fuit quam ἐγκαινισμός, ideſt primus rei uſus; haec vero, antequam res in uſum traduceretur, certis ritibus formuliſque conceptis perficiebatur. Sed tamen quod res eſſent coniunctiſſimae, & eodem tempore res ſacraretur, & uſui dicaretur; idcirco obtinuit, ut *dedicationis* vocabulo ad utranque rem ſignificandam paſſim uterentur, & ea dedicare idem quod ſacrare fuerit.

XXIX Iam quemadmodum in templo dedicando pontifex templi poſtem teneret, quaeve ſollemnia verba praeiret, quae ſubinde is qui dedicationi praeeſſet pronuntiaret, ea quia iam multi, atque in primis Briſſonius, Gutheriuſque exponere iamdiu occuparunt; nihil cauſſae eſſe video quamobrem actum agam. Quare ad eos lectorem reiicio: ego interea ſpicilegium faciam.

XXX Templi iam perfecti dedicationem ne diu differrent, religione olim tenebantur; id quod Plinius IV, I addocet: *Cuius*, inquit, (templi) *dedicationem*, *cum ſit paratum*, *differre longius irreligioſum eſt*.

XXXI Sed & e Plinii hiſtoria iam aliis notatum, pontificem verba praeeuntem dediſſe operam, ut illa ne praepedita aut balbutiente lingua pronuntiaret, ne ſi verbo aberraſſet, conſecratio quaſi minus rite facta eſſet inſtauranda. Plinii verba haec ſunt lib. XI, cap. 37: *Metellum pontificem adeo inexplanatae* (linguae) *fuiſſe accepimus*, *ut multis menſibus tortus credatur*, *dum meditatur in dedicanda aede Opiferae dicere:* Opiferam autem equidem Fortunam interpretor (63).

XXXII

(63) Harduinus illud *Opiferae* in duas voces divellens, *Opis vere* in ipſo textu exhibuit; quod in MSS. *fere* pro *vere* pingi ſoleat: ita *vere dicere* idem Plinio erit, quod exacte & accurate pronuntiare. Coniectura non diſplicet: ſed non continuo textum (quod vir doctiſſimus aſſolet) immutari oportuit ob eiuſmodi coniecturas, quas in notis legi ſatis fuerit.

Viri docti *Opiferam* Iunonem hic intelligunt, quae parturientibus ſubſidio venit: ſed ut fatear Iunonem cum hoc epitheto nondum inveni; ſed Dianam tamen, quae interdum cum Lucina confunditur, cum eo attributo reperi apud Grut. p. 41, 8 Tibure in hunc modum: DIANAI. OPI FER. NEMORENSI. &c.

Equidem mihi perſuadeo *Opiferam* apud Plinium non fuiſſe aliud, quam Fortunam: nam certe Tibure apud Grut. p. 75, 9 dicitur quidam C. Iulius SALTVM. FORTVNAE, OPIFERAE. reſtituiſſe. Eadem *adiutrix* appellatur ap. Grut. p. 73, 7: FORTVNAE. ADIVTRICI. ET. TVTELE. &c Huc refer etiam *Fortunam obſequentem* qua nihil in ſaxis frequentius, & quod apud Grut. p. 79, 1 legitur: FORTVNAE. AVGVSTAE RESPICIENTI. &c. Nullum certe numen Romani impenſius colebant, quam Fortunam, a qua in rebus dubiis opem potiſſimum praeſtolabantur: unde illud de Traiani victoria Dacica apud Grut. elogium (etſi νοθείας ſuſpectum) p 73, 8: *Fortunae. Aug. omnipotent. Vbi. eras. Rhamnuſia. ubi eras. quantum. abfuit. ne. Roma. lugeret. ſed. vivit Traianus. vae. tibi. Decebale.* &c Verum quid dubiae fidei monumentis opus habeo: cum Plutarchi liber de Fortuna Romanorum abunde doceat ab ipſis ferme urbis incunabulis innumerabilia fana Fortunae exſtitiſſe ſub variis eiuſdem Fortunae appellationibus, ob eam cauſſam, ὅτι μεγάλη ῥοπή, μᾶλλον δὲ ὅλον, ἡ τύχη παρὰ πάντα ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων. *Quod magnum momentum imo ſumma*

XXXII Eandem non modo linguae, ſed & mentis conſtantiam iure pontificio fuiſſe requiſitam, nihil ut perturbata atque emota mente fieret, ex Ciceronis oratione pro domo aſſequimur: cuius locos libet ad-

ma in res humanas vis eſſet Fortunae. Itaquè inter illa Fortunae innumera cognomenta a Plutarcho praetermiſſa, etiam *Opiſera* fuerit. Vide & eiuſdem quaeſtiones Romanas. Et quidem apud Grut. p. 26, 4 Fortuna cum *ope divina*, ideſt cum ope quam Fortuna fert (non vero cum Ope illa celebri Dea) coniungitur in hunc modum: OPI. DIVINAE. ET. FORTVNAE. PRIMICENIAE. SACR. Et ſic dicitur OPI. DIVINAE. quemadmodum p. 94, 5 VI. DIVINAE. SCARVM. Quo in epigrammate *vim divinam* haud diverſam a Fortuna ſtatuo; quam idcirco *Fortem Fortunam* a Romanis dictam Plutarchus ibidem affirmat: ἣν φορτικὰν, inquit, καλοῦσιν, ὅπερ ἐστὶν ἰσχυρὰν &c. Sed nihil luculentius Capitolini teſtimonio in Max. & Balb. cap. 8: *Vnde*, inquit, *mos tractus ſit, ut proficiſcentes ad bellum imperatores munus gladiatorium & venatus darent, breviter dicendum eſt. Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hoſtes factam, ut civium ſanguine litato, ſpecie pugnarum ſe Nemeſis, ideſt VIS quaedam FORTVNAE ſatiaret. Alii* &c. Ergo *opem divinam*, & *vim divinam* nihil aliud quam *Nemeſim* ſeu *vim Fortunae* exiſtimabis: & Nemeſim ac Fortunam duo unius eiuſdemque Deae fuiſſe nomina praeter cetera, etiam ex Grut. p 80. 1 intelligitur, cuius epigrammatis initium tale eſt: DEAE. NEMESI SIVE FORTVNAE. Quanquam, ut fatear, proprie *vis divina* idem prorſus, quod *vis maior*, veteribus fuit. Id quod nuper e l. 25, §. 6 D. locat. aſſecutus, non gravabor eam legem adtexere: *VIS MAIOR*, ait ibi Caius, *quam Graeci* Θεοῦ βίαν, *ideſt VIM DIVINAM appellant, non debet conductori damnoſa eſſe, ſi plus, quam tolerabile eſt, laeſi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur*. Ergo *vis divina* eadem quae *vis maior*: quid vero porro haec ſibi velit, nemini obſcurum eſſe arbitror. Nam l. 15, §. 1 eod. tit. *vis maior* idem eſt quod *vis cui reſiſti non poteſt*. Cicero II de Inven. *Conqueſtio calamitatis eius, quae non culpa, ſed vi maiore quadam acciderit*. [Idem in II de nat. Deor. 44: *Nec non dici poteſt, vi quadam maiore fieri, ut contra naturam aſtra moveantur. Quae enim poteſt maior eſſe? reſtat igitur, ut motus aſtrorum ſit voluntarius*. Ergo *vis maior* apud iuriſconſultos opponitur voluntario]. Praecipue autem *vis maior* tempeſtates ſignificat. Plinius XVIII, 28: *Duo genera eſſe caeleſtis iniuriae meminiſſe debemus. Vnum quod TEMPESTATES vocamus, in quibus grandines, procellae, ceteraque ſimilia intelliguntur, quae cum acciderint, VIS MAIOR appellatur.. Alia ſunt illa, quae ſilente caelo ſereniſque noctibus fiunt, nullo ſentiente, niſi cum facta ſunt.. aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis carbunculum appellantibus*. Eodem ſenſu Columella 1, 7 agrum ſedulo cultum compendium afferre ſcribit, *niſi caeli maior vis, aut praedonis inceſſit*. Itaque nulli dubium, quin, ſicuti *vis maior* tempeſtates ſignificat, eadem quoque *vi divinae* ſubiecta notio fuerit: praeſertim cum, quod de *vi maiore* Plinius docuit, idem de *vi divina* diſerte tradat Vlpianus l. 24, §. 3 D. de damn. inſe. *Si violentia*, inquit, *ventorum, vel qua alia ratione, quae VIM habeat DIVINAM*. Quare ne dubita, quin in elogio, quod ex Grut. pag. 94, 5 attulimus per *vim divinam* tempeſtates ſint accipiendae. Epigraphe illa tribus arae lateribus inſcripta in hunc modum habet: VI. DIVINAE. SACRVM. C. VETTIVS. C. F. GAVOLVS. Ne cui vero mirum videatur *vi divinae* ſeu maiori, hoc eſt tempeſtatibus aram poſitam: ſciat iiſdem aedem Romae a L. Scipione Barbati F. fuiſſe excitatam; ut in vetuſtiſſima inſcriptione apud Sirmondum de illo legitur: DEDET. TEMPESTATEBVS. AIDE. MERETO. ideſt *dedit Tempeſtatibus aedem merito*. Ovid. VI faſt.

Te quoq. Tempeſtas, meritam delubra fatemur,
Cum paene eſt Corſis obruta claſſis aquis.

Nam Scipio ille Corſicam cepit, ut in eadem inſcriptione legitur. Quamquam & illud quoque fatendum eſt & *vim maiorem* & *vim divinam*, & θεομηνίαν & caeleſtes quaſve iniurias ad *VIM Fortunae*, uti appellat Capitolinus ſupra mihi in partes vocatus, ex ethnicorum ſententia rectiſſime referri.

Iam vero Metellus iſte pontifex diverſus omnino fuit a clariſſimo illo L. Metello pontifice, cuius ab eodem Plinio VII, 43 fit perhonorifica mentio (e quo Plinii loco Gruterus expreſſam putat epigraphen quam habet p. 377, 4) nam hic optimus orator fuit, ille vero inexplanatae linguae. Itaque is qui aedem Opiferae dedicavit, vel fuerit Q. Caecilius Q. F. Metellus Pont. Max. cuius in lapide auſpicato apud Grut. p. 39, 5 mentio exſiſtit; vel potius aliquis alius, non pont. max. (ob linguae quidem certe impedimentum) ſed dumtaxat e pontificum collegio. Et vide an non fuerit ille C. Metellus, cui agnomen Caprario fuerat, qui inter Metelli Macedonici filios ultimus natu fuit; in quem exſtat amarulentum illud Scipionis dictum in obſidione Numantiae apud Cic.

ſcribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54 pontificem reprehendit, quod in ſua domo dedicanda *mente ac lingua titubante* uſus eſſet. Tum & Clodium eiuſdem vitii accuſat: *Praeſertim*, inquit, *cum iſte impurus atque impius hoſtis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua conſiſteret. Delatum tum eſt ad vos pontifices . . . quemadmodum iſte praepoſteris verbis, ominibus obſcenis, identidem ſe ipſe revocando, dubitans, timens, haeſitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit, & fecerit*. Sed & tremebundam manum in poſte prenſando, credo quod perturbatae mentis eſſet indicium, nihil egiſſe, ex eadem oratione n. 52 addidici: *Aut*, inquit, *ſi dixit aliquid verbis haeſitantibus, poſtemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caſte, nihil more inſtitutoque perfecit*. Sane non immerito hodieque Eccleſiae catholicae ſacrorum antiſtites religioni ſibi ducunt myſteriorum formulas non mente attenta & conſtanti, linguae vero accuratae miniſterio diſertiſſime enuntiare.

XXXIII Haec de templorum ſacrandorum ritu. Sed & cum alicuius bona in deteſtationem conſecrabantur, poſtem aliquando teneri conſueviſſe, & verba ſollemnia pronuntiari ex iis, quae modo e Cicerone recitavi, & aliis eiuſdem orationis locis coniici poteſt. Sed tum demum, opinor, cum praedia illa non ſolum conſecrabantur, ſed & ara, ſignove poſito, alicui Deo dedicabantur; ut Libertatis ſignum in aedibus Ciceronis Clodius poſuit. Et eo ſpectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45: *Ergone, pontifices, putatis, ſi is poſtem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuſcuiuſque conſecrari poſſe? An iſtae dedicationes & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium, ſine ulla civium calamitate a maioribus noſtris conſtitutae ſunt?* Et n. 46: *Ergo ſi is* (M. Druſus) *Q. Caepionis inimici ſui poſtem aedium tenuiſſet, & pauca verba feciſſet, aedes Caepionis eſſent dedicatae?* Nimirum aedes, de quibus diſputat Cicero, non ſolum in deteſtationem, ſed & alicui Deo conſecrabantur, idcircoque poſtis tenendus erat.

XXXIV Ceterum cum bona dumtaxat conſecrabantur, tum tantum foculo pro roſtris poſito, adhibito tibicine, & capite velato, ita demum bona

2 de or. *Si quintum pareret mater eius, aſinum fuiſſe pariturum*. Certe ob ingenii tarditatem Caprarium fuiſſe appellatum, poſſumus ſuſpicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis conſularibus elatus fuerit, quorum ultimus Caprarius recenſetur. Nec ſolum Plutarchus, ſed & Velleius I, II, Valerius Max. VII, I, I, Plinius VII, 44, S. Auguſtinus II de civ. 23, & ante hos omnes Cicero V de fin. 78, & I Tuſc. 35 Q. Metelli fortunae felicitatem mirifice praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratiſſimis filiis, quorum geſti honores ſedulo recenſentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abblandientis Fortunae exemplum fuiſſe appareat. Id quod magno eſt indicio & aedem Opiferae a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuiſſe & fortaſſis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occaſionem fuiſſe conſecratam; ac potiſſimum a C. Caprario ob eas coniecturas, quas modo exponebam.

bona illa religioni obligabantur. Cicero eadem or. n. 47: *Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . conſecravit , foculo poſito in roſtris , adhibitoque tibicine.* Et paullo poſt: *Tu , tu , inquam , capite velato , concione advocata , foculo poſito , bona tui Gabinii . . . conſecraſti.* Sed & tum quoque non ſine verbis ſollemnibus res tranſigebatur: *Quid ergo* , inquit eadem or. n. 48 , *illa tua tum obteſtatio tibicinis? quid preces? quid priſca verba voluerunt?*

XXXV De ritu , quo Deorum ſigna conſecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me eſſe ſollicitum: quod eam operam iam videam ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam ſchediaſmate de conſecrationibus ethnicis pag. *661* , & ſequentibus (*64*).

XXXVI Quid cetera operum publicorum? an ea quoque ſollemnibus verbis & caeremoniis ſacrabantur? Opera publica quatuor generum exſtitiſſe mihi perſuadeo, alia ut eſſent ſacra , hoc eſt a principe , vel

(*64*) Vandalei ſchediaſma de conſecrationibus *ethnicis* tum demum incidit mihi in manus , cum iam hanc de dedicationibus diatribam abſolviſſem , imo & haec quae hactenus praemiſſa ſunt, iam typis commiſſa eſſent. Et viro eximio atque erudito Dominico Graeco I. C. magnam habeo gratiam , a quo eum librum , quorum habet copioſiſſimam penum , & indicatum & commodatum habui . Ac ſane a Vandaleo putabam iam omnia occupata: ſed contra res cecidit. Nam primum is conſecrationes, ego dedicationes potiſſimum propoſitas habui , quarum in primis notionem eruere e tenebris ſum conatus. Tum aliter ille , aliter ego eo in argumento verſati ſumus , quod is totus eſt in imperatorum clarorumque virorum , nec non & ſignorum Diis poſitorum conſecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis iam ferme notata) ego contra quam viam inierim , quivis perſpicere poteſt. Itaque cum iis , quae iam pridem Gutherius attulerat , non inutiliter & ſchediaſmatis illius lectio coniungi poterit, & huius, ſi cui eſt otium , diatribae. Ac de Deorum potiſſimum ſignis , quo ritu ſacrarentur, haud contemnenda ſunt , quae Vandaleus ediſſerit , quae legi apud illum ſatius fuerit.

Quanquam quae ſupra de ſtatuarum dedicatione obiter innueram , nihil muto : & ea iuvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut ſigni *dedicationem* aliud nihil eſſe quam eorumdem erectionem, ſive in ſua baſi collocationem, & *loco dato decreto decurionum*. Sic ea *dedicabantur*, quia ſic demum eorum uſus inchoabatur: nam unctiones , coronationes , & ſi quae aliae caeremoniae , eae ad conſecrationem demum pertinent , quae hic quoque proprie diverſa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis *dedicare* idem quod ſuſpendere fuit . Harum omnium rerum dedicationes ἀναθέσεις aut ἱδρύσεις Graeci dicebant , ſtatuas ipſas aut aras ἱδρύματα , reſque huiuſmodi omnes ἀναθήματα, & ἀνακείμενα appellabant : veluti quem Horatius *dedicatum Apollinem* nuncupavit , eum ἀνακείμενον Graeci redderent , aut ἱδρυμένον , ſicuti ἱδρύσασθαι τὸν Πυθαγόραν Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam ſatis percipitur earum rerum dedicationem fuiſſe idem quod collocationem aut erectionem : tamen nihil expreſſius Ciceronis loco quem ſupra poſui, ex or. pro domo n. 46 : *Simulacrum autem* , inquit , *aut aram ſi DEDICASTI , ſine religione LOCO MOVERI poteſt* : nam *dedicare* & *loco movere* contraria fuerunt. Sicuti e contrario *conſtituere* & *dedicare* in veteri inſcriptione apud Fabrettum p. 280 , n. 173 ſynonymως uſurpantur. Id epigramma ſic habet: *Signa. tranſlata. ex . abditis. locis. ad. celeritatem. thermarum. Severianarum.* (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19) ... *Audentius. Aemilianus. V. C. conſ. Cap. CONSTITVIT. DEDICARIQVE. praecepit. curante. T. Annonio. Chryſantio. V. P.* Qua in epigraphe *conſtituit.dedicarique.praecepit.* unam eandemque rem notat , & κατ' ἐπεξήγησιν inſcriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad ſignorum conſecrationem , quae unctionibus coronationibuſque perficiebatur , referri poſſe: ea quippe iam olim conſecrata oportuit : per translationem vero conſecratio non amittebatur : tantum dedicatio, quae ἐν τῇ ἱδρύσει conſiſtebat, iteranda fuit. Fortaſſis vero in marmore CONSTITVI DEDICARIQVE ſcriptum fuit; ſicut & illud a deſcriptore peccatum fuit , quod CAP. pro CAMP. in adverſaria retulit, cum tamen ille CAMPaniae , non CAPuae , conſularis exſtiterit. Audentii quoque praenomen , quod fortaſſe detritum deprehendit, quicunque hoc elogium

cui princeps dedicandi dediſſet poteſtatem, publice (*65*) conſecrata; uti Vlpiano auctore ſupra expoſitum fuit (hujuſmodi non ſolum fana & arae fuerunt, ſed & theatra, puto, & gymnaſia & amphitheatra, & alia fortaſſe id genus, ſuis ſingula numinibus (*66*) ſacra): alia vero non ſacra ſed

gium excepit, VINIVS fuit, id quod ex altero Campano epigrammate huic conſulari poſito docebitur, cum omnes noſtrates inſcriptiones in unum volumen compingentur. Et quoniam ſemel digreſſi ſumus: illud SIGNA. TRANSLATA. EX. ABDITIS LOCIS. Fabrettus, vir cetera eruditus, poſtquam ingenue negat ſe ſcire quid ſibi velit: *aliam*, inquit, *ſimilem*, *cuius aeque ignorationem profiteor*, *VT CRVCEM CVRIOSIS FIGAM*, *hic expono*. Nam in fundo cuiuſdam baſeos ſcriptum tradit in hunc modum TRANSLATA (ſupple ſtatua, opinor, illa, quae huic baſi ſuperpoſita fuerat) EX. OBSCVRO. LOCO. CVRANTE IVNIO. GALLIENO. &c. Verum ficulneam (ni potius ſambuceam) crucem curioſis fixit vir eruditus. Legiſſe memini in codice Theodoſiano, quem nunc ad manus non habeo, titulum unum (an plures?) de ſignis aliiſque id genus publicorum aedificiorum ornamentis non transferendis. [Et apud Reineſium pag. 475, Cl. VI, n. XI Praeclarum extat S. C. de non diruendis aedificiis vetuſtis ad recentiora opera exornanda (ut apud nos amphitheatrum quotidie deperit): vide & doctum Reineſii commentarium.] Ne contra eas leges peccatum videretur, additum expreſſe fuit EX ABDITIS. LOCIS. aut EX. OBSCVRO. LOCO. Nam quis vetitum fuiſſe affirmaverit, e vetuſto aliquo ac ſubterraneo aedificio nullius uſus, imo tum primum detecto, ſigna aut alia huiuſmodi ornamenta in alias fabricas transferre? [Can. Cartaginienſis in Codice Dionyſii num. LVIII petendum ab Imperatoribus decernit, *ut reliquias idolorum per Africam iubeant penitus amputari*; itemque ut *templa eorum*, *quae in agris*, *vel IN LOCIS ABDITIS conſtituta*, *nullo ornamento ſunt*, *iubeantur omni modo deſtrui*. Ubi illud *nullo ornamento ſunt* ſatis declarat licuiſſe ex locis abditis ornamenta detrahere in alterius publici aedificii uſum. Vide etiam an non ABDITA LOCA & OBSCURVS LOCVS in his inſcriptionibus ſint quas veteres appellarunt faviſſas; de quibus Gellius, quo ſigna vetera, & *ea quae vetuſtate erant facta inutilia*, ut ait Feſtus, coniiciebant. In Herculanei ruinis ſigna in cellis ſubterraneis reperta memini. Romae in Baſilicae Vaticanae refectione vetera muſiva, ſigna, &c. in cryptis eius Eccleſiae collocarunt.] Sed poſtquam fixam a Fabretto crucem refiximus: illud potius ſcire lubet, in eadem inſcriptione cur dictum fuerit AD. CELERITATEM THERMARVM. SEVERIANARVM. Leviuſculum hoc quidem. Sed tamen celeritatem thermarum Titianarum aemulari voluiſſe Severum crediderim; de quibus Suetonius cap. 7: *Amphitheatro dedicato*, *thermiſque iuxta CELERITER exſtructis*. De iiſdem Titianis, puto, Martialis:

Hic ubi miramur VELOCIA munera thermas, &c.

Verum haec in tranſcurſu. Nunc illud quod inſtat. Apuleius eiuſdem rei teſtis ſupra productus *depictam tabulam domus atrio dedicare* pro *ſuſpendere* uſurpavit. Et is locus Quintiliani decl. quem habet Vandaleus pag. 662 eodem referendus: *Haec*, inquit, *priuſquam dedicationis accipiant ſummam religionem*, *opera ſunt tantum*: *dedicatio eſt illa*, *quae Deum inducit*, *quae SEDE DESTINATA LOCAT*. Quanquam hic auctor *dedicationis* voce, ut ſaepe fit, & collocationem & conſecrationem ſimul intellexit, quod eſſent res coniunctiſſimae. Contra Minucius dedicationem pro ſola conſecratione poſuit: *Quando igitur*, inquit, *his naſcitur* (Deus)? *Ecce funditur*, *fabricatur*, *ſcalpitur*. *Nondum Deus eſt*. *Ecce plumbatur*, *conſtruitur*, *erigitur*. *Nec adhuc Deus eſt*. *Ecce ornatur*, *conſecratur*, *oratur*, *tum poſtremo Deus eſt*, *cum homo voluit & DEDICAVIT*. Non male Minucius *dedicavit* dixit pro *conſecravit*, quod erant res coniunctiſſimae nec ſeparabiles: illud queror, quod erectionem a dedicatione & conſecratione ſeiunxit, improprie certe locutus; nam erectio, apud vetuſtiores quidem certe, conſecrationis pars fuit, & erectio & dedicatio idem fuerunt. Hinc Ariſtophanis Scholiaſtes in Pace ad illud ταύτην χύτραις ἱδρυτέον, non ſolum ollis leguminum ſtatuas collocatas, ſive conſecrando collocatas ait, verum etiam aliquando ſumtuoſius victimis, id quod dici teſtatur βοΐ ἱδρύσασθαι, ἢ αἰγί, ἢ προβάτῳ, id eſt *bove aut capra aut ove collocare*, ſeu conſecrando collocare.

(65) Publice, inquam, conſecrata: *Si quis autem* (ait Iuſtinianus lib. II Inſt. t. I, §. *ſacrae*) *auctoritate ſua quaſi ſacrum ſibi conſtituerit*, *ſacrum non eſt*, *ſed profanum*. Et Feſtus: *Gallus*, inquit, *Aelius ait*, *ſacrum eſſe quocunque modo atque inſtituto civitatis conſecratum ſit*, *ſive aedes*, *ſive ara*, *ſive ſignum*, *ſive locus*, *ſive pecunia*, *ſive quid aliud quod Diis dedicatum*, *atque conſecratum ſit*. *Quod autem privati ſuae religionis cauſſa aliquid earum rerum Deo dedicent*, *id pontifices Romanos non exiſtimare ſacrum* ... *Ille locus ubi ea ſacra privata facienda ſunt*, *vix videtur eſſe ſacer*.

(*66*) Amphitheatra ſive Herculi quantum e Vitruvio [(qui I, 7 *Herculi*, *in quibus civitatibus non ſunt gymnaſia*, *neque amphitheatra*,

ſed ſancta, veluti urbium muri, quos iuriſconſulti ſanctos, quia ſanctione confirmatos, non item ſacros fuiſſe teſtantur : alia religioſa, veluti ſepulcra: alia demum nec ſacra, nec ſancta, nec religioſa, ſed mere profana. Ac plurima ſunt opera publica, veluti viae, pontes, aquaeductus, & tale genus innumera, quae quo referam haud facile dixerim. Portas urbium negat Plutarchus in quaeſt. rom. ἱερὰς καὶ ἀβεβήλους eſse (quod tamen de muris fatetur) ſive quod per eas funera efferrentur, ſive quod in ſollemni moenium deſignatione, ubi ad eas ventum, aratrum ſuſtolleretur. Iuriſconſulti tamen non tantum muros, ſed & portas inter res ſanctas, ideſt ſanctione confirmatas recte accenſuerunt, ita ut violari nefas eſset. Vid. l. 2, D. *nequid in loc.* & alibi.

XXXVII Itaque ſcire lubet, num omnia iſthaec opera publica non modo dedicarentur, ſeu eorum uſus aliqua celebritate inchoaretur, verum etiam ſollemni ritu conſecrarentur, ita ut poſtem teneri opus eſset, & quaedam ſollemnia verba de more concipi. Quam diſputationem a nemine, quod ſciam, propoſitam ſpiſſiore caligine obſeptam video: neque id mirum, propterea quod vetus illud ius pontificium ne ipſi quidem Romani vulgo tenebant: eiuſque inſcitiam ultro vel ipſe Cicero or. pro domo n. 46, & alibi non diſſimulat : etſi effluere quaedam e pontificum diſciplina affirmat, quae ad aliorum aures ſaepe permanent. Cicero quidem tota illa oratione rem ſaepe tangit, ſed ita ut dubitationem iniiciat magis, quam abſtergat (67). Graecis vero rei Romanae ſcriptoribus huiuſce rei arbitrium ſi permittimus, nihil non religioſo ritu conſecratum perſpicietur. Nam quas Latini hiſtoriae ſcriptores dedicationes, ii plerumque καθιερώσεις appellant, quodcunque demum illud ſit, quo de agitur. Itaque Dio non modo de Pompeiano theatro καθιέρωσε dixit (quod minus miror, nam ei theatro Pompeius *Veneris aedem*, inquit Tertullianus lib. de ſpect. *ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vo-*

tra, ad circum templa exſtrui iubet)] licet ſuſpicari, ſive potius Marti, aut Dianae, aut Iovi Latiali ſacra erant : gymnaſia quoque Herculi, vel, qua parte doctrinae ſtudioſis addicta, Apollini λεσχηνορίῳ vel Minervae fuere. Et puto opera omnia ſpectaculis deſtinata inter ſacra loca fuiſſe ; nam ludi omnes ſacri erant & religionis ethnicae pars. Salvianus : *Colitur & honoratur Minerva in gymnaſiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palaeſtris.* Lactantius ex ſententia Sinii Capitonis paullo aliter*: Venationes, & quae vocantur munera, Saturno adtributa ſunt : ludi ſcenici Libero, circenſes Neptuno.*

(67) Itaque ex illa oratione nihil dum eliquare potui, utrum non ſolum templi, ſed & ceterarum fabricarum poſtem teneri oporteret, & ſollemnibus formulis uti. Adnectam tamen haec, ſi cui forte lux inde affulſerit. *Ergo*, inquit n. 46, *ſi is* (M. Druſus) *Q. Caepionis inimici ſui poſtem aedium tenuiſſet, & pauca verba feciſſet, aedes Caepionis eſſent dedicatae? Nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipſius verbis dedicationis, nihil de religione, caeremoniis : non diſſimulo me neſcire ea, quae etiamſi ſcirem, diſſimularem, ne aliis moleſtus, vobis etiam curioſus viderer : etſi effluunt multa ex veſtra diſciplina, quae etiam ad noſtras aures ſaepe permanant. Poſtem teneri in dedicatione oportere videor audiſſe templi. Ibi enim poſtis eſt, ubi templi aditus eſt & valvae. Ambulationis poſtes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem aut aram ſi dedicaſti, ſine religione loco moveri poteſt. Sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem poſtem tenuiſſe dixiſti*, &c. Itaque non ſatis expiſcari licet utrum templorum tantum poſtem teneri oportuiſſe Tullius exiſtimarit, an vero aliorſam videatur accipiendus.

vocans, non theatrum, ſed Veneris templum nuncupavit, cui ſubiecimus, inquit, gradus ſpectaculorum) verum etiam Neroniani gymnaſii dedicationem καθιέρωσιν nuncupavit, & de Tito amphitheatrum & balineum dedicante ἱερώσας uſurpavit. Accedit quod apud Grut. p. 178, 7, & 179, 1 (etſi ſunt quarti ineuntis ſaeculi epigrammata) thermae non tantum *dedicari* ideſt in uſum traduci, ſed & *conſecrari* dicuntur. Itaque vix videtur dubitandum, quin ſi minus omnia, at multa tamen operum publicorum non tantum dedicarentur, ſed etiam religioſis caeremoniis ſacrarentur; unde & *ſacra* iure dicerentur. Quare ſic ſtatuo, prioris generis aedificia conſecratione initiari oportuiſse, eoque ſacra fuiſſe appellata; cetera vero, ſive ſancta, uti urbium muri, dicerentur, ſive ne hanc quidem appellationem nacta eſsent, non conſecrari, ſed dedicari ſeu ἐγκαινίζεσθαι tantum conſuevisſe.

IV *De rerum ſingularum encaeniis.*

XXXVIII Saepe hoc iam admonuimus, dedicationem a conſecratione, ſi proprie & accurate loqui volumus, diſcrepaſse; & conſecrationem, (non tantum illam, de qua huius diatribae initio diſseruimus, qua hoſtium aut improborum civium bona in deteſtationem conſecrabantur, ſed & illam qua aedes ſacrae & alia id genus ſacrabantur) religioſis ritibus, & priſcis verbis perfici oportuiſſe: dedicationem vero nihil aliud proprie ſignificaſſe, uti copioſe probavimus, quam rei iam perfectae primum uſum & inchoationem. Quare nunc quidem quod attinet, ſepoſita conſecratione, rerum ſingularum dedicationes aggrediamur: & quod initio huius diatribae dixi, dedicationem ſic peragi conſueviſſe, ut aliquid ſplendidum primo fabricae uſu exhiberetur, ex iis potiſſimum rebus, quarum cauſſa fabrica illa exſtructa fuiſſet; id nunc ſingillatim demonſtrabimus.

XXXIX Ab amphitheatro ordiar, propterea quod per ejus occaſionem ad univerſi generis dedicationes ſum digreſſus. Dio lib. LI de Tauri amphitheatro haec ait: *Caeſare* IV *coſ. Statilius Taurus theatrum quoddam lapideum ad venationes ferarum in campo Martio ſuis ſumtibus abſolvit, inque eius dedicatione munus gladiatorium exhibuit.* Flavium autem amphitheatrum a Veſpaſiano erectum Titus fortaſſe conſummavit, utique dedicavit: cumque dedicantis, non eius qui feciſset, nomen inſcribi mos eſset: hinc erroris anſam Eutropius lib. VII, & Caſſiodorus arripuerunt, ut Tito id opus adſcriberent, propterea quod huius, ut arbitror, nomen, non vero patris, in operis titulo oculis uſurpaſsent. Quo pacto dedicatum fuerit Suetonius cap. 7 exponit: *Amphitheatro dedicato, thermiſque iuxta celeriter extructis, munus edidit apparatiſſimum largiſſimumque* &c. At vero Dio apud Xiphilinum ludos per centum ipſos dies exhibi-

hibitos copioſe narrat, in iis gladiatorum munera, omne genus venationes, navale proelium etiam Suetonio memoratum, circenſes & alia ludicra. Fruſtra eſt autem Petrus Laſena, qui in Gymnaſio Neap. p. 172 illud Suetonii *Amphitheatro dedicato* ita interpretatur, quaſi dixerit, *diis dicato*; & queritur Suetonium non indicaſse, cui potiſſimum deo ſacratum fuerit: non enim intellexit, dedicationem ibi apud Suetonium non aliud fuiſse quam ἐγκαινισμόν.

XL. Ad haec theatra ludis ſcenicis dedicabantur, uti ex epigraphe Reineſiana cl. 2, n. 89 intelligitur: THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P. Vbi *dedicare* pro ἐγκαινίζειν diſerte ponitur: quo enim ludi ſcenici, quo pecunia ad conſecrationem? Sed & muſicis certaminibus, & gymnicis ludis, iiſque omnino ludicris, quae theatrum admitteret, in eius dedicatione locus fuit (68).

XLI Gymnaſii Neroniani dedicationem idem Xiphilinus exſequitur in hunc modum: *Cuius* (certaminis quinquennalis) *cauſſa gymnaſium aedificavit: cuius dedicatione equitibus & ſenatoribus oleum gratis diſtribuit*. Nihil rei gymnaſticae magis proprium.

XLII Bibliothecae oratione habita dedicabantur: id quod ex Plinii

I,

(68) Quanquam autem venationem, in theatro exhibitam nunquam memini, Xiphilinus tamen Pompeii theatrum venatione ibidem data dedicatum narrat. Et Xiphilini narratio fortaſſe non paucis, Bulengero quidem certe fucum fecit; qui cap. 10 de venatione circi, in Pompeii theatro venationes aliquando habitas affirmat, & inde factum ait ut Plinius XXXVI, 15 illud Pompeii non theatrum, ſed amphitheatrum appellarit. Dupliciter vero vir eruditus aberrat. Primum quod illo Plinii loco non *Pompeii amphitheatri* ſed *Pompeiani theatri* eſſe legendum iampridem Lipſius lib. de amphith. monuerat, & ita in Harduini editione legitur, credo & in aliis. Deinde quod in Pompeii theatro venationes aliquando exhibitas ſtatuit, fallitur cum Xiphilino, a quo id hauſit. Graeculi iſtius locus ſic ſe habet: *Pompeius theatrum dedicavit, in quo* (graece ἐν αὐτῷ ſupple θεάτρῳ) *leones quingenti diebus quinque abſumti ſunt, praeterea elephanti decem & octo cum armatis hominibus certaverunt*. Sed bene eſt quod Dionis liber XXXIX aetatem tulit, unde Monachi indiligentiam poſſis arguere. Ibi ſollertiſſimus ſcriptor poſtquam in eodem theatro, quod dedicabatur, muſicos gymnicoſque ludos exhibitos ſignificaſſet, monet in circo tum varii generis belluarum praebitas venationes, tum potiſſimum diebus quinque quingentos leones confectos & elephantos octodecim depugnaſſe ſubiungit. Quare venationes quidem Pompeius exhibuit, ſed in circo, ubi ante exſtructa amphitheatra id ſpectaculi genus edebatur, non vero in theatro, uti ſomniavit Xiphilinus. Cui hoc impoſuit, quod Pompeii θέατρον putavit fuiſſe ſimile illi, quod Titus dedicavit, quod idem breviator e Dione θέατρον κυνηγετικὸν appellat: nam amphitheatri vox, ut alibi diximus, quamvis Graeca ferme a Latinis dumtaxat uſurpabatur, cuius loco Graeci θέατρον dicere conſueverunt. Haec eo dixi, ut perſpiciatur, quam nullo iudicio e Dione interdum excerpſerit Xiphilinus, ut omittam quod non perpetuam & aequabilem epitomen nobis tradidit, ſed quaecumque collibitum fuit, aut quae novitate illum percellerent, in iis ſe magis diffudit: cetera interim maximi momenti exanguia & exſucca in ſua alvearia contulit: ita mera interdum nobis mapalia exhibuit. Sed vel ſic tamen maxima eſt illi habenda gratia, quod qualiacunque illa nobis ex nobiliſſimo hiſtorico ſervavit.

Ceterum nihil mirum in ea dedicatione Pompeium praeter theatralia ſpecimina aliorum etiam generum ſpectacula edidiſſe: nam theatrum illud quod dedicabat, Veneris templum idem quoque fuit; id quod Plinius, Plutarchus & alii tradiderunt. Et ceteroqui ſcimus, Dione teſte lib. 54, Auguſto Marcelli theatrum dedicante, Caium luſiſſe Troiam, & DC Africanas occiſas: maioris enim magnificentiae gratia praeter ſpecimina theatralia, quae quidem theatri ἐγκαινισμὸς omnino requirebat, extra theatrum quoque populum oblectari placuit.

1, epiſt. 8 didici: *Petiturus ſum enim*, inquit, *ut rurſus vaces ſermoni, quem apud municipes meos habui bibliothecam dedicaturus*. Nimirum petit ab illo rhetore Pompeio Saturnino, ut orationem eam expoliat, quam, cum bibliothecam in ſua patria in ſapientiae ſtudioſorum gratiam a ſe paratam dedicaret, olim habuiſſet, quam publicare deliberabat. Nihil convenientius fieri potuit: & hodieque in academiis in anniverſaria ſtudiorum inſtauratione quam *dedicationem* non inepte appellaveris, huiuſmodi orationes habentur.

XLIII Ad haec pontes circenſibus editis dedicari ſolebant. Grut. p. 163, 4: P. BAEBIVS. VENVSTVS. . . . . PONTEM. FECIT. EX. H. S. XXC. CIRCENSIBVS. EDITIS. D. D. ideſt *dedicavit*. Id quod, niſi me memoria fruſtratur (nam ſcheda, in qua nuper multas, quae huc facerent, inſcriptiones notaram, neſcio quo fato evanuit) etiam Gratianus aut neſcio quis alter Chriſtianus imperator in ponte dedicando uſurpavit. Alioqui Grut. 101, 3, & 4 ob dedicationem, opinor, ſtatuae cum ſcenicis iidem circenſes dantur.

XLIV In lacus Fucini emiſſario dedicando (etſi Tacitus XII An. 56 dedicationis voce non utitur, ſed rem ipſam ſatis deſignat, quia tum primum *apertum aquarum iter*) inſignem naumachiam exhibuit praeter cetera Claudius.

XLV Porro in aedibus quiſque ſuis dedicandis, quae ſpecimina aut quam liberalitatem exhibuerit, non memini. De epulo vix eſt ut dubites, quod in omni fere dedicatione dabatur. Alexander Donatus III, 7 Neronem, Suetonio teſte, dedicaſſe domum affirmat, qua variis conviviis, qua publicis ludis, ſparſiſque in populum muneribus. Sed fugit eum memoria; nam nihil horum Suetonius cap. 32. David in ſuis aedibus dedicandis eum pſalmum habuit, qui nobis eſt undetriceſimus, Hebraeis vero triceſimus. Nam quid cauſſae eſt, quamobrem aliorſum eius pſalmi titulus accipiatur? Qui αὐτολεξεὶ ex Hebraeo talis eſt: *Pſalmus dedicationis* ſeu initiationis (heb. חנכת *hhanucchath*) *domus David*. LXX: Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τοῦ Δαυίδ. Quod noſter vertit: *Pſalmus cantici in dedicatione domus David*. An non fugit eos ratio, qui ad templi dedicationem, ſive neſcio quo alio referunt hunc titulum? Atque hinc etiam Iudaeorum traditio apud Maimonidem futilis arguitur, qui Deut. XXI, 5 (quem locum vide huius Diatribae initio) *dedicare domum* idem eſſe definiunt quod in ea, poſtquam exſtructa eſt, per annum habitare. Fabulae: in huius enim pſalmi titulo, uti vides, dedicatio primorem tantum uſum, ſive ἐγκαινισμὸν deſignat. [Apud Vignolium De Col. Ant. Pii pag. 142 nummus Divae Fauſtinae cum epigraphe DEDICATIO AEDIS.]

XLVI Viarum dedicatione gladiatorium munus Claudius iniunxit: ſic enim capio illud Suetonii Claudio cap. 24: *Collegio quaeſtorum pro ſtra-*

ſtratura viarum (ideſt viarum ἐκγαυιτρμῶ) *gladiatorium munus iniunxit* .

XLVII [Dedicare quinquennalitatem eſt inire duumviratum quinquennalem, eaque gratia ludos edere , aut quid ſimile. In Romano lapide apud Sponium pag. *68 : Collegio pabulariorum C. Cornelius C. L. Iucundianus II. VIR & L. Antonius L. L. Iubentius QVINQVENNALITATEM. S. P. DEDICARVNT.* De quinquennalitate ſeu duoviratu quinquennali collegiorum , qui quinquennio finiebatur (unde & additur alicubi LVSTRI. LXX. verbi gr.) dixi alibi .]

XLVIII Poſtremo (nam quid opus eſt ſingula moroſa diligentia perquirere ?) forum epulo dato dedicatum invenio apud Grut. pag. 168 , 5. Sed ibi tamen non de fori tantum dedicatione agitur , ſed & aedium (hoc eſt fanorum) quinque, & ſignorum quinque ; & ſtatuarum duarum *(69)* . Et ceteroqui nihil non epulo dato dedicari ſolebat : cui mori lubet paullisper immorari.

XLIX Itaque epulum, uti diximus , in dedicationibus fere ſemper dabatur : Plin. IV , I : *Templum* , inquit , *pecunia mea exſtruxi : cuius dedicationem , cum ſit paratum , differre longius irreligioſum eſt . Erimus ergo ibi* (Tiferni , ubi templum exſtruxerat) *dedicationis die , quem epulo celebrare conſtitui*. Videſis Gruterum p. 441 , 7, & alibi ſaepiſſime ; itemque Reineſium I , *99*. Verum non ſemper *coena recta* dabatur : imo ſaepe epulum dividebatur, ideſt ſportulae dabantur ; ſic enim accipio illud p. 101 , 3 apud Grut. AD. DEDICATIONEM. . . . . EPVLO. DIVISO. &c. itemque p. 228 , 8: DEDICATIONE. STATVARVM. . . . . MVLSVM. ET. CRVSTVLA. DECVRIONIBVS. ET. POPVLO. dantur. Sive ergo coena recta, sive ſportulae darentur , ſemper epulum dari dicebatur. Imo tum quoque epulum appellabatur, cum vice coenae rectae, aut ſportularum , nummi (quanquam nummorum quoque dianomen ſportulas appellarunt, ut ex Plin. x epiſt. 117 ; & 118 collatis patet) diſtribuebantur. Grut. p. 434, 1: EARVMQVE. DEDICAT.

 RV-

(69) Quod ſaepiſſime mihi in inſcriptionibus perlegendis notatum fuerat, hoc inter ſtatuas atque ſigna [vel ſimulacra] plurimum intereſſe, quod haec ferme Deorum tantum eſſent , aut certe Diis dedicatorum , illae interdum quidem Deorum , ſed ſaepiſſime hominum [(quod & Abramius ad Cic. Phil. II , 43 contendit)]: id ex indicato epigrammate luculenter cognoſcitur , ubi legitur SIGNA. DEOR. (quod peſſime Reineſius in EORum , puta Ciſimbrenſium, mutat . primum cui bono ? deinde an putamus tot deſcriptores , qui in eius inſcriptionis calce notantur , fuiſſe luſcitioſos ?) QVINQVE. STATVAS. DVAS &c. Hoc igitur , ſi quod aliud , inter eas voces eſt diſcriminis ; quod neſcio cur Aldo Manutio iuniori (in diſſert. IX epiſtolica de ſigno & ſtatua to. I theſ. Sallengriani p. 816 A) diſpliceat . Nam quod canephorarum duarum imagines ſigna Cicero appellarit, id eo factum , quod non tantum Deorum imagines , ſed & hominum imo & brutorum animantium ſimulacra , quae in templis inter donaria , aut in privatorum ſacrariis viſebantur , ſigna rectiſſime dicebantur . Certe diſcrimen , quod initio poſui , innumeris inſcriptionibus , imo & ſcriptorum locis confirmari poſſet , ſi id agerem : [unum tantum Capitolini locum adducam Antonini Pii cap. 3 , qui omnem litem dirimere videtur : *Cyzici etiam de ſimulacro dei ad ſtatuam eius* (Antonini) *corona translata eſt*.] Quanquam omnino perpetuum eſſe [hoc diſcrimen] non ſpoponderim . Ceterum multiplex illud tricarumque pleniſſimum diſcrimen , quod ibi Manutius ſtatuit , vix eſt ut ulli arrideat .

RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. H. S. XXX. SEX. VIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. H. S. XII. PLEBI. SING. H. S. IIII. Et p. *63*, 1: IDEMQVE. DEDICAVIT. ET. EPVLVM. DEDIT. DECVRIS. N. IIII. Interdum aliis nummi, aliis coena dabatur: Grut. p. *68*, 3: QVORVM. DEDICATIONE. SINGVLIS. DECVRIONIBVS. X. III. AVGVSTALIBVS. X. II. ET. COLONIS. CENAM. DEDIT. Interdum etiam nummi quidem dabantur, ſed ITA. VT. IN. PVBLICO. VESCERENTVR: ea certe lege apud Grut. p. 84, 1 ſingulis decurionibus Nemauſenſibus quaedam ſumma dedicatione templi diſtribuitur.

L [Quod dixi modo in omnibus ferme dedicationibus, ſportulas ſeu denarios dari conſueviſſe, Plinius X, epiſt. 117 pulcre confirmat: *Qui virilem togam ſumunt* (h. e. qui togam virilem dedicant, ut ſupra *dedicare togam in funus*) *vel nuptias faciunt, vel ineunt magiſtratum* (nam & haec dedicationum fuere genera, quod *rogare ad Conſulatum*, &c. dicebatur. Vide Vales. ad Amm. 84) *vel opus publicum dedicant, ſolent totam bulen, atq. etiam de plebe non exiguum numerum vocare binosque denarios, vel ſingulos dare*.]

LI Nec minus in Eccleſiarum dedicationibus [(quae, nihil aliud erant, quam earum ἐγκαινισμός (70))] ſollemnes epulas Chriſtiani olim inſtituebant. Sidonius IV, ep. 15: *Epulum multiplex, & capaciſſima lectiſternia para . . . poſtquam omnibus tempus futurae dedicationis inclaruit. Nam baptiſterium, quod olim fabricabamini, ſcribitis poſſe iam conſecrari.* Greg. X ep. 711: *Nam ut die dedicationis, vel natalitio SS. Martyrum religioſis conviviis ſollemnitatem celebrent.* Hae ſunt illae agapae, quae tamdiu in Eccleſia perdurarunt, donec, quod in licentiam vergerent, legibus ſunt abolitae. Inde factum putat Cangius, ut poſtea dedicationis vocabulum in malam partem traheretur, ac pro commeſſatione publica ſumeretur; & *faire la ducace* Galli dicerent pro eo, quod eſt genio indulgere.

LII Verum ad ethnicorum dedicationes ut reditum faciam, hoc amplius de iis notandum, celebraſſe gentiles, quemadmodum & Chriſtiani facimus, diem dedicationis quotannis recurrentem. Hinc Kalendas Ianuarias eo nomine celebrat Ovidius I Faſt. quod

Sacravere patres hac duo templa die,

nempe Aeſculapii & Iovis, quod ſtatim ſubiungit. Atque hinc eſt, quod non

(70) [Ideoque Socrati I, 28 ἐπιβατήρια τῆς Ἐκκλησίας eſt eiuſdem dedicatio h. e. cum primum ad eam Sacerdotibus, ac populis patet aditus, ſive cum encaeniantur; & cum templum Antiochenum prae magnificentia *Dominicum aureum* appellatum a Conſtantino M. inchoatum, Conſtantinus iunior eius filius abſolviſſet, ad illius dedicationem an. 341 Epiſcopos ex toto oriente coëgit: convenere autem, teſte Athanaſio, Epiſcopi circiter LXXXX, qui ea occaſione Concilium, vulgo in encaeniis appellatum, celebrarunt, de quo idem S. Athanaſius: *Antiochiae novam Synodum per cauſam encaeniorum coëgerunt*; unde vides dedicationem, & encaenia etiam apud Chriſtianos eſſe συνώνυμα.]

non ſolum quibus conſulibus ſive aedes ſive ara ſive quid aliud eſſet dedicatum, ſed & diem ſedulo notabant: id quod in vetuſtis dedicationum titulis nuſquam fere non occurrit [Itaque Dedicatio loco habebatur natalis diei quotannis recurrentis. Quare ſicuti imperatores plures quotannis celebravere natales, genitalem annum, delati imperii alterum, tertium adoptionis (de quo vide Spartianum Hadriano cap. 4) ſic dedicationes iſtae erant tamquam templorum ſtatuarumve natales; hinc *Natalis Salutis* apud Cic. IV, ad Att. 1 eſt anniverſarius dies dedicationis templi deae ſalutis, quod erat in colle Quirinali.]

LIII Et, quod magis mirabere, ſicuti hodieque Epiſcopi faciunt, quoties aliquam Eccleſiam ſollemni ritu dedicaverint, ut anniverſarium eius dedicationis feſtum non ſemper eadem recurrente die, qua conſecrata fuit, ſed alia, quam opportuniorem cenſuerint, celebrandum nonnunquam aſſignent: idem profecto apud ethnicos ex decreto illo quod habet Gruterus p. 228, 8 ſum aſſecutus, cuius decreti poſtremam partem, quae huc facit, libuit adſcribere: *Item. dedicatione. ſtatuarum. Caeſarum. et. Auguſtarum. mulſum. et. cruſtula. pecunia. noſtra. decurionibus. et. populo. dedimus. perpetuoque. eius. die. dedicationis. daturos. nos. teſtati. ſumus.* QVEM. DIEM. QVO. FREQVENTIOR. QVOTANNIS. SIT. SERVABIMVS. VI. IDVS. MARTIAS. QVA. DIE. T. CAES. PONT. MAX. FELICISSIME. CREATVS. EST. Non enim VI id. Martias ſtatuae fuerant dedicatae: ſed hic dies ad anniverſariam celebritatem viſus eſt magis idoneus, quod eo Tiberius pontificatum maximum eſſet aſſecutus.

CAPVT QVARTVM.

In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum. De Campano apodyterio, catabulo, & ludo gladiatorio.

I *Detecti huius epigrammatis fatum*. II *Gens Satellia*. III Epvſtilium *quid? Lexicorum aberratio*. IV *Inter* apodyterium & ſpoliarium *an quidpiam intereſſet*. V *Vſus apodyterii*. VI *Quid apodyterium Polluci?* VII *Porta libitinenſis*. VIII *Apodyterium Amphitheatri prope aliquam portam fuit*. IX *Quas veſtes noxii inducerent*. X *Quid porta* ſanavivaria? *an* Sandapilaria? XI *Quid* portae poſticae? XII Catabulum *quid?* XIII *Prope Amphitheatrum ludus*. XIV *Prope Fl amphitheatrum ludus magnus. Caeſaris ludus Ravennae & Capuae*. XV *Capuae ludus gladiatorum celeberrimus*. XVI *Servilis belli narratio ex Plutarcho*. XVII *Quid* Γαλάται καὶ Θρᾷκες *apud eumdem?* XVIII *Paeanii aberratio*. XIX *Auguſti ludus Alexandriae*.

I PAucis ante menſibus, quam Campani amphitheatri titulus in lucem prodiret, eodem ferme loco lapicidae, dum aggeſtos conſepultoſque lapides in varios uſus effodiunt, hanc alteram epigraphen candido marmori inſculptam altera parte mutilam detexerant, quae ſic habet:

SATELLIA. M. F. ANVS.
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R . . . eſtituit.
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O . . . rnavit.

Quod equidem, ſimul ac reſcivi, e ſaxo ipſo, quod domum ſuam marmorarius aſportaverat, ſed domo tum forte aberat, deſcripſi. Statueratque vir non minus eruditione quam generis nobilitate clariſſimus Ioſephus a Capua Capycius, cuius potiſſimum hortatu commentariolus hic ſcribitur, viſendo urbis loco illud cum amphitheatri titulo coniungere. Cum ecce nuntiatur corruptum iam marmor non amplius exſtare, atque ipſius lapicidae confeſſione expreſſum fuit tria quatuorve mortaria fuiſſe inde confecta. Sed huius quidem marmoris fatum minus doleo, quod deſcriptum id iam habebam. Illud vero dolendum, quod plurima quotidie elogia ex amphitheatri ruderibus emergentia litterarum peſtis illa teterrima ad monumentorum interitum nata, marmorarii, multos ab hinc annos comminuere per ſummum ſcelus non deſtiterunt: nec porro deſiſtent, niſi ſeveriſſimis poenis coërceantur: quando nec blanditiis allici poſ-

poſſunt, nec praemiis, ut a veneranda antiquitate manus abſtineant. Verum non hic naeniis locus.

II Ad rem quod attinet, gens SATELLIA neque e Gruteri, nec Reineſii inſcriptionibus nota, in Fabretti tantum capite nono, quo novas gentes ille complectitur, duabus in urnis prope montem Politianum detectis reperitur p. 645, n. 380, & 381, quarum priore legitur: A. PAPIRIVS. A. F. SATELLIA. (nempe matre) NATVS. In altera: SATELLIA. C. F. VELIZZA. Et quandoquidem eodem loci utraque urna effoſſa fuit, Satelliam Velizzam Papirii matrem fuiſſe oportuit. Itaque altera demum haec noſtra eſt Satellia, cuius cognomen ANVS ſemel tantum reperi apud Grut. p. 398, 11, ubi recte legitur SVLPITIA. L. F. ANVS. non vero, ut habent Pighii ſchedae, SVLPITIANVS.

III Iam vero quid ſibi hoc vult, quod haec femina apodyterium a ſe refectum *epiſtyliis* ceteriſque marmoribus ornaſſe dicitur? Nam ſi quidem *epiſtylia* ſunt columnarum capitella, quemadmodum apud latinorum lexicorum auctores omnes invenies: an columnis apodyterii lignea aut lateritia capitella impoſita ante fuerant, quae Satellia poſtea marmorea effecerit? Verum id ne fando quidem auditum, columnis marmoreis non etiam marmorea capitella fuiſſe ſuperpoſita: quanquam cetera ornamenta, veluti quem *arcbitrabem* vulgo appellant, zophorum, coronam non raro opere caementario conſtitiſſe, quamvis columnae eſſent marmoreae, ſatis ſciamus. Quae cum ita ſint, Latini lexicographi quo pacto non errant, qui *epiſtylium* capitellum interpretantur? Quanto melius architectonices ſcriptores *epiſtylium* definiunt id, quod vulgus *arcbitrabem* appellat. Atque haec demum notio vocabuli huic inſcriptioni quadrat. Ante Satelliam columnis marmoreis cetera non marmorea ſuperponebantur. Ea demum Satellia confecit e marmore. Sed nemo accuratius in eam vocem inquirit H. Stephano in theſ. qui & e Graecis ſcriptoribus & e Vitruvio planiſſime evincit non aliud ea voce ſignificari, quam quod poſui; negatque exempla inveniri, quibus *epiſtylium* pro capitello uſurpetur. Id etiam accurate a Stephano demonſtratur apud Graecos quidem ἐπιστύλιον intelligi ſive ſit marmoreum ſive ligneum: Vitruvium vero ita diſtinguere, ut *trabem* appellet, quoties e materia conficitur, ſi vero e marmore, *epiſtylium*, idque a Stephano comparatis Hagetoris Byzantii & Vitruvii locis firmatur, quae apud illum vide ſi lubet. Et allatis a Stephano locis haec etiam accedat inſcriptio, ex qua luculenter colligitur epiſtylia non fuiſſe niſi marmorea: alioqui ſi lignea aut lateritia recte *epiſtylia* appellari conſueſſent, inepte illud ſubiungeretur CETERISQVE. MARMORIBVS. [Quamquam hanc diſtinctionem perpetuam non eſſe apud ſcriptores percipio ex vetere commentatore Horatii, qui ad illud Od. II, 18:

Non

Non trabes Hymettiae
Premunt reciſas ultima columnas
Africa

ait: *Hymettiae*: *trabes marmoreae ex Hymetto monte Atticae exciſae*; & Strabo lib. IX. laudat Hymettium marmor. Errat ergo Meurſius Reliq. Attic. cap. X, qui in dicto Horatii loco trabes e materia ex Hymetti nemoribus exciſa interpretatur.] Quod vero CETERIS ſine diphthongo ſcalpitur, ea rectiſſima ſcribendi ratio eſt in elogiis aurei ſaeculi uſurpata, ut ſit ab ἕτερος, aſpiratione in C tranſeunte, ut ab ἑκατὸν ſit *centum*, quod alii notarunt.

IV Verum id quod maxime ex hoc titulo commodi aſſequimur, non ſolum balnearum gymnaſiorumque fuiſſe apodyteria, verum etiam amphitheatrorum. Nam quamvis id *apodyterium* graece ſignificet, quod latine *ſpoliarium* (& ſane in gloſſis Graecis ἀποδυτήριον voci huic *ſpoliarium* reſpondet) tamen ſic hactenus viri docti diſtinxerunt, ut *apodyteria* in balneis & gymnaſiis admitterent (71), ubi loturi ſive certaturi veſtes deponerent: in amphitheatris vero *ſpoliarium* ponerent, teſtibus Seneca & Lampridio, apud quos exſtat de *ſpoliario* amphitheatrali mentio. Sed falluntur dupliciter, primum quod & in re balneari *ſpoliaria* uſurpantur in veteribus gloſſis Latinis, in quibus *ſpoliaria* eſſe dicuntur *inferiores cellulae in balneis*: deinde quod amphitheatri ſpoliarium etiam *apodyterium* Graeca voce diceretur: id quod nunc primum hac inſcriptione docemur. Etſi autem ſuſpicio inceſſerat, huius inſcriptionis apodyterium ad Campanum gymnaſium pertinere potuiſſe: quod gymnaſium in amphitheatri vicinia exſtitiſſe deinceps ſum demonſtraturus; eum tamen mihi ſcrupulum lapicida evellit, qui in ipſius amphitheatri extimis ruderibus eum titulum delituiſſe teſtatus fuit.

V Ac ſicut nomen cum balneis & gymnaſiis commune fuit, ſic officium. Non enim quibuſdam aſſentior, qui vix alium ſpoliarii in amphitheatris uſum agnoſcunt, quam ut mortui gladiatores eo reciperentur, ac ſpoliarentur: ſive ut ſemivivi, quorum curatio fruſtra ſuſciperetur, ibi conficerentur. In eum potiſſimum finem ſpoliarium exſtruebatur, ut eſſet ubi gladiatores aut beſtiarii veſtes ſive ornamenta deponerent: idque apodyterii vox amphitheatro cum gymnaſiis balineiſque communis ſatis declarat. Etſi non eo inficias, quin is quoque poſtea uſus acceſſerit, ut eo mortui aut paene mortui unco traherentur: unde mortuo Commodo illae acclamationes ſenatus apud Lampridium: *Parrici-*

(71) Vtitur ea voce in re balneari Cicero III ad Q Fr 17: *In balneariis aſſa in alterum apodyterii angulum promovi*. Plin V, ep. 6: *Inde apodyterium balinei laxum & hilare excipit cella frigidaria; in qua baptiſterium amplum atque opacum*. Et infra: *Apodyterio ſuperpoſitum eſt ſphaeriſterium* &c. ut appareat de re gymnaſtica ea in epiſtola Plinio eſſe ſermonem. Graecorum ſcriptorum, quorum ea vox eſt, teſtimonium nullum affert H. St. in theſauro; utitur tamen Plato in Euthydemo, Ariſtides ſerm. ſacr. I, & Pollux, quorum loca videſis apud Spanhemium ad Iuliani or. I, p. 17, & 18.

ricida gladiator in ſpoliario lanietur . . . gladiatorem in ſpoliario . Qui ſenatum occidit , in ſpoliario ponatur . Qui ſenatum occidit , unco trahatur. Seneca ep. 94 : *Nunquid aliquem eſſe tam cupidum vitae putas , ut iugulari in ſpoliario , quam in arena malit?* Nimirum enim ſemimortui gladiatores, quorum deſperata curatio , in ſpoliario trucidabantur . Idem de provid. cap. 3 translate dixit : *Id enim proſcriptionis Syllanae ſpoliarium eſt* . Mitto alia teſtimonia , quae Lipſii Sat. I , 18 collegit diligentia .

VI Sane ἀποδυτήριον a Polluce III , 30, & IX , 5 inter loca exercitationis athleticae recenſetur : ubi non ſolum veſtes certatores exſuebant , verum etiam perfuncti laboribus frictione exerceri ac recreari ſolebant . Vtrum idem fuerit in amphitheatri apodyterio circa gladiatores factitatum neſcimus : multa tamen his cum athletis inſtituta fuere communia .

VII Hoc vero maxime inter balnearum gymnaſiorumve apodyterium & hoc amphitheatrale interfuit , quod in illis apodyterium uno eodemque ſive balnei ſive gymnaſii ambitu contineretur (neque enim refert, quod in veteribus gloſſis Latinis *ſpoliaria* definiuntur *exteriores cellulae in balneis* : non refert , inquam , quia exteriores iſtae cellulae non ſeiunctae a balneis erant , ſed continentes), contra vero amphitheatri apodyterium non continens amphitheatro fuit, ſed contiguum , nec illius pars, ſed ſeiunctum aedificium . Id quidem vetus inſcriptio Praeneſtina docet : LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Quin & Tertullianus quoque de cor. mil. c. 13 ab amphitheatro ſpoliarium diſtinguit : *Ceterum* , inquit , *a ſaeculo coronantur & lupanaria & latrinae & piſtrina & carcer & ludus & ipſa amphitheatra & ipſa ſpoliaria* . Verum quid his locis per alios iam ceteroqui collectis immoror ; cum noſter apodyterii titulus extra amphitheatrum , etſi proxime illud erutus fuerit ? Nam , quantum e lapicida didici , prope illud amphitheatri latus ea inſcriptio detecta fuit , quod orientem hibernum ſpectat . Ea parte amphitheatri porta libitinenſis appellata omnino fuerit, per quam gladiatores aut beſtiarii mortui efferrentur , ſi vera ſunt, quae Lipſius docet , ſpoliarium portae amphitheatri libitinenſi obiacuiſſe .

VIII [Certe prope aliquam portam fuiſſe Spoliarium percipio ex actis SS. Perpetuae , & Felicitatis *n.* 18 , ubi legimus SS. Martyres prope portam coactos fuiſſe ſuis exſui veſtibus , atque aliis indui , quas addicti poenae induere ſolerent, idque illos facere detrectaviſſe. Id quod de apodyterio portae alicui (utique Libitinenſi) vicino eſt intelligendum : is enim locus deponendis veſtibus , uti diximus, erat deſtinatus.

IX Sed praeſtat verba ipſa ex praeſtantiſſimis iis actis adducere, ex quibus quas potiſſimum veſtes noxii inducerent , intelligemus : *Et cum de-*

delati eſſent in portam, & cogerentur habitum induere, viri quidem Sacerdotum Saturni, feminae vero Sacratarum Cereri; generoſa illa in finem uſque conſtantia repugnavit. Dicebant enim: Ideo ad hoc ſponte pervenimus, ne libertas noſtra abduceretur: ideo animas noſtras addiximus, ne tale aliquid faceremus: hoc vobiſcum pacti ſumus, &c. Ex quibus primum omnium intelligitur Afrorum amphitheatra Saturno (quem olim Afri humana victima placari crediderant) & Cereri venatrici ſacra fuiſſe: ab eaque eſt cauſa, quod noxii illa veſtimenta induerent, nempe viri Sacerdotum Saturni, feminae vero ſacratarum Cereri. Saturni Sacerdotes coccineo pallio uſos teſtatur Tertullianus de pallio cap. 4: *Latioris*, inquit, *purpurae ambitio, & galeatici ruboris ſuperſtitio Saturnum commendat*. Et lib. de teſtim. animae cap. 2: *Pallio Saturni coccinata*, &c. Itaque noxios coccinatos fuiſſe exhibitos non dubito: hodieque in Hiſpaniis coccinati cum tauris (quae venatio magna illic inſania celebratur*) committuntur, more ab Afris propagato, quibuſcum Hiſpani multa habuere communia. Sacratarum vero Cereri vitta prae ceteris inſigne fuit. Tertullianus ibid. *Et vitta Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata*, &c. Adde praeter vittam ceterum corporis candidum amictum. Idem Tertullianus de pallio cap. 4: *Cum ob cultum*, inquit, *omnia candidatum, & ob notam vittae, & privilegium galeri Cereri initiantur*.]

X Fuiſſe & alteram quoque portam ex adverſo Libitinenſis poſitam, eiuſque nomen ignorari Lipſius cap. 28 affirmat. Eius vero portae nomen ex iiſdem actis SS. Perpetuae & Felicitatis commonſtrare ſe putat Petrus Poſſinus paralipomenis ad eam paſſionem: idque Graevius quoque ſequitur praef. ad tom. IX theſ. antiq. Rom. Ea in paſſione ſic legitur: *Et coepi ire cum gloria ad portam ſanavivariam*. Et infra: *Et ambae pariter ſteterunt, & populi duritia devicta, revocatae ſunt ad portam ſanavivariam*. Sic enim dictam illam portam Poſſinus arbitratur, per quam vivi & victores e pugna educerentur; ſicut Libitinenſis, per quam mortui efferrentur, appellabatur. Coniecturam quidem minime aſpernor: de qua tamen amplius cogitandum [praeſertim cum duobus iis locis etſi prior de Perpetuae victoria certaminis agat, poſterior tamen locus de Perpetua & Felicitate male in amphitheatro habitis loquatur. Quem autem vocis illius barbaries non offendat, in actis praeſertim tertio ineunte Chriſti ſaeculo conſcriptis?]. Itaque videndum an non ea vox in mendo cubet [(nec deſunt in iiſdem actis plurimae dictiones corruptionis manifeſtae, ut *diadema* pro *diaſtema*, *tegnon* pro *tecnon*, *oromate* pro *horamate*, & ſimilia)] & antiqua eius vocis ſcriptura fuerit *ſandapilaria*, ita ut porta *Libitinenſis* eadem *ſandapilaria* quoque appellata fuerit, quod per eam ſandapilae, quas damnatorum & plebeiorum fuiſſe feretrum ait Planciades, agerentur. Martialis VIII, 75:

Sti-

Stipataque tollitur alte
Grandis in anguſta ſarcina ſandapila.

XI [Verum quid ſibi vult AMPHITHEATRVM. CVM. PORTIS. POSTICIIS. ET. OMNEM. FABRICAM. ARENAE. &c. quod in ſyntagmate Gudiano LXXIV, 3 Velitris in iſcriptione poſita ſub Valentiniano, & Valente legitur? Quid portae poſticiae? an *poſticae*? an quod vulgo *a poſticcio* dicimus? Prius malo.]

XII Atque haec de amphitheatrali apodyterio. Venio nunc ad alterum aedificii genus in amphitheatri uſum, & quidem in proximo poſitum. Errant qui ſubterraneam amphitheatri ſpecum ad alendas beluas comparatam arbitrantur: id quod nuper Campani amphitheatri cavernam contemplatus mecum ſtatui. Alius prope amphitheatrum locus fuit *catabulum* appellatus, ubi ferae detinerentur: imo & ad crudelitatem in beſtiarios erudirentur. Papias: *Catabulum eſt clauſura animalium, ubi deſuper aliquid iacitur*: nam reſpicit vocis originem a κατάβαλλω *deorſum iacio*, unde *catabolum* dici deberet: ſed per v ſcriptum invenitur aeque, ut in antiquis marmoribus & libris *epiſtula* per V plurimum ſcribitur. Quanquam autem *catabulum* pro iumentorum ſtabulo in actis S. Marcelli Papae & martyris poſitum putatur: unde *catabulenſes* Caſſiodoro dicuntur, qui ſtationibus curſus publici deſtinabantur: tamen fuiſſe prope amphitheatrum catabulum ad beſtias coërcendas, ex loco prope Campanum amphitheatrum, & prope aedem S. Mariae gratiarum, qui hodieque *catavolo* dicitur, docemur, ubi & veteris fabricae reliquiae perſeverant. [Quamquam non diffiteor fieri poſſe, ut in Campano catabulo equi circenſes detinerentur, cum ea demum ſit magis vulgata catabuli ſignificatio: Circenſes vero Capuae fuiſſe celebratos dicam proximo capite. Et certe locus, ubi ferae in uſum venationum coërcebantur, vivarium proprio vocabulo dicebatur, uti ex inſcriptione anno 1710 prope Caſtrum praetorium Romae reperta animadverti, quam H. Brencmannus in appendice ad Faſtos conſ. Relandi a Paulo Alex. Maffeio ſibi communicatam affert in hunc modum: *Pro. S. M. Antoni. Gordiani. Pii. Felicis. Aug. et. Tranquillinae. Sabinae. Aug. Venatores. immun. cum. cuſtode. vivari. Pont.* (i. e. Ponticus) *Venus. mil. coh. VI. pr. Campanius. Verax. mil. coh. VI. pr. Fuſcius. Creſcentio. ord.* (fort. ordinarius) *cuſtos. vivarii. cohh. praett. et. urbb. Diana* (reſcribe Dianae) *Aug. D. S. EX. V. P. Dedicata. XII. Kal. Nov. Imp. D. N. GORDIANO. Aug. & Pompeiano. CS.* (72) Ex hac vero epigraphe hoc praeterea addiſcimus per eam aetatem milites praetorianos venationibus addictos fuiſſe, & ob id munus IMMVNES factos.]

XIII Demum ludum gladiatorium (quem Suidas μονομαχοτροφεῖον, He-

(72) [Ad hanc inſcriptionem de vivariis adde quae habet Maffeius initio pag. 213 ex Procopio & Paulo Maffeio in inſignem inſcriptionem tom. 12, ephemer. Venet.]

Herodianus in Commodi & Maximini vitis *μονομάχων κατχγώγιον*, & Eutropii metaphraſtes Paeanius in rebus Commodi *μονομαχικὸν ςάδιον* appellant) ubi & degerent gladiatores, & erudirentur, haud procul amphitheatro fuiſſe mihi perſuadeo, indicio Praeneſtinae inſcriptionis apud Grut. p. 489, 12, in qua legitur: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Ex qua epigraphe intelligimus CN. VOESIum initio eius epigrammatis nominatum *ſolo empto* ludum gladiatorium & ſpoliarium exſtruxiſſe, contiguas utique fabricas: quare cum ſpoliarium amphitheatro adhaeſiſſe ſupra docuerimus, etiam gladiatorum diverſorium in vicino poſitum oportuit. Multae ſunt in amphitheatri noſtri vicinia veterum aedificiorum reliquiae: ſed ubi *καταγώγιον* illud fuerit quis divinaverit?

XIV Romae ſicut plura fuere amphitheatra, ſic & ludi complures, ex quibus hi tantum innotuere, *ludus magnus*, *Dacicus*, *Gallicus*, *Æmilius*, *Matutinus*, *&* *Mamertinus*. Quisnam eorum prope Flavium amphitheatrum fuerit, a nemine proditum invenio: nam & nemini de amphitheatri & ludi vicinia ante ſuboluit. Prope illud omnium maximum amphitheatrum Flavium quis convenientius quam *ludus magnus* collocabitur? Et tertia urbis regione tum amphitheatrum, tum ludum magnum Rufus & Victor poſuere, nec non & Dacicum ludum: qui duo ludi *magnus & Dacicus* coniunguntur apud Grut. p. 389, 7. Tamen nihil impedimento eſt, quo minus alii ludi procul amphitheatro fuerint, nam & extra Romam olim Romani ludos quoſdam habebant. Strabo lib. v Ravennam a caeli ſalubritate commendans ait: *Saluber locus, ut illic gladiatores ali atque exerceri viri principes voluerint* (73). Caeſar certe cum Ravennae ſubſtitiſſet: *formam*, inquit Suetonius cap. 31, *qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, conſideravit*. Sed Capuae in primis inſignem ludum Caeſar habuit, in qua colonia quadraginta aut eo amplius gladiatorum millia ſecundum a me initas not. 13 rationes idem Iulius detinebat. Ac de ludo teſtis ipſe Caeſar I Civ. 14: *Capuae*, inquit, *primum ſeſe confirmant & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt;* GLADIA-

(73) Mirabitur aliquis quid Straboni venerit in mentem Ravennae caeli ſalubritatem ex eo potiſſimum colligere, quod ibi gladiatores ſuos Romani alerent. Cauſſa promtiſſima eſt, quia gladiatoribus largiſſime edere ac bibere ſinebatur, ac dabantur velut in *ſaginam*: quae vox non minus gladiatorum quam athletarum propria fuit. Hinc praeter victus rationem ex medicorum praeſcripto (nam MEDICVS. LVD GALLICI. & MEDICVS. LVDI. MATVTINI, in inſcriptionibus legitur, non ſecus atque athletis medico obtemperandum fuit, teſte Arriano) etiam aëris clementia in primis quaeſita fuit. Id quod & ex allato Strabonis loco intelligimus, & ex eo etiam, quod Capuae potiſſimum, cuius urbis ab aëris temperie & ſalubritate fuit praecipua commendatio, infinitam gladiatorum multitudinem Romani habuerint, uti ſtatim dicetur. [Quod autem noxii ad ſpectacula ſive gladiatoria, ſive venationem deſtinati ſaginarentur, teſtatur Quintilianus Declam. 9: *Alebat devotum corpus gravior omni fame ſagina*. S. Cypr. ep. 2: *Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, & arvinae toris membrorum moles robuſta pingueſcit, ut ſaginatus in poenam carius pereat*.]

DIATORESQVE, QVOS IBI CAESAR IN LVDO HABEBAT, *in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & ſe ſequi iuſſit, quos poſtea monitus a ſuis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani cuſtodiae cauſſa diſtribuit.*

XV Sed & ante Caeſarem Capuae ludus gladiatorum celeberrimus fuit, e quo tanquam ex equo Troiano, duces illi, qui anno V. C. DCLXXX bellum ſervile conflarunt, prodiere. De quo bello ſic breviter Velleius lib. 1, 30: *Dum Sertorianum bellum in Hiſpania geritur: LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea urbe gladiis, primo Veſuvium montem petiere: mox creſcente in dies multitudine, gravibus variiſque caſibus affecere Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, qua ultimo dimicavere acie, XL hominum ſe Romano exercitui oppoſuerint* (hoc amplius apud Appianum invenies, ad CXX millia eos aliquando coaluiſſe.) *Huius patrati gloria penes M. Craſſum fuit, mox Romanorum omnium principem.* Quod ex eo ludo LXIV gladiatores profugiſſe ait, reſcribendum fortaſſe fuerit LXXIV; qui numerus Livianae epitomae, Eutropii, & hiſtoriae miſcellae codices inſedit: nam ceteri inter ſeſe diverſi abeunt: Florus triginta eoque amplius numero fuiſſe tradit, Appianus ſeptuaginta, Plutarchus octo & ſeptuaginta. Ac Livius de eo bello libro xcv exorſus, per duos etiam ſequentes prolixam ſatis narrationem inſtituerat, quorum librorum reſtant tantum epitomae; quarum quae eſt xcv, in ea haec leguntur: *Quatuor & ſeptuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, & congregata ſervorum & ergaſtulorum multitudine* &c. Quis ille Lentulus fuerit, qui Capuae gladiatores aleret, ob Livianas decadas amiſſas, nihil propius fuit, quam ut neſciremus, niſi Plutarchi vitae commodum ſuppetias ferrent, qui haec habet in Craſſo: Λέντλου τινὸς Βατιάτου μονομάχους ἐν Καπύῃ τρέφοντος &c. ubi male Xylander interpres *Lentulus*, inquit, *BATIATVS Capuae gladiatorum familiam alebat*, &c. Quis unquam Batiati agnomen, horridum illud quidem, & a Latinis auribus abhorrens vel fando audivit? Vitanda interpreti fuiſſet Graeci nominis inſolentia, & ſuum Lentulo huic agnomen reſtituendum. Non enim dubito, quin intelligi oporteat *Cn.* illum *Lentulum VACCIAM*, de quo apud Ciceronem II ad Q. Fr. 3 fit mentio. Ac de *Cn.* praenomine hiſtoriam miſcellam hic conſentientem habemus. Quanquam in ea, quam modo deſignavi, epiſtola ad Q. Fr. *Cn. Lentulum Vatiam*, pro eo quod vulgo legitur *Vacciam*, eſſe reſcribendum perſuaſum habeo; tum propter Plutarchi auctoritatem, qui Βατιάτου, non Βακκιάτου habet; tum etiam, quod is, cuius in hiſtoria eſt frequens mentio, P. Servilius Vacia Iſauricus, is, inquam, in faſtis Capitolinis apud Grut. p. 294 & 297, col. 3 non *Vacia*, ut in libris appellari ſolet, ſed VATIA cognomi-

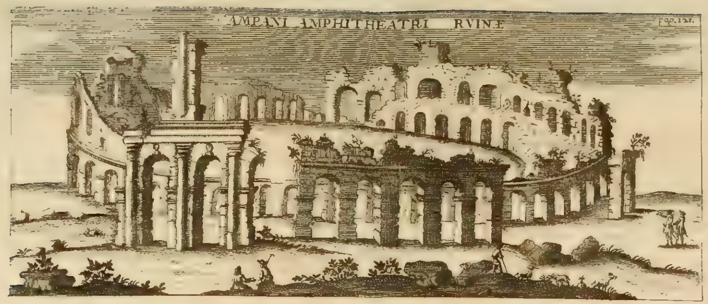
 mi-

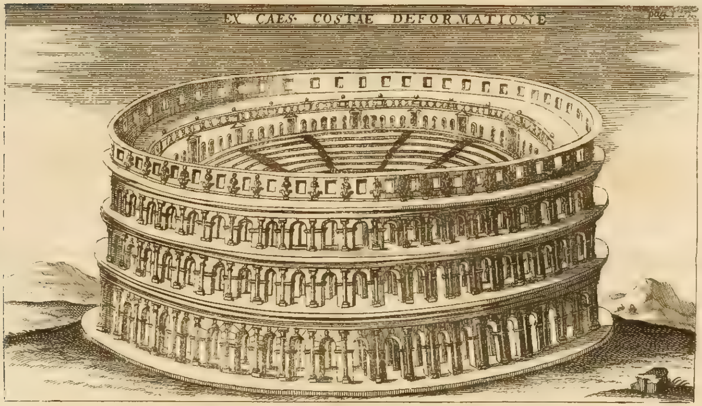
minatur; ut omittam quod idem quoque cognomen occurrit apud Grut. p. 1098, 3. [Huic Plutarchi emendationi conſenſit deinde mecum Bimardus V. C. col. 4 D. in com. I Theſ. Inſcr. Muratorii; ultima autem Βατίατȣ ſyllaba erit artic. τȣ͂, aut τους].

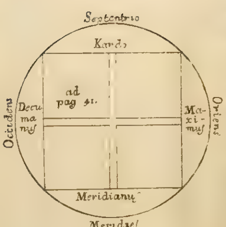
XVI Quando autem e Plutarcho haurire coepimus, libet eius narrationis ſaltem initium latinitate donare: *Lentulo*, inquit, *Vatia gladiatorum familiam Capuae alente, quorum plerique Galli & Thraces erant; cum ii nullum ob ſcelus, ſed emtoris iniuria in artes gladiatorias auctorati coërcerentur: ducenti eorum de fuga conſilium inierunt. Qua a quibuſdam molitione detecta, duodeoctoginta, quibus ea ſuboluit, fugam arripere occupantes, cultris verubuſque ex quadam popina correptis, exſilierunt. Nactique in itinere plauſtra, quibus arma gladiatoria in aliam civitatem inferebantur, iis arreptis ſeſe obarmarunt. Ita ſatis firmo ad ſeſe tuendum loco occupato*, (hic mons Veſuvius fuit) *e ſuorummet numero duces legere tres. Eorum primo Spartaco nomen fuit, natione Thraci, e Nomadum genere, qui cum robore virium ſpiritus ingentes iungens, ſimul prudentia modeſtiaque ſupra ſuam conditionem pollebat, & ſuper haec cultior quam pro ſua natione . . . . Iam primum omnium iis, qui Capua ad ſe perſequendum venerant, fugatis bellicisque eorum armis potiti, iis ſe libenter induerunt, illa vero gladiatoria, quippe indecora ac barbarica, abiecerunt* &c. Ceteram Plutarchi narrationem non opus eſt huc afferre, (non enim id agimus) quam ſi quis volet, quanti eſt laboris nobilem ſcriptorem adire? Simul etiam Appianus legi poterit, qui ſatis diffuſe lib. 1 τῶν ἐμφυλ. eius belli hiſtoriam perſequitur: a quo hoc diſcimus, poſtquam debellatum de fugitivis fuit, ſex millia eorum in poteſtatem redactos per totam viam, qua in Vrbem itur a Capua, ex intervallo diſpoſitos pependiſſe.

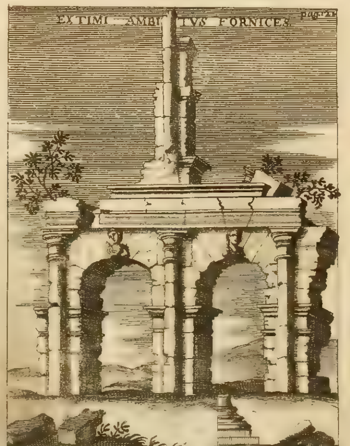
XVII Verum ad Cheronenſem ut redeam, fuit, cum verba illa initio eius narrationis poſita, ὧν οἱ πολλοὶ Γαλάται καὶ Θρᾷκες ἦσαν, ſic interpretarer, ut *Myrmillones atque Threces* verterem (quam deinde coniecturam a viro docto occupatam deprehendi) itaut non tam fugitivorum iſtorum nationes, quam qua in claſſe gladiatorum cenſerentur, Graecus ſcriptor indicare voluerit. Scitum illud eſt *Samnitas* in re muneraria non tam nationis, quam generis gladiatorum, nomen fuiſſe; itaut opinio ſit Lipſii aliorumque, quicunque id armaturae genus ferrent, & ubicumque demum nati eſſent, Samnitas gladiatores appellatos: id quod de Thracibus ſive Threcibus quoque intelligi poſſe, not. 76 exponam. Iam vero Myrmillones eoſdem etiam Gallos appellatos, Feſtus teſtatur: *Retiario*, inquit, *pugnanti adverſus Myrmillonem cantatur NON TE PETO, PISCEM PETO, QVID ME FVGIS GALLE? quia Myrmillonicum genus armaturae Gallicum eſt, ipſique Myrmillones ante Galli appellabantur, in quorum galeis piſcis effigies inerat*. Quae Feſti verba

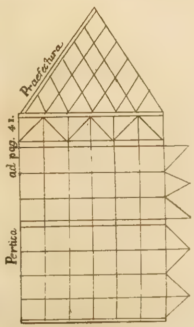
Iuve-

Cyrilluſ delin. F. de Gradu Sculp. Neap. An 1727

Iuvenalis ſcholiaſtes ad ſat. 8 deſcripſiſſe videtur. Ac Salmaſius exerc. in Sol. a *mormyre* piſce, cuius fit ab Ovidio apud Plinium XXXII, II mentio, Myrmillones appellatos putavit: de quo tamen vide Voſſii etym. Ad rem vero noſtram quod attinet: non abſurde nos quidem Γαλάτας καὶ Θρᾷκας *Myrmillones & Threces* verti poſſe putabamus; re enim vera Myrmillones nonnunquam quidem cum retiariis, plerunque autem cum Threcibus committebantur: itaque veriſimile eſt non tam nationem hominum, quam gladiatorum genus Plutarcho ſcribenti fuiſſe obverſatum. Accedit his, quod apud Florum in huius belli hiſtoria expreſſa eſt Myrmillonum mentio: *Tandem etiam*, inquit, *totis imperii viribus contra Myrmillonem* (Spartacum) *conſurgitur*. Verum ut ut gladiatores illi maximam partem Myrmillones Threceſque exſtiterint: vix tamen putarim aliud illis verbis, quam eorum ſervorum nationem Plutarchum notare voluiſſe. Quare tutius feci, ut *Gallos* & *Thracas* in interpretatione ponerem. Nam, ſi cui ſit libido, liberum eſt *Gallos* illos & *Thracas* ad artificium referre, quippe cum Myrmillones iidem Galli olim dicerentur. Itaque ſic quoque in tuto res erit. Tamen, uti dicebam, nationes, non ſtudia ibi hiſtoricus indicavit: nam revera eos fugitivos ortu partim Gallos partim Thracas fuiſſe, ex Plutarchi ſequente narratione percipitur: *Cum enim*, inquit, *opes Romanas opprimere ſe poſſe* (Spartacus) *diffideret; movit cum exercitu verſus Alpes, cenſuitque iis ſuperatis, domum cuique ſuam, aliis in Thraciam, aliis in Galliam, abeundum*. Ad haec Crixum & Oenomaum genere Gallos fuiſſe in hiſtoria miſcella legi. Demum Spartacum ortum in Thracia omnes conſentiunt: & tamen hunc, quem genere Thracem ſcriptores affirmant, artificio non Threcem, ſed Myrmillonem fuiſſe verbis ſupra recitatis Florus affirmat: itaut, niſi iſte nos fallit, nec qui e Thracia genus ducebant eos continuo etiam artificio tales fuiſſe neceſſe fuerit, nec qui e Gallia, eos omnino Myrmillones; & nationes, non inſtituta hominum unice Cheronenſis ſpectarit.

XVIII Antequam vero manum de tabula: Paeanius is, cuius exſtat Graeca Eutropii metaphraſis, quod *effracto Capuae ludo* Eutropius dixit, is ὀρύξαντες τὸ μονομαχικὸν θέατρον poſuit: quae ſi vera eſſet interpretatio, iam Campani amphitheatri veterem tandem teſtem inveniſſemus. Sed toto aberrat caelo is Graeculus non ſecus, atque ubi in Commodi rebus μονομαχικὸν ϛάδιον appellat, quod μονομαχικὸν καταγώγιον, ut Herodianus vocat, vertere debuiſſet. Ac de Lentuli ludo, quem fugitivorum eruptio apud poſteros celebravit, iam ſatis. Ceteroqui Caeſaris ludus multo frequentior fuit.

XIX At vero *ludus familiae gladiatorum Caeſaris Alexandreae ad Aegyptum* cuius mentio fit in Neapolitano elogio apud Grut. p. 376, 3 non ad Caeſarem patrem, ſed ad filium Auguſtum eſt referendus, cui

cui primum Alexandrea paruit, cuius etiam Auguſti infra in eadem inſcriptione mentio exſiſtit (74).

CAPVT QVINCTVM

De Campanorum ſtudio in omne genus ludos, praecipue gladiatorios.

I *Ludi a Lydis. Campanorum luxus. Eorundem circenſes.* II *A Campanis gladiatores ad menſam adhibiti. Samnitium gladiatorum origo a Campanis.* III *Nicolao Damaſceno lux.* IV *Gladiatorum in Campana Colonia multitudo.* V *Campaniae* victores. VI *Qui isti* victores? VII *Inſcriptio cum Plinio conciliata.* VIII *De Campanorum venationibus.*

I LUdorum originem imo & nomen a Lydis eſſe arceſſendum, qui duce Tyrrheno in Tuſcia conſederunt, ibique ludos quos in Lydia agerent, inſtituerunt, ex Tertulliano & Herodoto iampridem viri eruditi demonſtrarunt (75). Quare nulli mirum, ſi Campani, cum Tuſci

(74) Inſcriptio ſic ſe habet: L. BOVIVS. L. F. . . . PROCVR. LVDI. FAMIL. GLAD. CAESARIS. ALEXANDREAE. AD. AEGYPTVM. ADLECTVS. INTER. SELECTOS AB. IMPERATORE. CAESARE. AVG. &c. Ergo ludus Alexandrinus Caeſaris, non Iulii fuit, ſed Auguſti. Hinc illud apud eundem Grut. p. 389, 7 PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. &c. corrigendum prorſus puto ac reponendum PROC. GLAD. LVDI. ALEXANDRINI. qui error ſupra quoque eadem inſcriptione irrepſerat, ubi pro PROC. CLAVDI. DACIC. reſcribo PROC. GLAD. LVDI. DACIC. Nec aliter in marmore fuiſſe oportet: nam ludus Alexandrinus e superiore Neapolitano marmore notus eſt, ludus vero Dacicus e Rufo & Victore notiſſimus, & inſuper cum ludo magno in hac inſcriptione coniungitur. Et deſcriptori parum exercitato proniſſimum fuit pro GLAD. LVDI excſis litteris intermediis, CLAVDI nobis obtrudere: ſaepe iſto modo in lapidibus ac libris deſcribendis peccatum fuit. Integra inſcriptio, quam circa Puteolos e Mazzellae antiqq. Puteol. Gruterus ponit, talis eſt: TI. CLAVDIO. ILO. PRAEFECTO. CLASSIS. PRAETOR. MISENI. PVB. (iſtud PVB. ante cognomen eſt traiiciendum, ut tribum PVBliliam, quae ſaepius POBlilia dicitur, notet, aut, ſi P in marmore fuerit, PVPiniam) PROC. LVDI. MAGNI. (Neſcio quid venerit in mentem Gudio in notis ad Grut. allegare illud huc Taciti XIII ann. 22: *Cura ludorum, qui a Caeſare parabantur, Arruntio Stellae* permittitur: aliud enim *cura ludorum*, aliud *procurator ludi* ſeu ſcholae gladiatorum fuit) PROC. CLAVDI (reſcribe, uti dixi, GLAD. LVDI) DACIC. PROC XX. (ideſt viceſimae) HEREDITATIVM. PRAEFE. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDI ALEXANDRINE (repone, uti monebam, GLAD. LVDI. ALEXANDRINI.) PRAETORIAE. (iſtud PRAETORIAE. neſcio quo pertineat: ac ſtultum eſt de aliqua *claſſe Alexandrina praetoria* cogitare) TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE PIAE. FIDEL. PRAEF. COH. II. GALLORVM. PRAEF. COH. II. BOSFORANORVM. Vltimam vocem puto in marmore per P ſcriptam fuiſſe BOSPORANORVM.

(75) Tertullianus lib. de ſpectac. c. 5: *Ludorum*, inquit, *origo ſic traditur. Lydos ex Aſia transvenas in Etruria conſediſſe, ut Timaeus refert, duce Tyrheno . . . Igitur in Etruria inter ceteros ritus ſuperſtitionum ſuarum ſpectacula quoque religionis nomine inſtituunt. Inde Romani arceſſitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem; ut ludi a Lydis vocarentur.* Herodotus lib. II: *Lydi ipſi aiunt ſe ludos inveniſſe, qui etiam num apud Graecos cum illis communes ſunt: ſimul autem haec inveniſſe & in Tyrrheniam colonos deduxiſſe.* Sed & quos *ludios* aut *ludiones* Romani appellabant, ideſt pueros quoſdam ὀρχηστάς, eoſdem & *lydios* ſcribi conſueviſſe, haud aliter quam *Syrus* & *Surus* olim ſcribebatur e veteribus libris Voſſius in etymol. probat: nam Lydi optimi ſaltatores fuerunt, quod innuit Heſychius in λυδίζειν. Miror autem Voſſium non Appiani potiſ-

ſci eſſent origine (Tuſcos autem ſeu Tyrrhenos e Lydia veniſſe nemini obſcurum) in omne genus ludos propenſiſſimi fuerint. Accedebat caeli temperies; tum luxus, otium, deliciae, quibus (quod toties veteres ſcriptores expoſtulant) Campani diffluebant, in tantum ut vel ipſos Sybaritas ea parte a Campanis ſuperatos ſcribatur apud Athenaeum : quae omnia ludicrarum artium incitamenta ac fomites exſtiterunt. Itaque nullum genus ludicri fuit, cuius non illi artifices celebrarentur. Et ludorum genera quatuor apud Romanos fuere, circenſes, ſcenici, gladiatores, venatio: mox & ſub Caeſaribus introducta gymnaſia. Scenicis voluptatibus quantopere Campani indulgerent, ſeorſum fortaſſe dicetur. Et gymnaſium Capuae fuiſſe, tum qua potiſſimum urbis regione fuerit, deinceps non obſcuris indiciis demonſtrabo. De circenſibus Campanorum fidem facit Gratiani lex 2, C. Theod. lib. xv, t. 10 de equis curulibus: quam proderit hic ſubtexere: *Imp. Gratianus, Valentinianus & Theodoſius AAA. ad Valerianum P. V. Equos voluptatibus profuturos* (qui in ſtabulis urbis Romae alebantur) *nequaquam Campanorum populus adſequatur, quam ſi duo millia modiorum fabae per ſingulas factiones ſtabulorum* (ea ſunt octo millia modiorum, nam ſicut agitatorum quatuor factiones fuere, ita & equorum ſeu ſtabulorum) *in urbe venerabili* (Roma) *neceſſaria antiqua & ſollemni praebitione contulerint. Dat.* x *Kal. Maii, Aquil. Syagrio & Eucherio Coſs.* Qui eſt annus aerae CCCLXXXI.

II Sed ad gladiatorios potiſſimum ludos Campani ab antiquiſſimis uſque temporibus proni fuerunt: ac tanta in id ſpectaculi genus ferebantur inſania, nulla ut menſa ſatis apparata cenſeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent; illaque ſe tanta immanitate oblectarent. Teſtis Strabo lib. v: *Eo*, inquit, *luxus provecti ſunt* (Campani) *ut convivas vocarent ad paria gladiatorum; quorum numerum pro dignitate cuiuſque convivii augebant minuebantve*. Livius lib. IX, cap. 40: *Campani ab ſuperbia & odio Samnitium, gladiatores (quod ſpectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt.* Vnde hoc etiam intelligitur, genus illud gladiatorum, quibus *Samnitibus* nomen fuit, a Campanis excogitatum anno ferme V. C. CCCCXLIV. Ac de Samnitibus iſtis mitto dicere (76). Verum, quod huc attinet, diu

potiſſimum auctoritate uſum, cuius locum ex Punicis p. 35 in Scipionis triumpho libentiſſime adſcribam, quod eo Voſſii etymon mirifice confirmari intelligam: *Ipſum imperatorem praecedunt lictores paludati, & chorus citharistarum & ſatyrorum Etruſco more cinctorum, ornatorumque coronis aureis, qui pariter incedunt ordine cum cantu & tripudio: Lydios ipſi vocant, ideo, opinor, quia Etruſci Lydorum coloni ſunt*. Poſtrema haec verba, ne quis forte addubitet, graece ſic habent: λυδοὺς καὐτοὺς καλοῦσιν, ὅτι (οἶμαι) τυῤῥηνικοὶ Λυδῶν ἄποικοι. [Halicarnaſſeus lib. II, p. 97 paullo aliter: Καί εἰσιν οὗτοι τῆς πομπῆς ἡγεμόνες καλούμενοι πρὸς αὐτῶν ἐπὶ τῆς παιδιᾶς τῆς ὑπὸ Λυδῶν ἐξευρῆσθαι δοκούσης Λυδίωνες: *& pompae illius duces a ludo, cuius inventores Lydi crediti, Lydiones vocantur*. Melius Appianus. & quidem ἀμέσως, quia Etruſco ritu ornati eſſent, iccirco Lydos appellatos putat. Huc pertinent etiam verba Herodoti lib. I, cap. 94.]

(76) De gladiatoribus iis, quibus *Samnitibus* nomen fuit, vide Lipſium II Sat. II. Et ex Livii verbis intelligitur gladiatores *Samnitas*, non

diu ante id tempus (nam Livius tanquam de re iamdiu uſitata loquitur) familiare Campanis erat inter dapes pugnas gladiatorum conſerere. Silius quoque *olim*, ideſt diu ante Punicum bellum eum morem apud Campanos obtinuiſſe teſtatur; ſic enim canit lib. XI, 51:

Quin etiam exhilarare viris convivia caede
Mos olim, & miſcere epulis ſpectacula dira
Certantum ferro, ſaepe & ſuper ipſa cadentum
Pocula, reſperſis non parco ſanguine menſis.

itaque bene ex his colligit Lipſius Sat. I, 6 Romanos, apud quos etiam ille mos efferatus invaluit, a Campanis potiſſimum id imitatos.

III Sed turbat Nicolaus Damaſcenus apud Athenaeum IV, 13, qui a Tyrrhenis hauſiſſe eum morem Romanos affirmat. Verba hoc libentius adſcribam, quod mutila a Lipſio ibidem recitantur: *Gladiatorum ſpectacula*, inquit Damaſcenus, *non per ferias tantum populique frequentia, & in theatris* (ſic enim Graecorum more vocat amphitheatra. Vid. not. 79.) *Romani exhibebant, A TYRRHENIS INVECTO MORE, ſed & in conviviis. Quin & ad coenam ſaepe amicos vocare ſoliti cum ob alia, tum ut bina aut terna paria gladiatorum viderent: quos exſatiati iam vinoque madentes advocabant; atque ille quidem iugulabatur, iſti tanquam in re laeta plauſum dabant.* Non video quid cauſſae Lipſio fuerit verba illa omittendi παρὰ Τυῤῥηνῶν παραλαβόντες τὸ ἔθος, ideſt *a Tyrrhenis accepto more*, niſi forte hoc, quod cum paullo ante ipſe dixiſſet Romanos a Campanis eum morem hauſiſſe, Damaſcenus contra a Tuſcis id acceptum affirmare videretur. Sed nihil ab iis Damaſceni verbis timendum fuit: nam Campani ἀνέκαθεν Etruſci fuerunt: & cum ab Etruſcis id hauſtum Nicolaus Damaſcenus affirmat, nae is Etruſcos Campanos, quorum in more id poſitum fuit, non vero Etruſcos Tranſtiberinos intellexit, de quibus nuſquam id legi puto. Quanquam verba illa *a Tyrrhenis accepto more*, non ad convivales tantum gladiatores retulit ille hiſtoricus, verum etiam ad amphitheatrales & qui ludis publicis producebantur. Et attulit ea verba Lipſius Sat. I, 8, (& ſi vir magnus memoria fretus, opinor, paullo diverſa poſuit) ut fidem faceret, univerſe gladiatores ab Etruſcis Romam permanaſſe. Sed malim, uti dixi, ab Etruſcis Campanis Romanos univerſum id ludicri genus accepiſſe, quam ab illis Tranſtiberinis, de

non natione tales exſtitiſſe, ſed ita dictos quod eorum armaturam referrent, quae, Livio teſte IX, 40, huiuſmodi fuit: *Forma*, inquit, *erat ſcuti, ſummum latius, qua pectus atque humeri teguntur, faſtigio aequali, ad imum cuneatior mobilitatis cauſſa: ſpongia pectori tegumentum, & ſiniſtrum crus ocrea tectum: galeae criſtatae.* Et vide apud Fabrettum de col. Tra. cap. 8, p. 258 Batoniani monumenti ſculpturam, in quo ad Samnitici ornatus effigiem gladiator inſculpitur: niſi quod ſcutum infra non cuneatur. Ac de Samnitibus iſtis adeantur Turnebi adverſaria, Salmaſius ad Sol. aliique. Poſt Auguſtum putat Lipſius Samnitium nomen inauditum fuiſſe, & in *hoplomachos* tranſiiſſe.

Quod de Samnitibus dixi non natione tales fuiſſe, ſed armatura; id de Threcibus quoque intelligendum (quantum e Feſto, & Suetonio in Tito cap. 8 colligi poteſt) qui a Threcidica armatura, ideſt parma & harpe, quam gerebant, Threces dicebantur. Itemque Myrmillones, qui cum Threcibus plerunque committebantur, eoſdem *Gallos* quandoque appellatos invenies, quod Gallicum armaturae genus adhiberent.

de quibus nondum quidquam legi, quod ad gladiatorum ſpectacula pertineret. Fortaſſis & Athenaei non nihil auctoritas facit, qui cum IV, 13 dixiſſet: *Campanorum quidam inter convivia ſingulari certamine pugnant*, tum Damaſceni locum ſubiungit, quem, credo, Athenaeus non de aliis Etruſcis, quam noſtris Campanis interpretabatur.

IV Atque haec quae dixi hactenus, ad caſcos illos Campanos pertinent. Venio ad coloniae tempora, de quibus non eſt mihi magnopere laborandum, quod ſuperiore capite Caeſaris verba recitarim de ludo gladiatorum, quem Capuae Caeſar habebat. Eumque fuiſſe ſane quam frequentiſſimum oportet: ita ut cum eos ludus non caperet, per domos diſtribuendi fuerint. Nam ea eſt ſententia M. Tullii ad Att. VII, 14: *Gladiatores*, inquit, *Caeſaris qui Capuae ſunt . . . ſane commode Pompeius diſtribuit, binos ſingulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* IↃↃ *fuerunt*. Itaque praeter *ſecutorum* (nomen id gladiatoribus fuit iis, qui plerunque cum retiariis committebantur) IↃↃ, innumerabiles alii fuere per familias diſtributi, quorum ſumma ad XL ſaltem millia gladiatorum fuerunt, quemadmodum ſupra notatione 13 ratiocinabar. Nec fieri poteſt, quin Campani ei ſtudio addictiſſimi ſuorum etiam maximam aluerint multitudinem. Nec minus ſub Caeſaribus ingens eorum manus in ea colonia fuit. Spartianus in Iuliano: *Sed poſtea ſponte ſua gladiatores Capuae iuſſit armari per Lollianum Titianum*. Et vetera epitaphia duo Campana in ſchedis habeo gladiatoribus poſita, in quorum uno rudes inſculptas invenio. Ac praeterea anno MDCXLVII e ruderibus huius amphitheatri eruta fuit ſequens inſcriptio, quam in Paulli Vecchionii MSS. voluminibus a ſe repertam vir eruditus Canonicus Franciſcus Pratillus mecum olim amiciſſime communicavit, quae ſic habet:

L. VETTIVS. TRIBVNVS
AID. Q. $\overline{\text{II}}$ ERAVIT
MVNVS. GLADIATO..
IDEM. POPVLO. CA....
MODIOS. BINOS. DED..

Ex qua intelligimus, ſicuti Romae munus edere aedilium fuit (unde Cic. II de offic. *Craſſus*, inquit, *functus eſt aedilitio maximo munere*) ſic & in coloniis ad AIDiles potiſſimum eam editionem pertinuiſſe; quam etiam L. Vettius ITERAVIT (ſic enim altero verſu indubie legendum) idemque populo CAmpano modios binos dedit. In quadam etiam Io. Petri Paſchalis e S. I. ſcheda eadem refertur inſcriptio, ſed

magis aliquanto mutila: praeſertim primo verſu deeſt vox TRIBVNVS, quam vocem equidem ſuſpectam habeo; niſi forte cognomen fuerit. Narratque idem Paſchalis eam epigraphen praegrandi & ornato lapidi ſcalptam fuiſſe, ac primo verſu litteras habuiſſe palmares (& palmos Neapolitanos intelligit) ceteris deinceps verſibus litteras decreviſſe.

V Sed iam a ſuſcepto itinere aufert animum *victorum* Campaniae recordatio, quos Neapolitana (an Hydruntinam appellem? nam Hydrunto olim Neapolim eam tabellam allatam Gruterus p. 374, 5 refert) inſcriptio indicat, quam nuper ex ipſo marmore, quod in S. Mariae Liberorum proſtat, diligenter deſcripſi, ut facile ſit lectori tum verſuum diſpoſitionem, tum alia quaedam minutiora errata in Grutero emendare. Nam apud Capacium p. 264 mendoſior exhibetur. Inſcriptio vero ſic ſe habet:

M. BASSAEO. M. F. PAL
AXIO
PATR. COL. CVR. R. P. IIVIR. MV
NIF. PROC. AVG. VIAE. OST. ET. CAMP
TRIB. MIL. LEG. XIII. GEM. PROC. REG. CALA
BRIC. OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC
PATR. COL. LVPIENSIVM. PATR. MVNICIPI
HVDRENTINOR. VNIVERVS. ORDO. MVNICIP
OB. REM. PVBL. BENE. AC. FIDELITER. GESTAM
HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANI
AE. PRETIS. ET. AESTIM. PARIA. GLADIAT. EDIDIT
L. D. D. D

VI In cuius inſcriptionis ſingulas partes inquirere hoc quidem loco ſit importunius: itaque extremis tantum duabus elogii lineis nonnihil immorabor: cetera in ſubiecta notatione (77) ſepoſita habebis. Nam dici-

(77) Ac primum M. hunc Baſſaeum domo Capua fuiſſe ex iis potiſſimum verbis mihi perſuadeo OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC. Quae verba in Gruterianis inſcriptionibus nuſquam non occurrunt, ac fere in eum modum: *Omnibus honoribus in colonia ſua, vel in rep. ſua, aut in patria ſua functus*. Hic autem, quod ea inſcriptio alibi poſita eſſet, idcirco nomen CAPVAE exprimi viſum fuit.

Ad haec M. Baſſaeus IIVIR. (quod tertia linea legitur) Capuaene, an Hudrenti, ubi inſcriptio poſita, ſit accipiendus, haud definio. Et ſi quidem IIVIR. MVNIC. (quemadmodum Gruterus exhibet) in lapide legeretur, haud dubium, quin de Hudrentino municipio eſſet capiendum: nunc MVNIF. me oculato teſte, in tabula ſcribitur. Itaque Capuae IIVIRum malim intelligendum: primum quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus fuerit, quorum maximus duumviratus: deinde quod Hudrentinorum duumviratus haud magnae dignationis fuit, minoris quidem certe, quam eorundem PATRonum appellari, quod ſeptimo verſu ponitur; & tamen in inſcriptionibus a maioribus ſenſim ad inferiores dignitates ſit plurimum gradus: demum quod IIVIR. MVNIFicentiſſimus idcirco appelletur, quod eximium illud *munus* ediderit, de quo ima tabella loquitur.

Sic enim animadverti, haud raro *munificentiam* cum reſpectu ad *munus* gladiatorium uſurpari

dicitur M. ille Baſſaeus (quem domo Campanum fuiſſe ex eo licet ſuſpicari , quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus eſſet) *primus & ſolus victores Campaniae pretiis & aeſtimatione paria gladiatorum*

R 2

pari. Apuleius lib. x de Thyaſi quinquennalitate : *Et ut ſplendori capeſſendarum reſponderet faſcium , munus gladiatorum triduanis ſpectaculis pollicitus , latius MVNIFICENTIAM ſuam protendebat*. In celebri Neapolitana inſcriptione L. Egnatio poſita : *Hic. obliterato. muneris. ſpectaculo. impetrata. editione. ab. indulgen. max. principis. diem. gladiatorum. et. omnem. apparatum. pecunia. ſua. edidit. coloni. et. incolae. ob. MVNIFICENTIAM. eius. L. D. D. D.* Ad haec inſcriptio eſt Sueſſae apud Grut. p. 475 , 3 , & 4 poſita C. TITIO. CHRESIMO. AVG. II. Quo loco male Reineſius AVG. LIB. reſcribit : quis enim Auguſtus ex gente Titia fuit ? Nec illud melius quod AVG. VIVIR. reponit ; nam *Seviri Auguſtales* , non *Auguſtales Seviri* dicebantur . Atqui AVG. II non nunc primum in inſcriptionibus legitur , valetque *Auguſtalis iterum*. Verum hoc obiter. Ea in inſcriptione honos biſellii & aquae digitus Chreſimo ob edita munera decernitur : tum in averſo latere cauſſa haec adſcribitur OB. MVNIFICENT. &c. Iam vero quid cauſſae eſt , cur inſcriptionem Alliſanam apud Grut. p 409 , 3 , quae huc maxime facit , praeteream ? Ea ſic habet :

L. FADIO. PIERO. II. VIRO
MVNIFICENTISSIMO. CIVI
QVI. OB. HONOREM. DECVR
EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST
GLAD. PARIA. XXX ET. VENATION
BESTIARVM. AFRICANAR. ET. POST
PAVCOS. MENSES. DVVMVIRATV
SVO. ACCEPTIS. A REI'HS. XIIIXN. VENAT
PLENAS ET. GLADIATORVM. PARIA. XX
EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM. LVDOS
SCAENICOR. P. S. F. AVGVSTALES
L. D. D. D

Et in hac quidem inſcriptione L. Fadius MVNIFICENTISSIMus appellatur ob utriuſque *muneris* tam gladiatorum quam venationis (nam hanc quoque *munus* fuiſſe ſub Caeſaribus appellatam , ſupra nota 47 demonſtratum fuit) ſplendidiſſimum apparatum . [Tabula prima apud Maffeium de amphitheatris , & pag. 343 numiſma maximi moduli Gordiani Pii , in cuius averſa parte exhibetur in amphitheatri arena venatio cum epigraphe MVNIFICENTIA. GORDIANI. AVG.] In nummis vero Antonini , Commodi & Elagabali inſcribitur MVNIFICENTIA. AVG. cum reſpectu ad *munus* venationis , & elephas in iiſdem ſcalpitur ad ſignificandum elephantorum ab iis Auguſtis fuiſſe praebitam venationem. Antonini nummus cum ea , quam dixi , ſcalptura & epigraphe , eſt maxime obvius : Commodi vero & Elagabali cum eadem inſcriptione & effigie numiſmata vide apud Gisb. Cuperum libro de elephantis , (quem haud ita pridem in theſ. Sallengriani to. III. editum habes) exercit. 2 , cap. 9 , p. 208 . Et tamen vir doctus cum eo libro ita materiam exhauſerit , nihil ut reliquum aliorum fecerit ingeniis , hanc notionem tamen vocis MVNIFICENTIA cum ceteris ignoravit . Atqui ſic ſe res habet : MVNIFICENTIA in iis nummis ponitur ad *munus* apparatiſſimum elephantorum ab iis editum deſignandum. De Antonino res eſt clariſſima ex Capitolino cap. 10: *Edita MVNERA in quibus ELEPHANTOS & corocottas* &c. *exhibuit* . Et de Commodo legitur apud Xiphilinum lib. 72 non ſolum elephantos ab eo exhibitos , ſed & unum ex iis ab illo beſtiario principe deſcendente in arenam fuiſſe occiſum. Ab Elagabalo eandem venationem aliquando praebitam eſt coniiciendum . Et tamen idem Cuperus cum quid MVNIFICENTIA in iis nummis ſibi velit , nihil penſi ducat , tamen de commentitia altera inſcriptione eſt mirifice anxius. Nam pag. 209 oggerit nobis minime obvium imo fictitium ex Angelono nummum , in quo Elephas quidem inſculpitur , ſed cum hac epigraphe MAGNIFICENTIA AVG. COS. III. Qui quidem nummus rarior eſt , quam ut uſquam inveniri putem . Et habeo Antonini Pii nummum cum elephanto , in quo diſerte inſcribitur MVNIFICENTIA AVG. COS. III. Et alios non paucos vidi in eundem modum . Itaque ſuſpicabar in nummo , quem contrectavit Angelonus , duo priora inſcriptionis elementa fuiſſe detrita in hunc modum . . NIFICENTIA , illum vero MAGNIFICENTIA de ſuo ſuppleviſſe . Sed revera quod iſto modo in nummo apud Angelonum legatur , non huius , ſed ſculptoris error fuit : nam idem vir doctus in eius nummi explanatione MVNIFICENTIA non MAGNIFICENTIA habet : etſi fallitur , quod ad aliquam liberalitatem ab Antonino exhibitam id vocabulum refert , cum ad munus ideſt venationes elephantorum unice ſit referendum . [Hinc porro etiam actis graecis paſſionis S Ignatii , quae primus omnium edidit Ruinartus lux mira affunditur. Ibi num. 4 : Κατετείγετο γὰρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ὁ Χριστοφόρος φθάσαι τὰς ΦΙΛΟΤΙΜΙ'ΑΣ ἐν τῇ μεγάλῃ Ῥώμῃ , ἵνα . . . . θηρσὶν ἀγρίοις παραδοθεὶς , &c. *Vrgebatur enim a militibus Chriſtifer ut munificentiam magnae Romae anteverteret , ut belluis ferocibus . . . traditus* , &c. Pauciſque interiectis : Μελλούσης λήγειν τῆς ἀκαθάρτου ΦΙΛΟΤΙΜΙ'ΑΣ. οἱ μὲν στρατιῶται ὑπὲρ τῆς βραδύτητος ἤσχαλλον . *Cum finis foedae MVNIFICENTIAE immineret, milites ob moram indignabantur* Rurſumque num. 5 μελλουσῶν καταπαύειν τῶν φιλοτιμιῶν . *Cum mox eſſet deſitura MVNIFICENTIA* . Omnibus his locis veteri

rum edidiſſe. Quinam ſunt iſti gladiatores *victores*? Lipſius Sat. II, 16 hac inſcriptione producta & Plinii loco quem ſtatim ponam, addubitat, utrum iſti γενικῶς, & ab effectu ſic dicerentur, an cognomine certo & diſcernendi cauſſa. Sed utrumque verum eſt, & ab effectu ſic appellatos, quod plures iam palmas numerarent, & inſuper certo cognomine, & diſcernendi cauſſa, poſtquam inſtitutum, ut victores iſti inſigni munifi-

teri illi interpreti Vſſeriano aqua haeſit: *Vrgebatur enim*, inquit ille, *a militibus Chriſtophorus occupare HONORES in magna Civitate, ut . . . . beſtiis feris proiectus*, &c. Rurſumque: *Debente finem accipere MVNDI INANI GLORIA, milites quidem pro tarditate offendebantur*. Ac demum: *Debentibus*, inquit, *quieſcere GLORIATIONIBVS*. In quem locum neſcio quid Vſſerio ſuboluit; ait enim: *An mundi inani gloria, de qua antea dictum? an gladiatoribus? circenſes enim ludos cum gladiatoribus & venatione ſive θηριομαχία ſaturnalibus dari ſollemne erat*. Quare appoſite Ruinartus omnibus his locis *ſpectaculis*, propius etiam rem Clericus *muneris* vocabulum uſurpavit. Neque enim Clericus ignoravit in Gloſſis φιλοτιμίαν non eſſe tantum *liberalitatem* ſed etiam *munus*, & in iiſdem *munerarium* dici φιλότιμον. Et tamen ſignificationis huius originem non eſt aſſecutus. Munificentia, uti iam docuimus, de utroque munere proprie (ſub Caeſaribus quidem certe) dicebatur: hinc quia munificentia Graecis φιλοτιμία appellatur, obtinuit, ut φιλοτιμία quoque pro utroque illo munere poneretur Nec quidquam cauſſae erat cur (not. 14) idem vir doctus a Demoſthenis neſcio quo incerto loco vim huius ſignificationis arceſſeret, quae potius, uti dixi, a Latinae linguae, qualis ſub Caeſaribus uſurpabatur proprietate dependet. Neque enim ſolis Ignatianis hiſce actis ea vocabuli notio reperitur, verum etiam apud alios. Herodianus lib. VI in Alexandri rebus: Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῆς ἀρχῆς βαρὺ διὰ μῆκος ἐξουσίας ἡγούμενοι, ἀκερδές τε ἤδη, πάσης προκεκενωμένης φιλοτιμίας. *Et tam longum principatum gravati minus iam lucroſum omni munificentia pridem conſumpta*. Vbi male H. Steph. *ambitionem* verterat. Euſebius lib de martyrib Palaeſt. cap 6: αὐτοῦ δὴ τοῦ τυράννου Μαξιμίνου παρόντος, καὶ θέας τοῖς πλήθεσι φιλοτιμουμένου . . . . πλεῖόν τι καὶ παράδοξον χρῆν ὑπάρξαι ταῖς φιλοτιμίαις. *Praeſente tyranno ipſo Maximino, ac munus multitudini exhibente . . . . magnificentius aliquid & admirabilius ſolito in MVNIFICENTIA ineſſe oportere*. Aeſchines contra Cteſiphontem poſt ſecundam legum recitationem: μὴ ἅρπαζε τὴν φιλοτιμίαν, &c. h. e. *Ne rapito munificentiam*; ubi male Hieronym. Wolfius *ne rapito iſtud decus* interpretatur. Cum enim orator contenderet, Demoſthenem non ideo a referendis rationibus eximendum, quod aere ſuo Athenarum muros reſtituiſſe iactabat, cum ad eam rem decem talenta a Republica accepiſſet; illud ſubiunxit: μὴ ἅρπαζε τὴν φιλοτιμίαν, quaſi diceret, *haec munificentia rapina eſt*. Atq. haec de *munificentiae* notione, quam poſtea animadverti occupatam a Spanhemio de uſu, & praeſt num. ad nummum Gordiani in quo amphitheatrum, & elephas ſcalpitur.]

Sed redeo in viam. M. Baſſaeus IIVIR. MVNIFICentiſſimus eo dicitur, quod munus ſplendidiſſimum e victoribus Campaniae, Capuae utique, ediderit: ex quo colligo non Hudrenti ſed Capuae IIVIRum eſſe intelligendum; ob quam munificentiam in eo magiſtratu exhibitam credibile eſt ab iiſdem Campanis & PATRonum ſuae COLoniae fuiſſe cooptatum, & CVRatorem R. P.

Adhaec ex eo quod via CAMPana in hoc epigrammate cum OSTienſi coniungitur: hinc Fabrettus in notis ad inſcriptiones ſexti capitis p. 482 viam Campanam inter Appiam & Oſtienſem, eamque a *Porta* quadam *clauſa* derivat. Ante Fabrettum Holſtenius, Bergierius & plerique omnes a porta Caelimontana inter Latinam Labicanamque vias Campanam direxerant: ſed contra eam opinionem diſputat, ſuamque firmat Fabrettus p. 481, & 482 quem vide: nam longiorem de re ceteroqui obſcura diſputationem contexere non eſt otium

Illud HVDRENTINORVM rectiſſime ſcriptum puto (eſt ne enim credibile municipes Hudrentinos, a quibus ea inſcriptio poſita, in ſuo perſcribendo nomine aberraſſe?) & ſic potius ſcribendum, quam quod in Plinii & Livii editionibus *Hydruntum* per V legitur: nam ſic eſt ab Ὑδροῦς Hudrentum vel Hydrentum, quemadmodum a Πυξοῦς Buxentum, & alia fortaſſe non pauca, quae perquirere non vacat. [Favent finitimarum Hudrento urbium Tarenti, Vxentique ὁμοιοτέλευτοι appellationes, quamvis illud Τάρας graece dicatur, hoc Ptolemaeo Οὔξεντον: item Σολοῦντος in Sicilia oppidani appellantur Ciceroni III Ver. cap. 43 *Solentini* ſecunda vocali; eaque eſt omnium librorum ſcriptura.] Demum formulam illam PRIMVS. ET. SOLVS. memini me legiſſe in celebri Arundelliano marmore ap. Rein v, 20 ubi legitur: κιθαρῳδὸς μόνος καὶ πρῶτος τῶν ἀπ' αἰῶνος νικήσας τοὺς ὑπογεγραμμένους ἀγῶνας, &c. inter quos agonas Puteolana & Neapolitana certamina prae ceteris recenſentur. Et eſt, opinor, ſollemnis acclamandi formula iſtud PRIMVS. ET. SOLVS. ΜΟΝΟΣ. ΚΑΙ. ΠΡΩΤΟΣ. quemadmodum παράδοξος & ſimilia.

nificentia invicem committerentur. [Qui mos petitus ab athleticis certaminibus, quibus qui victores evaſiſſent, inter ſe rurſus committebantur. De quo vide Lucianum in Hermotimo, & Valeſium ad V. Euſ. I pag. 88 ad finem col. 2.]

VII Sed enim quo pacto mendacii non accuſabitur inſcriptio, quae M. Baſſaeum, qui certe (ut ex quarta linea conſtat) ſub Caeſaribus vixit, *primum & ſolum* victores produxiſſe iactet, cum tanto ante & extremis reip. temporibus C. Curio in illo compactili ac ſtupendae artis amphitheatro (quod duo maxima ac verſatilia e ligno theatra, ſtatim ut libitum fuit coëuntia, efficiebant, quae ſimulatque averſa diſcederent, rurſus theatra erant) eos exhibuerit? Qua de re tanquam maxime memorabili Plinius XXXVI, 15 ſcriptum reliquit: *Raptiſque e contrario repente pulpitis, eodem die VICTORES e gladiatoribus ſuis produxit*. Sed dupliciter ille titulus ab ea criminatione abſolvitur, primum quod quam Curio Romae munificentiam exhibuerat, eandem Baſſaeus Capuae primus ac ſolus uſurparit: deinde quod Curio e gladiatoribus ſuis, Baſſaeus Campaniae victores produxerit, & ille, in quo caput eſt, adhuc, opinor auctoratos, hic exauctoratos iam *pretiis & aeſtimatione paria gladiatorum edidit*. Hoc ergo potiſſimum inter Curionis ac Baſſaei editionem intereſt, quod ille victores quidem, ſed adhuc auctoratos nulla mercede conductos (quippe *non opibus inſignis*, ait ibidem Plinius, *ut qui nihil in cenſu habuerit praeter diſcordiam principum*) inter ſe ſe commiſerit: noſter autem quandoquidem pretiis & aeſtimatione cum Campaniae victoribus tranſegit, eſt id certiſſimo indicio, eum non modo victores, ſed *ſpectatos ſatis & donatos iam rude . . . iterum antiquo includere ludo* quaeſiviſſe. Atque haec de Campaniae victoribus ſatis: non enim Campanos tantum, ideſt qui e Capuae ludo prodierant, ſed ex univerſa Campania pretiis & aeſtimatione victores excivit, quo eorum frequentia apparatius munus exſiſteret. Et notabis interim veteres ferme non conſueviſſe vocem *Campanus* pro eo quod ad univerſam Campaniam pertineret uſurpare, alioqui *Campanos victores* epigrammatographus poſuiſſet; ſed id vocabulum urbis Capuae fuiſſe derivativum.

VIII Ac de ludis gladiatoriis tantum. Nec tamen in venationem minus propenſos fuiſſe Campanos, fidem facit tam ingens amphitheatrum ab ipſa ſibi Capua conſtructum: nam venationis potiſſimum cauſſa amphitheatra fuiſſe exaedificata, deinceps demonſtrabitur. Nec fieri potuit, quin in hanc quoque inſaniam raperentur, quippe cum ſciamus Campanos Dianae cultui tanquam patrii & ἐγχωρίου numinis impenſiſſime addictos fuiſſe, & Dianae Tifatinae aedem fuiſſe percelebrem. Venationem vero non illam ruſticam ſolum, ſed & iſtam ludicram in Dianae fuiſſe tutela quis ignorat? Tertullianus de ſpect. cap. 10: *Martem & Dianam utriuſque ludi* (gladiatorum & venationis) *praeſides novimus*. Claudianus paneg. de conſ. Manlii:

Am-

Amphitheatrali faveat Latonia pompae.

Hinc Martialis lib. de ſpect. epigr. 14. Dianam pro venatione poſuit:

Inter Caeſarea diſcrimina ſaeva Dianae.

Et ſequenti epigr. de ſue, quae ex vulnere peperit:

Experta eſt numen moriens utriuſque Dianae.

Caſſiodorus v, 42 de venatione ait: *Spectaculum tantum fabricis clarum, ſed actione teterrimum, in honorem Scythicae Dianae repertum, quae ſanguinis effuſione gaudebat.*

CAPVT SEXTVM.

Campani amphitheatri deſcriptio.

I *Campanum amphitheatrum in dies ruit. Peregrinii de hoc amphitheatro opuſculum periit.* II *Hodiernus amphitheatri vultus. Ima ſaltem amphitheatri pars Tuſcanica.* III *Coſta olim Capuam & amphitheatrum integrum delineavit.* IV *Eiuſdem pedatura, & aſpectus interior,* V *tum & circumferentia,* VI *& ſpiſſitudo,* VII *& ſingulorum membrorum dimenſiones.* VIII, IX *Exterior amphitheatri facies.* X *Interior amphitheatri porticus tenebroſa.* XI *In arenae meditullio arae, & ſacella* XII *Portulae. Specus cui uſui?* XIII *Podium. Orcheſtra. Equeſtria. Popularia Ima, media, ſumma cavea. Media cavea, quam ſumma honeſtior. Partitio caveae veriſimilior quam vulgata.* XIV *Praecinctiones.* XV *Aditus ſeu vomitaria non alibi quam in praecinctionibus patentia.* XVI, XVII *Aditus. Cunei.* XVIII *Cathedra.* XIX *Vilici amphitheatri quid?* XX *De amphitheatris in montibus excavatis.* XXI *Apollinis* προσκηνίου *protome.*

I AD eam nunc huius commentarii partem acceditur, quam, niſi amiciſſimorum hominum ſtudia interceſſiſſent, ſilentio obvolverem, duabus maxime de cauſſis: primum quod ea res, ſi quidem pro dignitate ſit pertractanda, exquiſitam accuratamque architecti ἀκρίβειαν potius, quam philologicam exercitationem requirit: deinde admirandi olim operis, nunc tantum umbrae & cadaveris, & magis magiſque in dies non tam temporis quam hominum iniuria peſſum euntis angit ſummopere recordatio. Quis enim non indigniſſime ferat, ad inſternendas vias, ad publica privataque aedificia conſtruenda, non modo, quod tamen vix eſſet tolerandum, laceros ac diruptos illius egregii operis artus tamdiu conſepultos inquietari, ac ſtupendas ſaxorum moles veluti per ludibrium frangi & comminui: verum etiam (*ehu poſteri negabitis!*) aegro ipſi ac debilitato corpori manus violentas afferri; & quem poſt tot accepta vulnera trahit tamen vix adhuc miſerum & anhelantem ſpiritum, eundem exigi per vim crudeliſſime atque evelli, ferrumque adigi per ipſa adhuc viſcera palpitantia? Et indignamur Vandalos, Saracenos, & ſi quas alias peſtes hic debacchatas accepimus, peſſime de hac civitate orbis terrarum imperio digniſſima meritos: quando quas illi ex tanto incendio reliquias ope-

(operiſne maieſtatem reveriti, an firmitatem non aſſecuti?) poſteris tranſmiſerunt, nos multis itineribus efferatiores flamma atque ferro convellere tamen pergimus? In paucorum, inquis, teterrimorum hominum audaciam ea tota culpa eſt reiicienda. Nam quid iis impune eſt? cur non illata antiquitati iniuria vindicatur? Sed nae ego dolori meo nimium indulgeo. At eum tamen dolorem ne tantae vaſtitatis memoria refricaret, invitus feci, ut amphitheatri huius paucas vix lineas παχύτερον ducerem. Et hoc ſane labore Camillus me Peregrinius ὁ πάνυ liberaſſet, niſi quae de hoc amphitheatro ſeorſum conſcripſerat, cum ceteris Campanis antiquitatibus (alienatane ob morbi violentiam mente, an a plagiariis ſibi cautum iturus?) flammae mandaſſet, atque aeternum ſui deſiderium poſteris reliquiſſet. Vid. Camp. Fel. p. 723, ubi de amphitheatro ſcripturum ſe pollicetur, & pag. 117 ad idem opus lectorem reiicit, cum diceret amphitheatra, uti & noſtrum, ab auſtro in arcton porrigi conſueviſſe, ut aeſtivo ſoli minus eſſent expoſita, matutinis, opinor, horis veſpertiniſque.

II Quare ſi quis iam ecqua nunc eius ſit aedificii facies cognoſcere aveat, tabulam adeat; ubi illius operis vultus, uti quidem nunc habet, maxima ſui parte mancus, ſituque ac macie horridus ſtatim ſeſe offert: vaſta ibi omnia, & pauca ipſa quae reſtant membra ſine articulis reſoluta ac fatiſcentia vides: & ex pulcherrimo illo potiſſimum ac ſumtuoſiſſimi operis exteriore ambitu duo vix fornices trunci lacerique ſuperſunt. Sed quod iidem tamen probe inſpecti ad univerſam extimi orbis ſtructuram colligendam veluti manu ducerent: is, cui ob navatam in amphitheatro depingendo operam plurimum debeo, Sanctulus Cyrillus (qui ad exquiſitioris graphices ſtudia tanto impetu animi, nullo ſibi praeeunte, incitatur, ut ſummorum iam nunc artificum gloriae ſuccreſcat) eam extimi ambitus particulam ſeorſum diligentiſſime delineavit: quam ſeorſum quoque, uti cernis, in aes inciſam exhibemus. Nec enim fuit illud pulcherrimi operis fruſtum negligendum: primum quod ex eo intelligatur ad ordinem potiſſimum Tuſcanicum illud opus ex parte ſaltem eſſe referendum (78): deinde quod non alio, ut opinor, quam duplicis

(78) Antonius Sanfelicius in illa pereleganti deſcriptione Campaniae, quam ſenatui populoque Campano dicavit, noſtrum amphitheatrum opere Dorico conſtructum affirmat. Ad haec Caeleſtinus Guicciardinus in Mercurio Campano operis fuiſſe Corinthii imperitiſſime ſtatuit. Demum e Io: Petri Paſchalis Ieſuitae ſcheda, quam Canonicus Galeottus Iunianus & nobilitate & mira in poëticen facilitate eximius comiter mecum communicavit, didici, illud Capuae lumen Io. Bap iſtam Attendolum (cuius pater Ambroſius callentiſſimus architectus, Capua Caietaque munitis, aliiſque operibus illuſtris, amphitheatri molem, ut ibidem narratur, dimenſus fuerat, credo etiam delinearat) ſic ſtatuiſſe, e quatuor columnarum ordinibus, quibus haec fabrica ſurgeret, infimas ac ſolo citimas fuiſſe Tuſcanicas, proximas his Doricas, tum ſequentes Ionicas, ac demum ſupremi ordinis quadratas columnas ad Corinthiam diſpoſitionem pertinuiſſe. Ac de ima columnarum ſerie nihil eſt dubitandum, quin ſint Tuſcanicae, uti ſtatim demonſtrabitur. Alterius item ſeriei columnas fuiſſe Doricas non abnuerim: nam & columnae unius ſcapus, qui ferme adhuc eſt integer, procerior eſt quam pro ſtructura Tuſcanica: & capitulum, quod

plicis illius fornicis indicio olim Coſta uſus fuerit ad univerſi amphitheatri faciem delineandam.

III Nam fuit illud tempus, cum eruditiſſimus Capuae Archiepiſcopus Çaeſar Coſta Caeſaris Baronii *in iure civili publice interpretando olim in*

quod ſupra ſubiectam coronam collapſum hodieque viſitur, videtur ad Doricum ordinem pertinere: &, in quo caput eſt, Attendolorum aetate alterius ſeriei reliquias multo fuiſſe integriores coniicio, ut rectius de ea iudicium ferrent. Reliquas ſeries ad eos ſpectaſſe ordines, quos modo memoravi ex αὐτοψίᾳ diiudicaſſe Attendolos non eſt credibile: neque enim putarim ante centum quinquaginta annos exteriorem amphitheatri orbem multo fuiſſe erectiorem, quam nunc conſpicitur. De ſuperioribus ergo columnis mera ea eſt coniectura: non ſpernenda tamen, & vero proxima, quippe quam Flavii amphitheatri ſtructura confirmat, in quo, ſi a Tuſco diſceſſeris, omnes alii ordines ſeſe produnt: ſunt enim ibi columnae (teſte Alexandro Donato III, 7) Doricae imae, Ionicae mediae, ſummae Corinthiae, tum continuatus paries interlocatis opere compoſito quadratis columnis diſtinguitur.

Sed miſſis coniecturis, imam columnarum ſeriem non Dorica, ſed Tuſcanica diſpoſitione conſtare quivis ſtatuet, modo architectonicem vel primoribus labris attigerit. Nudus quippe hic praetenditur zophorus ſine triglyphis & guttulis dependentibus, ſine metopis: nulli praeterea denticuli: eaque omnino omnia hinc exſulant ornamenta, ſine quibus non poteſt Doricum opus conſiſtere, quaeque Dorico ſi ademeris, in Tyrrhenicum ſtatim degenerabit. Non negarim tamen eſſe quaedam nequaquam ad canones Tuſcanici ordinis, qualem architectonices magiſtri definiunt, exacta. Nam primum columnae ſcapus etſi aliqua ſui parte aggeſtis ruderibus ſubſidit, videtur, ni fallor, aliquanto procerior quam pro brevitate Tuſcanica. [qualem recentiores architecti definiunt. Philander, ex. gratia, ad Vitr. lib. III, cap. 2. Tuſcanicae columnae ſcapum altum ſexies, quam quantum in ima parte eſt craſſus, ſtatuit: Doricae vero columnae ſcapum ſepties altum, quantum craſſus eſt imus ſcapus. Sed aliter Vitr. lib. IV, cap. 7 de tuſcanis rationibus ſcribens, ait: *Eaeque* (columnae) *ſint ima craſſitudine altitudinis parte ſeptima*. Miratur Philander ad hunc locum. Quid ſi noſtri amphitheatri columnas multo proceriores Vitruviana proportione conſpexiſſet?] ſed & capitulum & baſis multo altius uno modulo, imo duobus circiter modulis aſſurgunt, & quaedam ſibi adſciſcunt ab aliis Tuſcis capitulis & baſibus plane diverſa. Quo enim illa in baſi ſupra torulum ſima? Videſis baſis una cum ſubjecto gradu, cuiuſmodi olim effoſſam aiunt, deformationem, quam inter fornices illos duos exhibui. Vt omittam quod tam capituli abacus, quam in baſi plinthus quadratae ſint, cum tamen in Tuſco ordine cylindricae fieri debuiſſent. Sed, ut fatear, veterum opera ſecundum architectonicos canones examinare ſi ſatagas, miram offendes inconſtantiam (ex qua variantes recentiorum architectorum ſententiae profectae videntur) multa enim architecti olim pro ſua maxima voluntate variabant: ac difficillimum definitu eſt, quaenam ita ſint neceſſaria, ut abeſſe impune non poſſint.

[Ad haec praeter Tuſcanici ordinis characteres, qui in ima columnarum ſerie deprehenduntur, ipſum etiam ſtructurae genus ad Etruſcae architectonices ingenium, atque indolem exigi poſſe mihi videtur: quippe cum non extimus tantum ambitus; ſed & quodcumque in interiore fabrica marmoreum eſt, quod eſt ſane plurimum, e tam grandibus vaſtiſque ſaxis, ſeu verius rupibus compactum fuerit, ut nemo ſit, qui non obtutu obſtupeſcat. Atqui eum ſtructurae modulum Etruſci obſervarunt, quantum quidem e Leone Baptiſta Alberto diſcimus; qui praegrandibus quadratis lapidibus uti in publicis operibus vetuſta conſuetudine Tuſcos conſueviſſe lib. VII, cap. 2. ſuae architecturae docuit exemplo ductus murorum urbium Etruriae nonnullarum, veluti Volaterrarum, Feſularum, &c. Idque confirmat Livius ad an. V. C. 378 ubi ait: *Vt tributo novum fenus contraheretur in murum a Cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum*, ut bene animadvertit Marlianus lib. I, cap. 4, & 9 ſuae topographiae Vrbis Romae.]

Cum autem Tyrrhenicus ordo ſit ſimpliciſſimus, ac vix ullius elegantiae: quid cauſſae eſſe potuit, quamobrem eum potiſſimum in hoc tam ſumtuoſo opere Campani adhiberent? Primum quod imae columnae Tyrrhenicae fuerint, non continuo totum amphitheatri opus evadet Etruſcum: & Attendolo aſſentior, aliis etiam ordinibus ſuum hic fuiſſe locum. Deinde in coloſſea amphitheatri mole quis ordo infimae columnarum ſeriei Tuſco convenientius adhiberi potuit, cujus maxima omnium firmitas exſiſtit? Et habet quoque ſuam maſcula & incomta ſoliditas maieſtatem. Ad haec ex ſuperiorum comparatione columnarum, quibus ſua inerant ornamenta ad ſuos quaeque ordines pertinentia, mira totius operis ſymmetria proficiſcebatur; cum paullatim ex incomta ad ornatam illam Doricam ſoliditatem, tum ex his ad Ionicam Corinthiacamque elegantiam fieret gradus. Demum, ſi lubet, non temere hoc eſt, quod Tuſco etiam ordini, etſi raro ab aliis uſurpato, ſuum eſſe locum Campani voluerunt; nam Tuſcos ſeſe eſſe origine probe norant.

in urbe praeceptor (utor enim ipſius Baronii verbis ad an. *968*) Campanarum antiquitatum idem non indiligens perſcrutator : fuit, inquam, cum Romani neſcio cuius architecti, quem ad ſeſquiannum ſecum detinuit (quemadmodum in quodam MS. codice memini me legiſſe) opera uſus, & veteris Capuae ichnographiam, & amphitheatri, quale olim integrum exſtitiſſet, orthographiam in maioris aedium Archiepiſcopalium coenaculi parietibus depingenda curaret. Quod etiam doctiſſimi Archiepiſcopi monumentum cum publico communicandum putavi, paucis quibuſdam mutatis, in quibus ſive architectus, ſive pictor erraverat. Illud plane miror, quid cauſſae fuerit, quamobrem illud amphitheatrum extra urbis pomerium Coſta depingi curaverit ; cum tamen Flavium amphitheatrum *urbe media*, teſte Suetonio, exſtructum fuerit ; quamquam non nego Placentinum amphitheatrum *ſitum extra muros* fuiſſe, teſte Tacito in II hiſt. cap. 21.

IV Praeterea & eiuſdem aedificii interiorem aſpectum, & e regione ichnographiam poſui : quae duae icones ſatis eſſe poſſunt ad univerſam eius molis ſtructuram perſpiciendam. Et internam illam quidem faciem, quam ferme unius generis in omnibus fuiſſe mihi perſuadeo, e Lipſio magnam partem ſum mutuatus, non paucis tamen mutatis, quae ſive ratio & veterum auctoritas, ſive accurata noſtrae caveae inſpectio, mutanda ſuaderet. Ichnographiam vero talem exhibui, qualem e ſingulorum membrorum autopſia & dimenſione potui colligere.

V In dimetiendo autem amphitheatro de circumferentia parum ſollicitus fui, quod eius dimenſio ex utraque diametro cognita facile geometricis rationibus colligatur. Et tamen fornicis unius IN FRONTE (uti veteres loquebantur) dimenſiones adnectam, unde etiam extimam circumferentiam aſſequi poſſis. Itaque inter ſingulos imi ordinis fornices palmos (noſtrates Neapolitanos ſemper intelligo, quorum terni deni ex ſententia Donati Gallarani doctiſſimi architecti decem antiquos pedes conficiunt) quindecim, uncia minus reperi : pilas vero ipſas in fronte palmos octo uncia minus latas ſingulas comperio. Ita ſingulis fornicibus palmos tres & viginti, duabus unciis minus imputabis : qui ſunt pedes ferme $17\frac{2}{3}$. Quam ſummam ſi ſeptuagies octies multiplices (totidem enim fornices in ambitu numerantur) atque inſuper duarum portarum meridianae & borealis menſuras adiicias (quae quidem portae cum adiacentibus pilis ſeſquialtero eoque amplius, quam ſinguli fornices patentiores exſiſtunt) iam totius extimi orbis dimenſionem habebis.

VI Atque haec quidem IN FRONTE : IN AGRO vero, ſeu RETRO totius fabricae ſpiſſitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, ideſt ab extrema columnarum paraſtaticis adhaerentium proiectura ad primorem arenam, ſeu ad podii murum quaquaverſum palmi $174\frac{1}{2}$, ideſt pedes $134\frac{3}{13}$ colliguntur. Arenae vero ipſius maior axis

in palmos uſque 294 protenditur, qui ſunt pedes 226 $\frac{2}{13}$, minor vere axis palmis 176 ideſt pedibus 135 $\frac{5}{13}$ patet. Itaque totius iam amphitheatri longitudo maxima palmos 643 hoc eſt pedes 494 $\frac{8}{13}$ colligit: in maxima vero univerſae molis latitudine palmi 525 numerantur: ii ſunt pedes 403 $\frac{11}{13}$.

VII Accedo nunc ad ſingulorum membrorum menſuras non IN FRONTE, ſed IN AGRVM ſeu RETRO, uti veteres inſcriptiones loquuntur. Extimi ambitus pilae ſingulae, computata etiam columnae proiectura, palmos habent 8 $\frac{1}{2}$. Tum prima omnium porticus palmis 16 $\frac{1}{2}$ patet. Deinde quae ſequuntur pilae, ſingulis palmi 6 $\frac{1}{2}$ cedunt. Quas altera porticus excipit palmis 14 $\frac{1}{2}$ lata. Muris, qui ſequuntur, ſingulis palmi 63 $\frac{1}{2}$ ſunt imputandi. Tertia dein porticus palmos 13 $\frac{1}{3}$ habet. Tum alter fabricae ambitus palmis 24 $\frac{1}{2}$ craſſus occurrit. Poſt intima porticus palmis 13 $\frac{2}{3}$ in latum extenditur. Tum ad extremum intimus aedificii orbis, qui hinc quarta porticu, illinc podii muro concluditur, palmis 13 $\frac{2}{3}$ continetur. Et eas ſummas in ichnographia quoque maioris perſpicuitatis gratia libuit adnotare. Quas collige iam: palmi 174 $\frac{2}{3}$ confient. Nec illud te concutiat, quod initio dixi ab extimo ambitu ad podii murum palmos 174 $\frac{1}{2}$ numerari: hic autem e ſingulis partibus palmos 174 $\frac{2}{3}$ colligi vides. Nam mihi quidem, cum prius totam ſimul fabricae ſpiſſitatem dimenſus eſſem, tum eandem per partes exploraſſem, tantulum hoc diſcriminis non tanti viſum fuit, ut decempedatorem ad integrandam διαμέτρησιν adigendum putarem. Et vel haec mediocris, quam attuli, diligentia ad aedificii ſtructuram intelligendam ſatis futura videbatur.

VIII Iam vero ad amphitheatri deſcriptionem propius accedamus. Tota moles exteriore pavimento quadratis magnae molis ſilicibus inſtrato circumambitur: tum gradu uno amphitheatrum conſcenditur. De pavimento & gradu docuit me lapicida, cui ea res poteſt eſſe exploratiſſima, quod multos iam annos in eruendis lapidibus vitam tolerat. Exterior aſpectus prope idem, qui Flavii amphitheatri fuit. Tota moles immanibus conſtructa ſaxis, triplici ordine porticus, fortaſſe & quadruplici in orbem erigebat. Affixae paraſtaticis columnae, duabus tantum ſui partibus exſtantes, plurium ſegmentorum ſcapo: quarum Tyrrhenicae imae, Doricae mediae, tum quae ſequuntur fortaſſe Ionicae: poſtremo ſupra continuatum parietem, quadratis opere fortaſſe Corinthiaco columnis & feneſtris ex intervallo diſpoſitis, corona circum attollebatur. Supra quam foramina deorſum patentia in orbem diſponebantur, per quae antennae demitterentur, quibus funes ad ſuſtinenda vela & opacandos clivos vinciebantur: qui mos inducendi theatris umbram a Campanis primum ortus ad Romanos poſtea traductus eſt, ut alibi dicam. Praeter cetera ornamenta, fuere & imagines humerorum tenus ſummis for-

fornicibus adhaerentes. Sed quoniam & umbilicatae imagines quaedam ex amphitheatri ruderibus olim erutae Capuae in praefecti iuri dicundo ſedibus conſpiciuntur: iis ſummo in pariete pictor locum fecit: alibi ſi quis magis appoſite locaverit, non repugnabo: nihil enim impedimento eſt, quo minus ſummis in arcubus ſuperiorum ordinum locari illae potuerint, quibus inſunt adhuc fornicis adhaerentis indicia; aliae vero maiores alibi.

IX In Lipſii deſcriptione inter ſecundam tertiamque porticus bini fornices depreſſiores hinc & inde depinguntur: quos, quia in noſtro amphitheatro non erant, eliminandos putavi; & eorum loco parietem perfregi, quo ſcalarum ſe decuſſantium ſtructura conſpiceretur.

X Illud vero hic admonere haud inutile fuerit, interiores porticus fuiſſe tenebricoſas, praeſertim illam tertiam, quae fere aequaliter ac duae extimae attollebatur: id quod & ſtructurae genus aperte demonſtrat, & nuper ex Herodiano didici, qui & ἀμφιθεάτρου vocabulo haud paſſim Graecis uſitato utitur (79).

(79) Herodianus in Commodi vita de Quintiano, quem Quadratus ſummiſerat ad occidendum Caeſarem, ait: Ὁ δ' ὑποστὰς ἐν τῇ τοῦ ἀμφιθεάτρου εἰσόδῳ (ζοφώδης δὲ αὕτη, καὶ λήσεσθαι ἤλπισε) γυμνώσας τὸ ξιφίδιον &c. *Ille in aditu amphitheatri ſubſiſtens (quippe obſcuro loco facile ſe occultum fore ſperabat) nudato confeſtim pugione* &c. Amphitheatri εἴσοδον non primorem tantum aditum, qui illuſtris erat, ſed totum id, qua incedendum principi fuit, ut ad tribunal ſibi in podio poſitum perveniret, intelligit: cuius εἰσόδου pars illa, quae ad tertiam maxime porticum pertinebat, ζοφώδης erat.

Quem locum eo libentius adſcripſi, quod praeter morem ceterorum auctorum elegantiſſimus ceteroqui ſcriptor Herodianus amphitheatri vocem uſurpavit. Nam ceteri Graecorum ſic conſuevere, ut ſive ab ea voce abſtinerent, θέατρον dicentes ἀντὶ τοῦ ἀμφιθεάτρου; ſive certe amphitheatri voce non ſine aliquo temperamento uterentur. Itaque optimus dicendi auctor Dio Caſſius haud fere aliter quam θέατρον κυνηγετικὸν appellavit ſive cum de Caeſare dixit, θέατρον τε κυνηγετικὸν ἰκριώσας, eodemque modo de Statilii amphitheatro locutus; ſive cum de Tito ait, τὸ δὲ δὴ θέατρον τὸ κυνηγετικὸν ἱδρύσας, quod paullo poſt θέατρον ſine alio additamento dixit. Herodianus ipſe in rebus Caracalli, πρόσετι, ait, καὶ θέατρα κυνηγετικὰ . . . κατεσκευάσαμεν. Et θέατρον ſine ullo additamento pro amphitheatro a Graecis uſurpari plurimis exemplis oſtenderem ſi id opus eſſet, quorum aliqua obiter alibi notata: veluti cum Nicolaus Damaſcenus apud Athenaeum gladiatorum ſpectacula ἐν θεάτροις apud Romanos exhibita teſtatur: frequentiſſime vero apud Xiphilinum, ſive cum ſub Nerone θέατρον τοῦ Ταύρου combuſtum ait, ſive cum aquam ab eodem principe ἐς τὸ θέατρον inductam narrat; aut cum navim ſolutilem, cui matrem Nero impoſuit, fuiſſe ei ſimilem, quae ἐν τῷ θεάτρῳ erat; ſive demum cum receptaculum omnium ferarum ἐν τῷ θεάτρῳ inſtar navis exſtructum in Severo affirmat. Hinc venatio ludicra, quatenus a ruſtica diſtinguitur, *venatio theatralis* paſſim in cod. Theod. appellatur: non enim venatio in theatris dari ſolita, ut not. 68 contra Xiphilinum & Bulengerum diximus; ſed in iis legibus Graeca conſuetudo ſervatur: quemadmodum novel. 105. θεάτρου κυνήγια & θεάτρου κυνηγέσια eadem amphitheatralis venatio appellatur: ſic quoque & ſequiore aetate Erchempertus copias in Campano amphitheatro ſtativa habentes *ſcaram theatralem* nuncupavit. Sed & Spartianus Hadriano *theatrum* pro amphitheatro appellaverat: *Theatrum*, inquit, *quod ille* (Traianus) *in campo Martio poſuerat, contra omnium vota deſtruxit*. Nam *theatrum* iſtud a Traiano poſitum, amphitheatrum fuiſſe Pauſanias in Eliacorum priori cap 12 fidem faciet, ubi inter Traiani opera, καὶ θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν recenſet. Ubi altera occurrit amphitheatri circumſcriptio ab orbiculari ambitu petita; cui ſimile illud Dionis lib. XLIII de C. Iulii Caeſaris amphitheatro: θέατρόν τε κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρέθη. *Theatrum*, inquit, *quoque ad venationes aptum tabulatis inſtruxit, quod quia undequaque ſedilia habet, ſcenaque caret, Amphitheatrum eſt appellatum*. Itaque nobiliſſimus ſcriptor cum & vocis etymon deteхiſſet, tamen abſtinendum ſibi ab ea voce duxit: hoc ideo, quia ea vox, in qua cete-

XI [Praeterea Lipſius in arenae meditullio aram Iovi Latiari, aut Plutoni ſacram fuiſſe docet. Favetque Prudentius contra Symmacum v. 397, ut alios locos a Lipſio productos praeteream. Verum aliquid amplius acta S. Ignatii innuunt: οὕτως θηρσὶν ὠμοῖς παρὰ τῷ ΝΑΩι, παρεβάλλετο; *Sic crudelibus beſtiis apud TEMPLUM obiiciebatur* (Ignatius). Nimirum enim non ara tantum, ſed & ſacellum aliquod in arena fuit, ſive Dianae, ſive Iovi Latiari, aut Plutoni ſacrum. Unde Prudentius contra Sym. 380:

Reſpice terrifici ſcelerata SACRARIA Ditis,
Cui cadit infauſta fuſus gladiator arena.]

XII Age vero interiorem iam amphitheatri faciem, totamque cuneationem luſtremus. Sed ante omnia quid illae in arenae ambitu portulae ſibi volunt? Per eas ferae e ſubiectis ſpecubus emittebantur. Quanquam noſtri amphitheatri aream ad ſummum uſque podium terra oppleverit; nec ulla proinde oſtiola ſint conſpicua: tamen Veronenſis amphitheatri exemplo depingenda curavi. Praeſertim cum ingens noſtri amphitheatri ſubterranea ſpecus (quam ſubter meridianam amphitheatri portam ingreſſus ad aliquot tantum ulnas a meridie verſus arcton pervaſi: non enim ultra progredi licuit, quod ex perforata ſuperne teſtudine ruderibus obſtructam offendiſſem) ad eas portulas pertinere, ad emittendas

ceteroqui nihil non Graeci fuit, tamen non in ipſa Graecia, ſed in alieno ſolo nata, id eſt in Latio a Romanis formata fuerat: id quod Graeci averſati, ſatius ſibi duxerunt circuminſcriptione uti. Aut, certe ſicubi ἀμφιθέατρον poſuerunt, non ſine additamento τὸ καλούμενον dixerunt, quo vocis inſolentiam emollirent. Itaque metaphraſtes ille Eutropii Paeanius, cum Eutropius dixiſſet amphitheatrum Romae a Tito aedificatum τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον appellavit: cumque idem Eutropius dixiſſet Commodum eo inſaniae proceſſiſſe ut in amphitheatro dimicaret, ille eodem modo vocem emollivit, ut diceret, κατὰ τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον. [Praeterea in actis SS. Tarachi ec. apud Ruinartum pag 446, n. 10 amphitheatrum appellatur τὸ στάδιον ſine alio additamento, idque rurſus bis appellatur τὸ ἀμφιθέατρον. In genuinis S. Ignatii actis: ἀπαχθῇ μετὰ σπουδῆς εἰς τὸ ἀμφιθέατρον: cum contra in actis Metaphraſtis ſemper θέατρον ſine ullo additamento ponatur. Et in Hiſtoria Miſcella Titianum amphitheatrum appellatur theatrum: an quia e Theophane, an quo alio ſcriptore Graeco traducta?]

Quod tamen Herodianus ἀμφιθέατρον ſine ullo temperamento uſurpavit, id exemplo non caret; nam [nec Strabo eam vocem repudiavit lib. V, pag. 236, ubi de magnificis Romae operibus: καὶ θέατρα τρία, καὶ ἀμφιθέατρον, &c; turpe enim fuiſſet poſt θέατρα τρία, iterum θέατρον τὸ κυνηγετικὸν ingerere.] Et diſertiſſimus ſcriptor Ioſephus ἀμφιθέατρον μέγιστον Hieroſolymis conſtructum narrat; itemque Caeſareae, quod appellat ἀμφιθέατρον πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον. In epiſtola quoque eccleſiae Lugdunenſis apud Euſebium v hiſt eccl. 1 Attalus ob Chriſtianae fidei crimen dicitur περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου. Nec alii porro deerunt.

[Ex hactenus dictis facile pleraque eorum, quae Maffeius de Amphith lib. I, cap. 7 & 8 ad amphitheatrorum (per orientem praeſertim) paucitatem aſtruendam congerit, convelluntur: cum certum ſit plerumque Graecos θεάτρων vocabulo etiam amphitheatra complexos. Et ſane de Iconienſi amphitheatro meminit Am Marcellinus lib. 14, pag. (mihi) 9, lin. 5 Parmenſis fit mentio in Excerptis ex Agathia tom I ſcript. Italiae lib. I, pag. 385, col. 2, litt. D, *in quo auctorati in id homines ſpectante populo depugnare cum beſtiis ſolebant*. Quo in loco credo Agathiam interpretandum eſſe de praeteritis temporibus, quibus ea exercitatio delectationi erat: mirum enim ſi Iuſtiniani aetate venatio amphitheatralis in uſu eſſet. Socrates VII, 22 meminit venationis a Theodoſio iuniore Conſtantinopoli in amphitheatro, (quod κυνήγιον, *Cynegium* appellabatur, ut docet Cangius lib. 2 Conſtantinop. Chriſt. p. 108) editae. De Anazarbenſi, Caeſareenſi, & Cretenſi apud Hierapytnam, mox dicam in fine huius capitis. Nec dubito quin quamplurima occurrant alia rimantibus, quae adverſus Maffeium teſtimonium reddant.]

das opportune beſtias, debuiſſet. Mira autem eius antri immanitas, ita ut ingentia foeni plauſtra per illud agi potuerint; niſi qua teſtudo ex intervallo coarctatur, quam rurſus deinceps laxari videas: ſicque per vices modo ſatis amplam ſe crypta praebet, modo arctiore obiecto lateritio fornice anguſtatur. Falluntur autem quicumque apud Lipſium de amph. cap. 8. cloacas huiuſmodi eſſe ſunt ſuſpicati. Si ita ſit, nemo mihi iam amplius urbis Romae cloacarum iactet amplitudinem. Eſtne credibile unius amphitheatri exſugendis ſordibus tam vaſta receptacula exſtructa fuiſſe? Et vidi alios lateritios ductus minutiores ſive ad aquas perducendas, quarum plurimus hic uſus fuit, ſive ad ſordes egerendas. Nam ſpecus ille maximus, de quo agimus, pro cuniculo fuit, & ad ſubitum ſive ferarum ſive munerariorum & egreſſum & receptum comparatus. Arguit id & fabricae genus non totum lateritium, cuiuſmodi cloacae aut aquaeductus requirerent: nam ſoli illi anguſtiores ex intervallo fornices, quos modo deſcripſi, e praegrandibus lateribus ſunt compacti: cetera fabrica eſt caementitia.

XIII Sed antro iſtoc egreſſi podium conſcendamus columellis in orbem circumſeptum. Hic imperatori, ſi quando affuiſſet, ſuggeſtus figebatur: hic & magiſtratuum ſellae curules: ibidem & in ſuperioribus aliquot gradibus, qui omnes orcheſtrae nomine intelliguntur, ſenatores, quorum loco decuriones in coloniis cenſebantur, adſidebant. Tum ſupra colonicum ſenatum equitibus gradus quatuordecim aſſignati (80): unde *ſedere in quatuordecim* ad equeſtrem dignitatem ſignificandam uſurpabatur. Supra *equeſtria* reliqui deinceps gradus plebi ceterae addicti erant, & *popularia* vocabantur, quae erant omnium maxime diffuſa. Et, ut ſemel dicam, tres in partes tota illa ſubielliorum acclivitas tribuebatur, in imam, mediam, & ſummam caveam: ima, quae omnium honeſtiſſima, in orcheſtram & equeſtria rurſus dividebatur: media & ſumma cavea ad popularia pertinebat: ſed ita tamen ut media cavea multo, quam ſumma, haberetur honeſtior; ab eaque eſt cauſſa, quod ſanxit Auguſtus apud Suetonium cap. 44, *nequis pullatorum media cavea ſederet*. Eoque queritur Calpurnius ecl. VII ſibi ob paupertatem non licuiſſe media in cavea aliquando propius imperatorem adsidere:

O uti-

(80) At enim cui uſui, inquies, in colonico amphitheatro gradus equeſtres quatuordecim? eſtne veriſimile tantam equitum R. copiam in coloniis fuiſſe, ut quatuordecim iis gradus, aeque ac Romae, ſeponerentur? Verum praeter equites R. quorum permagna fuit extra Romam ubique copia, fuere & equites coloniarum peculiares. Quem quidem equeſtrem ordinem municipalem alio in opere, quod affectum in foruliis habeo, copioſiſſime mihi adſertum vix eſt ut in dubium revoces. Interea ne adhuc quis fluctuet & animi pendeat: ecce tibi ad equeſtres illos quatuordecim gradus etiam extra Romam confirmandos luculentiſſimum Pollionis Aſinii locum x epiſt. fam. 32: ibi Balbus Cornelius iunior prope eadem Gaditano in municipio feciſſe narratur, quae Caeſar dictator Romae pro ſua voluntate feciſſet; atque hoc in primis: *Ludis*, inquit, *quos Gadibus fecit, Herennium Gallum hiſtrionem ſummo ludorum die anulo aureo donatum in quatuordecim ſeſſum deduxit: tot enim fecerat ordines equeſtris loci*. Nec equeſtri tantum ordini, ſed & tribunis militaribus in equeſtribus hiſce locus fuit.

O utinam nobis non ruſtica veſtis adeſſet ;
Vidiſſem propius mea numina : ſed mihi ſordes ;
Pullaque paupertas , & adunco fibula morſu
Obſtiterunt .

Et apud Senecam de tranquill. *verba ad ſummam caveam ſpectantia* ſunt ad guſtum imae plebis . Quanquam , ut fatear, si quis forte imam mediamque caveam paullo aliter , ac Lipsius , diſpoſuerit , non video cur sit magnopere reprehendendus . Quid enim impedimento eſt , quominus imam orcheſtra tantum definiamus , mediae vero caveae inferiorem partem , quae orcheſtrae propior , equiti , ſuperiorem plebeiis , quibus & ſumma cavea vacabat, aſſignemus ? Ita ſumma ſubſelliorum partitio exſiſtet in *orcheſtram* , & *popularia* , tum haec rurſus in *equeſtria* , & *popularia* ſtricte accepta tribuentur (81) .

XIV Et quaedam fuere *diazomata* , ſeu *praecinctiones* , quas alii *balteos* appellarunt (ideſt gradus quidam latiores , fere ut in ſcalis retractiones) ad popularia tum inter ſe bifariam , tum ab equeſtribus, tum

(81) Popularibus etiam equeſtria contineri multis docere poſſum . Ac primum Germanorum legati cum *in popularia deducti* dicuntur Suetonio in Claudio cap. 25 equeſtria intellige , quae popularibus continebantur : *Germanorum* inquit. *legatis in orcheſtra ſedere permiſit ſimplicitate & fiducia eorum motus , quod in POPVLARIA deducti, cum animadvertiſſent Parthos & Armenios in ſenatu ſedentes , ad eadem loca ſponte tranſierant* Vbi *popularia* pro equeſtribus , hoc eſt totum pro parte , Tranquillus uſurpavit : neque enim eſt veriſimile tam parvipenſos a diſſignatore eos legatos fuiſſe , ut ad popularia ſtricte accepta deducerentur , quo nullo deducente ſponte ire licuiſſet ; praeſertim cum Parthi & Armenii in orcheſtra ſederent . Hinc ſummam caveae diviſionem apud Maronem , Iuvenalem , Martialem reperio in orcheſtram & populum . Virgilius:

Hunc plauſus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) PLEBISQVE PATRVMQVE
Corripuit . Iuvenalis :
Aequales illic habitus , ſimilemque videbis
ORCHESTRAM ET POPVLVM .

Equeſtria nulla his locis commemorantur , quod ea *populo* ſeu *popularibus* continerentur . Ab eadem eſt cauſſa quod Martialis VIII , 78 ait :

Omnis habet ſua dona dies , nec LINEA dives
Ceſſat , & in POPVLVM multa rapina cadit.

Diſſentio enim a doctiſſimo Graevio , a quo in praef. ad to. IX antiquitatum Roman. *lineam divitem* pro orcheſtra ſimul & equeſtribus accipi memini . Equidem ſic interpretor : omnis dies ſua habet miſſilia , tum quae in orcheſtram (quam ob exiguitatem lineam appellat) caderent ; tum etiam quae in popularia , hoc eſt ceteram omnem cuneationem , quae equiti ſimul plebique vacabat Hinc demum eſt quod Tertullianus lib de ſpect. ait : *Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & diſcrimina popularium per proclivum* . Vbi viarum nomine non tantum ſcalaria (de quibus infra dicetur) Tertullianus complectitur , verum etiam ipſas praecinctiones , quas vocat *cardines balteorum* . Verum illud Lipſium torquet , quod ſcalaria appellarit *diſcrimina populariam* ; *excludere enim* , inquit Lipſius , *aperte equeſtria & orcheſtram videtur.* Tum ſic nodum ſolvit : *Sed* , inquit , *popularia large fortaſſe acceperit ſcriptor Afer pro omni POPVLI conſeſſu* . Non inepta ratio , ſed dubito an vera ; quandoquidem iam uſu receptum fuerat , ut *popularia* pro plebis , itemque equitum conſeſſu , non vero totius populi R XXXV tribuum ſumerentur . Mihi ſane videtur Tertullianus *popularia* cum *equeſtribus* tantum miſcuiſſe , non etiam cum orcheſtra , quam ob exiguitatem tacuit . Itaque Poeno ſcriptori nihil de orcheſtrae ſcalaris , quae utpote breviſſima vix animadverſione digna erant , ſollicito , ea ſola ſcalaria animo obverſabantur , quae equeſtrem & plebeiam caveam ſcindebant in cuneos . Ea vero *diſcrimina popularium* potiſſimum appellavit , nulla equeſtrium mentione facta , quod popularibus equeſtria quoque continebantur .

Atque his quidem locis omnibus popularia ea notione accipiuntur , ut equitem complectantur . Profero demum Suetonii locum Domitiano cap 4, quo popularia ſtricte ſumuntur , quatenus ab equeſtribus diſtinguuntur. *Et quia pars maior* inquit , *intra POPVLARIA deciderant , quinquagenas teſſeras in ſingulos CVNEOS EQUESTRIS ac ſenatorii ordinis pronuntiavit .* Vides *cuneos equeſtris ordinis* diverſos a *popularibus* preſſe acceptis .

tum demum haec ab orcheſtra diſterminanda. Tres Vitruvius in theatro praecinctiones exſtruit, unde & totidem in amphitheatro fuiſſe oportuit. Quas quidem ſic ſtatuendas puto: prima erit praecinctio, quae orcheſtram ab equeſtribus ſeiungit (82), altera quae equeſtria a popularibus, tum tertia, quae mediam totam caveam a ſumma diſpeſcuit.

XV Venio nunc ad *aditus* ſeu *vomitaria* sive (ut alii apud Macrobium reſcribunt) *vomitoria*; quae nihil aliud ſunt, quam oſtiola, per quae populus ab exterioribus porticibus veniebat ad ſedes ſuas. Hos aditus in praecinctionibus poſitos mihi prorſus perſuadeo: non enim commode mediis in ipsis gradibus adiri oſtia potuiſſent: areola aliqua opus fuit, quae ante huiusmodi aditus explicaretur, ubi turba consiſteret. Itaque nihil verisimilius fingi poteſt, quam si vomitaria in praecinctionibus locentur. Apud nos paullo ſupra podium in dimidiata caveae parte, quae orientem ſpectat (nam occidentalis cuneatio corruptior exsiſtit) ſex omnino huiuſmodi aditus referantur: tum ſupra longiſſimo intervallo altera oſtiolorum ſeries fuit, quorum unum ad orientem aeſtivum, tum ſupra portam, tam quae meridiem, quam quae boream ſpectat, singula hodieque ſe produnt. Cum ergo duae tantum oſtiolorum ſeries noſtra in cavea compareant, maximo intervallo invicem diſterminatae, mediam praecinctionem aditibus caruiſſe putabam; nec aliter fieri potuiſſe, ſi interiorum ſcalarum, quae ad iſta vomitaria pertinere debuerunt, ſtructura cernatur (83). Verum poſtquam accuratius noſtrae caveae

(82) Lipſius vir ſummus in notis, quas deformationi amphitheatri ſubiecit, n. 4 primam praecinctionem ipſo in podio collocat, & queritur ſculptorem tres alias ſuperne praecinctiones ſcalpſiſſe, ita ut quatuor evaderent. Sed viri magni pace dixerim, nihil ſcalptor offendit, quin ipſum potius Lipſium, cetera lynceum, hic ratio fugit. Nam ſive vim vocis διαζώμα inſpicias, facile aliquid intelligis, quo unum ab altero diſpeſcitur; orcheſtra autem nihil infra ſe habet, a quo per iſtam praecinctionem ſit dirimenda: ſive rem ipſam intueare, cui quaeſo uſui iſta in podio praecinctio? Sunt ergo praecinctiones nihil aliud, quam interiectae gradibus areolae ſeu retractiones, & quaſi tranſverſa cingula diviſioneſque ordinum ſedendi. Quare cum quatuor huiuſmodi ordines in amphitheatro fuerint, orcheſtra, equeſtria, tum media & ſumma cavea: tribus illa praecinctionibus (nec plures Vitruvius admittit) a ſe invicem ſeiungebantur. Quarum ſi unam cum Lipſio in ipſo podio ſtatueris, tum vel orcheſtra cum equeſtribus, vel media cum ſumma cavea coëat neceſſe fuerit.

Verum quid iam ratiocinatione opus habeo, cum Vitruvius rem planiſſime demonſtret? *Cunei*, inquit is lib. v, cap. 6, *ſpectaculorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circa curvaturam circinationis, dirigant ASCENSVS SCALASQVE inter cuneos AD PRIMAM PRAECINCTIONEM. Supra autem alternis itineribus ſuperiores cunei medii dirigantur*. Si per ſcalaria, de quibus infra dicetur, ad primam praecinctionem dirigebantur ASCENSVS & ex hac rurſus per alia ſcalaria ad ſuperiora loca conſcendebatur: annon vides inepte in ipſo podio primam praecinctionem conſtitui? Et eadem prope habet architectus v, 8: *Gradationes*, inquit, *ſcalarum inter cuneos & ſedes dirigantur ad primam praecinctionem: ab ea praecinctione inter eos iterum mediae dirigantur*. Non in extrema ergo ora caveae & in podio ſtatuenda eſt prima praecinctio, quandoquidem & inferiora ſcalaria excipiebat, & ſurſum alia dirigebat.

(83) Nam vide quo artificio interiores ſcalae conſtructae fuerint. Quae in tertia porticu G gradationes introrſus aſſurgentes ex intervallo occurrunt (vide ichnographiam) iis procul dubio ad primam oſtiorum ſeriem conſcendebatur. nam iis oſtiolis directe reſpondent ternae hinc, ternaeque inde ſcalae: binae vero illae in medio s, ſeu ad orientem aequinoctialem verſus ſcalae, iicum nulla oſtiola in prima praecinctione reſpondeant, ad podium, credo, ipſum & ad utrumque ſuggeſti latus lenior aſcenſus ἀμεισως patebat qua aditus duo patefacti hodieque apparent. Videſis

caveae cuneationem perluſtraſſem, falſum me deprehendi, & quamvis tenuiſſima, non incerta tamen oſtiolorum ad ſecundam praecinctionem pertinentium veſtigia ſum conſpicatus (84).

XVI Et quidem adituum proba conſtitutio ad rectam viarum & cuneorum deformationem unice confert. *Viae* ſeu *itinera*, aut *ſcalaria* (his enim modis omnibus appellata comperiuntur) ſunt graduum anguſtiorum ac depreſſiorum ſeries, non ſeſſilium quidem, ſed ad aſcendendum comparatorum, per quos ad ſuum quiſque cuneum perveniret. Portiones illae inter bina ſcalaria interceptae a figura, quam referunt *cunei* appellantur, quia deorſum paullatim cuneantur. Triplicem viarum, itemque cuneorum interceptorum ſeriem Lipſius & ceteri paſſim conſtituunt. Equidem antequam ſecundae praecinctionis vomitaria detexiſſem, duplicem tantum ſcalariorum ſeriem fuiſſe ſuſpicabar (85), nunc vero labor

deſis & confer interiores gradationes in ichnographia notatas cum imis oſtiolis in interiore caveae aſpectu conſpicuis. Inter duos illos in podio aditus imperatori tribunal erigi apposite potuit. Reliqua eſt illa ſcalarum ſeries longe pulcherrima, quae ab altera porticu B, tertiaque C pariter conſcenduntur, unaque cœunt in E: &, cum ad communem quaternis ſcalis retractionem E perventum eſt, tum per unas tantummodo ſcalas ad ſuperiorem porticum F aſcenditur. Ex ſuperiore autem porticu F ad tertiae praecinctionis vomitaria per totidem ſcalas exitus patebat, ut ex intuitu tabulae tute ſtatuere potes. Ita nullas eſſe ſcalas, quibus ad ſecundam praecinctionem perveniretur, eoque alteram praecinctionem oſtiis caruiſſe putabam. Verum poſtquam ſecundae praecinctionis aditus deprehendi: ſimul etiam perſpexi his non ſuas ſingulis ſcalas, ſed depreſſiorem quandam retro porticum reſpondiſſe, uti ſequente notatione dicam.

(84) Obſcuriſſima ea veſtigia ſunt ob eam cauſſam, quod ea cuneationis parte reperiuntur, qua caveae acclivitas penitus interrupta viſitur; quae rurſus acclivitas poſt aliquod intervallum nonnullis in locis ſurſum verſus continuatur, ibique tertiae praecinctionis quaedam vomitaria cernuntur. Atque ea quidem oſtiorum ad ſecundam praecinctionem pertinentium veſtigia in orientali tantum amphitheatri latere, qua parte cuneatio exſiſtit integrior, adhuc ſuperſunt, unum proxime portam meridianam, tria ſeptentrionalem portam verſus: eaque, ſi quaeris, paullo ſupra tertiae porticus C fornicem reſpondent; ita ut mediam praecinctionem paullo ſupra eum fornicem fuiſſe oporteat. Cumque prope portam ſeptentrionalem tria non amplius adituum indicia comperiantur, totidem ad alterum portae eiuſdem latus fuiſſe neceſſe eſt, ita ut duodecim omnino in univerſo amphitheatri orbe fuerint; quemadmodum & imae praecinctionis vomitaria totidem numerabantur. Et quidem non in directum cum imis oſtiis illa intermedia diriguntur, neque tamen medio illorum interſtitio exacte reſpondent; ſed ita diſponuntur, ut paullo propius portas, quam inferiora, accedant. Suprema autem tertiae praecinctionis oſtiola directe aditibus arenae citimis reſpondebant, ut ex uno eorum quod adhuc verſus orientem aeſtivum comparet, intelligitur. Demum hoc inter illa, de quibus loquimur, ſecundae praecinctionis vomitaria & cetera tum imae ſeriei tum tertiae intereſt quod haec quidem ſcalas in poſtico objectas habent, per quas ἀχίσω ad ea conſcenditur; illis vero intermediis oſtiis nullae retro aſcenſiones obiacent, ſed humillima quaedam porticus retro iiſdem praetendebatur cuius quidem porticus ſupra meridianam portam adhuc puſilla pars ſuperat.

(85) Praeſertim cum Vitruvius lib. v, cap. 6 & 8 (cuius verba not 82 ſunt recitata) duas non amplius aſcenſuum ſeries in theatro agnoſcat: nec ſane plures in Veronenſis theatri delineatione viſuntur Ipſa etiam *cunei* vox meam coniecturam iuvabat, ſubſelliorum enim portiones inter bina ſcalaria interceptae non ob aliam cauſſam *cunei*, & Vitruvio *trigona* appellantur, quod triangularem figuram oculis referrent. Nam quamvis quatuor lateribus proprie concluderentur: tamen quod ima latera longe breviſſima prae aliis eſſent, trigonis ſimiliora, quam quadrilateris figuris videbantur, puta iis trigonis, quorum extremus apex deperiiſſet. Nunc vero, ſi tres ſcalariorum ſeries adſtruuntur, nihil trigonis ſimile invenietur, ac trapezoidem quam vocant figuram veriſſime repraeſentabunt. Quis enim non videt, uti longiſſima ſcalariorum itinera fuerint, ita ea maxime divaricatum iri ſuperne, ſenſim vero inferne coitura, ac triangulari figurae acceſſura?

His accedebant ii ſcriptorum loci, Suetonii, Virgilii, Iuvenalis, Martialis, Tertulliani, quibus ſupra evicimus *popularibus* etiam equeſtria intelligi conſueviſſe: nam quod iiſdem cuneis, iiſdemque intercurrentibus viis ſeu ſcalariis plebs cum equite ſederet, eo factum putabam, ut *popula-*

labor ut quadruplicem ſtatuam (86) ita uti in tabula exſculpendum curavi. Quae quidem ſcalaria non in directum inferiora cum ſuperioribus continuabantur, ſed alternabant eo modo, quo in tabula conſpicis: id quod Vitruvius v, *6*, & 8, cujus verba not. 82 ſunt recitata, diſerte affirmat.

XVII Supremae autem praecinctionis aditus, ſicuti & itinerum ſtrigas, quae ad eos aditus diriguntur, multo plures, quam intermedios, aut imos, fuiſſe veriſimile arbitror (87) atque in eum modum in tabula exhibui.

XVIII Demum ſeſe *cathedra* offert, quam obſcuriſſime, uti ſolet, Tertullianus definit in hunc modum: *Cathedra vocatur ipſe in anfractu ad conceſſum ſitus*. Quem locum haud probe intellexiſſe videtur phoenix ille ingeniorum Lipſius (88), qui praeterea non tantum feminas,

 ſed

pularium nomen equeſtria quoque complecteretur.

Tamen cum Suetonius Domitiano cap. 4 *cuneos equeſtris ordinis* ſecernat a *popularibus*: cumque Veronenſis amphitheatri cavea, uti quidem illa vulgo exhibetur, plures quam duas aſcenſionum, cuneorumque ſeries repraeſentet, nos quoque plures delineandas curavimus: praeſertim poſtquam ſecundae praecinctionis vomitaria noſtro in amphitheatro detexeram. Nam ad vomitaria in praecinctionibus patentia dirigi aſcenſus neceſſe fuit.

Nam illud profecto quis ferat, quod mediis in ipſis ſubſelliorum gradibus ſcalariorum initia fineique Lipſius (an pictori potius id vitio vertendum?) exhibuerit? Omnino enim a praecinctione ad praecinctionem dirigi aſcenſus oportuit, auctore Vitruvio, cuius verba vide not. 82.

Viderint tamen viri eruditi, utrum ex Vitruvii auctoritate (cuius verba not. 82 ſunt poſita) & Veronenſi theatro, in quo duas duntaxat aſcenſuum ſeries depictas vidi, recte ſit concludendum, ſaltem in theatris duas non amplius huiuſmodi itinerum diſpoſitiones exſtitiſſe: indeque *cuneorum* ac *trigonorum* (ob triangularem figuram quam referrent) orta vocabula, etiam in amphitheatris eadem poſt a obtinuiſſe; in quibus tamen, propter plures ſcalariorum ſeries excogitatas, triangularis figura parum eſſet conſpicua.

(86) Quatuor ſcalariorum ſeries in hunc modum conſtitui. Prima ſeu areae citima orcheſtram totam pervadens ad uſque primam praecinctionem ac patentia ibidem oſtiola: altera a prima ad ſecundam praecinctionem, & ea oſtia, quae nuper ibi deteximus, feruntur: tertia ab altera praecinctione ad tertiam & ſupremam omnium vomitaria proficiſcuntur: quarta demum a praecinctione tertia ad fornices ſummae porticus diriguntur. Sane cum ſcalaria alternis itineribus diſpoſita Vitruvius lib. v, cap. 6 & 8 dixerit, ſic quoque ea nos diſpoſuimus. Quarta vero haec itinera, contra quam viri docti fecerunt, adſtruximus ob eam cauſſam, quod tertiae ſeriei ſcalariis oſtia ſummae praecinctionis occurrentia impedimento eſſent, quominus ad ſummos uſque fornices continuarentur.

(87) Suprema oſtiola plura numero fuiſſe oportuit; tum ne plebes, quae pars populi multo maxima fuit, ingrediendo aut egrediendo ſe plane comprimeret; tum etiam quia illius praecinctionis multo laxior orbis plures aditus admittere debuit. In dimidiata amphitheatri cavea octo equidem depingendos curavi: neque id temere; totidem enim ſcalas illas ſeſe invicem decuſſantes, quas modo not. 83 deſcribebam, in ichnographia vides: nam his ſcalis totidem, opinor, in ſuperiore porticu ſcalae reſpondebant, quibus ad ſupremae praecinctionis vomitaria conſcenderetur. Et quia (ut poſui in ichnographia) prope portas ſcalae ad ſuperiorem porticum ferentes duplicantur: hinc non immerito ſupra portas etiam ſuum cuique oſtiolum reſpondet; ita ut in univerſo ſupremae praecinctionis ambitu duodeviginti, opinor, vomitaria numerarentur, totidemque ſubiecta ſcalaria. Nec plura aut pauciora ea ſcalaria fuiſſe puto, quae hinc ad ſummae porticus fornices alternis itineribus dirigebantur. Ita fient ſex & triginta mediae ſummaeque caveae ſcalaria. Quibus ſi duodena orcheſtrae, itemque duodena equeſtrium adiicias (totidem enim oſtia in prima, alteraque praecinctione numerari diximus) ſexaginta in univerſum totius cuneationis ſcalaria exſiſtent.

(88) In recitato Septimii loco *anfractum* interpretatur Lipſius *ſuperum locum, ubi clivi ſubſelliorum deſinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivoſque illos veluti FRANGIT. Nam plani aliquid*, ut idem ſubiungit, *ſpatii ibi fuiſſe videtur, unde cathedris poſitis ſpectarent*. Qua in oratione nihil admodum mihi arridet. Nam quod *anfractum* murum frangentem clivos intelligit: nonne prorſus fuerat

ſed & pullatos hic collocaſſe videtur, haud bonus hic quidem certe diſſignator: nam pullati in ſumma cavea, feminae in iſta cathedra, ideſt porticu (id enim cathedra apud Tertullianum ſignificat) ſeorſum ſpectabant (89).

XIX [Antequam manum de tabula ſcire libet, quid ſibi velit ille HYACINTHVS. VILICVS. MAPHITHEATRI (h. e. *amphitheatri*) apud Fabrettum pag. 3, n. 13. Vilicos apud veteres eos fuiſſe, quos nunc *exactores* appellamus, ex vulgata verſione Evangelii Lucae XVI, 1, & a-

rat *circuitum* interpretari? qua ſignificatione Tullius in part. or. dixit: *Oratio circumſcripta longo anfractu*, ideſt circuitione. Quidquid id fuit, quod ſupremos gradus excipiebat, orbiculare id fuit, & anfractu quodam in ſeſe reductum. Illud deinde quis ferat, quod extra *murum qui porticum facit* (ut is loquitur) paullulum areae complanarit, ut ibi ſub dio matronarum cathedras poneret? vel Calpurnius ecl. VII, cuius is carmina adnectit, docere debuiſſet, tectum id fuiſſe, ubi feminae conſtitiſſent:

> *Venimus ad ſedes, ubi pulla ſordida veſte*
> *Inter femineas ſpectabat turba cathedras:*
> *Nam quaecunque patent ſub APERTO libera caelo*
> *Aut eques, aut nivei loca denſavere tribuni.*

Sub tecto igitur, non ſub *aperto caelo*, feminae verſabantur, nec alibi ſane, quam in ſumma porticu ſuffulta pilis opere arcuato.

Ac de iſta quidem porticu, quam in eum, quem deſcripſi, modum ſupra ſummam caveam delineandam in tabula curavi, Vitruvius lib. V non obſcure addocet: *TECTVM*, inquit, *PORTICVS, quod futurum eſt in ſumma graduatione.* Eandem intellexiſſe videtur Calpurnius eadem ecloga VII:

> *Balteus en gemmis, en illita porticus auro*
> *Certatim radiant.*

De eadem quoque capiendus fortaſſis & Dio apud Xiphilinum in rebus Neronis, ubi narrat ut elephas ἐς τὴν ἀνωτάτω τοῦ θεάτρου ἀψῖδα ſublatus fuerit, ibique ſeſſorem ferens in fune ambulaverit.

Eam vero porticum idcirco *cathedram* Afer appellavit, quod ibi matronae cathedras ſuas ponerent, easdem, opinor, cathedras ſeu ſellas velatas, quibus per urbem ingrediebantur, de quibus Martialis XII, 38.

> *Hunc qui femineis noctesque dieſque cathedris*
> *Incedit.*

(89) Libet hic prius totum Suetonii locum, qui ad ſedendi ordinem apprime facit, adſcribere: tum ſeorſum virum magnum aggrediar. *Spectandi*, inquit ille in Octavio cap. 44, *confuſiſſimum ac ſolutiſſimum morem correxit ordinavitque: motus iniuria ſenatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos conſeſſu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum, ut quoties quid ſpectandum uſquam* (non tantum Romae, ſed ubiubi) *publice ederetur, primus ſubſelliorum ordo vacaret ſenatoribus: Romae legatos liberarum ſociarumque gentium vetuit in orcheſtra conſidere; cum quoſdam etiam libertini generis mitti deprehendiſſet. Militem ſecrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines aſſignavit: praetextatis Cuneum ſuum, & proximum paedagogis: SANXITQVE NE QVIS PVLLATORVM MEDIA CAVEA SEDERET. FEMINIS NE GLADIATORES QVIDEM, quos promiſcue ſpectari ſollemne olim erat, NISI EX SVPERIORE LOCO SPECTARE CONCESSIT. SOLIS virginibus Veſtalibus locum in theatro ſeparatim, & contra praetoris tribunal, dedit* &c. Hunc in modum ſpectandi ordinem digeſſit Auguſtus, quibus multa qui poſtea ſunt conſecuti Caeſares addiderunt, quae referre non eſt otium.

Quod vero pullatorum feminarumque loca contuderit Lipſius, eumque ſecutus Voſſius etymol. in voce *cavea*, id neque τὸ πρέπον, nec Suetonii verba patiuntur. Ecquis enim non indigniſſimum putet inter ſordidam turbam honeſtiſſimas matronas verſari? Quaſne Auguſtus ex univerſa cavea ſubmovit, eae ut cum faece vulgi pariter ſubſellia ponerent? Itaque ſcite Caſaubonus ſic ea verba, quae maioribus litteris poſui, diſtinguenda putavit: *Feminis . . . ſpectare conceſſit SOLIS. Virginibus Veſtalibus* &c. Deinde, quod attinet Suetonium pullatos, quos ille princeps e MEDIA CAVEA *excitavit* (ut ſollemni in hac re formula utar) eos utique in ultima cavea eſt paſſus conſiſtere: at vero feminas *EX SVPERIORE* tantum *LOCO ſpectare conceſſit*. Quare immerito vir ille doctiſſimus utroſque contundens ait: *Nam feminae & pullati non niſi ex ſuperiore loco ſpectabant ex Auguſti decreto*. Aliud enim ſumma cavea, ubi pullati ſpectarent, aliud ſuperior locus, ubi feminae ſubſiſterent.

Sed illud, opinor, doctiſſimo Belgae impoſuit, quod Calpurnius in illa ecloga de ludis Carini pullatos cum feminis permiſcuerit. An ſub poſtremis principibus peſſum iviſſe omnia dicemus? An potius quod ludi eſſent longe magnificentiſſimi, tantus concurſus equitum tribunorumque ex univerſa Italia fuerit, ut quando me-

& aliunde compertum habeo. Itaque videntur *vilici* in amphitheatris inſtituti, ut pecuniam a ſpectatoribus exigerent; id quod tertio ſaltem ſaeculo uſurpatum fuiſſe Cyprianus ep. ad Donatum docebit: *Et ſpectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet; ut moeroribus ſuis mater interſit, hoc, proh dolor, mater & redimit.* Hinc factum, ut editores vilicos adhibuerint, qui ſtipem illam colligerent. Verum cum ex Frontino didicerim vocem *vilici* eſſe aquaeductuum maxime propriam, & in alia inſcriptione apud eumdem Fabrettum pag. 103, n. 26 VILICVS. AQVAE. CLAVDIAE legatur, non repugnabo, quominus amphitheatrales vilici pro aquariis accipiantur. Et ſane in noſtri amphitheatri vicinia plumbeas fiſtulas aliquando effoſsas audivi.

XX Nunc illud reſtat, ut moneam, quod pro miraculo tradit Lipſius amphitheatrum quoddam in viſceribus montis excavatum, id in oriente frequens fuiſse oportere. Tale Anazarbi in Cilicia ἀμφιθέατρον fuiſſe, ubi feris expoſitus S. Tarachus cum ſociis colligitur ex eorum actis apud Ruinartum num. X, pag. 445, ubi ſic legitur: ὡς οὖν, ἴδομεν τούτους ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν (εἰς τὸ ἀμφιθέατρον) φερομένους, προσελθόντες ὀλίγον ἀνήλθομεν ἐν τῷ πλησίον ὄρει μετὰ σπουδῆς, καὶ καθίσαντες . . . . . κατὰ τῶν πετρῶν ἡσυχάζομεν. Vetus interpres a Ruinarto editus ſic vertit: *Quos ut vidimus a militibus (ad amphitheatrum) adduci, accedentes modicum in proximo gradu montis, cum feſtinantia poſuimus nos . . . . in media fiſſura petrarum, & quievimus.* Apud Maffeium ad finem cap. 7, lib. 1 de Amphitheatris memoratur ex Honorio Bello apud Hierapytnam in inſula Creta quoddam amphitheatrum inter duos colles excavatum. Unde coniici poteſt familiare hoc Graecis fuiſse amphitheatra ἐν τῇ πέτρᾳ λατομεῖν (ſicut de ſepulcro Domini loquitur Matthaeus XXVII, 60) ubicumque ὑπὸ πέτρον ſolum nanciſceretur. Item theatrum Polanum olim, teſte Serlio apud Maffeium pag. 323 gradus in colle exciſos habebat: uti hodie quoque pars cuneationis amphitheatri Polani item in colle excavatur.]

XXI Haec dum ſcribimus, praegrandis & pulcherrima iuvenis criniti ac laureati protome, fornicis parti adhaerens, detecta fuit, quam quidem, tum ob coloſſeam molem, tum etiam quod inter portae meridianae rudera reperta fuit, ſupra illam portam proſtitiſſe oportuit: eamque ob cauſſam prope amphitheatri titulum ſexviri Campani collocandam

T 2

mediam ii iam ſummamque caveam inhaeſiſſent, plebes (quam raro aliter quam *pullatam* [et] penulatam per ea tempora prodiiſſe notiſſimum eſt) ad porticum feminis deſtinatam ſeſe receperit? Nihil dubito quin ea fuerit Calpurnii mens:

Venimus ad ſedes, ubi pulla ſordida veſte
Inter femineas ſpectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent ſub aperto libera caelo
Aut eques, aut nivei loca denſavere tribuni.

Cum praeter morem cuneos omnes equites & tribuni denſaſſent, quid propius fuit, quam ut illi penulati matronarum conſeſſui ſeſe infererent? Niſi id praeter morem cecidiſſet, quid cauſſae fuerat, quamobrem poëta rationem eius facti afferret?

dam ſtatuerunt. Ac mea quidem ſententia Apollinis προςατηρίυ imago fuiſſe videtur (90).

CAPVT SEPTIMVM.

De Campano amphitheatro per ſequiora ſaecula.

I *Variae eiuſdem appellationes.* II *Amphitheatri Campani per ſequiorem aetatem hiſtoria.*

I *Amphitheatri huius per Langobardorum aetatem nomina.* II Coloſſus, *aut* coliſaeum. III *In eius explanatione nominis doctorum allucinatio. Ab excelſitate fabricae vera eſt origo.* IV *Altera appellatio.* Berelais *ſive* Berolaſis. V *Suus venationi amphitheatrali ſub Gothis honos. An a* berſa *Berelaſis* VI Berelais *non tam arenae, quam arcis appellatio fuiſſe videtur. Hungarico ſermone quid ſignificet.* VII Berolaſis *idem quod* παλαίπολις. *Vetus Capua quando ſubverſa funditus. Nova Capua quando exaedificata.* VIII *Schiſma inter Landulfum, & Landonulfum. Landulfus epiſcopus Berolaſis.* IX *Cur interdum* Berelais *pro arena poſitum videatur? Dari* ad cohabitandum, ad convivendum *quid?* X *Vox* Berolaſis, *qua* παλαίπολιν *ſignificat, unde adſcſcenda.* XI *Campanum amphitheatrum a Gothis illeſum & Saracenico urbis incendio ſuperſtes.* XII *Sub Comitibus Campanis in munimenti uſum interpolatur.* XIII *Ex Erchemperto excerpta ex amphitheatro. Berelais Landonis* Segnis *portio.* XIV *Duo Athanaſii moribus diſſimillimi. Berelais ab Athanaſio infeſtatur.* XV, XVI *De Campano gymnaſio.* XVII *Ab infeſtanda Berolaſi Athanaſium Papa deterret, cuius ille detrectans imperium excommunicatur: ſtatimque abſolutus, non tamen reſtituit.* XVIII *Berelais Athanaſio paruit per ſexennium.* XIX *Berolaſica obſidio.* XX XXI *Atenulfi victoria ad S. Carſium, & Berelais recuperatio. Guaiferii* Coloſſienſis *exitium. Annus recuperatae Berelais.*

I *Variae eiuſdem appellationes.*

I AMphitheatri noſtri veterum ſcriptorum qui meminerit neminem adhuc nanciſci potui: poſteriore autem aetate Erchempertus monachus Benedictinus natione Langobardus, qui nono exeunte ſaeculo, & qui-

(90) Apollinis προςατηρίυ ſeu praeſidis meminit Euripides Elect.

Κλύοις ἄν ἤδη Φοῖβε προςατήριος.

Apollinem ſupra portas ſive templorum ſive publicorum aedificiorum collocari conſueviſſe, memini alicubi me legiſſe: [(Gaſpar Saggittarius de Ianuis vet. cap. 34 ait a Macrobio Saturn. I, 9 fieri mentionem Apollinis Θυραίυ, & ex Helladici Byſantini auctoritate probat Apollinem Αγυιέα prae foribus cultum. Vide IV Reg. XIII, 11)] id, ſi verum, τῇ τῦ προςατηρίυ ἐπωνυμίᾳ mirifice quadrat. Et colonias pleraſque Apollinem praeſidem adſciviſſe mihi perſuadeo: in nummis certe tum Graecis tum Latinis Campaniae & vicinarum regionum nihil frequentius, quam Apollinis laureati caput, viſitur. Adhaec coloniae Capuae peculiaris cauſſa, cur Apollinem ſibi praeſidem adoptaret, ea eſſe potuit, quod Campani in Dianae Tifatinae (quam πολιήοχον ideſt *urbium praeſidem* Apollonius l. 1 vocat) tutela eſſent, cuius frater Apollo. Fortaſſe quemadmodum ſupra meridianam amphitheatri portam, quae Cumanum Phoebi χρηςήριον ſpectabat (& ſcimus aliquandiu Cumas in Campanorum poteſtate fuiſſe) Apollinis ſimulacrum fuit: ita ſupra borealem, quae Tifatinae Dianae fanum aſpiciebat, huius Deae ſimulacrum cernebatur; quam ceteroqui Deam amphitheatralis venationis praeſidem exſtitiſſe, alibi diximus; ſicuti & Apollinem ἀγρευτὰν appellat Euripides. Vtut eſt: hanc certe, qua de agimus, Apollinis fuiſſe protomen, vix eſt ut dubites, cum & pulcherrimi

il-

quidem Capuae, ut videtur, ſuam Langobardicam ſcripſit hiſtoriam (quam olim ab Antonio Caracciolo, iterumque emendatiorem a Camillo Peregrinio editam nuper cl. Muratorius tomo ſecundo ſcriptorum Italiae inſeruit) ſaepe huius molis iniicit mentionem; a quo modo *Berelais* modo *coloſſus*, alibi *amphitheatrum* aut *arena* appellatur. Itaque priorum potiſſimum duorum nominum cauſſas rimari libet: nam *arena* cur dicta fuerit, in promtu eſt ratio, quia in eius area arena inſternebatur, in qua pugnae committerentur; & hodieque amphitheatra omnia ubiubi exſtantia arenas communi vocabulo nuncupari Lipſius de amphitheatris quae extra Romam cap. I teſtatur.

II A *coloſſi* vocabulo ordiar, cuius haud difficilis inveſtigatio exſiſtit, quippe ob eandem cauſſam, qua Flavium amphitheatrum *coliſaeum* vulgo appellatur, noſtrum quoque *coloſſum* dici placuit. Neque enim *coliſaei* vocabulum noſtra primum aut patrum noſtrorum aetate de Romana cavea exaudiri coepit. Iamdudum illa vox omnium eſt ſermone tritiſſima; & ex ſequioris aetatis ſcriptoribus nonnulla exempla in Cangii gloſſario reperies (91).

III Verum undenam Flavium amphitheatrum id nomen invenerit, quis hactenus expedivit? Lipſius de amph. cap. 2 in margine hanc attulit cauſſam: *Quia*, inquit, *Neronis cum capite coloſſus in vicinia*. Id quod a Lucio Fauno hauſiſſe videtur, qui lib. III de antiq. urb. Rom. cap.

iuvenis & δαφνηφόρου, & non ſolum intonſi, ſeu ἀκερσεκόμου, verum etiam κοσμοπλόκου (quemadmodum in anthologia appellatur) imo etiam calamiſtrati, cincinnis hinc & inde dependentibus, ſpeciem exhibeat.

Verum quid illud eſt, quod urna ſiniſtro in latere cernitur? De hoc nihil memini me legiſſe: niſi forte id ſpectet Apollinem vatem & πυθόμαντιν. Vidi nuper apud mihi amiciſſimum Franciſcum Ciccarellium, cui amphitheatrici tituli ſarta tecta debet poſteritas, elegantiſſimum anaglyptum; quo prope Phoebi cortinam Pythia virgo cernitur, manu altera lyram, altera pelvim in quam virgo altera alata liquorem neſcio quem alte ex urceo effundit: de quo anaglypto alias fortaſſe diſſeretur. [De anaglypti Ciccarelliani pelvi divinatoria vide adnotata ad Geneſ XLIV, 5, & Plinium lib. XXX, initio cap. 2, ubi de divinatione per aquas & pelvim.]

Alia, ſive capita humerorum tenus, quae imae diſpoſitionis arcubus adhaerebant, ſive umbilicata ſimulacra, quae ſuperioribus fornicibus affigebantur, & olim innumera, & quotidie deteguntur; cuiuſmodi ſunt Iovis Ammonis & Mercurii umbilicatae imagines exteriori praetorii parieti cum aliis nonnullis affixae, & alibi aliae.

(91) Ac primum exſtat Bedae vaticinium in excerptis ſeu collectaneis eiuſdem Bedae in hunc modum: *Quamdiu ſtabit Colyſeus, ſtabit & Roma; quando cadet Colyſeus, cadet & Roma: quando cadet Roma, cadet & mundus*. Sed & ex Anaſtaſio in Stephano II haec affert Cangius: *Dum ad Coliſſeum advenisſent* &c. Quae quidem verba in Stephani II ſeu potius III (nam Stephanus ſecundus is fuit, qui initio vitae Stephani III triduo aut quatriduo in pontificatu vixiſſe narratur) vita non reperi. Demum Veutionis de *coloſeo*, ut is appellat, putida fabella narratur de diſpoſitis ibi arte necromantiae omnium provinciarum imaginibus, ex quibus Romani pernoſcerent, ſi quid in aliqua provincia turbarum interveniret. Quam fabulam vide apud Cangium in *Coliſeum*. [Atque heic abs re non erit monere Periegetam Latinum a Iac. Gothofredo editum nova loquendi conſuetudine *Coloſſeum* (Romanum credo) *ſtatuam* appellaſſe: nam cum ſciret praegrandes ſtatuas appellari coloſſos; quod coloſſeum vulgo dicebatur, id homo latine balbutiens, *ſtatuam* nuncupavit. *Namque Rhodum inſulam & civitatem maximam* (Romam intellige quae μεγαλόπολις tertio & quarto ſaeculo paſſim appellabatur, ut ad Apocal. XVI, 39 adnotavimus) *quas prophetavit Sibylla ab ira Dei eſſe perituras. Eſt autem in ipſam civitatem STATVA, quam omnes COLOSSEVM nominant, novum mirum magnitudinis, dolus enim in ipſa fuit ſecundum prophetiam Sibyllae*, &c. Quae cum Bedae vaticinio, quod ſupra ex Cangii gloſſario attulimus, mire conſonant.]

cap. 12 eandem ante Lipſium eius appellationis originem attulerat: idque ceteri caeco impetu potius quam certa ratione ſecuti ſunt. Quid enim ea ſententia habet, quo probari poſſit? (92) Vera eius vocis origo non ab aliquo in vicinia coloſſo petenda eſt, ſed e coloſſea amphitheatri ipſius excelſitate, quam *aegre*, ut ait Ammianus, *viſio humana conſcendit*: praeſertim cum non proceriſſimas tantum ſtatuas, ſed & quidquid in immenſum ſurgeret, tali aliqua appellatione donatum inveniam (93).

IV

(92) Nihil certe ineptius fingi poteſt, quam a vicino coloſſo amphitheatrum appellatum eſſe *coloſſaeum*. Prae hoc quidem commento tolerabilior illa fabula fuerit, quam affert Suidas in voce Κολοσσαεῦς, Coloſſenſes illos, ad quos Paullus ſcripſit epiſtolam, non alios fuiſſe quam Rhodios, a celebri nimirum coloſſo ita appellatos: cum tamen conſtet a Phrygiae non obſcuri nominis civitate Coloſſenſes cognominatos. Verum fabulae iſtae faceſſant. Flavium amphitheatrum per ſequiorem demum aetatem Coloſſaeum dici coepit, cum non amplius coloſſum illum vicinum haberet, poſtquam diu antea Imperator Hadrianus alio coloſſum iſtum tranſtuliſſet, uti narrat Spartianus; qui *ſtantem atque ſuſpenſum per Decianum architectum* translatum in Hadriani vita prodidit. Vel veterum ſcriptorum aliquem proferant, qui politiore latinitatis ſaeculo ſic Flaviam illam caveam appellatam doceat. Poſtremo per eadem poſteriora ſaecula Campano etiam amphitheatro id nomen quaeſitum fuit, cum nullum tamen in vicinia adſitum coloſſum haberet: tantumque abeſt, quin ab adiacente aliquo coloſſo id nomen ſibi adſciverit, ut ipſum potius amphitheatrum *coloſſus* ab Erchemperto vocetur.

(93) Et Romanum amphitheatrum *coloſſeum*, & noſtrum *coloſſus* ſine controverſia non aliunde, quam ab immanitate atque excelſitate molis ſunt appellata. Κολοσσαῖα, inquit Heſychius, ἀνδριάντος σκιὰ, καὶ τὸ εἰς ὕψος ἀνάστημα. Quidquid ergo praeter morem ſublectum conſpiceretur, κολοσσαῖα Heſychio teſte dicebatur. Et favet huic notioni mirifice *coloſſi* etymon quod Etymologus affert: Κολοσσὸς, inquit ille, παρὰ τὸ κολούειν (ὅ ἐστιν ἐλαττοῦν) τὰ ὄσσε (τουτέστι τοὺς ὀφθαλμοὺς) διὰ τὸ μέγεθος· ὡς μὴ ἐξικνουμένων τῶν ὀφθαλμῶν ἰδεῖν. Putat igitur dictum coloſſum ab *imminuendis* & *decurtandis* oculis, qui minores ſe eſſe ſentiant, quam ut obtutu poſſint aſſequi excelſitatem. Quam Etymologi ſententiam Papinius ſilv. carm. I non parum iuvat, ubi comparatione inita inter coloſſicum Domitiani equum, & alterum e regione templi Veneris poſitum, longe illum excelſiorem affirmat; itaque ait:

Vix LVMINE FESSO
Explores, quam longus in hunc deſpectus ab illo.

[Idem etymon inſinuat Vitruvius III. 3: *Quo enim, inquit, altius oculi ſcandit acies, non facile perſecat aëris crebritatem: dilapſa itaque altitudinis ſpatio, & VIRIBVS EXTRITA, incertam modulorum renuntiat ſenſibus quantitatem. Quare ſemper adiiciendum eſt rationis ſupplementum in ſymmetriarum membris, ut cum fuerint in altioribus locis opera, aut etiam ipſa COLOSSICOTERA* (ut recte reſcripſit Philander, cum antea *Coloſſi cetera* legeretur) *certam habeant magnitudinum rationem.*] Quare quidquid ita in altum erigeretur, ut oculorum aciem fatigaret recte id ſive coloſſus, ſive coloſſeum ex Heſychii & Etymologi ſententia dicebatur: nihil vero magis quam amphitheatrum illud Flavium de quo haec habet Ammianus Marcellinus, quae Etymologi verbis paria ac germana cenſebis. *Amphitheatri molem*, inquit lib. XVI, cap 17, *ſolidatam lapidis Tiburtini compage, ad cuius SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT.* Par altitudo & immanitas noſtri fuit, ut merito *coloſſus* diceretur. Dummodo ſicut *coloſſicum ſignum* Plinius [& *Statuam Coloſſicam* Vitruvius II, 8, (non dubito enim ita reſtituendum quod vulgo legitur *ſtatuam Coloſſi* ineptiſſime. Locus enim ſic habet: *In ſumma arce media Martis fanum habens ſtatuam coloſſicam, quam ἀκρόλιθον dicunt, nobili manu Telocharis factam*)] & alii paſſim dicebant, ſic ampliſſima quaeque *coloſſica* dici potuiſſe Vitruvii auctoritas docet, qui κολοσσικώτερα onera dixit lib. X, cap. 4 in hunc modum: *Sin autem coloſſicotera amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint, non erit ſuculae committendum.* [Poſtremo eadem notione Strabo lib. I ad finem pag. 13 Κολοσσικὰ ἔργα dixit, quod interpres Xylander minime aſſecutus *ingentes ſtatuas* interpretatur, cum potius *ingentia aedificia* vertere debuiſſet. Καίτοι γε καὶ ἐν τοῖς κολοσσικοῖς ἔργοις, οὐ τὸ καθ' ἕκαστον ἀκριβὲς ζητοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς καθόλου προσέχουσι μᾶλλον, εἰ ἔχει καλῶς τὸ ὅλον &c. *Quemadmodum vero in ingentibus aedificiis, non in ſingulis particulis exacta quaeritur ſubtilitas, ſed id magis perpendimus, totum ne opus recte ſit confectum.* Profecto enim in maximis aedificiis id verum eſt, in toto accurationem quaeri magis, quam in ſingulis partibus, non item in ſtatuis; quae

que

IV Venio nunc ad alterum Campani amphitheatri nomen *Berelais* ſive *Berolaſis* (94) quod ad hunc uſque diem omnium ſermone uſurpatur (nec enim alio nomine , quam *Vorlaſci* docti indoctique caveam illam hodieque appellant) cuius inquiſitionem longe difficillimam puto ob ſeptentrionalium linguarum inſcitiam , unde hoc vocabulum manaſſe indubie oportuit : cum eo primum tempore orta ea vox fuerit , cum illa ſeptentrionalium populorum colluvies in Italiam inundavit.

V Et quidem Erchempertum , qui nono exeunte ſaeculo Langobardorum Capuae dominantium ſcripſit hiſtoriam , pervolutanti vix dubium eſſe videatur, quin vox *Berelais* amphitheatrum ſignificet : nam cap. 41 de Guaiferio ait · *Adveniens Berelais*, *hoc eſt amphitheatrum* &c. Adhaec idipſum quod ab eo *Berelais* appellatur, alibi *arena* , ſive *coloſſus* , ſive *amphitheatrum* dicitur: vix ut dubitandum videatur, quin alia nulla , quam amphitheatri notio ei vocabulo ſubiecta eſſet. Quod ſi res ita ſe habet, nec aliud ea voce quam amphitheatrum notatur, per Gothica maxime tempora eam vocem ortam oportuit : quippe cum ſciam ſub dominatione Gothica amphitheatralem venationem adhuc fuiſſe frequentatam, ac potiſſimum tempore Theodorici regis, uti conſtat ex Caſſiodoro v var. 42, qua Maximum hortatur ad liberalitatem in beſtiarios exhibendam , & multus eſt in variis venatorum artibus ad eludendas beſtias deſcribendis . [Idem Theodoricus in excerptis Chronicorum , quae Valeſius ad Ammiani calcem edidit, dicitur *exhibens ludos Circenſium & Amphitheatrum* ; h. e. venationem , quae ſola tunc in Amphitheatris , abolitis gladiatoribus , dabatur. Ibidem paullo poſt de eodem Theodorico legitur : *Item Ticenum palatium* , *thermas*, *amphitheatrum* , *& alios muros civitatis fecit* .] Etymon vero quod attinet , dubitabam ſane utrum arceſſendum a vocabulo *berſa* eſſet , quod locum ſive ſaltum undique circumſeptum , nequis feris egreſſus pateat , ad exercendas venationes ſignificat : & *berſare* idem fuit quod intra eas berſas venari , & *berſarii* iidem, quod id genus venatores : de quibus vocabulis Cangii gloſſarium conſulatur. Accedebat, quod & iam olim initio non ob aliam cauſſam, quam ad venationes exhibendas exſtructa amphitheatra fuerint (unde θέα-

quo maiores ſunt , tanto exactiorem in ſingulis membris requirunt diligentiam . Quis enim negat multa in puſillis ſimulacris non exprimi , ac ne poſſe quidem · quae in coloſſicis ſignis negligere citra inſcitiae notam non liceat ? Ergo κολοσσικὰ ἔργα Straboni ſunt amphitheatra , ac ſimiles fabricae .]

(94) Apud Erchempertum non aliud frequentius amphitheatri nomen occurrit , quam *Berelais* · quam vocem non uno modo ſcriptam in libris Peregrinius in var. lect affirmat, nam & *Berealis* & *Berelaſis* & *Berolaſſi* inveniri teſtatur . Sed magis eſt ut *Berelais* , ut in editione Erchemperti exhibetur , legatur , quo modo & apud Iohannem abbatem Caſinenſem Capuae olim Archidiaconum in chronico legitur . In duabus tamen epiſtolis Iohannis VIII , quas deinceps producam , *Berolaſis* , ſive ut in Harduini editione habetur , *Berolaſſis* appellatur . Demum in Anonymo Caſinenſi *Berelais* quoque inveniri Michael Monachus in Sanctuario Capuano pag. 228 affirmat , a quo & Vghellus eadem deſcripſit, & Cangius ab Vghello . Sed fugit memoria Monachum : nam in toto Anonymi illius chronico (quod olim Antonius Caracciolus inter quatuor chronologos , nuperque Muratorius ediderunt) ſemel iterumque a capite ad calcem pervolutato fruſtra eam vocem quaeſivi .

θέατρα κυνηγετικὰ, ut alibi dictum, Graecis appellabantur) & per Gothica tempora, deſitis iam ab Honorii uſque aetate gladiatoribus, non aliis uſibus, quam venatibus ſerviebant, uti modo ex Caſſiodoro v var. 42 demonſtrabam. [Quin diu etiam poſt Theodoricum venationum ſpectacula adhibita Canon LI Trullanae Synodi ſub exitum ſaeculi ſeptimi coactae docet, quo inter cetera venationum ſpectationes cum Clericis, tum laicis interdicuntur, illis depoſitionis, his ſegregationis poena propoſita.] Sed tamen vix eſt ut vox *Berolaſis* a *berſa* adſciſcenda videatur, quod una tantum ſyllaba utrique vocabulo ſit communis (quemadmodum vix etiam a *bero* quod Belgis urſum ſignificare dicitur, quod genus animal in amphitheatris frequens exhibebatur) & , quod totius rei caput eſt, ſi a Gothis id nomen fuiſſet impoſitum, cur ante nonum ſaeculum nuſquam ea vox occurrit? Cur Flavium amphitheatrum & cetera per Italiam non eodem nomine appellata?

VI Itaque illa quoque ſuſpicio ſubiit, utrum *Berelais* ſive *Berolaſis* arcem ſignificaret, quippe qui ex Erchemperti hiſtoria noſſem noſtrum amphitheatrum nono exeunte ſaeculo propugnaculi loco fuiſſe, de quo deinceps dicetur. Cumque de ea re virum optimum ac doctiſſimum Thaddaeum Omulrian Auguſtalium in hoc regno copiarum tribunum militum conſuluiſſem, quod is non ſolum Hibernicam, unde domo profectus, Angloſaxonicam, Italicam, ſed & Francicam, Germanicam, Belgicam, Slavicam, Hungaricam aliaſque ſeptentrionales linguas apprime callet: is pro ſua humanitate ſic Berolaſim eſt interpretatus, ut *caſtrum Italicum* ſignificare diceret: ut ſit vox ex duabus Hungaricis conflata nominibus, *Var* quod arcem notat (95) & *Olasz*, quod Italiam ſigni-

(95) Plurima ſunt per Hungariam oppida quae ex voce *Var*, quae arcem ſignificat, aliquo praepoſito aut poſtpoſito epitheto nomen invenerunt: ut *Ovar*, ideſt vetus arx, *Vivar*, nova arx, *Temeſvar* ex *temes* quod rivulum valet, & *var* conflato nomine, quod ad cuiuſdam rivuli utramque ripam id caſtrum conditum iam ab initio fuerit, quod in celebrem poſtea urbem evaſit; & *Feiervar*, ideſt alba arx, quae olim *Alba Iulia* & *Apulum*, nunc Germanis *Weiſſenburg*, ac demum *Carlſtad* a noſtro invictiſſimo CAROLO VI AVG. appellata. Alia innumera caſtrorum aut oppidorum nomina per Hungariam, Tranſylvaniam Serviam, quae eadem analogia poſtpoſito *Var* formantur, quae idem doctiſſimus Omulrianus mecum amiciſſime communicavit, comportare huc ſuperſedeo. Sed & *Var* interdum praeponitur (ut propius ad noſtrum *Berolaſis* accedatur) ut *Varadin*, ideſt arx melopeponum. Cognationem vero V & B litterarum cui inauditam putem, ut mirari poſſit ex *Var Berolaſim* fieri potuiſſe? Aut quis ignorat A & E ceteraſque vocales in linguis frequentiſſime permutari, & conſonarum potiſſimum habendam eſſe rationem?

[Quin etiam *Barum* apud Langobardos ipſos *Arx* dicebatur. Teſtis mihi Paullus Diac. l, 26 *In caſtro Caſini quod Harum appellatur*. Is locus mire adhuc torſit eruditos dum alii aliud ſubſtituunt. Naceus (mihi pag. 163) *Arx* legi iubet: prorſus inepta lectio; ineptum eſt enim *in Caſtro quod arx appellatur*; neque enim *Arx* nomen proprium, ſed appellativum. MS. codices non uno modo habent. Eſt ubi legatur *Bacrum* (in variis lectionibus apud Paullum Diac. in Muratorio p 4[illegible]1), alii apud Nicium ibidem *Baurum* habent. Vera lectio *Barum* vox Langobardica arcem ſignificans; unde prona fuit in *Harum* depravatio, quippe B & V conſonans permutantur: V vero ſeu digammatis AEolici in H facilis mutatio. Atque hinc orta Baronum vox potius, quam unde arceſſit Cangius. Sane feudorum res tota a Langobardis eſt, unde & nomen Baronum inde veniſſe eſt veriſimile.

Accedit altera illius caſtri appellatio *Mello*. Sciendum Langobardos biblico ſermoni fuiſſe addi-

ſignificat (96). Ab Hungarico ſermone nemo miretur ſi vir doctus vocabulum arceſſiverit: nam Hunnos, a quibus Hungari propagantur, in Pannoniam primum, poſtea in Italiam irrupiſſe nemo eſt qui ignoret. Et habeo viro docto gratiam; tum quod ſane probabilem mihi interpretationem ſuppeditarit; tum etiam potiſſimum quod facillimus mihi inde gradus fuerit ad alteram firmandam coniecturam, quae iam tum, cum huic commentario manus admovi, animo obverſabatur.

VII Sic enim, uſu vocis *Berolaſis* apud ſcriptores ipſos etiam atque etiam perpenſo, mecum certiſſime ſemper ſtatueram, videri ea voce non aliud Langobardos ſignificare voluiſſe, quam παλαίπολιν, ſeu veterem civitatem. Etenim ante nonum medium ſaeculum nuſquam alibi ea vox occurrit, ac tum primum orta eſt, cum anno circiter 840 vetus illa Capua, quae ubi nunc oppidum, quod *S. Maria* dicitur, latiſſima in planitie explicabatur, Saracenico incendio conflagravit. *Cum his* (Saracenis), inquit ignotus monachus Caſinenſis Muratorii to. 2, p. 266, C, *Radelchis totam devaſtavit Siconolfi regionem, CAPVAMQVE PRIMARIAM redegit in cinerem*. Neque ſtatim poſt eam conflagrationem *Berolaſis* audiri coepit: etiam tum cum Sicopoli, quam in monte Trifliſco condiderant, Campani degerent, tamen veteris urbis reliquiis Capuae nomen inhaeſerat (97). Demum poſtquam anno 856 incenſa Sicopoli, nova haec altera Capua *ad pontem Caſelini* eſt aedificata: tum demum & prior Capua eo nomine appellari deſiit, ne cum altera confunderetur, & *Berelais*, ſive *Berolaſis* nomen inaudiri coeptum ad veteris utique illius Capuae reliquias deſignandas. Hinc apud Erchempertum cap. 40 mortuo iam Landulſo epiſcopo & comite Capuae anno 879 eius nepotes *in unum collati*, inquit ſcriptor ille, *diviſerunt inter ſe ſub iureiurando Capuam* (ideſt comitatum Capuanum) *aequa diſtributione. Pandonulfus urbem Teanenſem & Caſamirtam; Lando* (non ille ſenior, cui olim Capua vetus obtigerat, ſed alter iunior, & *ſegnis* cognominatus, Pandonulfi filius, pater Landulfi qui poſtea epiſcopus Berelais fuit, uti poſtea dicetur) *BERELAIS & Sueſſam, alter Lando Calinium & Caiaziae* &c. Ridicula ſane Landonis *ſegnis* portio fuiſſet,

addictiſſimos, vix enim alium librum in manus ſumebant. Hinc cum Mello nomen arcis in lib. Regum legiſſent, ea appellatione libenter uſi. Fruſtra ſunt qui aliter explicant. Sicuti ergo ſermone Biblico Arcem Caſini Mello appellarunt, ſic vernaculo *Barum*, ſeu *Varum*, quod arcem ſignificat.]

(96) *Olasz* Hungaris eſſe Italiam his exemplis conficit idem Omulrianus: nam *Olasz orszàg* Italicum regnum ſignificat: *nem tudom elaſzúl*, hoc eſt *non ſcio Italice*.

(97) Nam anno 842, *Subtracto*, inquit Erchempertus cap. 21 *ex hac luce Landulfo* (illo ſeniore) *Capuano comite . . . quatuor reliquit liberos . . . ex quibus Lando CAPVAM, Pando Marepahis Suriam, Landonulfus Teanum regebat* &c. Quo loco *Capuam* procul dubio veteris Capuae reliquias intelligit: nego enim Sicopolim eo nomine intelligi poſſe; nam praeter nominum diverſitatem, Sicopolis communiter ab omnibus fratribus inhabitabatur, eoque nemini eorum aſſignata fuit. Quemadmodum apud eundem Erchempertum cap. 40 cum nepotes Landulfi Epiſcopi vita functi comitatum Capuanum inter ſe partirentur, nemini eorum altera haec ad pontem Caſelini recens extructa Capua obtigit, quia communiter haec ab omnibus iis fratribus incolebatur.

ſi ei amphitheatrum tantum ceſſiſſet. Atqui *Berelais* , quae Landonem contigit, non aliud profecto fuit , quam quod ex vetere Capua ſuperfuerat: & ſermone Langobardico Berelais idem quod παλαίπολις fuerit.

VIII Accedit quod poſt eiuſdem Landulfi epiſcopi mortem, exorto inter Landulfum Landonis *ſegnis* filium, eiuſque patruum Landonulfum ſchiſmate: ſic demum utcunque res eſt compoſita, ut Landonulfus nova in Capua federet, Landulfus vero *Berolaſim* ideſt (ut equidem interpretor) veterem Capuam, quae Landoni patri obtigerat, regeret. Et exſtat Iohannis VIII epiſtola conſcripta anno 881 quae ſic inſcribitur: *Omnibus epiſcopis Caietam, Neapolim, CAPVAM, BEROLASIM & Amalphim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Vbi pontifex *Capuam* a *Berolaſi* ita diſtinguit, tanquam ſi Capuam novam & παλαίπολιν dixiſſet. [Revera Conſtant. Porphyrog. apud Peregrinium in Camp. pag. 170 dictam eam, quae hodie exſtat, ait Καπάντην; quod V. Cl. mutat in Καπάννων quaſi Καπύην νάαν.] Age vero fac *Berolaſim* pro amphitheatro poſitum, quis riſum tenere poſſit, audito vix tantum epiſcopo amphitheatri? Sedes autem epiſcopi Berolaſis in eccleſia S. Stephani fuit, cuius etiamnum haud procul amphitheatro veſtigia viſuntur. Conſtat id ex Erchemperto cap. 46: *Egreſſus*, inquit, *ex urbe* (Capua nova Landulfus) *epiſcopalem ad ſedem propriam B. Protomartyris properavit, quo poſſit quietam ducere vitam*. Sed & eccleſiam *S. Mariae Suricorum*, quae nunc collegialis eſt, cathedralis eccleſiae loco fuiſſe conſtat ex altera Iohannis VIII epiſtola, qua idem Landulfus *epiſcopus Suricorum* appellatur.

IX Neque illud incommodat quod apud Erchempertum *Berelais*, *amphitheatrum*, *coloſſus* & *arena* tanquam ſynonyma uſurpantur: nam cum veteris civitatis reliquiae amphitheatro potiſſimum adiacerent, ab eoque tanquam arce praeſidium ſibi adſciſcerent: hinc factum ut *Berelais*, etſi ceteroqui παλαίπολιν ſignificaret, tamen ad vitandam ταυτολογίαν (nam mirum in barbaro quamvis illo ſcriptore Erchemperto variae dictionis ſtudium) aliis nominibus ſive *arena* ſive *amphitheatrum*, a potiore nimirum ſui parte, appellaretur. Et tamen vel tum etiam cum amphitheatri voce utitur Erchempertus, non obſcure tamen ſignificat, ſe παλαίπολιν intelligere, veluti cum cap. 50 ait: *Dato AMPHITHEATRO eidem Athanaſio: & ille Guaiferio ad cohabitandum tradidit* &c. Non enim amphitheatrum *ad cohabitandum* datum fuit, ſed id univerſum quod ex urbe vetere ſuperabat, quod a potiſſima ſui parte *amphitheatrum* dicebatur. Frequens eſt apud ſequioris aevi ſcriptores illa locutio, qua oppida alicui procerum *ad cohabitandum*, *ad habitandum*, *ad convivendum* dari dicuntur: qua quidem loquendi ratione non aliud quam oppidi illius dominatio, aut certe adminiſtratio deſignatur.

X Satis iam, opinor, ſuperque demonſtratum fuit, *Berelaim* ſeu *Berolaſim* idem quod παλαίπολιν ſignificaſſe. Nunc origo vocis perſcruta-

tan-

tanda eſſet: quae quoniam a ſeptentrionalibus, uti ſaepius dixi, linguis eſt arceſſenda (nam inde Langobardi profecti Italiam inſederunt), idcirco viris doctiſſimis, qui in iis diu multumque ſint volutati, eam inquiſitionem integram relinquo. Tamen non inepte mihi videtur *Berolaſis* ex Hungarica voce *Var* & Germanica *Alt* poſſe derivari. De *Var* iam ſupra dictum fuit, qua non ſolum arx, ſed etiam civitas ſignificatur, ut ex innumeris Hungaricis oppidis, quorum nomina in *Var* deſinunt, (quorum aliqua not. 95 recenſui) aeſtimari poteſt: quibus accedit quod *Varos* apud eoſdem Hungaros non aliud quam civitatem ſignificat. *Alt* autem, ſive (ut Germani pronuntiare ſolent) *Olt*, idem eſt quod vetus: unde vox *Old* ad Angloſaxones manavit, quod idem ſignificat, ut *Oldcaſtel* (quod cuiuſdam Iohannis Wicleſianarum in Anglia partium quintodecimo ineunte ſaeculo cognomen fuit) idem Anglice valet, quod caſtrum vetus. Itaque ex duabus iis vocibus *Var* ſive *Bar*, & *Olt* vocabulum *Berolaſis* conflari potuit, ut idem hoc plane fuerit, quod παλαίπολις. Et vox Germanica *Olt* fieri poteſt ut olim per Langobardica tempora *Olas* diceretur. Sed rimentur ii felicius, qui arctoas dialectos norunt, quo pacto *Berelais* aut *Berolaſis* veterem civitatem Langobardico idiomate notarit: modo illud conſtet, non aliam notionem ei vocabulo, quam παλαίπολιν, fuiſſe ſubiectam. [Eodem anno 1727, quo haec edidi, prodiit medii aevi Italia: in appendice ad tom. 2 ſcript. Italiae, Berolaſis veteris Capuae appellatio fuiſſe dicitur, ſed nulla ratione allata. Laetor in eadem nos incurriſſe veſtigia.]

II *Amphitheatri Campani per ſequiorem aetatem hiſtoria.*

XI Ac de barbara noſtrae huius caveae appellatione ſatis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia ſaecula contigerit, porro exſequamur. Ac Genſerico primum Capuae vaſtitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile aſſequetur? Et ſi quid a Genſerico iniuriae paſſum, a Poſtumio Lampadio conſulare Campaniae refectum puto, cuius olim inſcriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae viſitur, ſic habet: POSTVMIO . LAMPADIO . V. C. ET . INLVSTRI . CONS. CAMPANIAE . RESTITVTORI . PATRIAE . ET. REDINTEGRATORI . OPERVM . PVBLICORVM. cetera lege apud Grut. p. 459, 1, de qua inſcriptione alibi dicetur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam iniuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore eſſet, ut ex Senatore v var. 42 colligimus, ubi multus eſt in amphitheatrali venatione deſcribenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi ſtuderent, infenſiſſimus, Saracenos ſibi adiunxit, *Capuamque primariam* (ut verbis utar

 igno-

ignoti monachi Caſinenſis apud Murat. to. 2, p. 266) *redegit in cinerem :* vix fieri poteſt, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflictum fuerit. Sed aedificii firmitas hoſtili, opinor, facile furori reſtitit, ne plane everteretur.

XII Demum ſub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia huius amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri ſpectaculi theatro in arcis uſum ii traduxere : id quod & ex Erchemperti hiſtoria palam fiet, & ex quibuſdam novitii operis ſubſtructionibus non uno equidem loco deprehendi (98). Et eam quidem cum multis per Europam amphitheatris fortunam communem habuit (99).

XIII Quando autem Erchemperti ſaepe facta eſt mentio : non erit inutile quaecunque ad noſtram hanc arenam ſpectant ex eius hiſtoria decerpere. Ac primum omnium cap. 40 haec leguntur: *His quoque diebus Landulfus jam fatus praeſul* (primus is novae Capuae epiſcopus, idemque comes) *percuſſus interiit* (anno 879) . . . *Videntes autem nepotes illius depoſitionem, in unum collati diviſerunt inter ſe ſub iureiurando Capuam* (ideſt comitatum Capuanum) *aequa diſtributione . Pandonulfus urbem Teanenſem & Caſamirtam* (hodie Caſertam) *Lando BERELAIS & Sueſſam ; alter Lando Calinium* (quae nunc Carinola dicitur) *& Caiaziae. Atenulfus coepit aedificare caſtrum in Calvo . Landulfum autem adoleſcentulum Landonis filium . . . . unanimiter pontificem conſtituerunt. Sed ſegnitie proprii genitoris* (Landonis cognomento ſegnis) *qua naturali-*

(98) Atque eo referendas puto quaſdam in amphitheatri ruderibus ſepulcrales inſcriptiones interdum repertas : neque enim putandum eſt, licuiſſe olim in amphitheatro ſepeliri. Quis unquam ſibi hoc perſuaſerit ? Verum poſterioribus ſaeculis ad novas ibi ſubſtructiones moliendas quoſcunque lapides ad manus habuiſſent, etiamſi tituli ſepulcrales exſiſterent, iis uſi ſunt. Vel dum haec ſcriberem, unus ex his ſepulcralibus cippis novitio parieti inaedificatus ſeſe prodidit, qui ſic habet:

VICTORIA HAVE
B V

De ſtatuarum vero aliuſve generis inſcriptionibus longe aliud eſto iudicium. Clariſſimorum enim virorum memorias in huiuſmodi publicis locis poni nec apud Romanos, nec apud Graeces inſolens fuit. Cic. IV fam. 12 : *Poſteaque curavimus, ut iidem Athenienſes in eodem loco* (nimirum Academia) *monumentum ei* (Marcello) *marmoreum faciendum locarent*. Itidem Capuae clarorum virorum aut de colonia benemeritorum ſtatuas & elogia in amphitheatro poſita, teſtes eae epigraphae ſunt, quas non raro ibidem detectas novimus. Prae ceteris Poſtumii Lampadii elogium, quod Capuae viſitur, cum ſua ſtatua, qua quid factum ſit neſcio, in amphitheatro olim fuiſſe repertum in quodam MS. codice memini me olim legiſſe. Sed cum id epigramma Capuae, inquam, proſtet : cur a Grutero p. 459, 1 Romae ponitur, & Capuae ex aedibus Michaëlis Perpignani Romam traductum refertur ? An plures eodem exemplo inſcriptiones Capuae repertae ?

(99) Non Campanum tantum amphitheatrum praeſidii loco uſurpatum fuit. Nam Rotherius Epiſcopus Veronenſis de Veronenſi amphitheatro haec habet apud Cangium in *Arenae : Ipſe*, inquit, *in circum quod Arena dicitur ob cuſtodiam manſitaret*. Almoinus lib. III, cap. I: *Treviris in arenis civitatis praeſidio locato conatibus eius reſtiterunt*. De eodem amphitheatro hiſtoria Trevirenſis p. 208 : *Civium pars aliquanta in arena civitatis ideſt amphitheatro, quam munierunt, liberata eſt*. In hiſtoria Wambae regis : *Intra arenas* (Nemauſenſes) *quae validiori muro antiquioribus aedificiis cingebantur, ſe muniendos includunt*. Charta an. 1179 apud Cangium ibidem: *Fortitudinem de arenis* (Nemauſenſibus) nominat. Ac de arenis Nemauſenſibus exſtat & Roderici Toletani teſtimonium apud Lipſium, quod pro munimento a Gothis fuerit uſurpatum. Vide apud Cangium ibidem *arenarum Petrocoricenſium excelſam turrim*; nec non *caſtrum arenarum* Maſſiliae. Nihil autem dubium quin his locis omnibus *arenae* ſint amphitheatra.

raliter torpet , *detentus* , *non eſt mox ſacratus* &c. Mox cap. 41 fratrum diſcordes animi in apertum bellum proruperunt , aliis Guaiferio Salerni principi , aliis Guaideriſio ſe adiungentibus . *Quibus* , inquit Erchempertus, *ex diverſo ſine mora per Caiaziam Sicopolimque adventantibus* , *ab occaſu iuxta urbem Capuanam reſederunt* . *Guaiferius autem e contra ab ortu ſolis adveniens BERELAIS* , *HOC EST AMPHITHEATRVM*, *applicuit cum ſuis*, *&* *vallata eſt civitas* (Capuana) *hoſtibus* .

XIV Tum cap. 44 narratur quemadmodum Pandonulfus cum Athanaſio , non illo ſanctiſſimo epiſcopo Neapolitano , ſed altero iuniore illius, uti teſtatur Iohannes Diaconus, nepote, ſed a patruo moribus diſſimillimo , epiſcopo item Neapolitano , & duce Neapolis , foedus iunxerit. Tum ſubiungit : *Sequenti vero anno generaliter motionem faciens* (Pandonulfus) *cum ſuis*, *Neapolitibus* , *&* *Saracenis* (quos nimirum Sarecenos Athanaſius peſſimo totius Campaniae foederatos habebat) *ſuper COLOSSVM* , *quo filii Landonis degebant* , *inſedit : prius tamen illos*, *qui reſidebant in TERMIS iuxta ARENAM* , *pecuniata depoſuit* , *&* *Capuam remiſit : illis vero*, *videlicet filiis Landonis*, *in AMPHITHEATRO circumſeptis pacem ceſſit*, *accipiens ab eis Liburiam* (quae ante *Laboriae* dicebantur) *ſub ſacramento* .

XV Atqui in *termis iuxta arenam*, quas verbis modo recitatis memorat Erchempertus, paullisper ſubſiſtere operae pretium fuerit . Nam & ex his thermis, & ex cryptoporticu , quae in hunc uſque diem haud procul ab amphitheatro viſitur, non modo Capuae gymnaſium exſtitiſſe, ſed & eiuſdem locus non obſcure deſignari mihi videtur . Tamen ne feſtinanti moras iniiciam , quae huc faciunt , ea in ſubiectam notationem (100) in cupidorum commodum conieci : quae facile faſtidioſi tranſilient.

(100) Fuiſſe Capuae ſub prioribus ipſis Caeſaribus gymnaſium ex Suetonio in Caligula cap. 18 non obſcure percipio : *Munera* , inquit , *gladiatoria partim in ſeptis aliquot edidit*: *quibus inſeruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electiſſimorum* . Quanquam aliquandiu dubitavi , utrum illud *Campanorum* ad univerſam Campaniam pertineret , & Neapolitani Puteolanique potiſſimum eſſent capiendi , apud quos artes palaeſtricae maximo in pretio fuere . Verum difficile eſt Suetonii aetate *Campanos* dici eos potuiſſe , qui ex quocumque Campaniae oppido orti eſſent : & in inſcriptione M. Baſſaei , quam cap. V produxi , *victores Campaniae* potius quam *Campanos* dici placuit . At ſequitur , inquies , apud Suetonium *ex utraque regione* Quaſi vero neceſſe ſit regionem pro provincia uſurpari . Atqui Cicero , pro tractu Arpinate poſuit or. pro Plancio : *Totus* , inquit, *ille tractus celeberrimus Venafranus* , *Alliſanus*, *tota denique noſtra illa aſpera & montuoſa & fidelis & ſimplex & fautrix ſuorum regio* .

[Niſi vero *pugiles Campani* ſunt gladiatores . Certe Lipſius I Sat. 12 illud Ammiani XIV, 7 *vetitis certaminibus pugilum* , de gladiatoribus accepit , quos Conſtantinus vetuerat ; ſic etiam Lindenbrogius ad eum Ammiani locum . At Valeſius ibidem πύκτας & πυκτεύειν Graecos de gladiatoribus dicere , ultro faſſus , negat Latinis gladiatores *pugiles* appellari . Et ut eſt apud Suetonium non videntur pugiles eſſe gladiatores ; niſi pro *inſeruit* legamus *conſeruit* , aut pro *conſeruit* , ſeu *commiſerit* accipiatur .]

Nunc quod inſtat agamus . Nam Erchemperti locus ſupra recitatus non tantum gymnaſium Capuae fuiſſe docet , ſed & eiuſdem locum deſignat prope amphitheatrum : *In thermis* , inquit, *iuxta arenam* : thermas enim , quas hic ſcriptor prope amphitheatrum fuiſſe prodit , ad gymnaſium pertinuiſſe mihi perſuadeo . Et thermae quidem gy-

XVI.

XVI Haec quae ex Erchemperto modo recitavimus, acciderunt anno 881, Erchemperto ipſo teſtante, qui eodem cap. 44 captum ſe per id tempus boniſque exutum narrat, *& ad urbem Capuanam exſulem evectum* x *Kal. Septembris*, inquit, *anno domini* DCCCLXXXI.

XVII

gymnaſii partem fuiſſe nemo ignorat, in tantum ut ſaepe gymnaſia non aliter quam thermae appellarentur. Teſtis mihi locupletiſſimus Herodianus, qui quas vulgo *thermas Commodianas* appellant, ipſe gymnaſium nuncupavit: *Idem*, inquit, (Cleander) *GYMNASIVM quoque maximum exaedificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum ineſcaret*. Ad haec Diocletiani thermae, quae hodieque toti vico *Termini* nomen a *thermis* utique corruptum indiderunt, quid aliud, quam gymnaſium, idque ampliſſimum exſtiterunt? Merito Ammianus de thermis Romanorum ait: *Lavacra in modum provinciarum exſtructa*: intelligit enim laxiſſima aedificia, ita ut non tantum cellae ad lavandum ibi eſſent, ſed & xyſta, & platanones, & ſpatioſiſſimae porticus, diaetae, exedrae, ephebaea, ſphaeriſteria, coniſteria, elaeotheſia, & alia id genus. Neapoli regio illa, qua gymnaſium fuit (ubi nunc *Furcilla* dicitur) *regio thermenſis* dicebatur, teſte Petro Laſena in gymn. Neap. cap. 10. Illud quoque ſimile inter Neapolitanum Campanumque gynmaſium fuiſſe comperio, quod utrumque amphitheatro vicinum fuit (ut omittam quod Flavium quoque amphitheatrum thermas ſeu gymnaſium ſibi adhaerens habuit, teſtante id Suet. Tito cap. 7: *Amphitheatro*, inquit, *dedicato, thermiſq. iuxta celeriter exſtructis*) nam de Campano, uti dixi, teſtatur Erchempertus, qui thermas, hoc eſt gymnaſium, prope amphitheatrum ſtatuit: de Neapolitano vero addocet Fabius Iordanus in haec verba: *In vetuſtis quoque*, inquit, *Sancti Sebaſtiani tabulis amphitheatri, & vici amphitheatri regionis thermenſis nomen ſaepenumero legimus: quo arbitrabar quandoque inter Capuanam Nolanamque viam in loco Don Petri dicto nedum thermas, ſed aliud quoque amphitheatrum exſtitiſſe. Sed . . . apud alios ſit huiuſce rei iudicium*. Verum Petrus Laſena tantum abeſt quin prope gymnaſium alterum amphitheatrum fuiſſe putet, ut etiam cap. ſeptimo, p 135 neget inter doctos eſſe numerandos, qui omnino Neapoli, utpote Graeca civitate ullum amphitheatrum fuiſſe arbitrentur: quaſi vero non ſub Caeſaribus in Graecis etiam paſſim civitatibus amphitheatra aedificarentur, uti Lipſius demonſtravit. Fruſtra eſt ergo Laſenae interpretatio qua amphitheatrum in regione thermenſi poſitum non aliud quam ſtadium fuiſſe contendit. Nec tamen neceſſe eſt duplex cum Iordano Neapoli amphitheatrum adſtruere. Multo erit ſatius regionem thermenſem eo uſque protendere, ubicunque demum Neapolitana cavea fuerit.

Et noſtrarum quidem thermarum ſeu gymnaſii fit mentio in quodam inſcriptionis fragmento, quod apud Caſampullam in ſuburbano Camilli Peregrinii legitur in hunc modum:

. . . VS. T. F. QVIR. NEPOS
. . . . . LAM CALDARIAM. A . . .

ubi ὁ δεῖνα QVIRina tribu cognomento NEPOS celLAM CALDARIAM (quam Vitruvius *caldarium* appellat, ſed Plinius v, epiſt. 6 *caldariam cellam* peraeque habet) a fundamentis, opinor, ſive aedificaſſe ſive refeciſſe dicitur. Sed quoniam ubi id fragmentum inventum fuerit ignoratur, incertum quoque eſt, de thermiſne prope amphitheatrum, an de aliis ſit capiendum. Quis enim dubitat, quin ſicuti Romae prope innumerabiles, ita & in frequentiſſima ac deliciis diffluente illa Capua plurimae huiuſmodi fuerint?

Quae ſi cui forte parum firma videbuntur ad Campanum gymnaſium eiuſque poſitum indicandum, ad haec certe, quae de Campana cryptoporticu, Plinio praeeunte, ſum dicturus, ne hiſcere quidem audebit. Nam cryptoporticum gymnaſii partem fuiſſe ex utriuſque Plinianae villae deſcriptione didici, tum Laurentinae II, ep. 17, tum alterius in Tuſcis v, epiſt. 6. Campanum ergo gymnaſium haud procul amphitheatro fuit, & ibi omnino, ubi in hunc uſque diem viſitur *cryptoporticus*: quo ſane nomine etiam Sanfelicius uſus fuit ad triplicem illam porticum deſignandam, quae ante viginti ferme annos in regiorum ſtabulorum uſum traducta fuit.

Et libet huc Plinii verba afferre, ex quibus intelligatur noſtram cryptoporticum Plinianae fuiſſe non diſſimilem. *Hinc cryptoporticus*, inquit lib. II, epiſt. 17, *probe publici operis extenditur. Vtrinque feneſtrae, a mari plures, ab horto ſingulae & altius pauciores. Hae, cum ſerenus dies & immotus, omnes; cum hinc vel inde ventus inquietus, qua venti quieſcunt ſine iniuria patent. Ante cryptoporticum xyſtus violis odoratus. Teporem ſolis infuſi repercuſſu cryptoporticus auget, quae ut tenet ſolem, ſic aquilonem inhibet ſubmovetque: quantumque caloris ante, tantum retro frigoris. Similiter africum ſiſtit, atque ita diverſiſſimos ventos alium alio a latere frangit & finit. Haec iucunditas eius hieme, maior aeſtate . . . Ipſa vero cryptoporticus tunc maxime caret ſole, cum ardentiſſimus culmini eius inſiſtit. Ad hoc patentibus feneſtris favonios accipit transmittitque, nec unquam aëre pigro & manente ingraveſcit*. Ad haec lib. v, epiſt. 6 in hunc modum habet: *Nec procul a balineo ſcalae quae in cryptoporticum ferunt, prius ad diaetas tres. Harum alia areolae illi, in qua platani quatuor, alia prato, alia vi-*

neis

XVII Et ad eundem annum referenda eſt epiſtola Iohannis VIII (quae eſt 113 in Harduini collectione) ad Athanaſium epiſcopum Neapolitanum, data prid. Id. Martii indict. XIV, ideſt anno 881. Ea in epiſtola Athanaſium acriter reprehendit, quod nondum foedus cum Saracenis fregerit, uti promiſerat, hortaturque uti quantocius id rumpat, & ut tandem reſipiſcat, Apoſtolicae excommunicationis ſententia alioqui proſcindendus. Vbi ſub finem epiſtolae hoc legitur: *Nullam ſeditionem, nullam commotionem, nulla diſcrimina, vel laeſionem cum his qui in BEROLASSI commorantur* (quod erat in Landonis *ſegnis* poteſtate) *aut facias aut facientibus omnino conſentias*. Verum cum Athanaſius neque Apoſtolicis adhortationibus excitatus, neque minis perterrefactus ab inceptis deſtitiſſet, ſequenti menſe excommunicatur. Conſtat id ex epiſtola 116 ejuſdem Iohannis VIII data menſe Aprili indict. XIV, quae inſcribitur: *Omnibus epiſcopis Caietam, Neapolim, Capuam, BEROLASIM & Amalfim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Qua in epiſtola Athanaſium memoratis eius ſceleribus & contumacia, iure a ſe excommunicatum ſignificat. Verum eodem aut ſequenti anno (nam non ultra annum 882 Iohannes pontifex advixit) Athanaſius ab excommunicatione abſolvitur, uti patet ex eiuſdem Iohannis epiſtola 126 ad Athanaſium, in qua nulla eſt nota temporis. Rediiſſe tamen ſtatim ad ingenium Athanaſium ex iis, quae de eo narrat Erchempertus, colligitur; a quo iam ſcriptore pergam, quae noſtrum ſpectant amphitheatrum, delibare.

XVIII Ergo anno 882 inita non ſine Athanaſii fraude inter Capuanorum Comitum ſubolem pace, amphitheatrum in Athanaſii ditione manſit. *Tunc*, inquit Erchempertus cap. 50, *omnes fratres in unum adunati Capuam adierunt, dato prius AMPHITHEATRO eidem Athanaſio, & ille Guaiferio* (non Salerni principi qui biennio antea mona-

neis imminet, diverſaſque caeli partes ac proſpectus habet. In ſumma cryptoporticu cubiculum ex ipſa cryptoporticu exciſum, quod hypodromum, vineas, montes intuetur . . . . A latere aeſtiva cryptoporticus in edito poſita, quae non aſpicere vineas, ſed tangere videtur. In media triclinium ſaluberrimum afflatum ex Apenninis vallibus recipit . . . . Subeſt cryptoporticus ſubterraneae ſimilis, aeſtate infuſo frigore riget, contentaque aëre ſuo, nec deſiderat auras nec admitit: poſt utramque cryptoporticum, unde triclinium deſinit, incipit porticus, ante medium diem biberna, inclinato die aeſtiva, &c. Non inutile erit Sidonii quoque haec pauca adtexere lib. II, epiſt. 2 ad Domitium: *A parte*, inquit, *veſtibuli longitudo tecta intrinſecus patet, mediis non interpellata parietibus; quae . . cryptoporticus meo mihi iure vocitabitur*. Difficile quidem eſt Plinianae cryptoporticus ſtructuram noſtrae accommodare, quae adiacentibus exuta aedificiis, nudatum undique praebet latus: tamen & ab aeſtu & algore ſatis haec quoque munita fuit, & *ſubterraneae ſimilis* (non enim olim ſubterranea fuit, antequam aggeſto undique ſolo ſubſideret) utramque inclementiam devitabat. Flexuoſo hinc atque inde itinere, ad arcendum externum aërem, me puero, adibatur, antequam ſtabulorum uſui cederet. Et evanidas quaſdam ſumma in teſtudine picturas memini me olim deprehendiſſe. Sed de cryptoporticu tantum. Ex quibus intelligis ibi thermas ab Erchemperto memoratas, Campanumque gymnaſium proſtitiſſe. Et in eadem quoque vicinia theatrum fuit, de quo proximo capite differetur: ut merito Statius Neapolitanum gymnaſium cum theatro coniungens dixerit:

Et geminam molem nudi tectique theatri.

Quem locum ingenioſe Laſena gymn. Neap. cap. 5 de gymnaſio & theatro interpretatur; quem vide.

nachus obierat, ut ex cap. 48 patet, ſed alteri cuidam) *ad cohabitandum tradidit ad perpetuum Capuanorum iurgium* (101). Hinc iſte Guaiferius, uti deinceps intelligetur, modo *coloſſenſis*, modo *praefectus arenarum* Erchemperto appellatur, modo & *proconſul*: nimirum enim Athanaſius, uti & ceteri Neapolitani duces, iidem *conſules* quoque inſcribebantur. Fuit autem per ſexennium ſub Athanaſii poteſtate Amphitheatrum (id quod de veteris quoque Capuae reliquiis amphitheatro adſitis eſt intelligendum, uti ſupra diximus) hoc eſt ab anno 882 uſque ad 888, quo iterum ab Atenulfo Capuae comite receptum: quod quemadmodum geſtum ſit, id iam ex Erchemperti hiſtoria demonſtratum imus.

XIX Nam primum omnium Ajo Beneventi princeps ab Athanaſio laceſſitus, cum tria millia militum raptim Abellinum ſubmiſiſſet, audito Capuam ab Athanaſii exercitu devaſtari, illuc celeriter advolavit. Cumque Athanaſii copiae curſu praecipiti Neapolim ſe recepiſſent, Aio coniunctis cum Atenulfo copiis Liburiam, quae ab Athanaſio tenebatur, igni ferroque vaſtavit, abactoque pecore ac mortalibus quos reperiſſet, puteiſque obſtructis, *AMPHITHEATRVM*, inquit idem hiſtoricus cap. 71, *profectus eſt; quo reſidens per aliquot dies, machinis & diverſis telis fortiter expugnavit*. Vbi *expugnandi* verbum pro *impugnandi* poſitum ſcito: nam adhuc in Athanaſii poteſtate tunc manſiſſe amphitheatrum fidem facit commiſſa paullo poſt inter Atenulfi Athanaſiique copias ad Clanium pugna, e qua Atenulfus facile ſuperior diſceſſiſſet: *Sed ſuperveniens*, ſubiicit Erchempertus cap. 72 *ſcara* (ideſt copiae) *THEATRALIS a tergo, & in medio circumſepti* (Capuani) *devicti ſunt, partim capti, partimque gladiis extincti ſunt*. Ex quo & ingentes ſpiritus ſumſit Athanaſius, & Atenulfo rem non ſegniter gerendi ardor iniectus.

XX Quare inſtaurato *ultra rivulum Lanii* (hoc eſt Clanii) *iuxta Sanctum Carſitum* in agro Averſano maximis utrinque viribus proelio; Atenulfus fractis primo impetu hoſtibus, *pertrivit eos*, ait ſcriptor idem cap. 73, *uſque ad ultimam perniciem, occiſis ex eis plurimis, multiſque ca-*

(101) Bene hoc noſter dixit *ad perpetuum Capuanorum iurgium* amphitheatro inhaeſiſſe Guaferium: id quod ex ſequentibus ſtatim percipitur. Ait enim cap. 51: *Guaiſerius autem COLOSSO reſidens ſuaſus ab Athanaſio, imo & Athanaſius ab illo coactus, bellum coepit inferre dictis fratribus, atque cum Saracenis nimium eos affligebat* &c. Mox cum paſſim omnes Capuani vindemiae tempore in agris verſarentur: *Ille vero* (Athanaſius), inquit Erchempertus cap. 56, *ſuggerente hoc vel maxime Guaiferio COLOSSENSE, ex abditis Graecos, Neapolites, una cum THEATRALIBVS* (ideſt amphitheatralibus) *viris, & depraedavit totam Capuam, apprehenſis in ea multis & praeſtantiſſimis viris, peculiiſque non paucis* &c. Ad haec Atenulfo iam Capuam tenente, *Coepit*, inquit idem cap. 70, (Athanaſius) *occaſionem quaerere adverſus Atenulfum, & obſides ab eo, ſeu & pacem innovare, decurrentibus inter alterutros miſſis . . . Quos Athanaſius ad AMPHITHEATRVM ire praecepit, ſimulque Atenulfum illic adeſſe voluit, quatenus firmato foedere una cum Guaiferio conſule filium ſuum cum aliquantis e Capua obſidem mitteret . . . Sed Atenulfus & filium ſuum infra urbem clauſit, ſupradictos viros miſit ARENAM, egreſſuſque ſtatim Graecorum cuneus ſupradictos apprehendit viros cum aliis, & depraedavit totam Capuam graviter: moxque ſine dilatione cunctum equitatum & pedeſtrem exercitum mittens, omnia ſata Capuae ſuccidi exterminarique fecit funditus.*

captis, *reliquos oppido ſugere compulit ; victorque triumphans ad caſtra onuſtatus ac laetus cum ſuis omnibus repedavit : de ſuis autem praeter unum amiſit . . . . Ab hoc ſane die coepit iam quaſi potens eſſe Atenulfus*, & *Athanaſius impotens . Hinc inchoavit omnia ſata eorum* , *qui in COLOSSO morabantur* , *diripere*, *cunctaque bona eorum vehiculis diverſis ad urbem trahere* . Tum cap. 74 narrat , quemadmodum *Guaiferius PRAEFECTVS ARENARVM* , *qui paene omnia mala quae facta ſunt in diebus eius*, *is opere ſuo geſſit* , *fecitque patrare* &c. & *exitium* & *finem accepit . . . . Nam ſubito ſuperna inſpirante gratia* , *a qua omne bonum procedit*, *in illum excitati illi* , *a quibus ille putabatur ſalvari*, *mutata mente* (102) *in eum ſurgentes apprebenderunt* , *bonaque ipſius diripientes vinxerunt* , *revertentes nibilominus ad ſolum* , *de quo nunquam diabolice abſciſſi ſunt*: *ipſumque proconſulem* (Guaiſerium) *deſpicabilem Capuam* , *Atenulſo conſentientes*, *remiſerunt pane tribulationis* , & *aqua anguſtiae ſuſtentatum . . . Tunc coepit cohors Bardica triumphans regnare ſuper eos*, *quos ſemper armis ſubegerant* . En igitur poſt ſexennium ideſt anno 888 , quo pugnam ad S. Carſium conſignat Peregrinius , Berelais ab Atenulfo comite Capuano recepta fuit . Eaque conſignatio temporis certiſſime confirmatur ex Iohanne Abbate Caſinenſi exarchidiacono Capuae in chronico apud Peregrinium, & Muratorium to. 2, p. 273, A. in haec verba : *Indictione* VI *poſt dies undecim* (a pugna ad S. Carſium , de qua proxime dixerat) *capitur BERELAIS a domno Atenolſo*. Is eſt annus aerae 888 .

XXI Poſt pugnam ad S. Carſium ideſt poſt annum 888 ad noſtra uſque tempora, quid Campano amphitheatro factum fuerit , nihil dum inveni : niſi quod celebriora novae Capuae aedificia ex eius ingentibus ſaxis fuiſſe compacta, nemo eſt qui non videat . Et tamen quanta religione & abſtinentia duobus ab hinc ſaeculis aggeſtos in ruderibus lapides Campani decuriones uſurparent , ex Ioh. Antonio Manna , qui per illam aetatem noſtras res litteris commendavit, exiſtimari poteſt . Nunc demum dies ille appetiit antiquitati fatalis, quo iugulus ipſe a ſtolidiſſimis parricidis petendus erat: nimirum

Aetas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, *mox daturos*
Progeniem vitioſiorem .

(102) Qui ſunt iſti , a quibus Guaiſerium captum narrat Erchempertus ? Haud alii profecto quam Saraceni, quibus characteres omnes ab Erchemperto hic deſcripti apprime conveniunt . *Illi* inquit , *a quibus putabatur ſalvari*: nam Saracenos ſemper foederatos habuit Athanaſius , eiuſque praefectus arenarum Guaiferius . *Mutata*, inquit , *mente:* ſed non tum primum mutata ; nam in pugna ad S Carſium , apud eundem cap 77 , Saraceni immoti ſteterunt, cederet utri victoria . obſervantes . Accedit illud : *Revertentes ad ſolum*, *a quo nunquam diabolice abſciſſi ſunt* . Noluit tamen noſter Saracenos diſerte nominare , ut invidiam declinaret, quod eos dixerit *Atenulſo conſentientes* .

CAPUT OCTAVUM.

De Campanorum ſcenicis, eorumque theatro.

I Campanorum in ſcenicos ludos ſtudium. II De Campano theatro.

I *Naevius domo Campanus*. II *Mos inumbrandi theatra a Campanis invectus.* III *Pagorum Capuae ſcenici ludi*. IV *Legis Herculanenſis ſententia, & interpretatio.* V, VI *Eiuſdem legis plenior explanatio*. VII *Theatri ruinae*. VIII *Theatrum quando aedificatum*. IX *Sanfelicio-lux*. X *Quis Capuae theatrum a fundamentis extrui curarit*. XI *Theatri aetas. Auguſtales aut decuriones gratuiti. Quid exactor operum publicorum*. XII *Campani proſcenii redemptor quis? Anaglypti explanatio.*

I Campanorum in ſcenicos ludos ſtudium.

I DIxi Cap. VI in omne genus ludicra Campanos fuiſſe intentiſſimos: ſupereſt ut de ſcenicis quoque pauca dicam. Neque enim non huic quoque voluptati plurimam eos operam dediſſe oportuit: cum Atellanarum Oſcarumque fabularum gratia Romae in tantum increbuiſſet, ut merito Titinnius expoſtularet:

Qui Opſce & Volſce fabulantur, nam Latine neſciunt.

Itaque praeter ceteros, qui Romae fabulas conſcripſerunt, cum primis celebrabatur is, qui bello Punico primo ſtipendia fecit, Cn. Naevius homo Campanus, qui alter poſt Livium Andronicum fabulam docuit; qui tanta in ſcribendo libertate uſus fuit, ut nobilium factione, praecipue Metelli Roma pulſus, Vticae tandem diem ſuum obierit. Quanto vero is in pretio fuerit, vel epitaphium quod ipſe ſibi conſcripſit, teſtatur apud Gellium I, 24, quod tale fuit:

Mortalis immortalis flere ſi foret fas,
Flerent divae Camoenae Naevium poetam.
Itaque poſtquam eſt orci traditus theſauro,
Oblitei ſunt Romae lingua Latina loquier.

Quanquam autem *epigramma Naevii plenum ſuperbiae Campanae, quod teſtimonium eſſe iuſtum potuiſſet, niſi ab ipſo dictum eſſet*, Gellius criminatur: tamen ſuo ſibi merito tantos ſumſiſſe ſpiritus, antiquorum de eo poëta exiſtimatio fidem facere poteſt.

II Illud vero maxime Campanorum in id ludicri genus effuſiſſimum ſtudium declarat, quod apud eos primum excogitatum id fuerit, ut theatra velis, ſive ad aeſtum, ſive ad frigus arcendum, inumbrarentur. Quem Romani morem, quandiu apud eos vetus illa ſeverior diſciplina manſit, adeo ſunt averſati, ut etiam theatra, ſi qua ſubitario ope-

opere lignea compingerentur, diſiicerent. Itaque cum cenſores duo, a quibus obrepenti licentiae iri obviam oportuiſſet, M. Valerius Meſſalla & C. Caſſius anno V. C. 599 theatrum in urbe poſuiſſent: *Auctore*, inquit Valerius Max. II, 4, 2, *P. Scipione Naſica, omnem apparatum operis illorum ſubiectum haſtae venire placuit: atque adeo S. C. cautum eſt, ne quis in urbe, propiusve paſsus mille ſubſellia poſuiſse, ſedensve ludos ſpectare vellet, ut ſcilicet remiſſioni animorum iuncta ſtandi virilitas propria Romanae gentis nota eſset*. Idem legitur in Livii epitoma XLVIII. Tantum abeſt quin umbracula velis inſtruerent, ut ſeſſus etiam caſto illo reip. aevo vetaretur. [Hinc Propertius IV, I:

Nec ſinuoſa cavo pendebant vela theatro,
Pulpita ſollemnes non oluere crocos.

Ovidius de Arte lib. I prope iisdem verbis:

Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro,
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Lucret. IV, 73:

Et vulgo faciunt id lutea, ruſaque vela,
Et ferrugina, cum magnis intenta theatris
Per malos vulgata trabeſque trementia pendent.
Namque ibi conſeſsum caveat ſubter, & omnem
Scenalem ſpeciem patrum, matrumque, Deorumque,
Inficiunt coguntque ſuo fluitare colore: &c.]

Itaque ſero admodum & laſcivientis iam reip. temporibus omnium princeps Q. Catulus peſſimo exemplo vela theatris induxit. *Poſtea*, inquit Plinius XIX, I, *in theatris tantum umbram fecere* (vela) *quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret*. Id ubi ſemel admiſſum, ſtatim & ad amphitheatrum vela perrepſerunt. Verum quod Plinius Q. Catulum primum omnium id inveniſſe tradidit, cave aliter quam Romae illum hoc principem uſurpaſſe accipias, quod diu iam antea in more Campanorum poſitum fuerat, illorum, inquam, veterum Campanorum, qui a luxu & laſcivia omnium maxime infames fuere. Nec fallit nos Valerius Max. II, 4, 6: *Religionem*, inquit, *ludorum creſcentibus opibus mox ſecuta lautitia eſt. Eius inſtinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus ſpectantium conſeſsum velorum umbraculis texit*. Ammianus XIV, 14: *Nonnulli velabris velorum theatralium latent: quae Campanam imitatus laſciviam Catulus in aedilitate ſua ſuſpendit omnium primus* (103).

III Quid vero mirandum Capuae in urbe deſidioſiſſima tantopere ludos ſcenicos celebratos, cum in ipſis eiuſdem civitatis pagis maximo eoſdem opere frequentatos intelligam? Non una eſt Capuae epigraphe ve-

(103) [Ad hunc locum Valeſius optimis rationibus negat id in aedilitate contingere potuiſſe, ed ſerius, cum iam conſularis eſſet. Sed quia Gellio II, 10 curator reſtituendi Capitolii dicitur, eam curationem aedilitatem Marcellinus appellat.]

tuſtiſſima centum ipſos & amplius ante Chriſtum natum annos inſculpta, ubi LOIDOrum paganicorum, ut opinor, ſit mentio. Sed unam interea quantivis pretii nec hactenus editam libentiſſime adſcribam, quam Capuae in ſuis aedibus habet vir nobilis, & tum humaniorum omnium litterarum, tum huius generis cimeliorum ſtudioſiſſimus Ioſephus a Capua Capycius, qui ante hos paucos dies Campanorum ſexvirum primus eſt renuntiatus. Ea, ſi quaeris, inſcriptio in pago *Recale* Campani agri antea viſebatur in praetorio Patrum Societatis Ieſu, priuſquam idem vir praeſtantiſſimus nuper Vindobona reverſus ab iiſdem religioſiſſimis viris eam dono habuiſſet. Lapis ipſe non magnus eſt, quaqua verſus ſeſquipedalis, cuius inſcriptio minutis characteribus, ac ſaepe coëuntibus dictionibus, ita ut raro puncta compareant, in hunc maxime modum concipitur:

PAGVS. HERCVLANEVS. SCIVIT. A. O. X. TERMINA...
CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI. IOVEI. COMPAGEI. S..
VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM
PEQVNIAM. CONSVMERENT. EX. LEGE. PAGANA
ARBITRATV. CN. LAETORI. CN. F. MAGISTREI
PAGEIEI. VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI
SVNT. IOVEI. COMPAGEI. LOCVS. IN THEATRO
ESSET. TAMQVASEISEILVOOS. FECISSENT
L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO. C. ANTONIVS. M. L.
NICO. CN. AVIVS. CN. L. AGATHOCLES. C. BLOSSI
M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANT
T. SVLPICIVS. P. Q. PVL. Q. NOVIVS. Q. L. PROTEM
M. PACCIVS. M. L. PHILEM. M. LICCVLEIVS. M. L.
PHILIN. CN. HORDEONIVS. CN. L. EVPHEMIO
A POLLIVS. P. L. ALEXAND. N. MVNNIVS. N. L.
ANTIOCVS. C. COELIO. C. F. CALDO
.. DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS

IV Quo elogio lex pagana, ſeu (quis enim ſic appellare vetat?) *pagiſcitum* pagi Herculanei continetur; cuius haec maxime eſt ſertentia. Duo fuere pagi inter ſeſe finitimi, quorum alteri Herculaneo, alteri Iovo nomen fuit: qui ſive per omnia, ſive ſaltem in iis quae ludos ſpectarent, communiter adminiſtrabantur; unde merito ille alter *compagus* ab Herculaneenſibus appellatur: ſicut & Herculaneum viciſſim ab Iovienſibus compagum audiſſe mihi perſuadeo. Cum autem tempus paganicarum quarundam feriarum appeteret, quo ludi in pagi Herculanei theatro inſtaurandi erant: placuit Herculaneenſibus magiſtris, ea demum lege magiſtris Iovienſibus locum in theatro futurum, ſi hi porticum Herculaneenſis theatri pecunia ſua reficerent. Id si perficerent tum iis locum in theatro futurum aeque, ac ſi ipſi Iovienſes ſuis expenſis ludos facerent; qui ceteroqui ludi Herculaneenſium fiebant impendiis. Habes eius legis ſententiam. Libet

bet iam & interpretationem ſubiicere. *Pagus Herculaneus ſcivit ante diem decimum terminalia* (is eſt dies XIV Februarii) *uti collegium ſive magiſtri Iovi compagi pecuniam* (quam apud ſe habebant) *conſumerent in reficiendam porticum paganam* (quae in pagi Herculanei theatro erat, non vero in compago Iovo) *ex* (hac) *lege pagana* (idque facerent) *arbitratu Cn. Laetorii Cn. F. magiſtri pagi eius* (Iovi) *& uti ei collegio*, *ſive magiſtri ſunt* (ideſt ſive magiſtris) *Iovi Compagi locus in theatro* (Herculaneenſi) *eſſet tam*, *quaſi ſi ludos* (ipſi magiſtri Iovi compagi) *feciſſent*. Tum nomina duodecim magiſtrorum Herculaneenſium ſubiiciuntur, qui ei decreto interfuerunt.

V Ex ea vero inſcriptione colligimus fuiſſe in pagis ipſis vel tenuiſſimam quandam reip. imaginem, quam qui moderarentur, *magiſtri* appellabantur. Quanquam nolim hinc de omnibus omnino pagis fieri coniecturam, quorum fortaſſe non eadem omnium conditio fuerit. Et cum haec inſcriptio in Campanae praefecturae tempora inciderit, antequam ulla Capuam colonia deducta eſſet: praeter ludos aliaſque minoris momenti curationes, cetera maioris alicuius momenti a praefecto, qui Roma Capuam mittebatur, adminiſtrata fuiſſe oportuit. Plura de hac epigraphe ſi quis volet, adeat ſubiectam notationem (104), in quam, ne extra chorum

(104) *IN LEGEM PAGANAM PAGI HERCVLANEI COMMENTATIO.*

PAGVS.) Quae de *pagi* notione & etymologia viri docti tradiderunt, notiora ſunt, quam ut iis immorandum videatur. [Nam plerique omnes Feſtum & Servium ſequuti pagos ἀπὸ τῶν πηγῶν Dorice παγῶν deducunt. Itaque S. Auguſtinum, qui in X de Civ. 10 Areopagum vertit *Martis pagum*, nec non Sedulium, qui lib. I dixit:

. . . . . *Athenaei paedorem linquite pagi*.

poſtremo Bedam, qui ad cap. XVII Actorum & in libro *de nominibus locor. in Actis* eodem modo interpretatur, erraſſe putat Voſſius in *Areopagus*, quod exiſtimaſſent hoc Graecis notaſſe vocem πάγος, quod *pagus* Latinis; cum tamen Graece πάγος collem ſignificet, & Areopagum fuiſſe ἀκροτήρων Ἀθήνῃσι ex Stephani excerptis liquest. Quidni igitur quos Latini pagos, eoſdem Graeci πάγους dixerint ab eam cauſſam, quod primis temporibus in collibus ſecuritatis cauſſa ſtruxerint aedificia, uti teſtatur Dion Halicarn. lib. IV? Huc etiam pertinet altera ſignificatio vocabuli huius, qua totam aliquam praefecturam, ſive Nomum interdum notat; unde Helvetiorum gens tota quatuor in pagos diviſa Caeſari De bello Gall. I. 12 dicitur In Gloſſis: Pagus τοπαρχία, χώρα, νομός. Quae ſane diviſio ad conventuum, conciliorumque diſtributionem pertinet.]

HERCVLANEVS.) Eſt in hunc diem in agro Campano pagus *Hercules* appellatus. Iſne pagus Herculaneus fuit? an ille potius, cui nunc pago *Recali* nomen manet, ubi & lapis ille proſtabat? Hoc certe propius fidem eſt: tum quia vox ipſa *Recale* ab Herculaneo omnino detorta videtur: tum etiam, quod non eſt credibile ab hominibus harum rerum incurioſis ab uſque duobus tribuſve paſſuum millibus, quot pagus Hercules abeſt, eo advectum non aliam ob cauſſam, quam ut villae atrio ſilicibus inſternendo adhiberetur.

SCIVIF.) Ultima littera ad morem Graeci gamma caret ſiniſtro cornu, quadratarii magis errore, quam certo conſilio. Ex hac autem vocula SCIVIT vides non immerito legem, qua de commentamur, *pagiſcitum* poſſe appellari: & revera *pagi ſcitum* reperi apud Grut. p 1007, 7, ubi legitur: EX. SITV. PAGI, ſed reſcribendum indubie SCITV; nec aliter habet Ligorius. Proderit autem totam eam inſcriptionem adtexere, quae ad ſacra paganica non parum allucet. Pederianae in ditione Brixiana eam ponit Gruterus, quae talis eſt: IOVI (nimirum PAGANICO, ut legitur apud Grut. 21, 11,) M. POMPONIVS. M F. PRIMIT. C POMPONIVS. M. F. ARAS. SEPTEM. PAGANICO. (ſupple deo) PAGI. FERRATIO (id deo illi paganico nomen fuit) EX. SCITV. PAGI. PAGANORVM. FERRATICANORVM . . . . PROPTER. MAGISTERIVM PAGI. ET. VACATIONEM. IN. PERPETVVM. SIBI. ET FILIO. CIVIBVS CREMONENSIVM. D. P S.

A. O. X.) Bis in hoc epigrammate O loco τοῦ D ſcalptum invenitur: ſemel hic, iterumque linea octava, ubi LVOOS pro LVDOS ponitur.

Quod

rum ſaltare videar, ea omnia contuli, quae ad illius marmoris illuſtrationem conducere videbantur: libuit enim qualemcunque hanc operam viro

Quod utrum inter marmorarii σφάλματα referas, an ad quandam ſcribendi conſuetudinem, nihil penſi duco. [Huius autem conſuetudinis ſuſpicionem movit horum elementorum in inſcriptionibus non infrequens alternatio. In S. C. de Bacchanalibus anno V. C. DCLXVII facto, quod nuper ex aenea tabella edidit Aegyptius DQVOVTOD pro OCCVLTO: D pro O. Apud Gutherium de iure manium pag. 457, IO pro ID.]

Ante Diem X TERMINAlia) Eruditiſſimus Noriſius ad cenot. Piſ. a pag. 342, ad 346, copioſiſſime demonſtrat idem eſſe A. D. VIII Kal. MARTIAS, quo die in illis cenotaphiis mors Caii Caeſaris conſignatur, ac ſi diceretur *Octavo Kalendas Martias*: ita ut C. Caeſar die XXII Februarii, hoc eſt prid. Terminaliorum diem ſuum obierit. Inter exempla, quae ibi copioſe cumulat Noriſius, digreditur ad l. 132. *Anniculus* de verb. ſignif. qua in lege interpretanda, nec non & loco Lactantii de mort. perſec. ei cum Baluzio quaedam non ignobilis velitatio efferbuit, nimirum utrumne hae duae locutiones *ante diem decimum Kalendarum*, & *poſt diem decimum Kalendarum* idem ſignificent, uti Noriſius putavit, an vero altera illa locutio dies, qui Kalendas conſequuntur, numerari iubeat, quemadmodum veriſimilius exiſtimavit Baluzius.

Et quidem Ioſephus Scaliger in libris de emend. temp. locutiones illas *A. D. IV. Eid.* itemque *Ex A. D. IV. Eid.* hinc natas exiſtimat, quod cum dies vulgaris ab exortu ſolis ad occaſum, dies vero naturalis, ſeu τὸ νυχθήμερον apud Romanos a media nocte ad alteram decurreret, hinc *ante diem*, vel *ex ante diem* nihil aliud notare putat, quam νυχθήμερα, non dies vulgares eſſe numerandos. Contra vero Petavius in II de doct. temp. 72 *ante diem* idem eſſe putat in iis locutionibus, quod *ante diem confectum*.

Rem vero noſtram quod ſpectat: non eſt dubium, quin *ante diem X TERMINAlia*, ſive *TERMINAliorum* idem prorſus fuerit, quod *decimo Terminalia*. Quare cum Terminalia in XXIII Februarii olim inciderint; ſequitur diem in inſcriptione deſignatum non alium fore, quam XIV eiuſdem menſis.

Non aliud vero monumentum, puto, invenias, quo iſta dierum notandorum conſuetudo reperiatur, ut dies ante Terminalia computentur: quare vel hac tantum particula marmor hoc viris eruditis ſe commendabit. Quo circa quid Terminalia ſibi velint, operae pretium fuerit paucis hic docere. Terminalia feſti cuiuſdam in honorem dei Termini nomen fuit: quod feſtum extremo anni die (nimirum ut ille deus Terminus non tantum agros, ſed & annos finiret) id eſt XXIII Februarii peragebatur; eoque is dies Terminalia appellabatur. Varro V de L. L. 3: *Terminalia, quod is dies anni extremus conſtitutus. Duodecimus enim menſis fuit Februarius: & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur menſe*. Cave vero putes Varronem Terminalia a terminando deduxiſſe: quin potius a deo Termino deducere in animo habuit; quia initio capitis ſic propoſuerat: *Dicam prius, qui deorum cauſſa, tum qui hominum ſint inſtituti*. Quamquam fortaſſe Termini feſtum in eum diem reiectum credidit, ut annum terminare diceretur. Semper autem Terminalia, quantum e veteribus intelligitur, in XXIII Februarii incidebant, nunquam vero in XXII eiuſdem menſis; quod interdum eveniſſe Scaliger ſibi perſuaſerat: ſed Scaligeri commentum Petavius in II de doctr. temp 72 copioſe refellit. Cumque annus intercalaris veterum Romanorum XXIII Februarii die terminaretur: hinc quinque reliqui Februarii dies uſque ad XXVIII, veluti appendices atque extra anni metas decurrebant, ſaltem in intercalari anno. Nam miror equidem Puteanum & alios viros doctos univerſe pronuntiare & conſtituere, quolibet anno Terminalia poſtremum anni diem fuiſſe habitum, ita ut quinque reliqui dies extra anni curriculum putarentur. Non aſſentior. Nam Varro, cuius modo verba ſunt recitata, intercalari tantum anno quinque ultimos Februarii dies extra eum menſem decurriſſe teſtatur: ex quo & illud ſequitur, alternis tantum annis, ideſt cum intercalabatur, tum demum Terminalia pro ultimo anni die habitum. *Terminalia*, inquit, *quod is dies anni extremus conſtitutus*. Quod vero Terminaliorum dies extremus eſſet, duobus conficit rationibus, primum quod Februarius ultimus anni menſis eſſet: *duodecimus enim*, inquit, *menſis fuit Februarius*: deinde quod Terminalia in poſtremum eius menſis diem inciderent, propterea quod quinque inſequentes dies ad eum menſem nequaquam pertinerent, idque anno tantum intercalari: *& cum*, inquit, *intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur menſe*. Ergo, (niſi vero nos togatorum eruditiſſimus fallit, cui ſua potiſſimum tempora obſcura eſſe non poterant) cum non intercalabatur, nec inferiores quinque dies duodecimo menſe demebantur, nec proinde eo anno Terminalia ultimus anni dies putandus erat. Idem ex Macrobio colligo, cujus verba paullo poſt dabo.

Itaque ante Iulianam correctionem alter quiſque annus intercalaris erat, eoque anno inter Terminalia ideſt XXIII Februarii, & Regifugium, quod XXIV Februarii diem perpetuo obſidebat, menſis intercalarius infindebatur; qui menſis μερκηδῖνος aut μερκηδόνιος, Plutarcho teſte in Numae & Caeſaris vitis, a Romanis dicebatur. Etymon eius nominis obſcuriſſimum eſt: & vide an non vox Etruſcae originis fuerit: certe enim in Etru-

viro clariſſimo, quem maximi facio, eius marmoris poſſeſsori gratificari.

VI Ad rem vero noſtram: ſi in pagis ipſis & erant theatra, & ludi in

Etruſca (an Oſca ?) inſcriptione, quae penes me eſt, Etruſcis, ſive Oſcis litteris MERK. ſcriptum reperitur; id quod & in veteribus quibuſdam Kalendariis notatur. Poſt elapſum hunc Merkedonium quinque reliqui Februarii dies ſtatim pertexebantur. Merkedonius vero ipſe, ſi quaeris, alternis bienniis modo XXII, modo XXIII diebus conſtabat. Iis iam, quae diximus, veterem unam alteramve auctoritatem libet ſubiungere. *Cum intercalarium menſem*, inquit Cenſorinus, *viginti duorum vel viginti trium dierum alternis annis addi placuiſſet, ut civilis annus ad naturalem exaequaretur: in menſe potiſſimum Februario inter Terminalia & Regifugium intercalatum eſt*. Macrobius I Sat. 13: *Romani non confecto Februario, ſed poſt viceſimum tertium diem eius intercalabant, Terminalibus ſcilicet iam peractis. Deinde reliqui Februarii menſis dies, qui erant quinque, poſt intercalationem ſubiungebant*. Ita Romani ante Iulianam correctionem unius Merkedonii beneficio annum ſuum lunarem CCCLV dierum cum ſolari conciliabant. Menſis quidem iſte intercalaris ab Iulio Caeſare ut inutilis ſublatus fuit: ſed ita tamen ut etiam is dies, qui per ſingula quadriennia intercalari iuſſus fuit, poſt XXIII Februarii, ut antea Merkedonius, insereretur, & XXIV eiuſdem menſis diem ita inſideret, uti bis ſexto Kal. diceretur, unde & *biſſexti* nomen manavit. Non enim aſſentior Iuventio Celſo, qui l 98 de verb. ſign. ait: *Cum biſſextum Kal. eſt .... id biduum pro uno die habetur: ſed POSTERIOR dies intercalatur, non PRIOR*. Quod Celſi dictum laudatur etiam ab Ulpiano l. 3, §. *minorem*, de min. Mihi ſane Celſi, qui ducentis poſt Iuliam correctionem annis ſcripſit, auctoritas non eſt tanti, ut putem Caeſarem relicta veterum conſuetudine tertium diem poſt Terminalia pro intercalari habuiſſe, ideſt eum diem, qui Regifugium pone ſequeretur, cum antea poſtridie Terminaliorum & ante Regifugium menſis ἐμβόλιμος inſinderetur. Quare mea ſententia prior dies, non poſterior, intercalarius Caeſari fuit: quidquid poſtea iureconſultus ille cenſuerit. Accedit, quod ex priſca Eccleſiae conſuetudine dies feſtus S. Matthiae apoſtoli, qui in XXIV Februarii incurrit, anno biſſextili ab intercalario die ſummotus in XXV eiuſdem menſis reiicitur. An non hinc patet priorem in eo biduo, non poſteriorem ex veteri Eccleſiae inſtituto intercalarium haberi?

Verum, ut initio dicebam, apud nullum adhuc ſcriptorem, nullo in veteri monumento dierum iſto modo computandorum rationem reperire licuit, ut ſicuti a Kalendis, nonis, eidibus, ſic ab extremo anni die ideſt Terminalibus dies numerarentur: eamque rationem, abſque hoc epigrammate eſſet, neſciremus. Quartus decimus autem Februarii dies primus eorum dierum fuit, qui iſto modo annuntiarentur. Non enim ſicuti quartus decimus dies A. D. X TERMINALIA dicebatur, ſic tertius decimus eiuſdem menſis *ante diem* XI *Terminalia* dici poterat, quod in hunc diem eidus inciderent, eoque *eidibus Februarii* dicendum fuiſſet.

Atque haec quidem dierum a Terminalibus computandorum ratio intercalaribus tantum annis mihi videtur fuiſſe uſurpata; propterea quod eo tantum anno Terminalia ultimus anni dies haberetur, uti ſupra demonſtravi. Revera conſulibus iis, qui hoc in marmore deſcribuntur, fuiſſe intercalatum facillime colligo in hunc modum. Annus confuſionis, qui eſt ab V. C. DCCVII, quo C. Caeſar III, M. Aimilius conſules proceſſerunt, certiſſime intercalaris fuit: ergo C. Coelio, L. Domitio Coſ. ideſt anno ab V. C. DCCIX, eo quod hic annus ſolidis bienniis ab illo altero DCCVII diſtaret, intercalatum quoque fuiſſe oportuit. Quare annis non intercalaribus, quarto decimo Februarii die dicere non licuit A. D. X. Terminalia, ſed dicendum fuit, A. D. XVI. Kal. Martias.

Fuit quoque altera horum dierum enuntiandorum ratio, quae intercalaribus annis uſurpabatur, in quos Merkedinus menſis incurriſſet. tum enim poſt eidus Februarias Kalendae intercalares numerabantur hoc modo. Quartus decimus Februarii dies XI *Kal. intercalares* dicebatur, & ſic deinceps, ita ut ipſis Terminalibus *pridie Kal. intercalares* diceretur. Quae quidem putandorum dierum ratio ex Ciceronis or. pro Quin cognoſcitur, ubi n. 25: *Ante V*, inquit, *Kalendas intercalares*. Et paullo poſt *pridie Kalendas intercalares* Nam ſine controverſia errant, quicunque Kalendas intercalares apud Tullium ſive Februarias ſive Martias Kalendas interpretantur; nec dubium eſſe poteſt, quin Merkedonii Kalendas orator aſpexerit: uti iam viri docti notarunt. Quae cum ita ſint, quae cauſſa eſſe potuit, quamobrem non *ante diem* XI. *Kal. intercalares* potius, quam A. D X. TERMINAlia in inſcriptione ſcalperetur? An liberum fuit utramvis numerandorum dierum rationem ſequi? An vero, quod Terminalia inter paganicas ferias longe eſſent celeberrima, paganorum peculiaris illa putandorum dierum ratio fuerit; eoque nunquam eadem in ſcriptoribus occurrit? [Ac ne cui inuſitatum fortaſſe videatur, quod a Terminaliorum feſto, ac non a Kalendis, numerare iſti pagani maluerint, ſimilis prorſus computandi ratio Ioh. XII, 1 occurrit; Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα. Nimirum quod hoc celeberrimum erat Iudaeorum feſtum, ab hoc numerare ſatagebant. Vide ibi dicta]

Et quoniam Kalendarum intercalarium feci mentionem; quid illud eſt, quod M. Cicero ad Ligarium VI fam. 14 ſcribit? *Ego idem tamen*, inquit, *cum ad V Kal. intercalares priores rogatu*

in his agitabantur: ecquid urbem ipſam Capuam otio & deliciis diffluentem non eorundem ſcenicorum ſtudio perditiſſime inflammatam cenſebimus ?

II

gnu fratrem tertium veniſſem mane ad Caeſarem &c. Dicam quid in hunc locum viri docti animadverterint. Hanc epiſtolam anno ipſo confuſionis ſcriptam oportuit: quo anno Caeſar, ut in poſterum menſes ad ſuas rationes reverterentur, vide quid excogitarit. Praeter Merkedonium, qui forte eo anno poſt Terminalia immittendus fuit, duos alios menſes inter Novembrem Decembremque inſeruit; ita ut ille annus quindecim menſes habuerit. Quare poſt idus Novembres is qui ſequebatur quartus decimus dies ita enuntiandus fuit, ut diceretur XVIII *Kalendas intercalares priores*, & ita deinceps: itemque poſt eidus menſis intercalaris prioris Kalendae, opinor, intercalares poſteriores numerabantur. Verum de his iam ſatis.

CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI) *Magiſtrare*, inquit Feſtus, *moderari: unde magiſtri non ſolum doctores artium, ſed etiam PAGORVM, ſocietatum, vicorum, COLLEGIORVM, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris poſſunt: unde & magiſtratus, qui per imperia potentiores ſunt, quam privati*. De magiſtris collegiorum Aſconius in Ciceronem: *Solebant*, inquit, *magiſtri collegiorum ludos facere, ſicut magiſtri vicorum faciebant compitalitios praetextati*. Magiſtri vero pagorum occurrunt non raro in inſcriptionibus, veluti ap. Grut. p. 26, 9, CERERI. AVGVST..... L. BENNIVS. PRIMVS MAG. PAGI. BENNIA. PRIMIGENIA. MAGISTRA. FECER. & pag. 3007, 7: MAGISTERIVM. PAGI. legitur. Apud Siculum quoque Flaccum de condit. agr. p. 25 *magiſtri pagorum* reperiuntur. Iidem poſteriore aetate *praepoſiti pagorum* ſunt appellati, uti ex C. Th. & Euſebio adnotat Salmaſius ad Treb. Poll. cap. 24. Noſtra aetate in hoc regno *electi univerſitatis* nuncupari ſolent. Taceo de magiſtris ſodalitiorum, ſeu corporum. Vide de his omnibus indicem Gruterianum magiſtratuum, ubi occurrunt magiſtri anni primi, anni V, anni VI, anni LXXXII, anni CV. Fuere & fanorum magiſtri, ut in quodam Campano marmore legitur: Q. PETICIO.... MAG. FANI. DIANAE Tifatinae. Hodieque in hoc regno ſacellorum ſive ſodalitiorum annui rectores *magiſtri* appellantur.

IOVEI.) Vbi is pagus fuerit, incertum: in Herculanei certe vicinia fuit. Et exſiſtit eiuſdem pagi mentio in altero vetuſtiore Campano epigrammate, quod habet Grut. p. 59, 8. Ibi poſt magiſtrorum nomina ſubiungitur: HEISCE. MAGISTREIS. VENERVS. IOVIAE. MVRVM. AEDIFICANDVM. COIRAVERVNT &c. Vbi VENERVS pro VENERIS ἀρχαϊκῶς uſurpatur, ut in aliis duobus Campanis titulis CERERVS legitur, & in Puteolano celebri marmore AD. AEDEM. HONORVS. *Venus* autem *Iovia* non a Iove, uti plerique ſibi perſuadent, ſed a pago Campano *Iovo* nomen certiſſime invenit. *Porticus* vero *Iovia*, quae eſt apud Grut. p. 111, 6, cum a Diocletiano Iovio nomen habeat, nihil illa huc attinet.

COMPAGEI) Vox *Compagus* inaudita hactenus, ex hoc tantum elogio nata, lexicorum penum deinceps augebit; quae mirum quantum e vetuſtis titulis amplificari poſſint. Miror doctiſſimum Facciolatum id vocabulum ad caligae genus referre, auctore Trebellio Polione in Gallien. Sed apud Trebellium non *compagos*, ſed *campagos* ab omnibus legitur, etiam a Dempſtero, ad quem reiicit nos Facciolatus. Sed fuerit hoc viri eruditi σφάλμα μνημονικὸν: nam de *campagis*, quae viri eruditi notarunt, ſunt porro tritiſſima. [A *Compagus* eſt COMPAGANVS, quod reperitur in Grut. 209, 1, ubi INTER COMPAGANOS. PRIVILARENSIS. ET. VAL. FAVENTINAM.] Noſtra vero quod intereſt: compagos ſeſe invicem duo hi pagi appellitabant, ob ludorum, fortaſſe & ſacrorum, connubiorum rerumque id genus communionem. Eſt enim ſcitiſſimum claris quandoque urbibus id uſuveniſſe, binae ut civitates communibus legibus, iudiciis, magiſtratibus rebuſque ceteris adminiſtrarentur; ita ut unus populus duabus urbibus habitare diceretur. Ac ne peregre abeam, domeſtico uno exemplo contentus ero. Livius lib. VIII: *Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt: duabus urbibus populus idem habitabat*.

S...) Elementum S, quod extrema linea nec integrum, confracto ſilice, viſitur, pertinet ad integram vocem SVNT; quae hic, uti & initio ſeptimi verſus παρέλκει. Vide quae ibi dicturi ſumus.

VTEI. IN. PORTICVM PAGANAM. REFICIENDAM) Eam capio porticum, qua theatri Herculaneenſis ſubſellia praetexebantur & fulciebantur. Vide porticus, quas cap. VI in amphitheatri deſcriptione delineavimus: nam theatrum dimidium amphitheatri fuit. Aut certe illa porticus intelligi poteſt, quae poſtico ſcenae praetendebatur. Vt ut eſt, porticus certe theatralis fuit: nam & apud Reineſium claſ. 2, n. 30 porticum theatricam invenio in hunc modum: *T. Turranius L. F. Claud. Rufus. ob. honorem. aedilitatis. PORTICVM. LONG. P. C. LAT. P. XX. ET. SCENAM. LATRAEGVM. curante. L. Turranio. Frontone Fil. fecit.* [Spartianus Hadriano cap. 8: *Theatrum, quod ille* (Traianus) *in campo martio poſuerat, contra omnium vota deſtruxit*. At P. Victor in deſcriptione Vrbis: *Traiani porticus in campo martio*. Credo quod theatri Vulpii porticus tantum remanſerat, deſtructo viſorio.] Theatrum autem Herculaneenſe ligneum, non

cae-

II *De Campano theatro*.

VII Exſtant in hunc uſque diem Campani theatri ruinae prope cryptoporticum, & prope turrim S. Eraſmi, quam noſtri homines, ut

Y obi-

caementitium aut lapideum fuiſſe neceſſe eſt: primum quod in ipſa Roma ante Pompeium Magnum nullum niſi e materia theatrum fuit: deinde cum ludi, de quibus inſcriptio loquitur, Terminalibus ipſis eſſent exhibendi, uti deinceps dicam, quis unquam ſibi perſuaſerit, paucis ante Terminalia diebus eius porticus refectionem, niſi opus e materia totum compingebatur, fuiſſe aggreſſuros

PEQVNIAM) Sic non raro in veteribus cippis, quoties Q ante V ponitur. Quid enim altero V opus fuerat? Et ceteroqui PEQVNIA pro PECVNIA non inſolens in vetuſtis titulis ſcriptio eſt.

EX LEGE. PAGANA) pagi Herculanei: nimirum hac ipſa, quae hoc marmore deſcribitur. Fuit & illa *lex pagana*, quam habet Plinius lib xxviii, cap 2: *PAGANA*, inquit, *LEGE in pleriſque Italiae praediis cavetur, ne mulieres per itinera ambulantes torqueant fuſos, aut omnino detectos ferant; quoniam adverſetur id omnium ſpei, praecipueque frugum.*

ARBITRATV. GN. LAETORI.) Frequens hoc in vetuſtis titulis, ut quoties quidpiam ſit faciendum, ſimul adiungatur, cuius *arbitratu* tranſigendum id ſit. Plaut. rud.

Videſis cuius arbitratu rem nos facere vis. Vlpianus de verb. ſign. *Illa verba: Arbitratu L. Titi fieri: ius ſignificant, & in ſervum non cadunt.* Tale eſt quoque illud apud Horatium, ii ſerm. ſat. 3: *Arbitrio Arri.*

GN. F.) Maior, uti vides, dignatio pagi Iovi fuit, in quo inter magiſtros iſte ingenuus erat (imo in altero pagi Iovi marmore, quod habet Grut. p. 59, 8 duodecim magiſtri ingenui omnes annumerantur) quam Herculanei, cuius magiſtri infra omnes libertini homines recenſentur.

PAGEI. EI.) puta Iovi.

EI.) Genitivus *ei* pro *eius* haud alibi, quod legerim, quam in hoc ſaxo reperitur. Illud quod apud Lucretium legitur lib. ii, 1135:

Nec facile in venas cibus omnis diditur EII, dandi caſu, non gignendi eſt poſitum, & ad producendam ſyllabam I duplicatur, ſicut etiam apud Plautum Curc. 4, 3, 12. *Ei* autem gignendi caſu non alibi, uti dicebam, quam in hoc marmore legitur. Quanquam illa Priſciani praeceptio iſtud EI quoque complectitur. *Vetuſtiſſimi*, inquit is grammaticus lib. vi, *ſolebant omnium genitivum in IVS terminantium & in I dativum, etiam in I genitivum & in O dativum in genere maſculino & neutro, in feminino vero ſecundum primam declinationem in AE diphthongum proferre.* Itaque quemadmodum a recto EA eſt caſus patrius EAE apud antiquos, quod iampridem grammatici notarunt; & dandi caſus plurativus EABVS: ſic maſculinum ac neutrum EI genitivo caſu fieri potuit. Sed tamen ante hoc marmor cum exempla τοῦ EI non ſuppeterent, nil mirum ſi nihil de eo caſu expreſſe traditum reperitur. Dauſquius, qui pag. 94 multa exempla genitivorum *alii*, *alteri*, *illi*, *ipſi*, *iſti*, *nulli*, *neutri*, *cui*, *ſoli*, *toti*, *uni*, *ulli* cumulavit, ne EI quidem omiſiſſet, ſi quidem in hoc ſaxum incidiſſet. Quanti vetuſta marmora, quae immutata ad nos pervenerunt, ad rem grammaticam ſunt momenti! Hinc etiam liquet in EIVS & CVIVS medium I non conſonam eſſe litteram, ſed vocalem, aeque ut in aliis his omnibus *illius*, *unius* &c. Nam ſicuti in priſcis genitivis EI, CVI ultimam litteram vocalem eſſe intelligimus, quidni etiam in hodie uſitatis EIVS, CVIVS? Tamen difficile eſt a recepta typographorum conſuetudine recedere, qui illud I longiuſculum conſonans depingere ſolent.

VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI. SVNT. IOVEI. COMPAGEI.) hoc eſt *& uti ei collegio ſive magiſtris Iovi compagi*: nam τὸ SVNT παρέλκει, uti ſupra ad alteram lineam monebam. Cuiuſmodi eſt illa formula ſepulcralis ſingulariis notata litteris H. M. S. S. E. H. N. S. ideſt *hoc monumentum, ſive ſepulcrum eſt, heredem non ſequitur.* Et variante quamvis per obliquos caſus priore vocabulo, tamen illud *ſive ſepulcrum eſt* immutatum manet: veluti *huius monumenti, ſive ſepulcrum eſt* &c. *huic monumento, ſive ſepulcrum eſt* &c. quae non raro in epitaphiis reperi.

LOCVS. IN TEATRO. ESSET.) De Herculanenſi theatro eſt ſermo.

TAM. QVASEI. SEI) Diphthongus, qui in QVASEI adhibetur (non ſolum hic, verum etiam in fragmento agrario apud Grut. p. 203. lin. 21. ubi QVASSEI legitur, itemque pag. 628, & 619,) ſyllabam natura longam deſignat: itaque nonniſi eliſione prioris vocalis E eadem ſaepe corripitur, id quod in diphthongis Graeci non raro faciunt. In eundem modum ſunt illa in monumentis NISEI, VBEI, SIBEI &c. quae priore vocali expuncta a poëtis breviantur.

Iam vero illud *ſi* poſt particulam *quaſi* elegantiſſime adhibetur non hic ſolum, verum etiam in tabula aenea apud Grut. p. 628 SIREMPSQVE. EIS VIATORIBVS . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. VIATORES. &c.

obiter dicam, Capitolium fuiſſe aiunt; quibus vero indiciis ibi potius, quam alibi Campanum Capitolium adſtruant, ignoro. Multo maiora me ado-

&c. Et paullo poſt pag. 629. SIREMPSQVE. EIS. PRAECONIBVS . . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVAESEI. SEI. EI. PRAECONES. &c.

LVDOS.) De O loco τῳ D poſito monui ſupra.

LVDOS. FECISSENT) In ſpectaculis apud Romanos optimo ſemper & honeſtiſſimo loco ii fuere, qui ludos facerent. Itaque aediles, praetores, cenſores, aut quicunque ſpectaculum exhiberent poſito tribunali in podio ſpectabant. Ita magiſtris Iovienſibus honeſtiſſimus locus inſtruitur, quando editoribus aequiparantur, ſeu ita habendi eſſe dicuntur, quaſi ſi ipſi ludos feciſſent, qui tamen per Herculaneenſes magiſtros fiebant.

Quos ludos pagatim celebrari conſuetos haec inſcriptio memorat, ſcito eos per paganicas ferias ſive paganalia (id ruſticorum ſacris nomen fuit) a ruſticis in suorum deorum honorem quotannis rite inſtauratos fuiſſe. Nam ſinguli ſane pagi ſuos habuere deos ex Ser. Tullii inſtitutione: unde de *Iove Paganico*, & de *Genio pagi Tigerini*, nec non & de aris *Farrasio* deo *paganico* poſitis exſtant apud Gruterum inſcriptiones: & in pago noſtro Iovo *Venus Iovia*, uti ſupra dictum fuit, colebatur. De Ser. Tullii inſtituto, quod attigi, libet Dionyſii verba adnectere lib. IV: *Vt etiam*, inquit, *ruſticanae multitudinis facilius iniri poſſet numerus, per ſingulos pagos aras iuſſit dedicari diis tutelaribus, quotanniſque ibi conventum fieri & ſacrificium*, (*feſtum hoc . . . vocatum Paganalia*) *ſimulque eorum ſacrorum ritus, qui nunc quoque ſervantur, conſcripſit. Ad id ſacrificium, eumque conventum omnes paganos iuſſit in ſingula capita conferre certum numiſmatis genus, ſed aliud viros, aliud mulieres, aliud puberes: quibus connumeratis per ſacrorum praeſides, apparebat hominum numerus per aetates ac ſexus diſtinctus.*

Atque hic quidem libet ex paganicis feriis duas potiſſimum deſcribere, pagorum luſtrationem & Terminalia: tum ad utrum horum feſtorum ludi iſti paganici ſint referendi, quivis facile diiudicabit.

Praecipua inter paganicas ferias fuit pagorum luſtratio, de qua Ovid. I. faſt. 669:

Pagus agat feſtum, pagum luſtrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum Tellusque Ceresque
Farre ſuo, gravidae viſceribusque ſuis.

Magiſtrorum cuiuſcunque pagi fuit eos luſtrare, eaque luſtratione agros omnes fineſque agrorum circuire: ita ut Siculus Flaccus eo uſque territorii limites trahendos dicat, quatenus illi luſtrarent. Verba ſunt paullulum involuta, ſed attendentibus clara; ſic enim habet lib. de cond. agr. p. 25: *De quibus* (pagis) *non puto quaeſtionem futuram, quorum territoriorum ipſi pagi ſint, ſed quatenus territoria. Quod tamen intelligi poteſt, magiſtri pagorum quoad pagos luſtrare ſoliti ſunt uti trahamus, vel ex hoc quatenus luſtrarent.* Atque eam ſane luſtrationem menſe Maio [fieri ſolitam colligo ex Epiſtola S. Vigilii Tridentini de SS. MM. Siſinnio, &c. apud Ruinartum pag. 611. num 2, ubi eius ſacri pulcra deſcriptio, in qua *diverſarum pecorum pompis* ſunt ſuovetaurilia: in menſem, inquam, maium ambarvalia illa inciderunt, quia IV. Kal. Iunias martyres interfecti fuere. Eodem menſe maio eam luſtrationem] conſignat vetus Kalendarium ruſticum Farneſianum apud Grut. p. 138 & diem, qui in Kalendario nullus certus praeſtituitur, ſuſpicabatur Holſtenius fuiſſe V idus, indicio cuiuſdam inſcriptionis, quam cum Holſtenii commentario profert Reineſius in appendice n. 8. Sed ſcitiſſime idem Holſtenius ſeſe recipiens ex Varrone docet paganalia dumtaxat fuiſſe ſtativa, paganicas vero ferias, inter quas luſtratio, conceptivas fuiſſe. Quid quod ne menſis quidem Maius certus fixuſque ei luſtrationi fuit? Reperio enim alibi nonas Iunias ei ritui aſſignatas. Id quidem cum ex quadam paganica agri Beneventani epigraphe apud Fabrettum p. 232, n. 610 collegerim, eam inſcriptionem in medium afferendam duxi: *M Naſellius. M. F. Pal. Sabinus. praef. coh. I. Dalmatar. et. Naſellius. Vitalis. pater. Aug. II. quinq. paganis. communib. pagi. IVOVL.* (vide an non in marmore ſcriptum ſit IOVI aut JOVEI, ut idem fuerit ac pagus Campanus Iovus, aut ei certe cognominis) *porticum. cum. apparatorio. et. compitum. a. ſolo. pecun. ſua. fecerunt. et. in. perpetuum.* VI. *id. Iun. die natale. Sabini. epulantibus. hic. paganis. annuos.* X. (ideſt denarios) CXXV. *dari. iuſſerunt. ea. condicione. VT. NON. IVN. PAGVM. LVSTRENT. ET. SEQQ. DIEBVS. EX. CONSVETVDINE. SVA. CAENENT. item.* VI. *id. Iun. natale. Sabini. epulentur. quod. ſi. factum. non. erit. tum. hic. locus. ut. ſupra. ſcriptum. eſt. cum. annuis.* X CXXV. *in. perpetuum ad. collegium. medicor. et. ad. libertos. N.* (hoc eſt noſtros) *pertineat. ut. ii.* VI. *id. Iun. die. natale. Sabini. hic. epulentur.*

Sacrificium quod ea luſtratione fiebat ambarvale dicebatur. Vide quae de hoc ſacro viri doctiſſimi notarunt, eiuſque deſcriptionem apud Virg. I geor. 343. Ad quem locum Servius, id ſacrum *ſaepe de porca fecunda & gravida fieri* conſueviſſe ſcribit, id quod & Ovidius modo in partes vocatus teſtatur. Bene Servius *ſaepe* ſic factum ait, non perpetuo: nam fuit cum apparatius id ſacrum inſtrueretur, & ſuovetaurilia ſive, ut alii malunt, ſolitaurilia circum agerentur, teſte Catone de r. r. c. 141, ubi ritus deſcri-

adoleſcente eius theatri veſtigia ſuperabant :' nam memini ante amplius viginti annos magnam illius hemicycli ;partem fuiſſe disiectam , non

ſcribitur, & legitima verba ſic concipiuntur : *Ianum Iovemque vino praefati ſic* (dicebant) *Mars pater te precor quaeſoque , uti ſies volens propitius mihi , domo familiaeque noſtrae, quoius rei ergo agrum , terram fundumque meum ſolitaurilia circumagi iuſſi : ut tu morbos viſos inviſoſque , viduertatem vaſtitudinemque , calamitates intemperantiaſque prohibeſſis , defendas averrunceſque , utique tu fruges , frumenta , vineta virgultaque grandire , beneque evenire ſinas : paſtores pecuaque ſalva ſervaſſis , duiſque bonam ſalutem valetudinemque mihi , domo familiaeque noſtrae . Harumce rerum ergo fundi , terrae agrique mei luſtrandi , luſtrique faciendi ergo , ſicut dixi , macte hiſce ſolitaurilibus lactentibus immolandis eſto.* Quae quidem formula privatorum luſtrationibus accommodata , paullo aliter a magiſtris pagorum publice eum ritum peragentibus concipi potuit : & loco Martis , cuius Romae & in agro Romano praecipua veneratio fuit , ſuum cuiuſque pagi numen ἐπιχώριον invocatum puto . Eodem pertinet illa apud Feſtum in *peſeſtas* formula : *Avertas morbum , mortem , labem , nebulam , impetiginem , peſeſtatem* , ideſt peſtilentiam.

Sed finis non ſit , ſi de agrorum luſtratione & ambarvalibus porro diſputare perrexero . Quin potius Terminalia aggredior , quae inter paganica feſta magnopere celebrabantur ? Ea vero ſic dicta fuere , quod deo Termino , ſive Iovi Terminali eo die (puta XXIII Februarii) ſacra fiebant ex Numae inſtitutione , auctore Dionyſio , quem loquentem hic facere non pigebit : *Numa* , inquit lib 12, *ut contenti propriis aliena non concupiſcerent , cavit lege de terminandis praediis . Cum enim iuſſiſſet unumquemque agrum ſuum circumſcribere , atque in finibus ſtatuere lapides , hos ſacros Iovi Terminali eſſe voluit : iuſſitque ut quotannis ſtata die res divina eo loco in paganorum coetu fieret , ſacrato cum primis nobili feſto in honorem deorum , qui terminis tutelares praeſident . Id Romani vocant Terminalia , ſicut lapides ipſos terminos , quos noſtri variante una littera τερμῶνας : quos ſi quis transferre auſus fuiſſet aut tollere lege terminali caput eius his diis devovit , interfectori ipſius , tanquam ſacrilegi , impunitate promiſſa & puritate a ſcelere .* Et ex Numae inſtituto non hoſtiae Terminis caedebantur quod nefas eſſet eos lapides cruentari , ſed liba & frugum primitiae offerebantur , ut ibidem auctor eſt Dionyſius . Sed poſtea teſte Plutarcho , obtinuit , ut animalia eo quoque feſto immolarentur , veluti porca aut agnus . Horatius:

Vel agna feſtis caeſa Terminalibus .

Praeter ceteros Ovidius horum ſacrorum ritus in ſecundo faſtorum accurate deſcribit.

Quorſum vero haec tam multa de paganicis feriis ? Nimirum ut intelligatur ad aliquod eorum feſtorum ludos Herculaneenſes pertinuiſſe : ludi quippe pars non ultima religionis feſtorum fuit . Potiſſimum vero ad Terminalia , quae iam appeterent , ut ex initio epigrammatis conſtat , eos ludos ſpectaſſe crediderim . Cetera nunc porro exſequamur .

L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO.) Magiſtrorum nomina ſubnectuntur , omnino duodecim . Suſpicabar duodenarium magiſtrorum numerum in noſtris hiſce pagis fuiſſe obſervatum ex priſco Etruſcae gentis inſtituto , quae , ut in Etruſcis originibus demonſtrabitur , duodenario numero ſummopere eſt delectata , in tantum ut quamcunque inſiderent regionem , duodenis eam urbibus incolerent , ut cetera omittam . Et augebat ſuſpicionem , quod in finitimo pago Iovo duodecim quoque magiſtri eſſent , ut patet apud Grut. p. 59 , 8 , item in altero paganico epigrammate , quod Capuae proſtat , (non vero Caſini , ubi id per incogitantiam ſtatuit Fabrettus p. 626, n. 225.) duodecim quoque magiſtrorum nomina recenſentur . Tamen , ne hiſce argutationibus nimis indulgeam , facit , quod in eo Campano elogio , quod idem Fabrettus habet p. 635, n. 298 , tredecim magiſtrorum nomina (ſi modo id epigramma eſt paganicum) adſcribuntur: ubi poſt magiſtrorum nomina ſubiungitur : HEISCE MAGISTREIS CERERVS MVRVM. ET. PLVTEVM. LONG. P. LXXX. ALT. P. XXI . FACIVND. COIRAVERE . EIDEMQ. LOID FEC. ATILIO Q SERVILIO COS. Is murus cum ſuperſtructo *pluteo* (ideſt cortinula , θωρακίῳ, ac veluti podio) ad ſpectandum ludos aedificatus fuit . Quare , ut obiter moneam, non e materia tantum apud noſtros loca ad ſpectandum antiquiſſimis temporibus conſtruebantur, ſed etiam manſura & ſtabilia .

Adſcribam porro ἐκ γραμμάτων ea tantum nomina , quae inexpertum lectorem remorari poſſint : C. BLOSSIVS. M. L. PROTEMVS M. RAMNIVS. P. L. DIOPHANTus (ideſt Diophantus) T. SVLPICIVS P. Q. (ideſt *Publii , Quinti* ſupple *libertus*) PVL. (non *Pulcher* interpretandum videtur ; ſed Graecum aliquod cognomen a πυλ. aut φυλ. ſyllaba incipiens libertino homini videtur potius aſſerendum , quae ſexcenta eſſe poſſint) Q. NOVIVS. Q. L. PROTEMus. M. PACCIVS M. L PHILEMatio. M. LICCVLEIVS M L. PHILINus. N. POLLIVS. P. L. ALEXANDer. Numerius MVNNIVS. &c.

C. COELIO C. F. CALDO DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS) Ideſt anno V. C. DCLIX. Supplentur hinc fragmenta Capitolina , quae habent . . . CALDVS L. DOMITIVS. C. . . . Et ex his viciſſim fragmentis Lucii praenomen, quod in noſtro marmore deperiit,

aliam puto ob cauſſam, quam ut figulinae ibidem exercendae patentior area explicaretur. Supra theatri cuneationem quaedam ſurgunt novitii operis caenacula, in quibus ante centum & triginta fere annos Camillus Peregrinius ſenior, poëta celeberrimus, huius Cathedralis Eccleſiae primicerius ruſticabatur (105).

VIII Hoc theatro, quod ſub Caeſaribus aedificatum poſtea docebo, fueritne aliud Capuae antiquius, ignoratur. Cum Romae primus omnium Magnus Pompeius non ſine bonorum reprehenſione lapideum theatrum (idque cum Veneris aede ita copulatum, ut tantum ſe Veneris templo gradus addidiſſe cauſſaretur) exſtruxerit: vix videntur ante id tempus theatra in Italia, niſi lignea, exſtitiſſe. Si quis tamen Campanorum id luxui tribuendum velit, ut ante Pompeiani theatri tempora lapideum aliquod noſtri habuerint, non contendam: modo ſtante Campanorum rep. id fabricatum affirment. Verum quid magnopere in iſtiuſmodi ariolationibus operae pretii? Hoc certe, cuius adhuc ſuperſunt veſtigia, ſub Caeſaribus fuiſſe a Campanis conſtructum mihi paullo poſt demonſtrabitur.

IX Nam hoc primum omnium ſtatuendum puto, quod hactenus indicavi aedificium, id revera theatrum fuiſſe, non vero aut alterum amphitheatrum, aut quidvis aliud. Quo labore ſuperſederem, niſi vir ſummus Antonius Sanfelicius, non theatrum illud fuiſſe, ſed alterius amphitheatri reliquias exiſtimaſſe videretur. Malim tamen aliorſum illius orationem accipere, (106) quam quidquam ſecus de viro clariſſimo co-

iit, alteri conſuli Domitio vindicatur. Apud Senatorem & Obſequentem eodem ordine C Coelius, L. Domitius ſine cognominibus hoc anno conſules eduntur: ſed Aſconius in Corneliana ὕστερον πρότερον: *L. Domitio*, inquit, *C Coelio coſ. S. C. factum, nequis Cretenſibus mutuam pecuniam daret*. Qui ordo in enuntiandis conſulibus haud raro permutatus reperitur.

(105) Inter manu exarata eiuſdem Peregrinii ſenioris poëmatia, quae is, quem toties honoris cauſſa nominavi, Ioſephus a Capua Capycius a viro nobili Alexandro Peregrinio ſibi humaniſſime commodata brevi eſt editurus, exſtat elegans capitulum ad quendam Iohannem Camertinum Capuae olim Vicarium. Eo capitulo dum univerſae vitae ſuae rationem poëta exponit, ſe iam chori miniſterio exauctoratum ait: tum haec ſubiungit:

E ſon' uſcito ancor dalla cittade,
Me ne ſto in villa in lieta piaggia aprica
Senza ricchezza e ſenza povertade.
In cui rimiro dove fu l'antica
Capua, e veggio ch'ov' ebbe alti palagi,
Or tronca il rozzo metitor la ſpica.
Ove ſon dico le delizie, e gli agi
De' miei Campani eroi? ove i Perolli? ?
Ove i Pacuvii? ove i Guibelli e Magi? &c.
Qui vivo in parte lieto, e dolce inganno
Faccio a me ſteſſo al fin della mia vita,
Che già m'appreſſo al ſettanteſimo anno.
Stommi in una caſetta erma e romita
Sopra un TEATRO antico fabricata,
Ove ogni vento ha libera l' uſcita. &c.
Saper volete come ſi diſpenſa
Da me la vita? Levomi a l' aurora
Di letto a ben' oprar con voglia accenſa.
Paſſeggio un miglio, o poco men tal'ora
Sin dell' ANFITEATRO alle ruine
Che ſtanno in pie con meraviglia ancora.

(106) Dum Campanae magnificentiae reliquias deſcribit Sanfelicius: *Exſtant ex iis*, inquit, *duae amphitheatri moles opere Dorico* &c. Duone veteris Capuae amphitheatra adſtruit, ita ut hoc quod modo indicavimus theatrum, vir eruditus pro amphitheatro altero habuerit? anne vero Calpurnium imitatus, qui ecloga VII ſic pulchre amphitheatrum circumſcribit:

Et GEMINIS medium ſe MOLIBVS alligat ovum:

eodem ille ſenſu *duas amphitheatri moles* dixerit? Ita prorſus. Et accedit quod in ſequentibus de uno evidenter aedificio loquitur: *Duae*, inquit, *amphitheatri moles opere Dorico, tam vaſtae, eaque architectura, ut nemo ſit, qui pri-*

cogitare. Quidquid tamen ille ſenſerit, danda eſt venia, quod ea aetate nondum detectus eſſet in huius, de qua diſſerimus, fabricae ruinis is lapis, qui nunc ad S. Eligii proſtat, quo quidam Lucceius Peculiaris REDEMPTOR. PROSCENI fuiſſe dicitur: de quo ſaxo infra dicetur.

X. Nam aliud mihi marmor prius illuſtrandum ſuſcipiam, quo marmore quis demum ille fuerit, qui theatrum hoc a fundamentis excitari curarit, aperitur. Itaque ab amphitheatri titulo non fuit disiungendus is lapis, ex quo tum theatri aetatem aſſequi licebit, tum eius operis EXACTORem. Exſtat id elogium Capuae ab *Ebulenſi* regione occidentem verſus pergenti ſiniſtro viae latere in hunc modum:

D. M. S.
Q. ANNIO. IANVARIO
EXACTORI. OPERVM. PVBL.
ET. THEATRI. A. FVNDAMENTIS
HVIC. ORDO. DECVRIONVM
OB. MERITA. EIVS. HONOREM
AVGVSTALITATIS
GRATVITVM. DECREVIT
VIXIT. ANN. LXXI. VIVOS
SIBI. FECIT. POSTERISQVE
SVORVM

Et refertur hoc quidem a Grutero p. 354, 7. Sed primum alio poſitu linearum, deinde LXX anni Q. Annio tribuuntur, cum in ſaxo ſint LXXI; demum quarta inſcriptionis linea, quae maximi eſt ad rem noſtram momenti, mutila exhibetur hoc modo, ET . . . . MENTIS. Et, fateor, litterarum veſtigia ita fugientia ea cippi parte offendi, ut, niſi in ſchedis cuiuſdam Silveſtri Ayoſſae, quae quaſdam noſtrates epigraphas oſcitanter deſcriptas habent, eum verſum integrum reperiſſem, vix divinando eum aſſequi potuiſsem. Non ſic tamen oblitterati ſunt characteres, quin poſtquam iis ſchedis doctior effectus ad marmor rediiſsem, non illico ſingulas litteras probe agnoverim.

XI. Ea in inſcriptione cum Auguſtalium mentio fiat, qui rariſſime Auguſto vivente, & nonniſi extra Romam, poſt Auguſti vero tempora paſſim audiri coeperunt, omnino poſt Auguſtum theatri opus exaedificatum oportuit. Ac de Auguſtalium ordine nihil hic me attinet dicere, quod eam tractationem alibi ſuſceperim. *Honor auguſtalitatis gratuitus* ita hic dicitur, uti apud Grut. 393, 5, itemque 475, 3, & 4 HONOREM. DECVRIONATVS. GRATVITVM. *Auguſtales* vero *gratuiti* reperiuntur apud Grut. 172, 13: 432, 3, & 454, 7; necnon apud

primo EIVS aſpectu non obſtupeſcat &c. Quid quod hoc quo de agimus, theatrum iamdudum extimis ornamentis nudatum nulla operis Dorici indicia de ſe dare Sanfelicio potuit? Ea tamen ambigua Sanfelicii dictio Maximiliano Miſſonio fecit, opinor, offucias, qui in itinere per Italiam Gallice conſcripto *les reſtes de deux amphitheatres* Capuae ſupereſſe narrat.

apud Fabrettum p. 403, n. 304. Non alii porro ſunt decuriones aut auguſtales *gratuiti*, quam gratis & ſine ulla impenſa ob aliqua ſua merita in eos ordines allecti: unde apud Fabrettum p. 744, n. 530 diſerte legitur AVGuſtali GRATis CREATO. Nam ceteroqui quicunque decurionatum aut auguſtalitatem conſequerentur, aut pecunia iis eroganda erat, aut opus publicum faciendum, aut munus edendum, aut tale aliquid, ut ex innumeris inſcriptionibus conſtat. Q. autem Annius Ianuarius ob theatrum ſua cura a fundamentis erectum gratis in Auguſtalium ordinem fuit a Campanis decurionibus cooptatus. Quid vero ſibi velit EXACTOR. OPERVM. PVBLicorum, ne longum faciam, conſule ſubſtratam hic notam (107).

XII

(107) *DE EXACTORIBVS OPERVM PVBLICORVM, REDEMPTORIBVS, ARBITRATV, PROBATIONE*

SCHEDIASMA.

Nomen hoc magiſtratus, quem qui gererent, *exactores operum publicorum* dicerentur non alibi, quod ſciam, invenias quam in recitato Campano epigrammate, & in veteri inſcriptione apud Fabrettum pag. 94, num 204 EXACTORI OPERVM, & in alia apud Fleetvvood pag. 187, 2. EXACTORI OPERVM DOMINICOR. Sed e veteribus tamen ſcriptoribus facile eius vim vocis aſſequemur. Nam *exigere opus* is dicebatur, ad quem operis curatio pertinebat. Et *exactor operis* habet reſpectum ad *redemptorem*: hic opus *probatum tradere*, ille *exigere* dicebatur. Itaque poſtquam vim huius vocis *exigo* ſcriptorum exemplis illuſtravero, tum de *redemptoribus*, *arbitratu*, *probatione* praeterea agam.

Exactio operum publicorum praeter cetera apud Ciceronem pro Domo occurrit: *Quid*, inquit, *operum publicorum exactio? quid inſcriptio nominis tui?* Columella I, 7: *Nulla eſt autem maior vel nequiſſimi hominis cuſtodia, quam operis exactio*. Ovidius in epiſtolis:

Ipſe necis cuperem noſtrae ſpectator adeſſet,
Auctoriſque oculis exigeretur opus.

Plinius X, Epiſt. 85 paullo explicatius ac plena locutione *exigere rationem operis* dixit: *Exigendam eſſe*, inquit, *a Dione rationem operis, antequam reipublicae traderetur, quod aliter feciſſet ac debuiſſet*. Ad haec Papyrius iureconſultus l. 9, Dig. De admin. rerum ad civ. pertinentium: *Antoninus*, inquit, *& Verus reſcripſerunt operum exactionem ſine cautione non oportere committi*. Et ex eiuſdem legis initio percipimus quem EXACTOREM OPERVM PVBLICORVM noſtra inſcriptio appellat, eumdem ac *curatorem* fuiſſe. *Impp.* ait ibi Papyrius, *Antoninus & Verus reſcripſerunt, pecuniae, quae apud CVRATORES remanſit, uſuras exigendas: eius vero, quae a redemptoribus operum exigi non poteſt, ſortis dumtaxat periculum ad CVRATORES pertinere*. Nulli dubium quin exactor operum publicorum idem qui *curator* fuerit; qua voce nihil eſt magis in inſcriptionibus obvium. Nam ubi quaeſo hoc non invenies? *Curator operum publicorum* (quod eſt tritiſſimum); item *operum maximorum*; itemque *aedium ſacrarum*, *operum*, *locorum publicorum*; nec non *alvei Tiberis*, *& riparum*, *& cloacarum urbis*; *aquae deducendae*; *pontis Aug. in Moeſia*; *viarum ſternendarum*. &c. de quibus vide indicem Gruterianum Magiſtratuum. Cum *Curatores* operum tam ſaepe in inſcriptionibus inveniantur, mirari ſubit, cur hoc tantum Campano titulo *Exactor operum publicorum* appelletur: praeſertim cum haec ipſa ceteroqui locutio ſcriptoribus, uti modo demonſtrabam, ſit ſane quam familiariſſima. Etſi ſequiore aevo non inuſitata fuit ea magiſtratus appellatio; & duo huiuſmodi exempla apud Cangium reperio. In his Chronicon Fontanellenſe cap. 16: *Exactor operum regalium in Aquiſgrani palatio regio ſub Heinhardo Abbate a Domino rege conſtitutus eſt*. Et Iohannes Tzetzes Chil. V cap. 17:

Ἐφ' ᾗ γαμβρὸν ἐξάκτωρα γ' ἔργων ἐζήκει,
Πολλὰς ἀρχὰς ἀνύσαντα πρακτικὰς βασιλέων.

Venio ad ſartorum tectorum exactionem: quam quidem procurationem in urbe Roma propriam cenſorum fuiſſe non uno ex Livii loco doceri poteſt. Lib. XLII, 3: *Cenſorem*, inquit, *moribus regendis creatum, cui ſarta tecta exigere ſacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum eſſet*. Et de Gracco & Claudio cenſoribus lib XLV, 15 ait: *Petentibus, ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda ..... anni & ſemenſtris tempus prorogaretur*. Interdum tamen eam procurationem ſenatus conſulibus aut praetori mandabat, quod in C. Verris praetura evenit. Itaque non erit inutile ex libro primo in Verrem nonnulla huc adtexere: *Quapropter*, inquit n. 40, *ita mede praeturae* (C. Verris) *criminibus auditote, ut ex utroque genere & iuris dicundi & ſartorum tectorum exigendorum ea poſtuletis, quae maxime digna ſunt eo*

reo

XII Habes *exactorem* operis hujus: de eiuſdem theatri, aut ſaltem eius partis, quae proſcenium dicebatur, *redemtore* nunc accipe, nempe eo ,

reo. Tum n. 50 haec quoque ait: *Aedem Caſtoris, iudices, P. Iunius habuit tuendam L. Sulla, Q. Metello Cenſoribus. Is mortuus eſt: reliquit pupillum parvum filium. Cum L. Octavius, C. Aurelius Coſ. aedes ſacras* (tuendas) *locaviſſent, neque potuiſſent omnia ſarta tecta exigere; neque ii praetores, quibus erat negotium datum, C. Sacerdos & M. Caeſius: factum eſt S. C. quibus de ſartis tectis cognitum & iudicatum non eſſet, uti C. Verres, P. Coelius praetores cognoſcerent & iudicarent.* Quem ad locum Aſconius: *Harum rerum cura propria cenſoribus datur, i. e. ſartorum tectorum exigendorum. Verum haec tueri & procurare, cum ceteris item tum publicis tum privatis operibus, aedilium cura eſt annua. Praetores, niſi ſenatus decrevit, de hac re minus laborant*. Sed aliter, puto, cenſores, aliter aediles his de rebus cognoſcebant: hi a redemptoribus tantum rationem operis exigebant; illi autem non a redemptoribus tantum, ſed ab ipſis, opinor, etiam aedilibus: id quod & Aſconii verba attendenti innuunt: & cenſorum vero poteſtas quam late protendebatur, quis ignorat? Sicut vero cenſorum, conſulum, praetorum, aedilium, etſi vario fortaſſe reſpectu, *exigere* fuit, ita redemptorum *tradere opus*. Paullo poſt eum locum Cicero: *Quaeſivit* (Verres) *quis aedem Caſtoris ſartam tectam deberet tradere*. Nec poſt multa: *Quaerit ecquid ſit, quod a pupillo traditum non ſit, quod exigi oporteat*. Tum quae ſequuntur n. 51 magis etiam *exactionis* huius vim notionemque declarant: ibi Verres cum omnia in aede Caſtoris nova atque integra deprehendiſſet, nec fore ſuis latrociniis locum, eo ſe demum convertit: *Nam mehercule*, inquit, *ſic agamus: columnae ad perpendiculum exigantur*. Vide porro quae adverſus illam moroſam praetoris praedae inhiantis diligentiam habet ibi Tullius.

Etſi quae de *exactoribus* hucuſque diſſerui, ſatis etiam quid ſibi *redemptor* velit oſtendunt: de hoc tamen etiam vocabulo in anaglypti (de eo notatione ſequenti fuſius agam) gratiam, quo quidam LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMPTOR. PROSCENI Campani dicitur, adiungere non erit inutile: *Redemptores*, inquit Feſtus, *proprie atque antiqua conſuetudine dicebantur, qui, cum quid publice faciendum, aut praebendum conduxerant effecerantque, tum demum pecunias ACCIPIEBANT: nam antiquitus EMERE pro ACCIPERE ponebatur. At ii nunc dicuntur redemptores, qui quid conduxerant praebendum utendumque*. In re tam trita exemplorum nubem denſare putidiſſimum fuerit. In veteribus gloſſis legitur in hunc modum: *Redemptor* ἐργολάβος; & apud veteres iureconſultos *redemptores* ii ſunt, qui ſuis caementis, ſuoque labore aedificant, conſtituto pretio: *Redimere* autem, ſicut & *locare aedes ſacras* apud Cic. Lib. I in Verrem, num. 50, & ſeq. etiam qui aedium ſacrarum ſarta tecta redimerent aut locarent dicuntur. Et redemptoris quidem vocabulum ad curatores ſeu exactores operum publicorum, aut quoſcumque locatores a quibus utique opus faciendum conducebant, refert Cic. V in Verrem: *Eundemque te memini cenſorias quoque leges in ſartis tectis EXIGENDIS tollere, & commutare, ne is REDIMERET, cuia res eſſet*.

Illi quoque a redemptoribus opus exigere dicebantur, quorum *arbitratu* res eſſet facienda. Itaque ſaepe hoc in inſcriptionibus deprehendas, quoties aliquid fieri iubetur ARBITRATV τοῦ δεῖνα ut fiat. Ne longe abeam, in Herculaneenſi epigrammate quod ſupra (pag. 164) recitavimus, ARBITRATV. CN. LAETORI porticus reficienda iubetur. Plautus Rud. *Videſis cuius arbitratu rem nos facere vis* Vlpianus de verb. ſign. *Illa verba ARBITRATV L. TITII FIERI ius ſignificant, & in ſervum non cadunt*. Horatius Serm. II, 3:

> *Heredes Staberi ſummam incidere ſepulcro:*
> *Ni ſic feciſſent, gladiatorum dare centum*
> *Damnati populo paria, atque epulum arbitrio Arri.*

Sane apud Ciceronem Orat. pro dom. n. 37, & Orat. poſt redit. in ſen. n. 7, atque in Piſoniana n. 9 *arbitria funeris* Hottomannus mercedem libitinariorum interpretatur: quod inde factum puto, quod funeris expenſae alicuius arbitratu ut fierent caveri teſtamento ſolebat.

Demum operis *probatio*, *comprobatio*, *improbatio* ad eoſdem operum exactores ſeu curatores pertinuit. Ac fuit, ſat ſcio, victimarum probatio, de qua videatur Briſſonius in Formulis p. 37. Fuit & equorum probatio, quae quandoque in veteribus kalendariis occurrit, de qua vide Argolum in Panvin. De lud. circ. I. 12. Adde bovum probationem de qua Varro De R. R. I, 20: *Prima*, inquit, *eſt probatio qui idonei ſint boves*. Columella quoque *boves probare* dixit, & vetus Evangeliorum interpres Luc. XIV, 19 Adde menſurarum probationem, de qua Modeſtinus l. 39, D. ad l. Corneliam de falſis dixit: *Menſuras vini & frumenti publice probatas corrumpere*; quae probatio ad aediles pertinuit, ut in quadam lege in pandectis memini legiſſe, & ad eoſdem ponderum probationem pertinuiſſe exiſtimo, qui per SACOMARIOS, quorum mentionem in inſcriptionibus deprehendi, pondera exigerent. Accedit pecuniae probatio, de qua Mela l. 39, D. ſolut. ait: *Si ſoluturus tibi pecuniam eam apud nummularium, quoad probaretur* (i. e. ad obruſſam exigeretur) *depoſuerim*. Accedit tritici probatio, quae in caſtris

qui-

eo, qui proſcenium faciendum conduxit, aut eo quidem certe, qui eiuſdem proſcenii ſarta tecta tuenda ſuſcepit. Fuit autem is, qui in veteri anaglyptici operis marmorea tabella reperitur in hunc modum: LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMTOR. PROSCENI. EX. BISO. FECIT. Atque eius quidem anaglypti delineationem in tabula excuſam habes,

quidem ex l. 12 D. de re milit. ad tribunos pertinuit, urbe vero ſive a praetore ea probatio imperabatur, ut Lib. III in Ver. n. 30, & 31; ſive, opinor, ab aedilibus, maxime ſi de frumento publico ageretur. Praeterea *armatum probare* apud Cic. Orat. pro Caecina eſt, ſi probe memini, explorare num armatus ſit. Mitto alias innumeras probationes, quae apud veteres Scriptores poſſint occurrere; ut eſt illa, qua Alexander Severus dicitur a Lampidrio cap. 40 *Purpurae clariſſimae venalis graviſſimus exactor* fuiſſe; i. e. id opus ut optimum fieret non ſegniter inſtitiſſe. De aedificiorum vero probatione brevem hanc tractationem inſtitui propterea quod nihil frequentius in operum publicorum titulis legitur, quam hoc: ὁ δεῖνα FACIVNDVM. CVRAVIT. IDEMQ. PROBAVIT: ſive ubi eſt ſermo de pluribus; FACIVNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. PROBAVERVNT. quod Livius utpote compendio ſtudens, ſic contraxit IV, 22: *Cenſores villam publicam in Campo Martio probaverunt*.

Probare autem in his talibus probum ne iudicare ſignificet, an examinare & tamquam exigere ad obruſſam, an utrumque diſputat Graevius ad Lib III in Ver. n. 30, & 31, ubi de tritici probatione eſt ſermo; ac levi quadam cum Scioppio concertatione utitur, dum ille negat probare in his talibus aliud eſſe quam *probum iudicare*: hic contra & experiri & probum aeſtimare recte interpretatur. Equidem ſic rem tranſigi poſſe exiſtimaverim, ut praeſenti quidem tempore id verbum modo explorandi modo comprobandi vim habeat, praeterito vero tempore plerumque idem ſit, quod rem exploratam atque inſpectam comprobare, ita ut utraque ſimul notio & explorandi & comprobandi ei verbo ſubiiciatur tum, cum dicitur FACIVNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. PROBARVNT i. e. inſpexerunt, & inſpectum comprobarunt. Id perinde ſe habet, ut Romani *vixiſſe* eos dicebant, quos vita functos ſignificare vellent, teſte Plutarcho in Cicerone de Catilinae coniuratis: ἔζησαν, εἶπεν (ὁ Κικέρων) οὕτω δὲ Ῥωμαίων οἱ δυσφημεῖν μὴ βουλόμενοι τὸ τεθνάναι σημαίνουσιν. In eundem modum *probaſſe* & operis explorationem notat, & ſimul, id quod explorationem, tamquam mors vitam, conſequeretur, comprobationem.

Sed miſſis huiuſmodi ἀκριβείαις, *probare*, *comprobare*, *improbare* ad exactores operum pertinuit, ſeu ad quoſcumque locatores, aut quorum arbitratu res fieret. Itaque eam curam Frontinus De aequaed. Lib. II ad cenſores & aediles refert, quorum & *exigere* fuit: *Eorumque*, inquit, *operum probandorum curam fuiſſe conſtat per cenſores & aediles*. Livius XLV, 15 iiſdem cenſoribus & *exigere*, & *probare* tribuit: *Petentibus, ut ex inſtituto ad ſarta tecta exigenda, & ad opera, quae locaſſent probanda, anni & bimeſtris tempus prorogaretur*. Contra redemptores dicebantur ii quidem *probare* aut *approbare*, verum non abſolute, ſed *locatori*, cui etiam *opus approbatum* tradere dicebantur. Cicero Lib. I in Ver. 54: *Locatur opus id quod mea pecunia reficiatur: ego me refecturum eſſe dico. Probatio futura eſt tua, qui locas: praedibus & praediis populo cautum eſt*. Rurſus eadem Ver. n. 55: *Quid ita? ne vitioſum opus fieret? at erat probatio tua*. Et pro Fonteio n. 4: *Obiectum eſt etiam, quaeſtum M. Fonteium ex viarum munitione feciſſe: ut aut ne cogeret munire, aut id, quod munitum eſſet, ne improbaret. Si & coacti ſunt munire omnes, & multorum opera improbata ſunt, certe utrumque falſum eſt, & ob vacationem pretium datum, cum immunis nemo fuerit: & ob probationem cum multa improbata ſint*. Vitruvius IX, 3: *Auream coronam votivam immani pretio locavit faciendam, & aurum ad ſacoma appendit redemptori. Is ad tempus opus manufactum ſubtiliter regi approbavit, & id ſacoma pondus coronae viſus eſt praeſtitiſſe*. Ex μελέταις Hadriani Sophiſtae Tyrii (quas edidit Allatius in Excerptis variis Graecorum Sophiſtarum: Romae an 1641 8) ſecunda hoc habet argumentum: Μισθοφόροι τὸν ποταμὸν τοῖς πολεμίοις ἐπήγαγον, καὶ ἀπαιτοῦσι τὸν μισθὸν παρ' Ἀμφικτύοσι δοκιμαζόμενοι. Illud δοκιμαζόμενοι neglexit (an minus intellexit?) interpres: verte ſic: *Mercenarii milites flumine in hoſtes* (quo obruerentur) *diducto, cum opus ſuum* (exactori ſive locatori) *approbaſſent, mercedem exigunt in iudicio Amphictyonum*. Ita vero demum redemptores *approbabant*, cum magiſtri opificiorum ex inſpectione opus eſſe probum & recte factum pronuntiarent: id fuit *opus approbatum tradere*. Fuit tamen, cum arbitratu domini, qui locaret, ex lege dicta operi faciundo res eſſet approbanda. Paullus l. 24 D locati haec habet: *Si in lege locationis comprehenſum ſit, ut arbitratu domini opus approbetur: perinde habetur, ac ſi viri boni arbitrium comprehenſum fuiſſet*. Cur autem opus probatum

tra

habes, quam vide: eiuſdem vero explanationem, quam poſt tot clariſſimos viros eam rem aggreſſos potui, ne te amplius detineam, in eam.

tradere redemptor diceretur, Macer l. 7, § 1 de leg. Iul. rep. declarat his verbis: *Illud quoque cavetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum . . . ſarta tecta tuenda, antequam PERFECTA, PROBATA, PRAESTITA LEGE erunt*. Quatuor requirebantur, antequam in acceptum ferretur opus, ut perfectum, ut probatum, ut praeſtitum ſive traditum, utque id ex lege dicta operi faciundo; cuiuſmodi lex operi faciundo concipitur in vetere Neapolitano marmore: QVOD . EORVM . VIGINTI . IVRATI . PROBAVERINT . PROBVM . ESTO . QVOD . IMPROBAVERINT . IMPROBVM . ESTO. Huiuſmodi legis ſaepe fit in pandectis mentio: ut in hac ipſa re, qua de agimus, Labeo ait l. 60, §. 3, D. locat. *Lege dicta domus facienda locata erat, ITA VT PROBATIO AVT IMPROBATIO LOCATORIS AVT HEREDIS EIVS ESSET: redemptor ex voluntate locatoris quaedam in opere permutaverat: reſpondi opus quidem ex lege dicta non videri factum: ſed quoniam ex voluntate locatoris permutatum eſſet, redemptorem abſolvi debere*.

Magni vero intererat primo quoque tempore opus approbatum tradere, quod interea periculum redemptoris eſſet. Idem Labeo l. ult. eodem titulo ait: *Si rivum quem faciendum conduxeras & feceras, antequam eum probares, labes corrupit, tuum periculum eſt*. Sed ita demum, ut ibidem Paullus diſtinguit, ſi operis vitio acciderit; nam ſi ſoli, locatoris erit periculum. Quod autem apud Labeonem redemtor *probare* dicitur, ſupplendum eſt *locatori* (nam ceteroqui locator tantum aut arbiter abſolute *probare* non item redemtor dicitur) quemadmodum plena locutione dixit Iavolenus l. 37, eodem titulo: *Si prius*, inquit, *quam LOCATORI opus probaretur, vi aliqua conſumptum eſt: detrimentum ad locatorem ita pertinet ſi tale opus fuit, ut probari deberet*. Idem Iavolenus l. 51, §. locavi, eodem titulo quaedam habet eodem pertinentia utrius nempe periculum ſit, antequam bonitas operis locatori a conductore approbaretur. Eodem quoque ſpectat erudita Florentini ſententia, quam non poſſum non huc afferre, etſi eſt paullo prolixior: *Opus*, inquit is l. 36, eodem titulo, *quod AVERSIONE* (i. e. quod vulgo dicimus *a corpo non a miſura*, ἐν ἑμάδι, ἐν κόπτῳ, quaſi ſi averſi negotium contrahamus, ἐπίτρ πόμενοι τὸ προσώπου: vide Modeſtinum l. 62, §. ult. de contrah. emt.) *locatum eſt; donec adprobetur, conductoris periculo eſt. Quod vero ita conductum ſit, VT IN PEDES MENSVRASVE PRAESTETVR: eatenus conductoris periculo eſt, quatenus admenſum non ſit. Et in utraque cauſſa nociturum locatori, ſi per eum ſteterit, quominus opus adprobetur, vel admetiatur. Si tamen VI MAIORE opus prius interciderit, quam adprobaretur, locatoris periculo eſt*, &c.

Sed redeo in viam. Specimina illa, quae (ut in Diatriba De Dedicationibus IV dictum fuit) in operis dedicatione ſeu ἐγκαινισμῷ edebantur, ſi quidem ὁμογενῆ fabricae fuiſſent (i. e. ex iis potiſſimum rebus, quarum cauſſa opus exſtructum fuiſſet, veluti cum in theatro dedicando fabulae dabantur, & cetera in eumdem modum) ad probationem inſtituendam initio fortaſſe introducta fuere: non enim celebritatis tantum cauſſa adhibebantur, verum etiam ac potiſſimum, ut exploraretur utrum fabrica recte ſe haberet comparate ad id, cuius gratia exſtructa fuiſſet: etſi procedente tempore obtinuit, ut in encaeniis non tantum ὁμογενῆ aedificio ſpectacula exhiberentur, ſed alterius quoque generis ad celebritatem concurſuſque ciendos. Hinc quorum cura fuit opera publica exigere, cenſorum, conſulum, praetorum, aedilium, eorum quoque publica ſpectacula edere proprium fuit. Celeberrimum ſane illud ac ſumtuoſiſſimum emiſſarii lacus Fucini opus quandonam improbatum eſt, niſi cum illud Claudius celebritate maxima dedicaret? Et libet hic Taciti narrationem adtexere XII An. 56, quae in hunc maxime modum habet: *Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirin perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viſeretur, lacu in ipſo navale proelium adornatur*. Sequitur deſcriptio proelii longe illius quidem inſtructioris, quam pro ludicro ſpectaculo ἐν τοῖς ἐγκαινίοις edi ſolito, quo proelio undeviginti hominum millia pugnavere. *Sed perfecto*, inquit, *ſpectaculo apertum aquarum iter, & incuria operis manifeſta fuit haud ſatis depreſſi ad lacus ima vel media*. Ecce tibi operis improbationem. *Eoque*, inquit, *tempore interiecto, altius effoſſi ſpecus: & contrahendae rurſus multitudini* (ad dedicationem probationemque redintegrandam) *gladiatorum ſpectaculum editur, inditis pontibus pedeſtrem ad pugnam. Quin & convivium effluvio lacus appoſitum magna formidine cunctos affecit; quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat, convulſis ulterioribus, aut fragore & ſonitu exterritis. Simul Agrippina trepidatione principis uſa, miniſtrum operis Narciſſum incuſat cupidinis ac praedarum*. Vides ut iteratum ἐγκαινισμὸν probationemque iterata quoque improbatio conſecuta fuerit: neque enim refert quod propria eius rei vocabula, *dedicationem*, *probationem*, *improbationemque* is ſcriptor non uſurparit, modo rem teneamus. Contra vero domum ſuam Nero princeps quando nam *comprobavit*? tum quoque cum eam dedicaret. De eo Suetonius cap. 31: *Eiuſmodi*, inquit,

quam hic ſubnexui notationem (108) conieci. Anaglyptum illud centum prope ab hinc annos e theatri ruderibus erutum poſtea ſexviri Cam-

inquit, *domum* (qualem multis Tranquillus deſcripſerat) *cum abſolutam DEDICARET, hactenus COMPROBAVIT, ut ſe diceret quaſi hominem tandem habitare coepiſſe*. Non temere *comprobandi* verbum a nobili biografo adhibitum, ſed quod ſollemne ac proprium eius rei eſſet. Vides profecto ἐγκαίνια non inepte cum probatione coniuncta, & hanc illis ſubſecutam; & probationem in eius, opinor, iudicio plerumque poſitam, qui dedicaret, qui eo temporis articulo pronuntiaret, rectene ſe opus illud haberet. Et ab ea fortaſſe eſt cauſſa, quod iis in inſcriptionibus operum publicorum, quibus probationis mentio exſiſtit (veluti quod ſaepiſſime legitur FACIVNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ PROBAVERVNT) nihil de dedicatione adiungitur: alias ſaepe dedicatio memoratur, probatione praeterita. Neronis vero iudicium de tam laxis aedibus ἀπροσδόκητον fuit, eoque ab hiſtorico notatum. Putaſſes illum operis magnificentiam demiraturum. Verum is *hactenus comprobavit, ut ſe diceret quaſi hominem tandem habitare coepiſſe*. Ac de exactoribus & probatione operum tantum: quae ad veteres ſcriptores inſcriptioneſque intelligendas non inutilia fore ſperavi.

(108) *IN CAMPANI PROSCENII ANAGLYPTVM EXERCITATIO.*

I. *De ſingulis eius anaglypti imaginibus.*

Primus omnium qui hanc anaglypticam tabulam, etſi parum exacte delineatam evulgaverit, fuit Ioh. Petrus Paſchalis, commendatione ille quidem digniſſimus, quod illud monumentum publice ut collocaretur cum Campano magiſtratu egerit, niſi etiam perexiguo edito libello eo demum evaſiſſet, ut illas Palladis, Iovis, Cupidiniſque (ſic enim pharetratam illam imaginem interpretatur) effigies ad Trinitatis myſterium detorqueret.

Sed & vir eruditiſſimus Ioh. Mabillonius ſuo illo per Italiam itinere cum marmor oculis delibaſſet, digniſſimum duxit, quod cum eruditis viris commune faceret (etſi parum accurate delineatum, quod illud e Paſchali deſcripſiſſet) brevi etiam explicatione adiecta, quae non poteſt ſine piaculo praeteriri. Sic enim ait: *Ioh. Petrus Paſchalis e Soc. Ieſu exiguo libello has figuras explicavit, ita ut prima figura machinam verſatilem ad ſuſtollendos lapides grandes, ſecunda ſculptorem vel architectum, tertia Palladem, quarta Iovem ſedentem, quinta Cupidinem, ſexta ſenatorem qui impenſas operi ſuppeditabat, ſeptima denique Volturnum fluvium ſignificari exiſtimet. De quatuor primis explicationibus vix ulla difficultas: alias non facile admiſſuri ſunt viri eruditi. Nam & quinta Apollinem refert melius, quam Cupidinem, qui nudus pingi ſolet: ſexta ſacrificum, qui Genio theatri ſacrificat, dextra craterem effundens in aram, ſiniſtra flores in cornucopiae geſtans. Nam Genio res ſacra fiebat mero & floribus ex Varrone & Cenſorino. Apud Oiſelium Tab. XLII Genio Auguſti eodem modo ſacrificatur. Porro Genium ſerpentis imagine aliquando ſignificatum fuiſſe, praeter Roſinum, Virgilius auctor eſt Aeneid. lib. V. Unde ſeptima figura ſine dubio exhibet Genium theatri, ut titulus ſuperpoſitus indicat. Sic apud Grut. p. 111 Genius theatri Pompeiani, apud Reineſium p. 183 Genius theatri Auguſti legitur. Sed haec viderint alii.*

Demum Raphaël Fabrettus in volumine inſcriptionum p. 78. Mabillonii explicatione in medium allata, hoc tantum a viro erudito diſſentit, quod quem Apollinem putat Mabillonius, is Dianam *alte ſuccinctam* eſſe veriſſime affirmat. *Muliebris quippe*, inquit, *eſt ille veſtitus, & omnino ſimilem cum arcu, pharetra & venabulo (quod Soli uſquam appictum non memini) nummi octavus & undecimus tab. L apud Oiſelium exhibent, ut marmora praetermittam*. Veriſſime id, inquam, nec eſt cur de eo quiſquam addubitet: & accedit, quod numen Capuae πάτριον non aliud quam Diana fuit; quod ex templo percelebri Dianae Tifatinae, & ex aliis conſtat monumentis. Sed tamen poſt Mabillonii & Fabretti doctas animadverſiones & conatus de integro hunc lapidem volvere aggredior.

Ac primum de ſacrifico & ſerpente non uſque adeo certa ſunt quae Mabillonius ſtatuit, quin potius imaginem illam, cui crater in manibus, Genium fuiſſe putem, ſerpentem vero interpreter Capuae διακριτικὸν ſimulacrum. Quare ſingulas iam luſtrabo imagines a poſtrema exorſus. Non enim, uti dixi, ſerpens ille criſtatus pro Genio theatri eſſe accipiendus videtur, ſed ad vetuſtiſſimas fortaſſe Capuae origines alluditur. Nam Campani initio Opici fuere: Opicos vero a ſerpentibus ſic appellatos, teſtatur Stephanus in Ὀπικοὶ in haec verba: *Οἱ δὲ, ὅτι Ὀφικοί ἀπὸ τῶν ὄφεων. Alii vero*, inquit, *Opicos, quaſi Ophicos, a ſerpentibus appellatos putant*. Servius ad illud Aen. VII, *Oſcorumque manus* ſic commentatur: *Capuenſes dicit, qui ante Oſci* (fortaſſe legendum *Opici*, aut certe *Opſci*) *appellati, quod illic plurimi abundavere ſerpentes: nam graece ὄφις dicitur ſerpens*. Porro qui antea *Opici* a ſerpentibus dicebantur, poſtea contractius *Opſci* & *Oſci* ſunt appellati; uti iam viri docti demonſtrarunt. Quare ſerpens ille videtur Capuae διακριτικὸν ſignum

Campani in fornice S. Eligii collocandum curarunt; ibidem nimirum, ubi hunc amphitheatri titulum, quem hoc qualicumque commentario

illu-

ſignum fuiſſe, uti Capricornus Auguſti, & alia id genus, quae huc congerere non eſt opus. Accedit, quod in hunc uſque diem noſtra haec civitas duo ſibi inſignia uſurpet, unum uſitatius, quo crux depingitur, alterum, quo ſeptem ſerpentes in cratere ſurrecti exſculpuntur. Peregrinium ſane memini in Camp. Fel. (quanquam locum reperire non potui) negare pro ſatis antiquo habendum eſſe illud inſigne crateris cum ſerpentibus: ſed illud quoque memini novitatem eius ſtemmatis nullo modo a laudato viro probari. Et ceteroqui etiam ſcio, cum primum iſta inſignia uſurpari coeperunt, ad veteres origines ſaepe alludi placuiſſe: in tantum ut non pudeat hodie Gaditanos, quamvis Chriſtianos, in publico ſigillo Herculem exhibere cum hac inſcriptione *Hercules Gadium fundator dominatorque*, id quod didici ex to xi biblioth. ſelectae Clerici p iii. Quid ergo impedimento eſt, quominus, cumprimum hoc ſibi inſigne noſtri cives aſciverunt, ad veterem de ſerpentibus narrationem ſpectarint? Nam quod in cratere eos angues aſſurgentes effinxerint: id eo ſpectat, quod noſtra haec Campania, quam Opici initio inhaeſerunt, *Crater* olim appellabatur, quod eius p... litoralis in crateris formam ſinuatur. Strabo de Campania loquens ſic ait: *Antiochus ab Opicis habitatam fuiſſe eam regionem narrat, qui iidem & Auſones appellarentur: at Polybius ſignificat ſe pro duabus diverſis gentibus eos habere; ait enim Opicos & Auſones terram quae eſt circa CRATEREM incoluiſſe*. Poteſt igitur non inepte ſerpens iſte ad eam, quam dixi, narrationem referri: nam quamvis opinio ſit quandoque veteres Genium ſic depinxiſſe, ut anguem exſculperent: tamen nihil magis in propoſito marmore quis Genius theatri fuerit declarat, quam ſuperpoſita inſcriptio. Nunc epigraphe illa GENIVS THEATRI non ſupra ſerpentem, ſed ſupra praecedentem figuram ſcalpitur, quemadmodum in tabula vides. Fugit enim virum magnum memoria, qui ſupra ſerpentem eam inſcriptionem ſtatuit.

Neque enim dubium eſſe poteſt, quin is qui dextra pateram, ſiniſtra cornucopiae gerit, is demum Genius theatri ſit habendus. Docet id tum ei ſuperne reſpondens epigramma, tum etiam quod Genius eo demum habitu a veteribus depingatur, uti Traiani & Hadriani numiſmata teſtantur. Nec alia ſpecie, opinor, viſebatur Genius populi R. qui regione urbis octava aureus ſtabat. Certe Genii publici, qui Iuliano ad imperium evecto per quietem apparuit, non alia deformatio fuit. *Nocte tamen*, inquit Ammianus xx, 12 *quae declarationis Auguſtae praeceſſerat diem ... per quietem aliquem viſum, ut FORMARI GENIVS PVBLICVS SOLET*. Qualis vero illa ſpecies fuerit lib. xxv, cap. 5 declaratur: nam ſub tentorio degens Imperator, *vidit ſqualidius ... ſpeciem illam Genii publici, quam cum ad Auguſtum ſurgeret culmen conſpexit in Galliis, velato capite, cum cornucopia, per aulea triſtius deſcendentem*. Haec dum ſcribo grandiuſculos duos Conſtantii Chlori nummos licuit contrectare: in quorum averſa parte GENIO POPVLI ROMANI inſcripta Genius ſic exhibetur, dextra ut pateram effundat, ſiniſtra cornucopiae ferat, capiti vero calathum inſiſtentem habeat. Et calathum, quem Genii vertici haec numiſmata ſuperimponunt, ne a noſtro quidem anaglypto ſupra Genii caput abfuiſſe ſuſpicor: quamvis enim ea parte marmor confractum cernatur; tamen intervallum quod inter utramque ſuperpoſitae inſcriptionis dictionem intercedit, nonnulli eſt indicio ſurrectum aliquid ſupra Genii caput exſtitiſſe, quod epigraphen interrumpi cogeret. Verum de calatho quidem res eſt incerta: ſed tamen capite velato, quemadmodum Ammiani verba modo recitata declarant, hunc noſtrum fuiſſe, ex lacinia a capite in ſiniſtrum humerum dependente palam fit. Non eſt ergo haec penultima imago ſacrificus aliquis, ſed ipſe Genius theatri ſacrificantis ritu exhibitus. Quae cum ita eſſe certiſſime demonſtrarim: illud quoque ſequitur ſerpentem, de quo ſupra diſſerebam, quidvis potius, quam Genium fuiſſe. [Anguis eodem poſitu quo heic, viſitur in altero anaglypto apud Spon. Sect. 1, art. 7, pag. 31 in in quo in medio tres nymphae Naiades aquam ex urna fundunt, hinc ſerpens erectus & in ſpiram revolutus cernitur, illinc adoleſcens ſacris operatur. Inſcriptio ſubſternitur: NVMINI. NYMPHARVM. AQVAR. AVGVSTALIS. AVGGG. LIB.].

Sed ſi tamen eum anguem pro Capuae ſymbolo accipere forte detrectas, & ad Genium referre mavis: ſic tranſigi res poterit, non ut ille coluber Genius fuerit, ſed Genii tantum διακριτικὸν σημείωμα. Neque enim temere hoc eſt, quod Virgilius v Aen. 95 poſt ſerpentis accuratam deſcriptionem ſubiecit,

> *Incertum Geniumve loci, famulumne parentis*
> *Eſſe putet*.

Ad quem locum Servius nullum locum Genio carere dicit, qui per anguem plerumque oſtenditur. Iſidorus in xii orig. 4. *Angues autem apud gentiles pro geniis locorum erant habiti ſemper: unde & Perſius:*

> *Pinge duos angues, pueri, ſacer eſt locus.*

Vide quae Caſaubonus ad Perſii locum notavit, ex quibus intelligas deos quoſvis topicos ſive locorum Tutelas per angues fuiſſe deſignatos; unde & Propertius lib. iv, elegia 8 de dracone:

> *Lanuvium annoſi vetus eſt Tutela draconis.*

Tutela autem & Genius una eademque res fuit, uti

illuſtravimus, in eum modum, quem ſupra poſui, ſuppletum ſtatuendum iuſſerunt. Vtinam vero eandem diligentiam ſexviri ceterique Cam-

pa ni

uti patet ex Gruteriano epigrammate p. 105, 2: DEO. TVTEL. GENIO. LOCI. Apud Ammianum quoque XXI, 28 ſic reperio. *Et putabatur Genius quidam tutelae ſalutis appoſitus eum reliquiſſe*. Cetera porro, quae apud eundem ſequuntur, ſunt ſcitu iucunda: *Ferunt enim*, inquit, *theologi in lucem editis hominibus cunctis, ſalva firmitate fatali, huiuſmodi quaedam velut actus rectura numina ſociari, admodum tamen pauciſſimis viſa, quos multiplices auxere virtutes. Idque & oracula & auctores docuerunt praeclari: inter quos eſt etiam Menander Comicus, apud quem hi ſenarii duo leguntur:*

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαραστατεῖ
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου.

Taleſque fuiſſe ait Pythagorae, Socratis, Numae, Scipionis, Marii, Octaviani, Triſmegiſti, Apollonii, Plotini genios. Quanquam quae viri docti de geniis ſive daemoniis ex ethnicorum doctrina collegerunt, vel ſi ſummatim delibare velim, dies me citius, quam ſermo deficiet (nec actum agere tanti erit) tamen vel ex iis paucis, quae dixi, intelligis eorum pleraque ex vera Angelorum bonorum malorumque doctrina ad ethnicos manaſſe. Nam malum etiam unicuique genium veteres aſſignarunt: *Cum naſcimur*, inquit Servius ad VI Aen. 717, *duos Genios ſortimur; unus eſt, qui hortatur ad bona, alter, qui depravat ad mala*. Et apud Florum IV, 23 memini legiſſe, atram quandam imaginem Bruto per noctem oblatam, &, quae eſſet, interrogatam, *tuus*, reſpondiſſe, *MALVS GENIVS*. Per bonos genios *& deſideria noſtra*, inquit Apuleius, *& merita ad Deos commeant*.., *qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde ſuppetias, ceu quidam utrinque interpretes & ſalutigeri*. Eoſdem *omnium non modo actorum teſtes, verum etiam cogitatorum* appellat: eoſdem ait poſt mortem *trahere veluti cuſtodiam ſuam ad iudicium, atque illic in cauſſa dicenda aſſiſtere; ſi qua commentiatur arguere; ſi qua vera dicat, aſſeverare; prorſus illius teſtimonio ferri ſententiam*. Ac ne illud quidem a noſtra religione magnopere abhorret, quod non tantum hominibus, ſed & urbibus & locis genios praeſidere putabant: unde Prudentius ad Sym. lib II, 444:

Quanquam cur genium Romae mihi fingitis unum,
Cum portis, domibus, thermis, ſtabulis ſoleatis
Aſſignare ſuos genios, perque omnia membra
Vrbis, perque locos geniorum millia multa
Fingere?

[Euſeb. de martyrib. Palaeſtinae cap. XI fin. *Ante diem III. Non. Martias, quo die natalis Genii publici, ut gentiles exiſtimant, apud Caeſaream celebratur*. Natalis Genii publici idem videtur eſſe ac natalis illius Civitatis.] Hinc in noſtro hoc marmore & alibi GENIVS THEATRI legitur. Hinc apud Grut. 75. 1 GENIVS. CONSERVATOR. HORREORVM. GALBIANORVM. Et ſexcenta huiuſmodi. Illud quoque ex inſcriptionibus conſtat, quod eſt ſane tritiſſimum, qui in maribus *Genius*, in feminis *Iunonem* audiiſſe. In una eademque inſcriptione apud Fabrettum p. 73, n. 71 GENIo. ET. HONori. MAGI. GERMANI... ET. IVNONI. CISSONIAE. &c. Hinc illae occurrunt apud Gruterum dedicationes Iunonibus *Claudiae, Iuniae Torquatae, Gaviae Albanae, Iuliae Auſidenae* &c. Ac de geniis plura iam, quam oportuit.

Iam vero tres illae in medio anaglypti figurae nihil dubium, quin Iovem, Palladem, & Dianam exhibeant. Iupiter quidem cum dextera fulmen habeat, non alius erit quam Iupiter Tonans, qui in Capuae Capitolio aeque ac Romano colebatur. Romae in aede Iovis Capitolini tres fuere *cellae ex ordine*, inquit Dionyſius, *a lateribus communione parietum clauſae: media Iovis, utrinque altera Iunonis, altera Minervae, ſub eodem laqueari eodemque tecto*. Eandem trium Deorum συννάων communionem in coloniarum Capitoliis imitabantur: ab eaque eſt cauſſa quod Arnobius ait: *Nonne vides in Capitoliis omnibus virginales eſſe ſpecies Minervarum?* Iidem Campanae aedis Capitolinae Dii σύνναοι fuere, niſi quod pro Iunone Etruſcorum patrio numine Diana a Campanis Etruſcis colebatur, (ut alibi mihi demonſtratum) & Diana ceteroqui eadem, quae Iuno fuit. Ergo tres iſti Dii Iupiter Tonans, Minerva, & Diana, qui in medio marmoris depinguntur, Campani Capitolii Dii σύνναοι fuerint; [& Aldhelmus apud Monachum in recognit. pag. 7. meminit Dianae in Capitolio]. Appoſite autem tribus hiſce συννάοις Diis Genius loci ſeu theatri coniungitur, quemadmodum apud Reineſium cl. I n. 28. I. O. M. IVNONI. REGINAE. MINERVAE. ET. GENIO. LOCI. T. FL. PEREGRINVS... V. S. L. M. Sed in noſtro, uti dicebam, anaglypto Diana pro Iunone pingitur ob cauſſas mihi modo memoratas.

Et quidem eodem poſitu hic Iovem, Minervam, Dianam exſculptos puto, quo in aede Campani Capitolii viſebantur. Minerva ac Diana ſtantibus Iupiter ſedet: ſic quoque in Capitolio. Porphyrius apud Euſebium in III de praep. 3. Iovem ſedentem facit, ſuperne nudum, inferne tectum, ut hic vides. Adhaec diadematus quoque noſtro in marmore conſpicitur: dextra fulmen gerit (& *Iupiter*, inquit Minucius, *cum Capitolinus dicitur, tunc gerit fulmina*) ſceptrum vero ſiniſtra. Ac de ſceptro Iovis Capitolini Auguſtinus IV de civ. 9 ait: *Ipſum enim*

pani decuriones adhibuiſſent in iis ſtatuis, columnis, aliiſque ornamentis ſervandis, quae elapſo ſaeculo ex eiuſdem theatri ruinis ab Hieronymo

enim deorum omnium, dearumque regem eſſe volunt: hoc eius indicat ſceptrum, hoc in alto colle Capitolium. Quanquam & extra Capitolium Iupiter cum ſceptro effingebatur, cuiuſmodi eſt Iovis ſimulacrum, de quo Pauſanias in Atticis σκῆπτρον inquit ἔχει &c. Et Eliacorum priore cap. II de Iove Olympio ait: τῇ δὲ ἀριστερᾷ τοῦ θεοῦ χαρίεν ἐστι σκῆπτρον μετάλλοις τοῖς πᾶσιν ἠνθισμένον. *Laeva elegans ſceptrum habet omnium metallorum varietate diſtinctum*; ad notandum, ut opinor, diverſum pro hominum ingeniis ſupremi numinis eſſe imperium, probos ſceptro aureo regi, in refractarios ferreo animadverti: quo ſpectare putem illud ex altero pſalmo, quod αὐτολεξεὶ ex Hebraeo ſic habet: *Paſces*, ſeu *reges eos ſceptro ferreo*. Et ſceptrum quidem in noſtro marmore craſſiuſculum vides, cuiuſmodi olim fuiſſe mihi perſuadeo. Nam profecto Homerus Od. XVII, v. 195 & ſeq. ῥόπαλον & σκῆπτρον ſynonymas ponit: & Il. β 265 Vlyſſes Therſitae convitia ructantis

Σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω
Πλῆξεν.

unde & vibex ei cruenta in dorſo extumuit. Et ſane quidem caput, ſeu globulus ille quo ſceptrum in noſtra tabella praefixum vides, ad percutiendum non parum momenti habuit. Proprium autem ac peculiare Iovis ſceptrum fuiſſe docet Servius ad Aen. XII, 106: *Vt autem*, inquit, *ſceptra adhibeantur ad foedera, haec ratio eſt, quia maiores ſemper ſimulacra Iovis adhibebant: quod cum taedioſum eſſet, praecipue quando fiebant foedera cum longe poſitis gentibus: inventum eſt, ut ſceptrum tenentes, quaſi imaginem ſimulacri redderent Iovis. Sceptrum enim ipſius eſt imperium*. Ab Iove reges ſua ſceptra, tanquam inſigne imperii, obtinere credebantur. Hom. Il. β:

Εἷς βασιλεὺς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
Σκῆπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

De Diana, quae ſupra ex Fabretto recitavi ſatis eſſe poſſunt. Minerva vero talis hic ferme ſcalpitur, haſtata, galeato & criſtato vertice, cum Meduſae capite in pectore, qualem Pauſanias depingit in Atticis cap. 24: *In galeae*, inquit, *cono Sphinx eminet . . . utranque galeae partem gryphes tenent . . Minervae ipſius ſignum* (ὀρθόν ἐστιν ἐν χιτῶνι ποδήρει, καί οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης &c.) *recto ſtatu eſt, cum tunica talari: in eius pectore Meduſae caput ex ebore factum . . manu haſtam tenet, iacet ad pedes ſcutum*, &c. Quid vero cauſſae eſt, quamobrem dexteram manum machinae admotam habet Minerva? non enim hoc ſignificatione vacat. Sine ulla controverſia ſpectari puto ad Palladem cognomento Μαχανῖτιν, de qua haec apud eundem Pauſaniam in Arcadicis cap. 39. invenio: Ἔστι δὲ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπίκλησιν Μαχανίτιδος, ὅτι βουλευμάτων ἐστὶν ἡ θεὸς παντοίων καὶ ἐπιτεχνημάτων εὑρέτις. *Minervae etiam illic Machinatricis delubrum: hoc deae cognomen inde eſt, quod ipſa excogitatorum omne genus & machinationum inventrix exſiſtat*. [Porro Minerva μαχανῖτις eidem Pauſaniae in Attic. XXIV. Ἐργάνη quoque cognominatur, itemque in veteri inſcriptione Romae prope rupem Tarpeiam reperta, quam ex Gudianis affert Petrus Relandus in Faſtis conſularibus pag. 79, quae inſcriptio talis eſt: MINERVAE. ERGANAE. SACRVM. QVINQVENNALIT. ... CORPOR. DENDROFORI. TIGNARI. CASSARI. SCRINIARI. SELLVLARI. SCABILLARI. CARPENTARI. KAL. MART. L. AELIO. COMMODO. ET SEX. SEXTILIO. LATERANO. COS. Favorinus Ἐργάνη ἡ Ἀθηνᾶ, &c. Homerus hymno in Venerem 12 de Minerva ait:

Πρώτη τέκτονας ἄνδρας ἐπιχθονίους ἐδίδαξε:
Terrigenas prima edocuit fabrilia fabros.

Item inter Homerica hymno in Vulcanum, de hoc dicitur:

Ὃς μεθ' Ἀθηναίης γλαυκώπιδος ἀγλαὰ ἔργα
Ἀνθρώπους ἐδίδαξεν.]

Quod ſi Pallas hic exſculpta Μαχανῖτις fuit, quidni etiam Iupiter & Diana eodem pertinebunt? Teſtis mihi idem Pauſanias in Corinthiacis cap. 22, ubi cum de cippo quodam Dianae, Iovis, Minervae ſimulcra ſuſtinente dixiſſet, ſubiecit: Λυκέας δὲ ἐν ἐποίησε Μηχανέως τὸ ἄγαλμα εἶναι Διός. *Lyceas verſibus mandavit, ſignum illud eſſe Iovis cognomento Machinatoris*. Si Iupiter ille Μηχανεὺς fuit, etiam σύμβωμοι Diana atque Pallas Μηχανίτιδες fuerint oportet: idemque de anaglypto noſtro dicendum erit.

Sequitur iam altera imaguncula humi cubans cum malleo & ſcalpro in opus neſcio quod incumbens. Demus hoc Paſchali, fuiſſe hunc Lucceium, non architectum, ut is quidem appellat, ſed redemtorem, quomodo in marmore appellatur. Inter architectum enim & redemtorem interfuit ſane plurimum. Tacitus I hiſt. 27: *Libertus Onomaſtus nuntiat exſpectari eum ab architecto & redemtoribus*. In veteribus gloſſis *redemtor* eſt ἐργολάβος ſive qui opus faciendum conduxit, aut qui ſarta tecta tuenda ſuſcepit.

Demum machina illa verſatilis quodnam inſtrumenti genus fuerit, quodve eius nomen, neque Mabillonius, neque alii indicarunt. Fuit procul dubio tympanum, cuius exſtat apud Vitruvium X, 9 & apud Lucretium mentio. Tympanum erat machina rotunda ad rotae ſimilitudinem, (niſi quod rota ex radiis, tympanum ſolidis e tabulis contexebatur, teſte Iunio Philargyro ad georg. II, 444) qua a calcantibus hominibus verſata, ſuſtollebantur pondera, aut demittebantur. Lucretius lib. IV, 903:

Mul-

nymo Vva, aliiſve, ad quos illa poſſeſſio, quae turris S. Eraſmi dicitur, tranſiit, educta fuere, ac Romam, Neapolim, alioque avecta; uti

Multaque per trochleas & tympana pondere magno
Commovet, atque levi ſuſtollit machina niſu.
Trochleam, quam tympano adhibet Lucretius, in noſtro anaglypto expreſſam ſummo in carcheſio vides, & per trochleam ductarium funem, qui circum tympanum advolvitur. Id vero quod ſupra pondus depingitur, alterane trochlea fuit, ut diſpaſton appellare liceat; an vero ferreus forfex Vitruvianus, quo pondus prehenderetur? Omnino trochlea. Vel hac autem parte hoc anaglyptum viris eruditis ſeſe eſt commendaturum, quod expreſſam hic habemus tympani architectonici formam cum duobus eam verſantibus tympanotribis, ſi modo ſic eos appellare licet: nam ceteroqui Plautus Truc. II, 7, 49, *tympanotribam* pro tympani pulſatore accepiſſe videtur.

II. *De huius tabellae uſu divinatio.*

Dixi iam de ſingulis tabellae imaginibus. Verum quem, inquies, ad finem exſculpta fuit? Nihil de eo Mabillonius. Ac de eo antequam coniicere aggredior, monendum, quod Mabillonius & ante eum Paſchalis ad ſubvehendum pondus eam machinam, quam tympanum appellari diximus, adhibitam hic fuiſſe putarunt, cum tamen ex poſitu hominum per eam machinam gradientium, demitti pondus, non ſubvehi videatur. Verum hinc oritur difficultas, ecquid opus fuerit cippum ſeu columellam illam e trochlea dependentem deorſum ferri; non enim columnae niſi ſupra terram eriguntur. Quare ſubierat mihi ſane ſuſpicio, fuiſſe aliquod lapidis auſpicati genus in proſcenii fundamenta a Lucceio illo *redemtore* coniecti. Nam quod hodie in templorum & id genus operum fundamenta ſacrati lapides ſollemnibus caeremoniis demittuntur: id veteres quoque conſueviſſe, lapis apud Grut. p. 39, 5 Romae erutus in ruinis templi Dianae in Aventino fidem facit, qui lapis talem inſcriptionem praefert:

LAPIS. AVSP. S.Q. CAECILIO. METELLO.
PONT. MAX. SOLLEMNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM.
CONIECTVS
IN. FVNDAMENTA. PORTICVS. MINERV.
AVENTINENS. AB. LATERE. COLL.
VIC. ARMILVSTR. &c.

Hic Q. Caecilius Metellus is eſt, qui C. Iulium Caeſarem in pontificatu maximo ſucceſſorem habuit, ex Dione lib. XXXVII. Ac recte quidem ex hac inſcriptione Iacobus Gutherius in XII de jur. pont. 5 colligit ritum lapidis auſpicati ſive ſacrati (quanquam vide an non LAPIS. AVSPicato Sacratus illae notae ſint exponendae) in fundamenta demittendi. Sed quis ſtupor virum doctum corripuit, ut non etiam Taciti luculentiſſimum locum afferret, quo res univerſa vivis coloribus depingitur? *Curam*, inquit accuratiſſimus ſcriptor IV hiſt. 53, *reſtituendi Capitolii in L. Veſtinium confert* (Veſpaſianus) *equeſtris ordinis virum, ſed auctoritate famaque inter proceres*. Vides obiter, ut Suetonii & Xiphilini fidem Tacitus evertit, qui abſentem eo tempore facit imperatorem, cum illi contra non tantum interfuiſſe fundando Capitolio Veſpaſianum, ſed & praefuiſſe velint, quippe quem ruderibus purgandis manum admoviſſe primum, ac ſuo collo extuliſſe quaedam ſcripſerint, quo minus cetera multitudo operam ſuam denegaret. Pergit vero Tacitus: *Ab eo* (Veſtinio) *contracti haruſpices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes veherentur, templum iiſdem veſtigiis ſiſteretur: nolle deos mutari veterem formam. Vndecimo Kal. Iulias, ſerena luce, ſpatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coroniſque, Ingreſſi milites, qui fauſta nomina* (veluti *Salvius, Statorius*, & ſimilia: Vide Cic. I de divin. Plin. XXVIII, 2: Plut. quaeſt. R. 30. & 31. ex quibus intelliges & in luſtratione nomina victimas ducentium proſpera fuiſſe requiſita, & in delectu primum quemque militem bono nomine) *felicibus ramis. Dein virgines Veſtales cum pueris puelliſque patrimis matrimiſque aqua rivis & fontibus amnibuſque hauſta, perluere. Tum Helvidius Priſcus praetor, praeeunte Plautio Eliano pontifice, luſtrata ſuovetaurilibus area, & ſuper ceſpitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, praeſideſque imperii deos precatus uti coepta proſperarent, ſedeſque ſuas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas, quis ligatus LAPIS, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magiſtratus & ſacerdotes & ſenatus & eques & magna pars populi ſtudio laetitiaque connixi* SAXVM *ingens traxere: paſſimque iniectae fundamentis argenti aurique ſtipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus victae, ſed ut gignuntur*. Quem locum eo integrum deſcripſi, quo Gutherii lib. XII caput quintum inde locupletius evadat. Redeo iam ad inſtitutum ſermonem. Ergo cippus ille ex fune ductario dependens fuerit ſane, ſi lubet, lapis auſpicatus in fundamenta proſcenii coniiciendus: alioqui quid ejus cippi demiſſio ſibi velit non intelligo. Quid ſi hoc demum ipſum anaglyptum lapis auſpicatus fuerit: quo in lapide ritum ipſum demittendi cippi expreſſum voluerit Lucceius? Quemadmodum columna illa, quam ampliſſimus Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS nunquam interiturae memoriae Cam-

uti teſtatur Ioh. Petrus Paſchalis in perexiguo libello, quem de ea anaglyptica tabella vulgavit. Habenda eſt Peregrinio gratia, qui in Camp. Fel.

Campanorum Archiepiſcopus in area ante Cathedralis eccleſiae periſtylium nuper erexit, priſcis temporibus cereo paſchali ſuſtinendo haud dubie inſervierat: & tamen univerſa illa, quae in columnae ambitu inſculpitur, hiſtoria nihil aliud, quam cerei paſchalis ritum exhibet, ubi & columna ipſa eiuſdem formae cum inſiſtente cereo ſcalpta viſitur. Ex inſcriptione vero ſubiecta cognoſcimus Lucceium illum cognomento Peculiarem (quis enim Paſchali adſenſerit, qui illud PECVLIARIS ad neſcio quam Lucceii commendationem trahit? & cognomen PECVLIARIS occurrit apud Grut. p. 358, 1.) ſed ex inſcriptione, inquam, cognoſcitur Lucceium Peculiarem EX BISO ideſt ex viſo, ſeu per quietem admonitum id anaglyptum feciſſe. Ac ſicuti in Taciti narratione praetor Helvidius aedi fundandae praefectus *vittas, quis ligatus lapis, innexique funes erant, contigit*: ita Lucceius, quod per quietem Palladem ipſam Deam lapidem contingentem ac veluti dimittentem videre viſus eſſet, idcirco in eum modum anaglyptum EX. BISO. FECIT.

Atque haec aliquando leviſſime coniiciebam: quae marmoris ipſius inſpectione doctior effectus penitus reiicio. Nam id quidem, quod per tympanum ſive ſuſtollitur ſive demittitur, columna certe videtur, quae nulli ad fundamenta uſui eſſe potuit, & ad eiuſdem columnae, ut videtur, capitulum elaborandum adſidens ſculptor dat operam. Tum ſi lapis ſacer is fuiſſet, in fundamenta coniiciendus, cur non id marmori inſcriptum eſſet, quemadmodum in Gruteriano marmore ſupra recitato? Forma ipſa lapidis, quem laminam Paſchalis appellat, fundando aedificio inepta fuit.

Quidquid tamen hoc fuit; quin ſomnium eo marmore depingatur, vox EX BISO dubitare non ſinit; [VIDEO enim eſt per quietem videre. Pontius in vita Cypr. cap. 13. *Eodem die, quo id viderat, coronatus eſt.*] Idque ſomnium a Lucceio in Campani Capitolii aede captatum, ex inſculptis Capitolinis numinibus, (nam Capuae uti ſupra dicebam Diana pro Iunone colebatur) licet coniicere. Scimus in more olim fuiſſe poſitum, ut in aede Capitolina victimarum pellibus incubarent ii qui ſomnia captarent. Ad illud Virgilii VII, Aen. 87

Et caeſarum ovium ſub nocte ſilenti
Pellibus incubuit ſtratis, ſomnoſque petivit:

ait Servius: *Incubare dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda reſponſa: unde eſt ILLE INCVBAT IOVI, ideſt dormit IN CAPITOLIO, ut reſponſa poſſet accipere.* Reſpexit, credo, Servius ad illud Plauti Curc II, 2, 16:

Namque INCVBARE ſatius te fuerat IOVI,
Tibi qui auxilio in iureiurando fuit.
Ca. *Siquidem incubare velint, qui periuraverint,*
Locus non praeberi potis eſt in CAPITOLIO.

[In Theophylacti Simocattae hiſtoriis pag. 140. edit. Pariſ. traditur Mauricius Imp. in Sophiae templo divinum ſomnum expectaſſe, ſed fruſtra].

Verum quam ob cauſſam haec tabella inſculpta fuerit, ecquis iam coniectura aſſequetur? Nec vero id magnopere refert: praeſertim cum fieri poſſit, ut perridiculum tantum in uſum ea poſita fuerit. Nam vide quid coniecerim. Lucceius iſte REDEMTOR PROSCENI, non a fundamentis, opinor, exſtruendi, ſed tuendi fuit. Apud veteres enim ſcriptores *locare* aut *redimere aedes ſacras* idem fuit, quod earum ſarta tecta locare aut conducere. Cicero lib. I in Ver. n. 50: *Aedem Caſtoris, iudices, P. Iunius habuit tuendam*: atqui eius heres *redemptor* eadem oratione non raro appellatur. Paucis interiectis: *Cum L. Octavius, C. Aurelius COS. aedes ſacras* (ſupple tuendas) *locaviſſent*. Accedit quod qui apud Labeonem l. 60. §. 6. D. locat. *redemtor pontis* appellatur, a viris doctis is capitur, qui eum ſartum tectum tuendum ſuſceperat: quanquam equidem portorii redemtores (ſicuti *redemtores vectigalium* dicuntur) ibi interpretari malim. Ad ſartorum tectorum autem redemtores non tantum integrum tueri aedificium pertinebat, verum etiam munditiem quaerere, & urinam aliaſque huiuſmodi ſordes arcere. Ad eas propulſandas iniurias deorum imagines in iis angulis Lucceius poſuit, ubi urinam facere vulgo conſueviſſent: nam extremae impietatis fuiſſet eas imagines temerare; qualis illa Neronis temeritas fuit, qui Deam Syriam a ſe antea impenſe cultam *mox ita ſprevit, ut urina contaminaret*, teſtante Suet. cap. 56. Scitum eſt illud Chryſippi apud Plutarchum affirmantis, *recte Heſiodum prohibere, nequis in fluvios aut fontes* (qui veteribus ſacri fuere) *mingat: id tamen eſſe tolerabilius, quam ſi quis contra aram, aut locum deo ſacratum meiat*. Anguem autem potiſſimum Lucceius adpinxit: nam ita fieri mos erat, undecunque eam immunditiem arcere voluiſſent. Perſius Sat. I:

Hic, inquis, veto quiſquam faxit oletum.
Pinge duos angues: pueri, ſacer eſt locus: extra
Meiite.

Verum quo, inquies, ſomnium? Quid illud EX BISO ſibi vult? Ad mentes formidine percellendas EX VISO moniti, ſive, ut interdum in Grutero legitur, *per ſomnii admonitionem* ſacrum eum eſſe locum, atque id ſe vetare veteres teſtabantur; id quod ex duabus apud Fabrettum inſcriptionibus colligo: una eſt p. 604, n. 43 in hunc modum: D M. C. ANNIDIENI. &c. ad finem vero epigrammatis DIS. MANIB. NE. QVIS. HIC. VRINA. FACIAT

EX

Fel. p. 155, & 739 tres inſcriptiones in theatro repertas ad poſteros tranſmiſit. Quod ſi eiuſdem viri egregii lucubrationes doctiſſimae non conflagraſſent; quot vetuſta monumenta, quae non exſtant, haberemus? Quae iam ob unam viri magni mentis alienationem aeternum deſiderabimus.

EX VISO NVTRICIS. Altera ſepulcralis quoque inſcriptio eſt p. *661*, n. 513. ad cuius finem ſic legitur.

. . . RELIGIOSO . LOCO
. . ANCTVS . POSITVS . EST
NE . QVIS . VELIT
LOCO . INIVRIAM . FECISSE
. . . . PER . QVIETEM
. . . . . . TITVLO . CAVI

Ea inſcriptio *adeo attrita* dicitur Fabretto, *ut vix legi poſſit*. Itaque quisquis ille fuit, qui eam excepit, cum τὸ RELIGIOSO. LOCO praeceſſiſſet, putavit, detritis ſequente linea characteribus, SANCTVS legendum fuiſſe: & quia S aberat, idcirco duobus praepoſitis punctis ANCTVS nobis exhibuit. At equidem quovis pignore contenderim, nihil initio lineae defuiſſe, & ANG . . S. hoc eſt ANGVIS in marmore ſcriptum fuiſſe. Quippe ad arcendam urinam ceteraſque huiuſmodi iniurias, Perſio teſte, angues inſculpebantur; idque ſe EX VISO aut PER QVIETEM monitos facere dicebant, quo maior dictis fides accederet. Atque ea eſt, opinor, anaglypti interpretatio. Hinc etiam in ſepulcralibus cippis non otioſe aut ornatus tantum cauſſa, ſed ad vetandas huiuſmodi ſordes, nonnunquam ſerpentes exſculptos vidi. Quanquam & ceteroqui ſepulcra contaminare veteres religioni ſibi ducebant. Hor. art. poët. v. 470:

Nec ſatis apparet cur verſus factitet, utrum
Minxerit in patrios cineres.

Et tamen nonnunquam eam ignominiam deprecabantur; eoque ſpectant illae formulae, veluti quod in Campano marmore legitur; *rogo te mi viator, noli mi nocere*: & alibi apud Gruterum: *illi Deos iratos, quos omnis colunt, ſi quis de eo ſepulcro violarit: rogo per deos ſuperos atque inferos . . ne mea oſſa obvioles*. Alibi expreſſa urinae vetatio: HOSPES. AD. HVNC. TVMVLVM. NE MEIAS. OSSA. PRECANTVR. TECTA. HOMINIS. [Et apud Fabrettum pag. 110, n. 270: QVI. HIC. MIXERIT. AVT . . . HBEAT. DEOS. SVPEROS. ET. INFEROS. IRATOS.]

Tabellae certe noſtrae ſcalptura tam rudis eſt, ut bene in hunc uſum ſubitario opere fieri potuerit. Etſi pictor elegantius ſecundum graphices canones eam delineavit. Sed quo, inquis, tympanum? An πάρεργον operis? An ea ſpecies indormienti Lucceio obverſata fuerat; ad ſignificandum & ſacrum eum eſſe locum, & diis praeſidibus fuiſſe exſtructum?

Sed piget pudetque tam diu huic ſculpturae immoratum, putida tandem interpretatione emunctas criticorum nares offendiſſe. Tamen cum mutilo amphitheatri titulo tantum tribuiſſemus, ut iuſto in eum volumine commentaremur: an iſta σύνναος imo & σύνθρονος tabella (ſub eadem enim porticu ad S. Eligii proſtat, ubi & amphitheatri titulum collocandum Campani ſexviri decreverunt) cum obſcurae praeſertim ſignificationis eſſet, poterat ieiune ac tantum in tranſcurſu commemorari?

IN-

I N D E X

RERVM, VERBORVM, SCRIPTORVMQVE, QVI SIVE NOTANTVR HOC OPERE SIVE ILLVSTRANTVR.

Numerus paginam, littera a *priorem* , b *poſteriorem notationum columnam deſignat*.

A

A*Bdita*, *& obſcura loca quid?* 108, *a*.

Academia cur ita dicta, 71, b.

Accipere pro emere, 175, *a*.

Accius exponitur, 86, b.

Accuſator Bruti cognomen, 11, a, b.

Acta SS. Perpetuae, & Felicitatis emendantur, 120: *exponuntur*, 119, *& ſeq. in eis plurimae voces manifeſto in mendo cubant*, 120.

Acta paſſionis S. Ignatii M. illuſtrantur, 131, *b*.

Addiana, & Iovis Tifatinus: duo haec oppida ubi ponenda, 48, & ſeq. *non ſolum oppida ſed & tota regio, & mons Dianae Tifatinae ſic appellatus*, 49.

A. D. VIII. Kal. quid ſibi velit, 166, a: eius locutionis cauſſa, ibid. Noriſium inter Balutiumque quaeſtio, ibid.

A. D. X. TERMINAlia quid, 166, a: ea computandi ratio intercalaribus tantum annis, 167, b: & fortaſſe tantum in pagis, ibid.

Aedificia refecta nihilominus dedicabantur, 72: *vetuſta non diruenda ad nova aedificia exornanda cautum S. C. relato a Fabbretto*, 108, *a*.

Aediles coloniarum munera edebant, 129.

Aerarium etiam in coloniis, & municipiis, 61: eorum frequens mentio in marmoribus, 61, 62: praefecti aerario, 62: bona poenae nomine aerario ſaepe addicta, ibid.: quibus modis coloniarum aerarium augebatur, ibid.

Africana amphitheatra Saturno & Cereri ſacra, 120.

Ager Campanus, vide Campanus ager: *idem ager Campanus ſimul & Neapolitanus dicitur Plinio*, 47.

Alba veſtis aegrotis erat omen infauſtum, mortiſque praeſagium, 87, *a*.

Alica omnium praeſtantiſſima a Campanis fiebat, 42.

Allatius Leo notatur, 176, *a*.

Ambarvale ſacrificium, eiuſque ritus, & formulae, 170, b, 171, a.

Ambarvalia menſe Maio fieri ſolita colligitur ex epiſtola S. Vigilii Tridentini, 170, *b*.

Ammiano lux, 150, b, 180, a, 157, b.

Amphitheatra editis muneribus dedicabantur, 110: quibus Diis conſecrata, 108, b: *ἀμφιθέατρον* vocabulum Graecis raro uſitatum, 189, & a, b: *ſed eius loco nunc ϛάδιον, nunc ἀμφιθεάμα, nunc θέατρον*, 140, *a*: interiores amphitheatri porticus tenebricoſae, 139, & a: portulae per quas ferae emittebantur, 140: ſubterranea eiusdem ſpecus cui uſui, 141: amphitheatra in Graecis quoque civitatibus aedificata, 158, a: per ſequiorem aetatem munimentorum loco habita, 155, 156, & b. Vide etiam podium, orcheſtra, equeſtria, popularia, cavea, praecinctiones, ſcalae, ſcalaria, cunei, vomitaria, cathedra, coliſeum, arena, gladiatores, venatio, ſpecus &c. ſuis locis.

Amphitheatrum Campanum quo tempore extructum, 59, 60: non Campanae reip. ſed coloniae tempore, 59: fortaſſe non ante Flaviorum aetatem, 61: quibus viribus Capua illud extruxerit, 65, 66:

66 : quando nam ab Hadriano refectum, 69, 80 : cur poſt breve tempus refectione indiguerit, 72 : an initio fuerit lateritium, & ab Hadriano marmoreum, 74 : an vero aliquod propyleum Hadrianus adiecerit, 74 : an potius podium, 75 : ſub Antonini initia dedicatum, 80: qui per ſe dedicavit, 100 : eiusdem amphitheatri dignatio, 81 : Amphitheatri Campani deſcriptio, 134, &c. : in dies ruit, ib. Tuſcanicus ordo Campani amphitheatri imam ſaltem partem obtinuit, 135, 136, a, b : Dorico ordini Campano in amphitheatro locus, 135, b : ordines architectonici an omnes ibidem adhibiti, 136, a : idem amphitheatrum an extra pomoerium, 137 : eiuſdem ichnographia, aſpectus interior, & circumferentia, ib. fornicum numerus, & dimenſio, ib. arenae uterque axis, ib. fabricae ſpiſſitudo, ib. amphitheatri longitudo, & latitudo maxima, ib. ſingulorum membrorum dimenſiones, ib. & 138 : exterior aſpectus prope idem qui Flavii amphitheatri, 138 : porticus triplici aut quadruplici ordine, ib. ſubterraneae ſpecus deſcriptio, 140. Vide ſuis locis voces amphitheatrales ſupra in Amphitheatra notatas.

Amphitheatri Campani per Langobardorum aetatem nomina, 149 : cur arena, & coloſſus appellatum, ib. cur Berolaſis appellatum, vide in Berolaſis : iisdem temporibus propugnaculi loco habitum, 152, 156, 157 : illaeſum a Gothis, 155 : quid amphitheatro Campano per Langobardorum tempora contigerit, ib. &c. Saracenico urbis incendio ſuperſtes, ib. ſepulcrales inſcriptiones inibi repertae, 156, a : ſtatuis, & elogiis clarorum virorum in eo locus, ib. eiusdem hiſtoria ex Erchemperto, ib. & ſeq.

Amphitheatrum Romanum Veſpaſiani opus, 60 : primus Romæ manſurum amphitheatrum poſuit Statilius Taurus, ib. *bis incenſum*, 72.

Amphitheatrum Veronenſe propylaeo caruit, 75.

Amphitheatra Africana Saturno, & Cereri ſacra, 120 : *in amphitheatri meditullio non ſolum arae, ſed ſacella etiam erant*, 140 : *amphitheatrorum per orientem enumeratio*, 140, *b*.

Amphitheatrum Anazarbi in Cilicia in monte excavatum : ſimile apud Hierapytnam : etiam Polanum gradus in colle excavatos habebat, 147.

Anaglypti Campani fuſior explanatio, 178, & ſeq.

Ἀνάθημα quid ſignificet 83, 107, a, b.

Anazarbi amphitheatrum : vide amphitheatrum Anazarbi.

S. Andreae Acta non ſunt valde recentia, 91.

Anfractus quid, 145, b.

Angelonus excuſatur, 131, b.

Anguis ad vetandam urinam depingebatur, 183, b.

Annus confuſionis menſes quindecim habuit, 168, a.

Antiquitatum Campanarum Peregrinii ſatum, 59.

Antoninorum ſaeculum politius, 2.

Antoninus Divi praenomen Hadriano aegre impetravit, 67, 68 : eius lege legata poenae nomine abolita, 62, a, b : ab urbe Nemauſo genus trahebat, 68 : eiuſdem nomina ante & poſt adoptionem, 76 : Caeſarum primus Pii cognomen conſecutus, 77 : diverſae huius cognomenti cauſſae, 77, 78 : ob inſignem caeremoniarum curam cum Numa collatus, 98, 79 : imo Pius ob eamdem caeremoniarum curam appellatus, ibidem : maximos honores Hadriano poſt mortem detulit, 77 ; nummus eius exponitur, 79 : primo imperii anno Pii appellationem obtinuit, 79, 80 : inſcriptio Antonino poſita illuſtratur, 78 : quo tempore ipſi collata tribunitia poteſtas, 80: ad opera Hadriani plurimum contulit, 80 : quando Campanum amphitheatrum dedicarit, 80, 81 : omnino in receſſu Campanienſi, 81 : in amphitheatri titulo conditorum nomina ſervavit, 101 : nullas expeditiones praeter Campanienſem obiit, ibidem.

M. Antonius Capuam coloniam deducere molitus paene interficitur, 14 ; cum Capuam non potuiſſet, Caſilinum coloniam deduxit, 15.

Apodyterium idem ac ſpoliarium, 118 : non ſolum de balneis, ſed etiam de amphitheatro dictum, ib. eius uſus, 110: apodyterium pro loco exercitationis athleticae, ib. cum balneis coniunctum,

ab

ab amphitheatro vero ſeiunctum aedificium, ibidem: *prope aliquam amphitheatri portam fuiſſe intelligitur ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis*, 119.
Appianus exponitur, 35, 36, 37: defenditur, 21, a, b: eiusdem error in ſpeciem graviſſimus, 21, a: quae tamen criminatio diſpellitur, ibidem.
Apuleius illuſtratur, 88, 90, 94, 108, b, 131, a.
Aqua Iulia ab Octavio Campanis data, 40, 41: eadem, quae Carminiana hodie dicitur, ib. non eadem quae Auguſta, ibidem.
Ara lapidea quid apud Hyginum, 53, b: *arae & ſacella in amphitheatri meditullio*, 140.
Aratorii cultri typus ex nummo, 55, *b*.
Aratrum in deducendis ſupplementis coloniarum dubium an circumduceretur, 57.
Arbitratu alicuius fieri quid, 169, a: & 175, *b*.
Arbitria funeris quid apud Ciceronem, 175, *b*.
Arbores non plures in acclivi, quam in ſubiecta planitie conſeri antiquis creditum, 52, a.
Arena pro amphitheatro poſita, 149.
Armaturae probatio, 176, *a*.
Arpinates vectigalia in Gallia ciſalpina obtinebant, 63.
Aſcia: dedicare ſub aſcia quid ſignificet, 96: ceterorum ſententiae de hac formula, ib. Reineſii ſententia a Fabretti cenſura vindicatur, ib. quid aſcia in hac formula, ib. illius figura, 97: aſcia non ſolum ad macerandam calcem, aut dolandam materiam, ſed etiam inſtrumentum lapicidarum, 97, a, b: aſcia ex Greco ἀξίνη, ib. vera dedicandi ſub aſcia notio, ib. aſcia pro ipſo aedificationis opere, ib. Chriſti ſepulcrum an ſub aſcia dedicatum, 98, b.
Aſſignare & relinquere verba agraria, 41, 63.
Atellani agrum in Callia Ciſalpina poſſidebant, 63.
Atenulfi victoria ad S. Carſium, 160, 161: Berolaſis ab eodem recuperata, ibidem.
Athanaſii duo epiſcopi Neapolitani moribus diſſimillimi, 157.
Athanaſius iunior Berolaſim infeſtat, 157: Saracenos foederatos habebat, ib. eum ab eo ſcelere Papa deterret, quem dicto non audientem excommunicat, 159: tenuit Berolaſim per ſexennium, 160: Guaiſerium Berolaſi praeficit, 159, 160.
Athenae novae ubi locandae, 80: Mediolanine an in Delo inſula, *an ipſis in Athenis*, ib.
Attendolus laudatur, 135, a, b.
Auguſta Capuae cognomen, vide Capua.
Auguſtales gratuiti qui, 173.
S. Auguſtinus illuſtratur, 84, a, b.
Auguſtus, vide Octavianus.
Auſpicatus lapis in templorum ſundamenta coniectus, 182, b: eius rei ritus a Tacito deſcriptus, ibidem.

B

Baltei quid in amphitheatro, 142.
M. Baſſaeus Capuae, non Hudrenti duumvir, 130, b, 132, b: primus Capuae victores produxit, quos ex univerſa Campania pretio excivit, 133: eius inſcriptio illuſtrata, 130, & ſeq.
Baronum etymon, 152, b.
Barum arx dicebatur apud Longobardos, 152, b.
Bellum ſervile Capuae a fugitivis conflatum, 123, 124: eius belli hiſtoria, ibidem.
Beneventum *felix* cognominatum, 30, 34: Beneventanae coloniae terminales cippi illuſtrantur, 53.
Berelais, ſeu Berolaſis nunc *Vorlaſci* Campani amphitheatri nomen, 151: quid ſignificet, 152, & ſeq. an a *berſa*, ib. an arcem ſignificet, ib. an potius παλαίπολιν, ib. cur pro amphitheatro ponitur, 154: ea vox, qua παλαίπολιν ſignificat, unde adſciſcenda, 154, 155: Berolaſis Epiſcopus, 154: eius ſedes in eccleſia S. Stephani, ib. Berolaſis ab Athanaſio infeſtatur, 157, & vide Athanaſius. Berolaſis Athanaſio paruit per ſexennium, 159, 160: Berolaſica obſidio, ib. Berolaſis ab Atenulfo recuperata, 161: Berolaſi Guaiſerius ab Athanaſio praeficitur, 159.
Berſa, berſare, berſarii, quid, 151.
Bibliothecae oratione habita dedicatae, 111, 112.
Bibulus legis Iuliae agrariae adverſarius, 22: eius faſces perfracti, 24.

Boum probatio, 175, *b*.

Brevitas veterum epigrammatum admiranda, 59.

M. Brutus primus Capuam coloniam deduxit, 7: huius colonia praefecturam Campanam ſuſtulit, ſed Syllana retinuit, 9: Capuae imaginem Romanae reip. deformavit, ib. eius colonia haud diu ſtetit, ib. fuitque Syllana vetuſtior, ib. quis iſte M. Brutus, 10, & ſeq. omnino pater eius, qui Caeſarem interfecit, 10: quo tempore Capuam coloniam deduxerit, 13: perfide a Pompeio interficitur. 11: propter eam necem Pompeio conflatur invidia, ib. non idem, ac Brutus Accuſator fuit, 11, a, b: eodem anno quo Sylla mortuus, 12.

Brutorum (Iuniorum) gens patritia, 10, a, b: Brutorum ſtudium in patriam hereditarium, 12: eorundem ſtemma, 11, a, b.

Bulengeri duplex hallucinatio, 111, a.

Burmannus notatur, 5.

Buxentinis ager Campanorum diviſus, 65, b.

C

CAeſar (C. Iulius) Capuam deduxit coloniam omnium celeberrimam, 14: unus ad arbitrium omnia in rep. adminiſtravit, 19, 22: collegam ſibi obnuntiantem foro expulit, 19: verſus in eum iactati ib. trium liberorum patribus Campanum agrum diviſit, 20: lege Iulia agrum Campanum colonis diviſeritne an elocarit, 20, a, b, 21, 27: tribuni plebis officio magis quam cos. functus, 23, a, b: Clodium in Ciceronem inſtruxit, 24: eius calliditas in deducenda colonia, 23; Caſilinum coloniam adſcripſit, 33, a, b: imperatoris praenomen per prolepſim ei a Frontino tributum, 56: quando imperatoris praenomen obtinuerit, 58: Tarracinam coloniam deduxit, 57, 58: Caeſar ſine alio additamento eſt dictator intelligendus, 56. 57: agro Campano diviſo portionem reip. Campanorum reliquit, 63.

Caius illuſtratur, 88, & a, 89, a, b, 105, a.

Calitiae duae, 32, a, b: Capuenſi coloniae Sylla Calatinam adiudicavit, 32, 45, 46: utra Romanis utra Campanis praefecturis accenſenda, 32.

Caldaria cella: vide cella.

Calpurnius illuſtratur, 88, a, b, 141, 142, 146, a, 147, a, b.

Campagus, non compagus calceamenti genus, 168, b.

Campana colonia: vide Colonia Capua.

Campani: quo anno civitas iis data, 5: iura connubiorum cum Romanis aſſecuti, 6: Campanorum duumvirum ſuperbia, 7: Campani ius civitatis amiſſum quando recuperarint, 16, a, b, 17, a, b: eorundem ſtudium ut Cicero ab exſilio revocaretur, 24, 25: homines honeſtiſſimi, 25: Campani conſules, 26: ſtudium Campanorum in Octavium, & odium in Antonium, 39: ab Octavio terram Cnoſiam, & aquam Iuliam conſecuti, 40, 41, 63: apud eos alica probatiſſima omnium fiebat, 42: edendis muneribus addictiſſimi, 60: Campani origine Etruſci, 126, 128: in ludos propenſiſſimi, 126, 127, 128: Campanorum circenſes, 127: gladiatores ab iis apud menſam adhibiti, 128: Campanorum venatio, 133: Diana ipſorum patrium numen, ib. Sicopolis ab iis condita, 153: vela in theatris primi uſurparunt, 162, 163: eorum ludi ſcenici, 162: initio Opici fuere, 178, b: Dianam pro Iunone colebant, 180, b.

Campaniae cognomen *felix* vulgo tributum recens eſt, 30: quaeſtori Caleno olim Campania paruit, 62: *crater* olim appellata, 179, a.

Campanum amphitheatrum: vide amphitheatrum.

Campanum theatrum: vide theatrum.

Campanus, vox tantum urbis Capuae derivativa, 133, 157, a.

Campanus ager xx millibus civium R. diviſus lege Iulia, 16, 19: eiuſdem praeſtantia, 16: xx-virum Campanorum agro dividundo catalogus, 18, a, b, 19, a: trium liberorum patribus a Caeſare diviſus, 19: in eius limitatione diſſentientes ſcriptorum agrariorum ſententiae conciliantur, 43, & ſeq. ad meridiem longius quam ad orientem protendebatur, 44, & a, b: eiuſdem modus, ibid. lege primum Cornelia elocandus fuit, 21, a: Campani agri ad ius publicum revocatio quando & quo pacto tentata, 28, 29; eius cauſſae enucleatio a Manutio adhibita refellitur, 29: de ea re referre debebat

bebat Cicero , ſed Pompeio agente non retulit, ibidem .
Campus Martius : ibi reges ſepeliri mos erat , 31 .
Capitolinus illuſtratur , 77 , 78 .
Capitolii fundandi ritus , 182 , b : Capitolinae aedis dedicatio , & inſcriptio , 102 : mos in ea captandi ſomnia , 183 , a : in ea ſub eodem tecto Iuppiter , Iuno , Minerva colebantur , 180 , b : in coloniarum Capitoliis iidem Dii culti , ibidem .
Capitolium Campanum , 81 , & a, b , 180 , b : Tiberius dedicavit, 100 .
Caprarius Metelli cognomen : vide Metellus .
Capua olim municipium , poſtea Romana colonia, 4 : a Romanis devicta , & in praefecturae formam redacta , 5 , 6 , 7 , 51 , imago Romanae reip. , 9 : altera Roma , 14 , 22 , b : cur colonia Iulia appellata , 15 : ſuperbiae domicilium , 26 : inter Romanas colonias relata , 25 : unde Felicis cognomen conſecuta , 30 : a Sylla Felice , ib. & 34 : Auguſta ab Octaviano cognominata ob colonias ab eo non ſemel deductas , 36 , & , a, b : auctoritate Senatus id cognomen aſſecuta, 36 , 37 : lege triumvirali deſtinata colonia , 37 : inter colonias XVIII urbium Italicarum prima , ib. ter eo colonia ab Octavio deducta : vide Octavius : vide etiam Colonia Capua . Roma antiquiorem conſtituit Velleius , 59 : multa Capuae in gratiam fecit Auguſtus , 65 , a: quibus viribus Capua amphitheatrum exſtruxerit, 66 : Capua vetus quando ſubverſa, 153 : nova quando exaedificata , ibidem : quo pacto eius ditionem Landulfi nepotes inter ſe diviſerint , ib. & 156 : Capuae vaſtitas a Genſerico allata , 155 : eam demum Radelchis cum foederatis Saracenis redegit in cinerem , ib. ſerpens Capuae inſigne , 178 , b , 179 , a .
Carminiana aqua , 41 .
Carthaginem quot coloni adſcripti , 21 , b.
Caſaubonus notatus , 88 , a.
Caſilinum ab Antonio deducta colonia , 15 : quo Caeſar ante deduxerat , 33 , a, b: poſtea Campana praefectura evaſit , 47 .
Caſſiodori hallucinatio , 110 .
Catabulenſes qui , 121 .
Catabulum quid , 121 , a καταβάλλω deductum , ibidem : nonnumquam pro iumentorum ſtabulo , ibidem .
Cathedra quid in amphitheatro, 146 : cur ita appellata , ib. b : feminis tantum in ea locus , ibidem .
Cato Caeſari legem Iuliam perferenti acriter intercedens 22, in carcerem truditur , 23.
Cavea amphitheatri ima , media , ſumma, 141 : media , quam ſumma , honeſtior , ibidem : pullati a media ſummoti , 142: verba ad ſummam caveam ſpectantia quae, ibidem: altera caveae partitio , quam vulgata , veriſimilior , 143.
Celeritas thermarum Severianarum , & Titianarum , 108 , a , b.
Cella caldaria in gymnaſiis , 158 , b.
Celſus iuriſconſultus notatus, 167 , a .
Cenſus : in cenſum dedicare quid apud Ciceronem , 89 : in cenſum deferre & referre quid differant , ibidem .
Cereri ſacratae vitta utebantur , & cetero corporis amictu candido , 120.
Ceterus ſine diphthongo , 118 .
Cicero Pompeio aſſentatur , 11 : a Plinio laudatus , 13 : a Campanis patronus , poſita ſtatua , adoptatus , 13 , a , b , 25: pater urbium ab Horatio dictus , 14, b: ob recuſatum XX viratum exſulavit , 17: eius σαρκασμὸς in Clodium , 17 : Rullo vehementiſſime reſtitit , 15 : lex Iulia ei valde diſplicuit , 15 : in eum a Caeſare Clodius inſtructus , 24 : Campanorum ſtudium , ut ab exilio revocaretur , 24, 25 : Pompeius Capuae de eo reſtituendo decretum fecit , 25 : iocus in L. Gellium , 27 : eius domum Clodius dedicavit , 84 : ubi & ſignum Libertatis poſuit , 106 : de agro Campano ad ius publicum revocando frequenti ſenatu referre debebat , 29 : ſed agente Pompeio non retulit , ibidem .
Cicero excuſatur , 16 : reſtituitur & illuſtratur , 17 , b , 18 , a : Ad Att. illuſtratur , 22 , a , b , 71 , a , b : eius orationes explanantur , 25 , 26 , 83 , 106 , 107 , 109 , a , b : agrariae illuſtrantur , 31 , 32 : Philippica 2 , exponitur , 27 , 33.
Circus ; vide Herculi &c.
Civitates aut pagi bini communiter quandoque adminiſtrati , 168 , b.

Clo-

Clodius xx viratus repulſam patitur, 17: eum Caeſar in Ciceronem inſtruxit, 24: Ciceronis domum a ſe conſecratam dedicavit, 84: ſignumque Libertatis ibi poſuit, 106.
Cluverius notatur, 5.
Cnoſia terra ab Auguſto Campanis data, 40, 63: ſcutatorum xxx millia quotannis reddebat, ibidem.
Codex Theodoſianus illuſtratur, 91.
Coliſei vox unde amphitheatro arceſſita, 149: non ab aliquo vicino coloſſo, ſed a coloſſea mole, 150, & a, b: in eius nominis explanatione doctorum hominum hallucinatio, 150.
Colonia: coloniis fere ut libertis nomina adſcita, 4: quid in iis vox *paterna* ſignificet, ib. colonia quid a municipio differat, 5: confuſa ſaepe haec vocabula, ib. in quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae, 27: inter civiles militareſque diſcrimen, ib. coloniae cognomento Felices, 30, & vide Felix: coloniae unde nomen acciperent, ibidem: olim ſibi auctoritate ſenatus, poſtea ſuo arbitrio nomina adſciſcebant, 34: quo auſpicatu ſemel deducta, iterum deducere non licebet, 33: coloniae XVIII lege triumvirali militibus promiſſae, 37: coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus, 63: coloniis ſuum aerarium, 61, & vide aerarium: equeſter ordo coloniarum, 141, a, b: earum Capitolia, 180, b.
Colonia Capua: quoties Capuam deducta colonia, 6, & ſeq. prima a M Bruto, 7, & vide Brutus: ſecunda a Sylla, 8, & vide Sylla: tertiam celeberrimam Caeſar deduxit, 14, & vide Caeſar: Octavius ter Capuam coloniam adſcripſit, 15, 36, & vide Octavianus: Septimam Nero deduxit, 15: Rullus eo coloniam molitur, 13: Capuae coloniae magnitudo, & frequentia, 18, 22, a, b: ſcriptores de ea magnifice locuti, 22, b: colonia a Caeſare Iulio eodem deducta civilis non militaris, 27: Calatia a Sylla Capuae adiudicata, 45, 46: & collis Leucogaeus, 47: an Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocarit, 45: Campanae coloniae termini litterati, 54.
Coloſſeum ſtatuam appellat Periegeta latinus, 140, *b*.
Coloſſus amphitheatri Campani nomen, 149; etymon, 150, a, b: quidquid in altum erectum coloſſus appellatum, ibidem.
Columnae Traianae epigraphe, 59.
Columnae amphitheatro ab Hadriano additae cui uſui, 73: *columnarum Tuſcanicarum*, *& Doricarum proportio*, 136, *a*,
Compagus quid, 168, b.
Compaganus a voce compagus, 168, *b*.
Comprobatio operis quid, 175, *b*.
Concilium in encaeniis fuit Synodus coacta per cauſam encaeniorum, 114, *b*.
Conſecrare, & conſecratio, vide dedicare & dedicatio. Conſecratio peragenda lingua non praepedita, 104: & mente conſtanti, 105, 106: eius vitii Clodius accuſatur, ib. nec manu tremebunda, ibidem: bonorum in deteſtationem conſecratio, 107: qui ritus poſito pro roſtris foculo, tibicine, & capite velato peragebatur, ib. utrum opera omnia publica conſecrarentur, 109, 110.
Conſtituere & dedicare in inſcriptione ſynonymως poſita, 107, b.
Conſulares Italiae quatuor, 76.
Conſules Campani, 26.
Conſul aliquando unicus, 65, a: ὕστερον πρότερον in conſulibus enuntiandis frequens, 172, a.
Contra votum in inſcriptionibus quid, 48.
Cornelia lex de agro Campano locando an periata fuerit, 19, a.
Cornelius Balbus maior fort. unus e xx-viris, 19, a: patronus a Campanis adſcitus, ibidem.
Coſconius Campani agri xx-vir, 18, a.
Coſta (Caeſar) laudatur, 136. notatur, 137, ſed defenditur, ibidem.
Craſſus inter xx-viros accenſendus, 18, b.
Crater olim Campania dicebatur, 179, a.
Cryptoporticus Campana, 158, b: Plinianae cryptoporticus deſcriptio, ibidem.
Cultellare verbum agrarium, & de montibus dicitur, 52, & a, b: origo vocis a cultro aratorio, ibidem: cultellare agri inaequalitatem ad perpendiculum exigere, an acclivitatem in parvas planitias diffindere, ibidem.
Culter, vide falx: *cultri aratorii typus ex nummo*, 55, b.
Cunei quid, 144: trigona Vitruvio appellati, ibidem, b.

Cu-

Cuperus (Giſbertus) refellitur . 131 , b.
Curatores Kalendarii , 62 *: locorum publicorum dedicandorum quid* , 90 *: operum publicorum idem ac exactor* , 174 , *b.*
Curavit pro iuſſit in elogiis frequens , 73.
Curia Tifata *:* vide Tifata.
Curionis verſatile amphitheatrum , 133.
Curtiae gentis nummi in poſtica parte ſymbolum exponitur , 55 , b.
S. Cyprianus exponitur , 91.

D.

D *Et O non infrequenter in inſcriptionibus alternabant* , 166 , *a.*
Daniel cap 11 , 2 , illuſtratur , 85.
Dari ad convivendum , vel cohabitandum quid , 154.
Dau quii hallucinatio , 86 , a
Decumanus & Kardo verba agraria , 43.
Decurionum ordo ſenatus quoque appellatus , 64 , b *:* decuriones gratuiti qui , 173 , 174.
Dedicare vulgo idem ac conſecrare , 83 *:* proprie tamen differunt , ibidem , & 92 , 95 , 110 *:* conſecratio & dedicatio res coniunctiſſimae , 84 , 92 : dedicatio , quam conſecratio , patet latius , 83 : vera dedicationis notio , ib. ex Hebraeo Graecoque ſermone , ibidem *:* dedicare quandoque idem quod dicere , 85 , & a , b : proprie dedicare idem quod uſui dicare , 86 *:* delicare apud veteres pro dedicare , 85 , a : dedicativae , & abdicativae enuntiationes , ibidem , b *:* dedicare togam in funus , 87 . & b *:* vide toga *:* dedicare in ſacrum quid , 88 , & a , 89 , a , b *:* in cenſum dedicare quid , 89 *:* dedicare , non dedicere apud Accium , 86 b *:* dedicare quid apud Apuleium , Tertullianum , Cyprianum , 90 *:* ſaepe etiam in lapidibus idem quod ἐγκαινίζειν , 91 . 92 : dedicare & loco movere ἀντιθέτως poſita . 91 , a , b 107 , b *:* dedicare pro conſecrare , cum ſermo de templis , 92 *:* quid dedicare domum , 89 , 91 *:* ſtatuas , imagines , tabulas , bibliothecas &c. 93 , 94 , 108 , a , b : pontes , 94 : muros , 95 *:* ſua pecunia dedicare , 95 : etiam poſteriore aetate pro ἐγκαινίζειν , 95 *:* dedicare ſub aſcia , 96 , &c. vide aſcia *:* ius praeficiendi , qui dedicaret , olim apud populum , 100 : poſtea ad impp. translatum , ib. quorum nomine alii quandoque dedicabant , 101 : qui dedicabat , nomen ſuum inſcribebat , etiam ſi alius aedificaſſet ; 102: opera principi inſcribebantur , etiam ſi alius dedicaſſet , contra vero ſi quis ſua pecunia feciſſet , ibidem : vide inſcribere: templi Capitolini dedicatio , ibidem : quanta ambitio dedicandi & libera rep. & ſub prioribus Caeſaribus , 102 , 103: dedicationem differre irreligioſum , 104: duumviri aedis dedicandae , vide duumviri : uni non duobus dedicationis negotium dabatur , 98 *:* cur quandoque a duobus peragi in titulis dicitur , 99 , a , b : rerum ſingularum dedicatio ſive encaenia , 110 , &c. ; amphitheatri , ib. theatri , gymnaſii , bibliothecae , 111 *:* pontium , emiſſarii lacus Fucini , aedium , 112 *:* epulum in dedicationibus fere ſemper datum , 113 *:* dedicatio pro publica comeſſatione , 114 *:* coena recta , aut ſportulae , aut nummi in dedicationibus dati , 113 : nec minus in eccleſiarum dedicationibus epulae , ſeu agapae . 114 : apud Graecos conſecratio pro dedicatione ferme ponitur , 109 *: Dedicare cum dandi caſu etiam encaeniare ſignificat* , 95 *: quinquennalitatem , quid* . 113.
Dedicatio ſtatuarum nihil aliud quam earum erectio , ſive collocatio erat , 93 *: in dedicationibus ſportulae dabantur* , 114.
Delicare idem ac dedicare apud veteres , 85 , a.
Dempſterus dupliciter hallucinatur , 87 , b , 88 , a , b.
Deuteron. xxi , 5 illuſtratur , 84.
Diana patrium numen Campanorum , 133: Capuae pro Iunone culta , 180 , b *:* ſub Dianae tutela venatio ruſtica & ludicra , 133 : Diana Tifatina *:* vide mons Dianae Tifatinae.
Dicare idem ac dicere , 85 , & a , b.
Dio Capuae conſcripſit hiſtoriam , 64 , a : Dio ſecum ipſe & cum aliis conciliatur & illuſtratur , 21 , b , 24 : illuſtratur , 68 , a.
Diphilus tragoedus in Pompeium invehitur , 26.
Divi praenomine principes poſt conſecrationem decorati , 42 : cum eo praenomine vix aliquando humanos titulos adſciſcunt , 69 , 70.

Domi-

Domitiani nomen eraſum, *67*.

Donatus (Alex.) memoria falſus, 112.

Dorico ordini Campano in amphitheatro locus, 135, b, & 136, a.

Duodenarius magiſtrorum numerus in pagis Campanis, 171, b: duodenario numero Etruſci delectabantur, ibid.

Duumviratus tempus quandiu perduravit, 26.

Duumviri alias quatuorviri in eadem colonia, 65, a: duumvir & praefectus iuri dicundo fortaſſe duo magiſtratus diverſis temporibus geſti, 51, 52: duumviri aedis dedicande falſo a Gutherio adſtructi, *98*: *quod tamen revocatur*, 100, a, b: duumviri aedis locandae faciendae, 98: duumviri Campani, vide Campani: *in coloniis praetores appellati*, 7, *a*.

E

Ἐγκαίνια & ἐγκαινίζειν quid, 84.

Eae & eabus pro eius & eis, *169*, b.

Ei pro eius antiquis dictum, ut cui pro cuius, alii pro alius, & innumera id genus, 169, a, b: eius cuius & ſimilium I medium vocale non conſonum eſt, ibidem.

Emere pro accipere antiquitus ponebatur, 175, *a*.

Emiſſarius Fucini lacus naumachia dedicatus, 112.

Encaeniare quid apud Latinos ſequioris aevi, 84, & a, b.

In Encaeniis: vide Concilium.

Ἐπιβατήρια τῆς Ἐκκλησίας apud Socratem, quid? 114, a.

Epiſcopus Berolaſis, 154: eius ſedes in Eccleſia S. Stephani, ibidem.

Epiſtylia quid, 117: falſo columnarum capitula apud lexicographos, ib. inter epiſtylium & trabem quid interſit, ibidem.

Epulum in dedicationibus fere ſemper datum, 113.

Equeſter ordo etiam in coloniis, 141, a, b.

Equeſtria quid, 141, 142: in iis, qui ſederent, ibidem.

Equorum probatio, 175, *b*.

Erchempertus paſſim illuſtratus, 151, uſque ad finem capitis.

Etruſci duodenario numero delectati, 171, b.

Εὐσέβεια quid, 77.

Euripides laudatur, 87, a.

Eutropii hallucinatio, 110.

Exactio Sartorum tectorum in urbe Roma propria fuit Cenſorum: interdum tamen Senatus eam procurationem Praetori, aut Coſſ mandabat, 174, *b*.

Exactores operum publicorum & exigere opus, quid, 174, a, & ſeq.

Exſilium Ciceronis ob recuſatum xx-viratum, 17.

F

Fabrettus notatus, 97, a, b: crux a Fabretto fixa refigitur, 108, a.

Falx in Auguſti lege non meſſoria, ſed culter aratorius, 54, a: eadem falx in Plinii loco reſtituitur, 55, a: falx praecedens ſolum incidebat, qua aratrum ducendum eſſet, ibidem, b.

Favorini lexicon laudatur, 20, a, 85.

Faviſſae quid? 108, a.

Fauſta nomina quae, 182, b.

Februarii XXIII dies intercalaribus tantum annis anni extremus olim fuit, *166*, b.

Felix Campaniae cognomen recens, 30: Felicis cognomen unde Capuae obvenerit, ib. aliae extra Campaniam coloniae cognomento Felices, ib. a Sylla Felice ſic dictae, ibidem 34: tres coloniae Iuliae Felices, ib. Felix in coloniis an idem quod frugifera, 35.

Feminae in amphitheatro ubi ſpectarent, 146, & b: feminis fuſum torquere per praedia cur lege paganica vetitum, *169*, a: earum genii Iunones appellati, 180, b.

Feſtus exponitur, 53, a, b: illuſtratur, & emendatur, 86.

Flavium amphitheatrum a patre erectum Titus conſecravit & dedicavit, 110.

Fortuna, vide etiam Opifera. Fortuna Metellis indulgentior, 106, a: fortuna obſequens & reſpiciens, 104, b. Romanis impenſius culta, ib. cum ope divina coniungitur, ib. an eadem ac vis divina, ibidem: an potius vis divina eadem quae vis major, 105, a: Nemeſis & Fortuna idem, ib. a, b.

Forum epulo dato dedicatum, 113.

Freinſhemius ſuppletur, 28.

Frontinus reſtituitur & illuſtratur, 35: & a, b, 36, & a b: a Goeſii criminatione defenditur, 35, a b: illuſtratur, 45: 46, & a, b, 55, & ſeq.

Frontini Siculi libellus, 41.

Fuſum torquere per praedia feminis cur vetitum, *169*, a.

Gades

G

GAdes non colonia, ſed municipium, 52: cui olim quatuorviri, poſtea duoviri praeſuerunt, 51, a, b:
Gaditana inſcriptio illuſtratur, 51.
Gelenius notatur, 20, a.
Gellius exponitur, 89.
Genius quomodo depingeretur, 179, a: ſingulis hominibus ſuus genius aſſignatus, 180, a: geniorum theologia ex Angelorum vera doctrina manavit, ib. locorum ſingulorum genii, 180, b: malus genius, ib. ſerpens genii ſymbolum, ib. Tutela eadem qui genius, ib. genii marium, Junones feminarum dicebantur, ib.
Genſericus Capuae vaſtitatem attulit, 155.
Gladiatoribus alendis caeli ſalubritas requiſita, 122, & a, b: in ſaginam dabantur, ib. ex medicorum praeceptis victitabant, unde medicus ludi Gallici, matutini, ib. Samnites gladiatores qui, 127; ad menſam adhibiti, 128: a Campanis ad Romanos traducti, ib. Honorii tempore deſiere, 152: Gladiatorum Capuae ingens manus, 22, a, b, 122, & ſeq. 129: per domos diſtributi cum ludus eos non caperet, ib. ingens ibidem eorum numerus etiam ſub Caeſaribus, ib. ars gladiatoria Capuae, quam Romae vetuſtior, 60.
Goëſius refellitur, 23, 35, a, b, 45, 50, & b, 51, 65, b.
Gothi a venatione amphitheatrali non abhorrebant, 151.
Gracchani limites apud Frontinum qui, 45: an Gracchus omnium primus coloniam Capuae collocarit, ib.
Graſſerus (Jacobus) exploditur, 68, b.
S. Gregorii liber Sacramentorum illuſtratur, 91.
Guaiferius Berolaſi praeficitur ab Athanaſio, 159: eiusdem Guaiferii exitium, 161.
Gudius notatus, 120, a, b.
Guicciardinus (Caeleſtinus) exploditur, 135, a.
Gutherius notatur, 98, 99: ſuppletur, 182, b.
Gymnaſia quibus Diis ſacra 108, a, 109. b: eadem olei diſtributione dedicata, 111: thermae gymnaſii pars, 157, b: 158, a: imo gymnaſium thermae appellatum, ib. caldaria cella in gymnaſiis, ib. b: regio, in qua Neapolitanum gymnaſium, thermenſis appellata, ib. a: gymnaſium Campanum, 157, & a: prope amphitheatrum fuit, ib. & 158, a, b.

H

HAdrianus quantum nemo alius ad aedificia incubuit, 67, 68: vetera quoque aedificia renovavit, 72: huic principi aegre Antoninus Divi praenomen impetravit, 67, 68: Nemauſenſe amphitheatrum ab Hadriano erectum, 68: quando Campanum amphitheatrum refecer t, 69: columnae, quas Campano amphitheatro addidit, cui uſui, 73: qui honores ei poſt mortem delati, 77: operibus nomen ſuum non adſcripſit, 103: ad eius opera plurimum contulit Antoninus, 80: *in nummis inſcribitur RESTITVTOR ACHAIAE, AFRICAE, &c.* 70.
Herculaneus pagus ubi fuerit, 165, a, b: Herculanei lex pagana, ib. eius legis ſententia, ib. & interpretatio, ib. eiuſdem Herculanenſis inſcriptionis fuſior expoſitio, ib. & ſeq.
Herculi templa ad Circum extruebantur in locis, in quibus non erant gymnaſia neque amphitheatra, 108, b.
Herodianus illuſtratur, 139, a, 140, b.
Heſychius illuſtratur, 150, b.
Hierapitnae amphitheatrum: vide amphitheatrum Anazarbi.
HOMERI pro Homeridi & ſimilia, 86, b.
Hoplomachi qui antea Samnites, 128, b.
Horatius illuſtratur, 14, b, 88, a, 118.
Hudrentum ſeu Hydrentum magis quam Hydruntum, 132, b.
Hyginus illuſtratur, & cum fragmento agrario conciliatur 43, 44, 45: illuſtratur 53, b, 54, a, 87.
Hymettiae trabes apud Horatium ſunt marmoreae non e materia, 118.

I

I In eius, cuius &c. vocale non conſonum. 169, a.
S. Ignatii M. Acta paſſionis illuſtrantur 131, b.

Imago, quam ſignum vel ſtatua, latius patet, 73.
Imperatores cognomento Divi vix aliquando humanos alios titulos adſciſcunt, 69, 70: imperatoris praenomen quando Iul. Caeſari tributum, 57, 58.
Imperavit pro iuſſit abeſt ab inſcriptionibus purioris aevi, 73.
Improbatio operis quid? 175, b.
Incubare Iovi quid ſignificet, 18, a.
Inpenſa cum elemento N aureo latinitatis ſaeculo ſcribebatur, 64, a.
Inſcribere: qui dedicabat etiamſi alius aedificaſſet, nomen ſuum inſcribebat, 102: opera principi inſcribebantur, ib. contra ſi quis ſua pecunia feciſſet, ib. quorundam Impp. modeſtia nomen ſuum non inſcribentium, 103: Severus conditorum nomina in Panthei titulo ſervavit, ib. idem in Campani amphitheatri titulo fecit Antoninus, ib. *inſcribendi nomen ſuum operibus quanto ſtudio veteres flagrarent*, 202, a, b.
Inſcriptio Allifana illuſtratur, 131, a.
—— Beneventana reſtituitur, 53, 170, b.
—— Campana agraria exponitur, 54, & ſeq.
—— Campana de apodyterio illuſtratur, 116, & ſeq.
—— Campana de P. Peſcennio illuſtratur, 64, a, b, & ſeq.
—— Campana reſtituitur, & illuſtratur, 173, 174.
—— Caſinas exponitur, 54.
—— Fabrettiana reſtituitur & explanatur, 108, a: itemque aliae apud eundem, 183, a, 184, b: *alia illuſtratur*, 246, *& ſeq.*
—— Gaditana explicatur, 51, 52.
—— Gortynenſis illuſtratur, 40, a, b.
—— *Gruteriana exponitur*, 93, 94.
—— Herculanenſis fuſius exponitur, 165, & ſeq.
—— Hudrentina illuſtratur, 130, & ſeq.
—— Mediolanenſis explicatur, 101.
—— Neapolitana illuſtratur, 126, a.
—— Pontis latronis explanatur, 48, & ſeq.
—— Puteolana emendatur & exponitur, 126, a.
—— Reineſiana illuſtratur, 78.
—— Romana ſpinoſior explanatur, 86, a, b.
—— Sueſſana illuſtratur 131, a.
Inſcriptiones multae illuſtrantur a pag. 89 ad 97, & alibi paſſim toto opere.
Inſcriptionum veterum mira brevitas, noſtro aevo inepta earundem prolixitas, 59.
Inſtaurare pro reſtituere an latinum; vide reſtituere: inſtaurare vias quid apud Statium, 71, a: quid inſtaurare monumentum apud Plinium, ib.
Intercalaris annus ante Caeſarem qualis, 166, a, b: alter quiſque annus intercalaris fuit, ib. Februarii XXIII dies intercalaribus tantum annis extremus fuit, 167, a, b: annis intercalaribus a Terminalibus putandorum dierum ratio, ib. b: in anno biſſextili poſt Caeſarem dies intercalaris prior, non poſterior bidui fuit, ib. Kalendae intercalares apud Ciceronem quae, ib. Kalendae intercalares priores apud eundem quid ſignificent, ib.
Ionia: vide Termini litterati.
Iovia Venus unde dicta, 168, a.
Iovis Tifatinus & Addiana ubi ponenda, 48, 49.
Iovus pagus, 168, a, b.
Italia quatuor conſularibus commiſſa, 176.
Italicae urbes quando ius civitatis adeptae, 17, a, b.
Iulia, coloniae Capuae nomen, 15.
Iulia aqua non eadem quae Auguſta, 41.
Iulia lex agraria ſeu Campana Ciceroni valde diſplicuit, 15: eius legis capita, 19, b: ea lex quid turbarum excitaverit, 22: in eam optimates iurare coacti, 23, 24: lex Iulia agraria de terminis non movendis, 58.
Iulia lege urbes Italicae ius civitatis quando adeptae, 16, a, b.
Iuno in Capitoliis colebatur, 180, b: pro hac dea Capuae Diana culta, ib. Iunones feminarum genii dicebantur, ib.
Iupiter quo pacto depingeretur 180, b, 181, a: Iupiter Μηχανεύς, ib. ſceptrum Iovi peculiare; vide ſceptrum.
Iupiter, Iuno, Minerva in Rom. capitolio ſub eodem tecto colebantur, 180, b, 181, a: itemque in coloniarum capitoliis, ib.
Iuriſdictionem mittere apud Siculum Flaccum quid, 50, a, b.
Ius trium liberorum unde prius arceſſendum

dum, 21, a, b: cuiuſmodi fuerit, ib. cum iis etiam communicatum, qui pauciores alerent, ib imo etiam cum infecundis parentibus, ib. quae praemia inde redundarint, ib.
Iuvenalis illuſtratur, 87, & b: eiusdem ſcholiaſtes notatus, ib. b.

K

KAlendae intercalares quid, 167, b: kalendae intercalares priores quid ſignificent, ib.
Kalendarii curatores, 62.
Kardo & decumanus quid, 43.
Καθιέρωσε de templis, ἀνέθηκε de aris, ſignis, clypeis &c. 91, a, b, 92.
Καθιέρωσις apud Graecos quam late pateat, 109, 110.

L

LAboriae pars agri Campani praeſtantiſſima, 44, b.
Lampridius illuſtratur, 91.
Landulfi comitis nepotes Capuam quo pacto inter ſe diviſerint, 153, 156: ſchiſma inter Landulfum & Landonulfum epiſcopos, ib.
Lapis auſpicatus in templorum fundamenta coniectus, 182, a: eius rei ritus a Tacito deſcriptus, ib.
Laſena (Petrus), 159, b.
Lauredanus notatur, 7: ſed excuſatur, 45.
Λαξευτήριον quid, 97, a, b.
Legata poenae nomine ab Antonino abolita, 62, a, b.
Lentulus qui Capuae ludum gladiatorum habuit quis, 123: fuit is cui cognomen Vaccia, ib.
Leo Oſtienſis exponitur 49, a. b.
Lepidus Syllae infeſtiſſimus, 31: victus a Catulo in Sardinia periit, ib.
Leucogaeus collis ad alicam conficiendam aptiſſimus, 42: pro eo Neapolitanis Octavius annua vicena millia numerari iuſſit, ib. coloniae Campanae praefectura, 47, 65.
Lex Iulia, vide Iulia lex.
Lex pagi Herculanei, vide Herculaneus.
Libertatis ſignum in domo Ciceronis a Clodio poſitum, 106.
Liberti raro referebantur in tribum, ſed libertorum filii fere in Palatinam, 48.
Libitinenſis porta quid, 119: eadem quae ſanavivaria, ſive potius ſandapilaria, 120.
Limites agri Campani, 44: primarii perticae limites kardo & decumanus, 43, hi in agro Campano alternabant, ib.
Linea dives in cavea quid, 142, a.
Lipſius notatur, 128, 143, a, b, 144, 145, & b, 146, & b, 149, 150, & a, 22, a.
Livius illuſtratur, 65, a, 66, a, b, 98, 99.
Loca abdita & obſcura quid? 108, a.
Loco movere & dedicare ἀντιθέτως poſita, 91, b, 94, 107, b.
Lucanus Campanorum ager: eum P. Peſcennius Secundus Campanis reciperavit, 64: eiusdem agri praeſtantia & latifundia, 66, a, b, Peregrinii de eo agro ſententia, 64, b: ubi fuerit, ib. & 65, a, b: quibus coloniis diviſus, ib. ob coloniarum ſolitudinem, quibus aſſignatus fuerat, a Campanis recuperatus, 62.
Lucoferonenſe amphitheatrum, 81.
Ludi quibus Diis conſecrati, 108, b: ludorum origo ac nomen a Lydis, 126, & b: ludos qui facerent optimo loco ſedebant, 170, a.
Ludi ſcenici Campanorum, 162: & in pagis Campanis, 163, 164.
Ludii ac ludiones pueri qui, 126, b.
Ludus gladiatorius prope amphitheatrum, 121, 122: ludus Dacicus, Gallicus &c. 122: ludus magnus prope Flavium amphitheatrum, ib. ludi gladiatorii extra Romam, veluti Ravennae & Capuae, 122, 123: Caeſaris ludus Alexandreae non ad Iulium, ſed ad Auguſtum referendus, 125, 126, & a: marmora de ludo Alexandrino & Dacico reſtituta & illuſtrata, 126, a, b: ludus Lentuli Capuae, 123, & ſeq.
Lupus (Rutilius) agrum Campanum ad ius publicum revocare primus aggreditur, 28, & ſeq.
Luſtratio pagorum; vide pagus: *luſtrationis pulcra deſcriptio in epiſtola S. Vigilii Tridentini*, 170, b.
Lydi optimi ſaltatores, 126, b.

M

MAbillonii expoſitio anaglypti Campani expenditur, 178, a, b, & ſeq.
Maffeius Scipio refellitur, 75: *notatur*, 140, *b*.
Magiſter & magiſtrare quid, 168, a.
Magiſtratus Campani, praetores & conſules appellati, 25, 26.
Magiſtri collegiorum, vicorum, pagorum, corporum, ſocietatum, fanorum &c. 168, a: ab his pagorum luſtratio fiebat, 170, a: duodenarius magiſtrorum numerus in Campanis pagis obſervatus, 171, b.
Magnitudo Capuenſis coloniae, 18, 21, b.
Mancini ſana apud Feſtum quid, 53, b.
Mancipia operibus faciendis addicta, 66, 67.
Mantia Pompeio convitiatur, 11.
Mantua Cremonae praefectura, 46.
Manutius iunior notatur, 113, a: ſenior refellitur, 29, *&* 46, *a*, *b*.
Martialis illuſtratur 87, b, 88, a, 146, a, 121.
Medici gladiatorum, & medicus ludi Gallici &c. 122, a: vide gladiatores.
Mediolanum an novae Athenae, 80.
Mello quid? 152, b.
Menſurarum probatio, 175, b.
Merkedonius menſis quid, 166, b, 167, a: an Etruſcae originis vox, ib. inter XXIII & XXIV Februarii immittebatur, ib. modo XXII, modo XXIII dierum fuit, ib.
Metellus aedis Opiferae dedicator quis, 105, b, & ſeq. fortaſſe cui cognomen Caprario, ib. in hunc exſtat Scipionis ſcomma, ib. Metellorum fortuna, ib. Metellus Macedonicus a quatuor honoratiſſimis filiis elatus, ib.
Μηχανεὺς, Iovis cognomen, 181, a b.
Μηχανῖτις, Minervae cognomen 181, a, b.
Meurſius notatur, 118.
Milites praetoriani venationibus addicti, 121.
Minerva quo pacto depingeretur, 181, a, b: Minerva Μηχανῖτις quae, ib.
Minucius illuſtratur, 108, b.
Miſſonius (Maximilianus) notatur, 173, b.
Μισθόω & μισθοῦμαι locare & conducere utrumq. ſignificat, 20, b.
Mons Dianae Tifatinae oppidum antea ignotum 48, 49: fort. qui Addiana in tabulis Peutingerianis appellatur, ib. una ex Campanis praefecturis fuit, ib. & 52.
Montes cum theatris collati, 60, b.
Monumentum Ciceronis quale ſit intelligendum, 71, a, b.
Mortuorum corpora heroicis temporibus pretioſis & candidis veſtibus inhumabantur, 87.
Muneribus edendis Campani addictiſſimi, 61: munus etiam pro venatione, 82, a, b: imo & pro ſcenicis, ib.
Municipes qui, 5: in iis paterna origo cenſebatur, ib.
Municipium & colonia confuſa ſaepe vocabula, 5: quid proprie differant, ib. cuivis municipio ſuum aerarium, 61.
Munificentiae notio antea ignota, 131, a, b: dicitur cum reſpectu ad utrumque munus, ideſt gladiatores aut venationem, ib.
Muri urbium ſancti non ſacri, 95.
Myrmillones iidem galli dicebantur, 124: carmen quod iis occinebatur, ib. Myrmillones unde dicti, ib.

N

NAevius poeta Campanus, 162: eiuſdem epitaphium, ib.
Natales plures celebravere imperatores, genitalem, delati imperii, adoptionis, 115: *natalis ſalutis apud Cic. eſt anniverſarius dies dedicationis templi Deae ſalutis*, ib.
Neapolitanis pro colle Leucogaeo Octavius vicena millia numerari iuſſit, 42: apud eos ars palaeſtrica in pretio, 157, a.
Nehemia XII, 27, illuſtratur, 85.
Nemauſenſe amphitheatrum quis erexerit, 68.
Nemeſis, vide Fortuna.
Nero coloniae Campanae ſupplementum adiecit, 46: eaque eſt ſeptima eodem deducta colonia, ib. & 15.
Nicolao Damaſceno lux, 128.
Nola cognomento Felix, 30, 34.
Noxii ad ſpectacula gladiatoria, ſive venationem deſtinati ſaginabantur, 122, b.
Nummi veteres illuſtrati, 131, a, b, & ſeq. & alibi paſſim.
Nuper quandoque pro longioris temporis in-

intervallo, 46, & a, b.

O

O Pro D in inſcriptionibus, 165, b, 166, a.
Obſcura, & abdita loca quid? 108, a.
Octavianus ter Capuam deduxit coloniam, 15, 36, &c. primum poſt quinquennium ab inito triumviratu, ib. quid propterea turbatum ſit, ib. XVIII civitatium militibus promiſſarum Capua prima omnium, ib. Octaviuſne an Lucius colonos in eas civitates deduxerit, ib. altera deductio poſt Lepidum exauctoratum inſtante contra Sex. Pompeium bello, 39: militum ſeditio praemia ſibi repraeſentari vociferantium, ib. ea occaſione terra Gnoſia & aqua Iulia Campanis data, 41: tertia deductio ab Octaviano iam Auguſto, ideſt poſt Actiacam victoriam, 41: priores duae Octaviani coloniae militares, tertia civilis an militaris obſcurum, 42: eo tempore Leucogaeus collis Campanis tributus, ib. ob hanc deductionem Capua Auguſta cognominata, 41: plurium oppidorum lacinias Campanae perticae tanquam praefecturas applicuit, 46: in inſcriptionibus non ἁπλῶς Caeſar, ſed cum aliquo additamento appellatur, 56: nihil non in coloniarum a ſe deductarum in gratiam fecit, 65, a.
Officium pro officialibus, 50, b.
Opera publica quatuor generum ſacra, ſancta, religioſa, profana, 107, & ſeq. utrum omnia haec conſecrarentur, ib. ea ſuis ſingula nominibus ſacra, 109, a: operum publicorum exactores qui, 174, a, b.
Opici unde dicti, 178, b.
Opifera eadem quae fortuna 104, & a, b: Harduini opinio reiicitur, ib. falſo pleriſque Iuno intelligitur, ib. Diana etiam Opifera appellata, ib.
Orcheſtra quid, 141. quibus in ea locus, ib. cur linea appelletur, 142, a.
Ordines architectonici omnes in Campano amphitheatro, 135, b.
Ordo Tuſcanicus; vide Tuſcanicus

P

PAeanius notatur, 125.
Paganalia & paganicae feriae quid, 170, a: paganici dii qui, ib.
Pagiſcitum rectene dictum, 165, b.
Pagorum luſtratio, 170, a, & ſeq. a pagorum magiſtris fiebat, ib. non tam menſe Maio: ſed & Iunio, ib. pagorum magiſtri, 168, a: in pagis Campanis duodenarius magiſtrorum numerus obſervatus, 170, b: pagi bini communiter quandoque adminiſtrati, 168, b: in pagis fortaſſe a Terminalibus dies computabant, 167, b.
Pagus Herculaneus, vide Herculaneus.
Palatina tribus, in quam libertorum filii ferme adſcribebantur, 48.
Pallio coccineo utebantur Sacerdotes Saturni, 120.
Paraſtaticae recta ſcribendi ratio, 73, a, b.
Paterculus exponitur, & a falsa emendatione vindicatur, 16, a, b, 17, a, 40, 41, 62, 63, 123.
Paterna in coloniis quid ſignificet, 4.
Patronis ſtatuae ponebantur, 13, a, b.
Paullus iuriſconſultus illuſtratur, 87.
Paullus diaconus reſtituitur, 152, *b*.
Pauſaniae ſententia defenditur, 78, 79.
Pecuniae probatio, 175, *b*.
Peloponneſus: vide termini litterati.
Periegeta latinus notatur, 149, b.
SS. Perpetuae & Felicitatis acta: vide Acta.
PEQVNIA pro pecunia in ſaxis non raro, 169, a.
Peregrinius (Camillus) notatur, 32, a; b, 53, b, 55, & ſeq. 60, a, b: laudatur, 59, 64, a, b: eius opuſculum de amphitheatro periit, 135.
Peregrinius (Camillus) primicerius, poëta eximius in theatri ruinis ruſticabatur, 172.
Pertica quid a praefectura differat, 43: perticae limites primarii, kardo & decumanus, ib. hic ad orientem dirigebatur, ille ad ſeptentrionem, ib. perticae termini erant cippi inſcripti, 53.
P. Peſcennius Secundus Lucanum agrum Campanis recuperavit, 64: huic Capuae ex S. C. ſtatua ponitur, ib. a: Peſcenniana inſcriptio, ib.

Peutingeri tabulae illuſtrantur, 49.
Φιλοτιμία quid in actis paſſionis S. Ignatii Martyris? 131, *b*.
Pighius notatus, 13.
Piſo inter xx viros annumeratur, 18, b: una cum Pompeio Capuae duumviratum geſſit, 25.
Pius cognomen Antonini, vide Antoninus.
Placentinum amphitheatrum incenſum, 61.
Plinius illuſtratur, 42, 44, a, b, 46, 47, 71, a, b, 95, 104, a, b, & ſeq. Plinio vera lectio aſſeritur, 55, a, b.
Plinius iunior illuſtratur, 99, 111, 112, 88, a.
Plutarchus explicatur, 27: illuſtratur, 123, & ſeq.
Poenae addicti induebantur veſtibus coccineis, 119.
Podium quid, 141.
Polanum amphitheatrum: vide amphitheatrum Anazarbi.
Polybius illuſtratur, 60, a, b.
Pompae diverſarum pecorum ſunt ſuovetaurilia in epiſtola S. Vigilii Tridentini, 170, b.
Pompeius M. Brutum perfide interfecit, propter quod ei conflatur invidia, 10, 11: Cicero Pompeio aſſentatur, ib. Mantia Pompeio convitiatur, ib. inter Campanos xx viros annumerandus, 18, b: duumvir Capuae decretum fecit de reſtituendo Cicerone ab exſilio, 24: Diphilus tragoedus in eum invehitur, 26: Conſul unicus prodiit, 65, a: egit cum Q. Fratre, ne Cicero de agro Campano ad ius publicum revocando referret, 29.
Sex. Pompeius apud omnes gratioſus, 37.
Ponderum probatio, 175, *b*.
Pontes circenſibus editis dedicati, 112.
Pontificium ius vulgo Romani ignorabant, 109.
Popularia in amphitheatro quid, 142: complectebantur etiam equeſtria, ib. 144, b, 145, a.
Portae urbium an ſanctae, 109: *poſticiae quid?* 121.
Porticus in theatris quae ſint intelligendae, 168, b.
Porticus interiores amphitheatri tenebricoſae, 139.
Portulae amphitheatri per quas ferae emittebantur, 140.
Poſſinus refellitur, 120.
Poſticiae portae quid? 121.
Praecinctiones quid in amphitheatro, 141, & 143, a: cui uſui, ib. ipſarum numerus, ib. fruſtra in podio praecinctionem admittit Lipſius, ib. cardines balteorum etiam appellatae, 142, b.
Praefecti iuri dicundo, 50, & b: ii ſunt qui ſive Roma ad Romanas praefecturas, ſive a coloniis ad colonicas praefecturas mitterentur, ib.
Praefecturae Campanae quaenam fuerint, 45, & ſeq. praefecturae colonicae etymon ex Siculo Flacco, 49: praefecturae colonicae diverſae prorſus ſunt a praefecturis Romanis, 51: praefecturae Campanae paullatim peſſum ivere, 47.
Praetores in coloniis, 7, *a*: *praetores appellati duoviri Theleſini*, *ib*.
Praetoriani milites venationibus addicti, 121.
Primus & ſolus quid, 132, b.
Probatio operis quid? victimarum, equorum, boum, menſurarum, ponderum, pecuniae, tritici, armaturae, purpurae? 175, *b*, 176, *a*.
Propylaeum Campani amphitheatri, 74: an in Flavio amphitheatro fuerit, ib. *in nummis lateri amphitheatri appingitur*, 74: *vide amphitheatrum Veronenſe*.
Proſcenium theatri Campani, 176: quis fuerit huius operis redemptor, ib.
Pſalmi XXIX titulus illuſtratur, 85, 112.
Pſalmus LXXIV illuſtratur, 97, b.
Pugiles an pro gladiatoribus accipiendi apud Suetonium & Ammianum, 157, *b*.
Pullati a media amphitheatri cavea reiecti, 141: in ſumma cavea collocandi, 146, & b: pullati iidem qui lacernati, 88, b.
Pullus non idem ac ſordidus, 88, a.
Purpurae probatio, 176, *b*.
Puteanus notatur, 16, a, b, 166, b:
Puteoli modo colonia, modo iterum municipium, 5: a Puteolanis ars palaeſtrica in pretio habita, 157, a: Puteolana inſcriptio, vide inſcriptio Puteolana.

Q

QUaeſtores coloniarum, 62: quaeſtores provinciarum Italiae, ib. quaeſtor Calenus cui Campania provincia obtigerat, ib. *Qua-*

Quaſei ſei pro quaſi ſi, 169, b.
Quatuordecim gradus equiti aſſignati, 141: in quatuordecim ſedere quid, ib.
Quatuorviri aut duoviri coloniis praeerant, 51, a, b.
Quinquennalitatem dedicare quid? 113.
Quinqueviri pro xx viris apud Cic. irrepſerunt, 18, & a.

R

RAdelchis cum foederatis Saracenis Capuam redegit in cinerem, 155.
Redemptor operum publicorum quid, 158: non tantum is, qui opus faciendum, ſed etiam qui tuendum conducebat, 183, b: *redemptores qui ſint ex Feſto*, 175, *a*.
Reges in Campo Martio ſepeliri mos erat, 31.
Regio non ſemper idem ac provincia, 157, a.
Reineſius a Fabretti cenſura vindicatur, 96: notatur, 113, a, 131, a.
Relictus ager idem quod non aſſignatus, 41, 63.
Relinquere & aſſignare, verba agraria, 41, 63.
Reſpublica paſſim in inſcriptionibus de quovis minimo oppido, 64, b.
Reſtaurare non ſemel occurrit apud antiquos pro reſtituere, 71.
Reſtituere, quam inſtaurare aedificia, caſtigatius dicitur, 70: imo apud veteres inſtaurare nunquam de aedificiis, ib. & a, 71, 72.
Rigaltii prava emendatio, 50, a.
Romani impenſius Fortunam colebant, 104, b, 105, a.
Rullus tribunus pl. coloniam Capuam molitur, 13: huic Cicero vehementiſſime reſtitit, ib.

S

S*Acella & arae in Amphitheatri meditullio*, 140.
Sacer locus quid a ſacrario differat, 100.
Sacratae Cereri vitta utebantur & cetero corporis amictu candido, 120.
Sagina: vide noxii.
Salernitanis ager Lucanus diviſus, 65, b, 66, a.
Salmaſii prava emendatio, 50, a: Salmaſius refellitur, 52.
Samnites gladiatores, vide gladiatores.
Sanavivaria porta corrupte pro ſandapilaria, 120.
Sancta quae proprie dicantur, 100.
Sanfelicius (Antonius) notatur, 135, a: excuſatur, 172, b.
Saraceni Campanum amphitheatrum illaeſum ſervarunt, 155, 156.
Satelliae inſcriptio illuſtratur, 116: Satellia gens parum nota, 117.
Saturni Sacerdotes coccineo pallio utebantur 120.
Scalaria ſeu itinera quid in amphitheatro, 144: priora ſcalaria orcheſtram non traſcendebant, 145, a: ſcalariorum initia & fines non in gradibus, ſed in praecinctionibus, 145.
Scalarum ſeries in amphitheatro quo pacto directae, 144.
Scenici ludi, vide ludi.
Sceptrum Iovi peculiare, 180, b, 181, a: quale id fuerit, ib. in foederibus feriendis ſceptrum pro Iovis ſimulacro adhibitum, ib.
Scholiaſtes Iuvenalis notatus, 87, b.
Scipionis dictum in Caprarium, 105, b.
Senatus conſulto cognomina urbibus imponebantur, 36: ſenatus pro ordine decurionum quandoque ponitur, 64, b.
Sepulcra urina temerare vetitum, 183, b, 184, a.
Serpens Capuae inſigne, 178, b: Genii ſymbolum, 179, a: ad vetandum urinam depingebatur, 184, a.
Servius illuſtratur, 95.
Servorum incredibilis multitudo, 22, a.
Severus conditorum nomina ſervavit in Panthei titulo, 103.
Sexviri Auguſtales ſaepe plures quam ſeni, 65, a.
Sicopolis a Campanis aedificata, 157.
Siculus Flaccus illuſtratur, & a pravis emendationibus vindicatur, 50, & a, b.
Signa translata ex abditis locis vel ex obſcuro loco quid ſignificent, 108, a.
Sigonii aberratio, 8, &c. idem refellitur, 30, 31, 32.
Silius illuſtratur, 66, a: *eidem vetus ſcriptura aſſeritur*, ib.
Socrates exponitur, 114, a.
Somnia in aede Capitolina captandi mos, 183, a.

Sor-

Sordidus non idem ac pullus, 88, a.

Spartianus illuſtratur, *69*: ex Pauſania, 139, b: *cum P. Victore conciliatur*, 168, *b*.

Specus amphitheatri ſubterranea cui uſui, 140, 141.

Spoliarium, vide apodyterium.

Sportulae, ſeu denarii dabantur in dedicationibus, 114.

Statilius Taurus primus Romae manſurum amphitheatrum poſuit, *60*.

Statius exponitur, 71, a: cum Etymologo collatus, 150, a, 159, b.

Statuae patronis ponebantur, 13, a, b: ſtatua Syllae quandiu pro roſtris ſteterit, 33: *earum dedicatio nihil aliud quam earum erectio, ſive collocatio erat*, 93: ſtatuae interdum deorum, ſaepiſſime hominum, ſigna deorum tantum, 113, a, b: ſtatuis & elogiis clarorum virorum duntaxat in amphitheatro locus, 156, a.

Stellatis ager, an Caeſare coloniam deducente *ἀνέργαστος* fuerit, 19, b.

Stephanus H. notatur, 132, a.

Strabo illuſtratur, 122, a, b, 150, b.

Suetonius explicatur, 19, b: illuſtratur, 92, 112, 146, a, b, 157, a: exponitur, 88, b.

SVNT in antiquis elogiis quandoque redundat, 169, b.

Suovetaurilia vocantur pompae diverſarum pecorum in epiſtola S. Vigilii Tridentini, 170, *b*.

Sylla acerrimus hoſtium inſectator, 8: civitates, quae contra ipſum arma ſumſerant, agro multavit, ib. eius colonia campanam praefecturam retinuit, 9: eademque diu ſtetit, ib. eius acta fuerunt reſciſſa, 31: huic Lepidus infeſtiſſimus, ib. Calatiam Capuae Sylla adiudicavit, 32, 45, 46: eiusdam ſtatua pro roſtris quandiu ſteterit, 33: Syllae funus apparatiſſimum 31: Felix cognominatus, 30: Syllae colonia impedimento fuit, quin Caeſar novam transſcriberet, 33, 34.

Syllanis poſſeſſiones nunquam ademtae, 31, 32.

Σύνναοι dii, 180, b.

T

TErracinae terminus litteratus, 54: Tarracina colonia a Iulio Caeſare deducta, 58.

Theleſini duoviri praetores appellati, 7, *a*.

Tempeſtatibus res divina fiebat, 105, b: iisdem templum exſtructum, ib.

Terminalia quid, 166, a, b: terminalia ſacra, 171.

Termini litterati Campanae coloniae, 53: una omnium inſcriptio, 54: hi termini ad Caeſaremne patrem an ad filium referendi, 54: ab Iulio poſitos fuiſſe veroſimilius, 55, 56, 57: cur diu poſt deductam a Caeſare coloniam poſiti, 58: terminos qui tolleret eos occidere permiſſum, 171, a: lex Iulia agraria de terminis non movendis, 58: *termini litterati Peloponnenſum inter & Ioniam*, 54.

Tertullianus illuſtratur, 90, 145, b, 146.

Theatra ludis dedicabantur, 111: in his nunquam exhibita venatio, ib. a: theatrum Pompeii non venatione, ſed ludis dedicatum, ib. vela in theatris, vide theatra: theatra olim Romae disiecta, aut ſine ſedilibus permiſſa, 163 quae ſint eorum porticus, 168, b: cum montibus collata, 60, b: *θέατρα* apud Graecos etiam amphitheatra denotant, 68, a, b.

Theatri Campani veſtigia, 171: quo tempore exſtructum, 172: quo curante, 173: proſcenii eiusdem theatri redemtor quis fuerit, 175, 176.

Θεῷ Βίᾳ, & *θεομηνία* quid, 105, a.

Thermae Romanorum ad modum provinciarum exſtructae, 168, a: thermae pars gymnaſii, ib. a, b: imo gymnaſium thermae appellatum, ib.

Thermenſis regio Neapoli ubi gymnaſium, 158, a: vide gymnaſium.

Tifata quid ſignificent, 53, & a, b: Tifata Curia idem ſunt ac iliceta Curii ib.

Tillemontii ſententia expenditur, *69*.

Toga: veteres togati efferebantur, 87, a, b: quae quidem toga alba, non pulla, ib. toga pallens eadem ac obſoleta & ſordida, ib. dedicare togam in funus, idem quod encaeniare, ib. non vero in funeris impenſas inſumere, ib. toga no-

va

va mortui efferebantur, 88, b.
Tradere opus quid? 75, *a*.
Traianae columnae epigraphe, 59.
Threces a Threcidica armatura appellati, 128, b.
Cn. Tremellius unus ex Campani agri xx viris, 18, b.
Tribulis pro tenuioris fortunae homine. 87, b.
Tribunitia poteſtas quando Antonino collata, 80.
Tribus Palatina: in hanc tribum referebantur filii libertorum, 48.
Tricipitina Varronis, 18, b.
Trigona quid apud Vitruvium, 144, b.
Tritici probatio, 175, *b*.
Trium liberorum ius: vide ius.
Triumvirali lege Capua colonia deſtinata, 37.
Turbae ob legem Iuliam excitae, 22.
Turnebus notatur, 10.
Tuſcanicus ordo omnium ſimpliciſſimus, 136, b: eius characteres, ib. imam ſaltem partem in amphitheatro Campano obtinuit, ib. cur hunc ordinem Campani affectarint, ib.
Tuſci e praegrandibus ſaxis, iiſque quadratis in operibus publicis uti conſueverunt, 136, b.
Tutela eadem qui Genius, 179, b.
Tympanum quod machinae genus, 181, b.
Tyrrheni iidem ac Campani apud Damaſcenum, 128.

V

V*aillantius refellitur*, 55, b.
Vandalaei ſchediaſma de conſecrationibus ethnicis, 107, a.
M. Varro unus e xx-viris. 18, b: emendatur, ib. illuſtratur, 166, b: Varronis tricipitina, 18, b.
Vela in theatris a Campanis primum uſurpata, 62. Q. Catulus Romam induxit, 103.
Velleius, vide Paterculus.
Venatio Campanorum, 133: venatio ruſtica & ludicra ſub Dianae tutela, ib. munus pro venatione, 82, a, b: venationi amphitheatrali ſub Gothis honos, 151: vide theatra: *venationum ſpectacula uſque ad finem ſaeculi ſeptimi perdurarunt*, 151.
Venus Iovia unde dicta, 168, a: Venerus, Cererus, Honorus antique dictum caſu patrio, ib. AD VENEREM quid, 86, a, b.
Verſus in Caeſarem vulgo iactati, 19.
Veſpaſianus Romanum amphitheatrum conſtruxit 60.
Veſtis, vide Mortuorum &c. Alba &c. veſtibus peculiaribus & fortaſſe coccineis induebantur addicti poenae, 119.
Via Campana cum Oſtienſi coniuncta, 132, b.
Victor P. cum Spartiano conciliatur, 168, *b*.
Victimarum probatio quid? 175, *b*.
Victores Campaniae qui, 130: a Carione primum Romae, iidem Capuae a Baſſaeo producti, 132, 135: quos quidem Baſſaeus ex univerſa Campania pretio excivit, ib.
Victoriae ara in Curia dedicata eſt V. Kal. Sept. 92.
Vigintivirorum Campanorum catalogus, 18, b, 19, a.
Vilicus quid? 146: *Vilicus amphitheatri quid in inſcriptione apud Fabrettum? ibid. aliquando pro aquariis accipiebantur*, 147.
Virgilius illuſtratur, 95, 142, a.
Vis divina eadem ac vis maior, ideſt tempeſtates, 105, a, b.
Vitruvius illuſtratur, 86, 95, 143, a, b, 144, b, 150, b: *reſtituitur ib.*
Vivarium proprie dicitur locus ubi ferae in uſum venationum coërcebantur, 121.
Vlpiano vetus lectio aſſeritur, 89.
Vniverſitas idem ac pertica, 43: quid differat a praefectura, ib.
Vomitaria ſeu aditus in amphitheatro, 143: non alibi quam in praecinctionibus patentia, ib. ſuperiora duplo plura quam inferiora, 145, & b.
Vorlaſci, vide Berelaſis
Voſſius notatus, 146, b: eius etymologicon ſuppletum, 126, b, 127, a.
Vrbana, Campana praefectura, 46, 47.
Vrbibus ex S. C. cognomina imponebantur, 36: urbes Italicae decem & octo coloniae deſtinatae, 37: urbibus agro multatis aliqua tamen agri pars publice relicta, 62, 63: Vrbes Italicae lege Iulia ius civitatis aſſecutae 17, a, b.
Vrina ſepulcra temerare vetitum, 184, a, b: ad illum vetendam anguis depingebatur, 183, b.
Vrſinus notatur, 16, a, b.

X

Xiphilini indiligentia, 111, a, b.
Xylander notatus, 123, 150, b.

Illmus ac Rmus Dominus D. Andreas Simioli Metropolitanae Eccleſiae Canonicus revideat, & in ſcriptis referat. Neapoli die 28 Septembris 1797.

CAIETANVS CAN. VITOLO V. G.

FRANCISCVS ROSSI CAN. DEP.

EMINENTISSIME PRINCEPS

Lubentiſſimo quidem animo, Eminentiſſime Princeps, tuo iuſſu perlegi Commentarium Alexii Symmachi Mazochii in Mutilum Campani Amphitheatri Titulum, quem nunc quamplurimis autographis Auctoris additamentis locupletiorem denuo in lucem emittit honeſtiſſimus Collega meus Canonicus Vincentius Calà, qui qua eſt ακριβεια ac diligentia omnes a Sanctiſſimo ſene hac illac libri orae agglutinatas ſchedulas incredibili patientia ſuis locis aptiſſime diſpoſuit. De quo Commentario operam certe luderem ſi verbum addere vellem, cum eius cumulatiſſima laus ſit nomen Auctoris. In eo autem tantum abeſt ut quicquam vel minimum laedat fidem ac bonos mores ut potius optandum ſit, ut reliqua Mazochii opera, quae in forulis latent, bono litterariae reipublicae quamprimum edantur. Datum Neap. XIII Kal. Decemb. an. MDCCXCVII.

Humillimus & addictiſſimus famulus
Andreas Can. Simioli.

Attenta relatione Domini Reviſoris, imprimatur. Die 19 menſis Februarii 1798.

CAIETANVS CAN. VITOLO V. G.

FRANCISCVS ROSSI CAN. DEP.

Ill.mus Dominus D. Michael Vecchioni Praeſes Regiae Camerae Summariae vigore Regalis Diplomatis diei XXIV. infraſcripti menſis, & anni revideat autographum enunciati operis, cui ſe ſubſcribat ad finem revidendi ante publicationem, num exemplaria imprimenda concordent ad formam Regalium Ordinum, & in ſcriptis referat potiſſimum ſi quidquam in eo occurrat, quod Regiis iuribus, boniſque moribus adverſetur, & ſi merito typis mandari poſſit. Ac pro executione Regalium Ordinum idem Reviſor cum ſua relatione ad nos directe tranſmittat etiam autographum ad finem, &c. Datum Neapoli die 27 menſis Iunii 1797.

FR. ALB. ARCHIEP. COLOSS. C. M.

S. R. M.

PRaeſtantiſſimum ac elaboratiſſimum de Amphitheatro Campano Comentarium clariſſimi viri Alexii Symmachi Mazochii Canonici Metropolitanae Eccleſiae Neapolitanae, & Primarii Profeſſoris in Regia Studiorum Vniverſitate huius Regni, cura Vincentii Calà, itidem Canonici huius Metropolitanae Eccleſiae, & defuncti Mazochii vere alumni, tam ob culturam eximiam humaniorum literarum, quam ob omnes illas animi egregias virtutes, quibus celeberrimus Mazochius & praefulſit, & omnibus acceptus extitit, denuo prodit in lucem typis Urſinianis, & iis ſelectiſſimis acceſſionibus adauctum, quas poſtmodum auctor ipſe, dum novam, ac uberiorem operis editionem meditaretur, congeſſerat, atque ſchedulis ſua propria manu exaratis margini operis adiecerat ita ſtylo, & omnimoda eruditione, ac gravitate, & pondere operi iam evulgato conſentaneas, ut undequaque redoleant Auctorem ipſum, & Mazochio ipſi tributae fuiſſent, etiamſi anonymae prodiiſſent: quibus in hac nova editione etiam accedunt judicia clariſſimorum Virorum de priori foetu Mazochiano, deque Mazochio ipſo, quae, quia, ut plurimum, non adhuc edita reperiebantur, ab omnibus deſiderabantur. Quum itaque opus iſtud nec bonis moribus, nec Religioni, nec iuribus Regiae Coronae ullo modo adverſetur, & alioquin litteraturae ſolidi erit adiumenti, ut publicam lucem obtineat & cenſeo, & exopto, dummodo M. V. cui hoc, qualecumque ſit, judicium obſequenter ſubmitto, ita pariter videatur.

Datum ex meo Muſeolo prid. Kal. Ian. MDCCXCVIII.

MICHAEL VECCHIONI.

Die 12 menſis Februarii 1798. Neap. &c.

Viſo reſcripto S. R. M. ſub die 6 ſupradicti menſis currentis anni, ac relatione Illmi Domini D. Michaelis Vecchioni, de commiſſione Reverendi Regii Cappellani Maioris ordine prefatae Regalis Maieſtatis &c.

Regalis Camera S. Clarae providet, decernit, atque mandat, quod imprimatur cum inſerta forma praeſentis ſupplicis libelli, ac approbationis dicti Reviſoris. Verum non publicetur niſi per ipſum Reviſorem facta iterum reviſione affirmatur quod concordat ſervata forma Regalium Ordinum, ac etiam in publicatione, ſervetur Regia Pragmatica hoc ſuum &c.

PECCHENEDA. MASCARA. TARGIANI.
V. F. R. C.

Ill. Marchio Mazzocchi P. S. C. et ceterarum aularum Praefecti impediti.

Linguiti.

Izzo Canc.

Reg. fol.

V/200

2584-733

2000

~~xt~~

beel